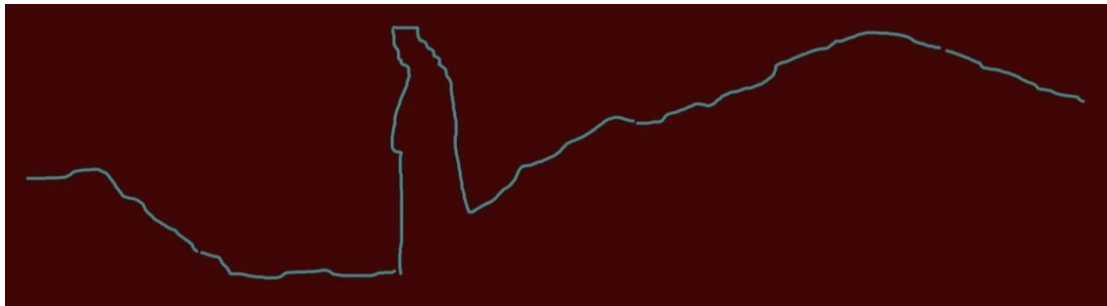

Ανάδειξη ιστορικού δικτύου αρσανάδων Αγίου Όρους

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

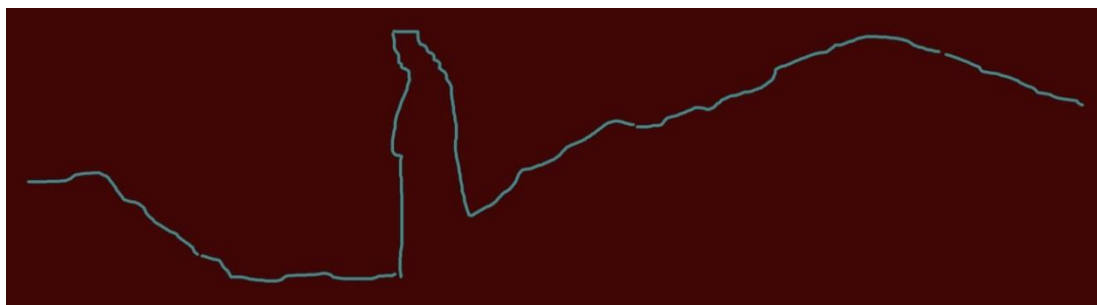

σχολή
αρχιτεκτόνων
μηχανικών

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

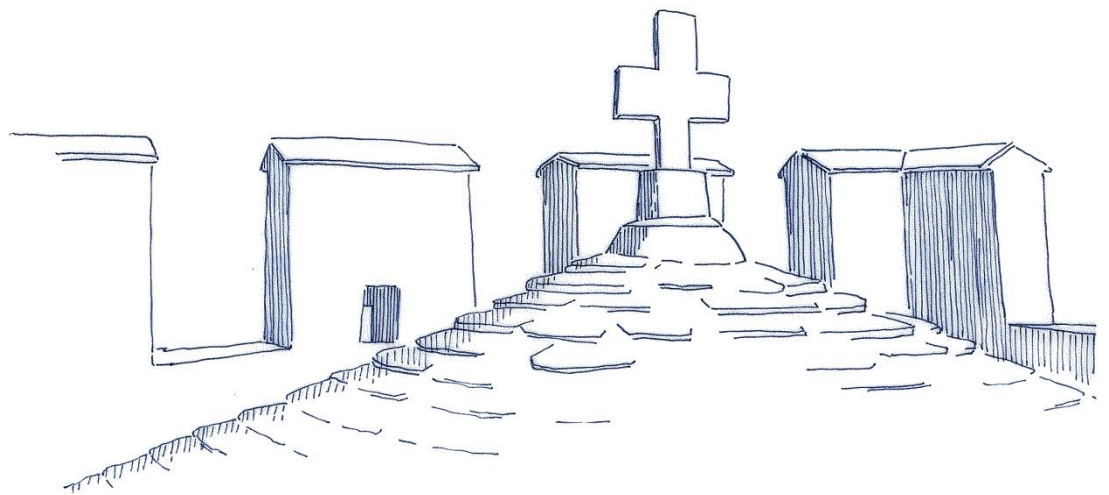
Ανάδειξη ιστορικού δικτύου αρσανάδων Αγίου Όρους

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ:
Ευάγγελος Μασσαρόκος

ΟΝΟΜΑ ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΚΑΘΗΓΗΤΗ:
Νίκος Μπελαβίλας

Αθήνα
Φεβρουάριος 2017

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
----------------	---

ΜΕΡΟΣ Α: ΑΝΑΛΥΣΗ

1. ΑΡΣΑΝΑΣ	15
1.1 Γενικά	17
1.2 Ιστορική αναδρομή	19
2. ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ	29
2.1 Γενικά	31
2.2 Ο ρόλος των μοναστηριών του Αγίου Όρους	37
Ο πολιτικός ρόλος των μονών	37
Ο οικονομικός ρόλος των μονών	38
Η εμπορική δραστηριότητα των μονών	43
2.3 Η θάλασσα του Αγίου Όρους	45
Οι ναυτικοί δρόμοι	45
Τα πλοία	47
Η πειρατεία	49
2.4 Χωρο-γεωγραφία μοναστικής ανάπτυξης στο Άγιο Όρος	53
3. ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	61
3.1 Τα εξωμοναστηριακά κτίσματα	63
3.2 Τα συγκροτήματα αρσανάδων των μοναστηριών	67
3.3 Οι αρσανάδες των μοναστηριών	85
3.3.1 Τυπολογία	89
3.3.2 Οργάνωση χώρων	98
χώρος карабoστασίου	98
χώρος κατοικίας	100
σχέση χώρου κατοικίας – χώρου προσευχής	103
3.3.3 Οχύρωση	106
3.4 Τα συνοδευτικά κτίσματα των αρσανάδων	119
3.5 Προσεγγίσεις της ανάπτυξης και εξέλιξης των συγκροτημάτων των αρσανάδων των μοναστηριών	131

ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΟΤΑΣΗ

Πρόταση	139
Διαχειριστικό σχέδιο	145
Κεφάλαιο 1	147
Κεφάλαιο 2	153
Κεφάλαιο 3	177
Κεφάλαιο 4	193
Γλωσσάρι όρων	213
Βιβλιογραφία	217
Παραρτήματα	233
Παράρτημα 1	235
Παράρτημα 2	239

πρόλογος

Το Αιγαίο είναι η κλειστή θάλασσα, που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο ναυτικός πολιτισμός των Ελλήνων. Από τις παλαιότερες αναπαραστάσεις πλοίων της μεσοκυκλαδικής περιόδου¹ μέχρι και τον ρόλο του караβιού στην επανάσταση του 1821², η διαδρομή είναι μεγάλη.

Περιοχή της έρευνας αποτελούν τα συγκροτήματα των αρσανάδων του Αγίου Όρους, ως μνημεία αναφοράς της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής και αποτύπωσης της μοναστικής παράδοσης κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο, στην γεωγραφική έκταση της Αθωνικής χερσονήσου.

η σημασία της έρευνας

Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους, ένας θεσμός του μεσαίωνα που παρέμεινε στους νεώτερους χρόνους, επιβιώνοντας

μέχρι σήμερα, αποτελούν ένα σημαντικό πεδίο έρευνας για την κοινωνική ιστορία. Έχοντας διαφυλάξει σε πολλές περιπτώσεις σπουδαία αρχεία και υλικά κατάλοιπα, η μοναστηριακή αρχιτεκτονική μπορεί να μελετηθεί τόσο ως αποτύπωση θεσμών όσο και τα κτίρια καθαυτά. Είναι γνωστό ότι η έρευνα και η μελέτη της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής στον Ελλαδικό χώρο παρουσιάζει κενά, όσον αφορά την ιστορία της αρχιτεκτονικής των εξωμοναστηριακών κτισμάτων. Οι συστηματικές μελέτες είναι ελάχιστες³. Αν και ανεπαρκές, το ελάχιστο αυτό υλικό αποτέλεσε την αρχή του παρόντος πονήματος, στόχος του οποίου είναι να κάνει ένα ακόμα βήμα στον τομέα της έρευνας της εξωμοναστηριακής αρχιτεκτονικής, μέσα από την μελέτη των αρσανάδων. Αν και το ενδιαφέρον μας περιορίζεται στα επίγεια των μοναστηριών, δεν επιχειρείται η απομόνωσή τους από το ευρύτερο γεωγραφικό και μοναστικό περιβάλλον του Αγίου Όρους.

¹ . Για την τοιχογραφία της νηοπομπής μεταξύ δύο λιμανιών στην Δυτική Οικία στο Ακρωτήριο της Θήρας, που χρονολογείται το 1650 π.Χ. βλ. Morris 1989.

² . Είναι γνωστή η δράση των ελληνικών εμπορικών πλοίων, που μετατράπηκαν σε πολεμικά, καθώς και η συμβολή τους στην εξέλιξη του Αγώνα.

³ . Για την εξωμοναστηριακή αρχιτεκτονική βλ. Ορλάνδος 1958 και Θεοχαρίδης 1991. Για την αρχιτεκτονική των αρσανάδων βλ. Παζαράς 2003.

Εικόνα 1. Λεπτομέρεια της νηοπομπής από τοιχογραφία στην Θήρα (Ντούμας 1999, 68)

οι στόχοι της έρευνας

Μεταξύ των στόχων της έρευνας είναι :

1. Η εξέταση της θάλασσας του Αγίου Όρους, της πειρατείας και των συνθηκών κάτω από τις οποίες αναπτύχθηκε.

2. Η μελέτη των αρσανάδων, αναφορικά με την αρχιτεκτονική, την τυπολογία, την αρχιτεκτονική σύνθεση των κτισμάτων των επιπέδων, την εξέλιξη των αρχιτεκτονικών εναλλαγών-μεταλλάξεων, που έλαβαν χώρα διαχρονικά καθώς και την οργάνωση-χωροθέτησή τους.

3. Η παρουσίαση πρότασης για την ανάδειξη του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων, μέσω της αναπτυξιακής χαρτογράφησης, ερμηνείας και ανάλυσης. Αναφερόμενοι σε πολιτιστικό-ιστορικό δίκτυο εννοούμε την δημιουργία ενός πλαισίου, κατά το οποίο θα αποκατασταθεί, όσο το δυνατόν περισσότερο, η φυσική διασύνδεση των

κτιρίων, δηλαδή την νοηματική ενοποίηση των αρσανάδων.

η μεθοδολογία

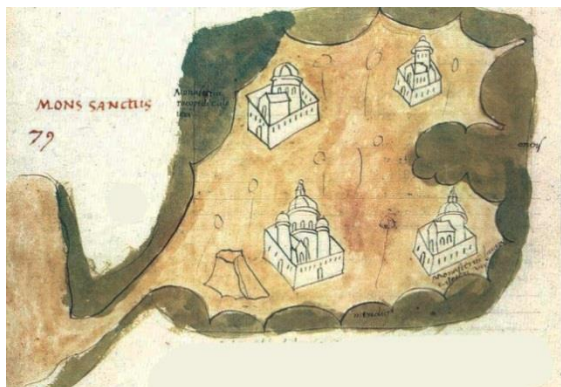
Με αφορμή μια απόπειρα δημοσίευσης υλικού το 2013 και την επί 20 χρόνια οδοιπορία στο Άγιο Όρος επιχειρούμε την σύνταξη του παρόντος πονήματος. Για την μελέτη των αρσανάδων πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στοιχείων με επιτόπια έρευνα καθώς και από τις διαθέσιμες πηγές.

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2016. Καταρχήν πραγματοποιήθηκε λεπτομερής καταγραφή-απογραφή των περισσότερων συγκροτημάτων των αρσανάδων. Συλλέχτηκαν στοιχεία, συμπληρώθηκαν σχετικές καρτέλες, και πραγματοποιήθηκε αποτύπωση και φωτογράφιση. Τα σχέδια, σε επίπεδο σκίτσων, που εκπονήθηκαν, περιλαμβάνουν τοπογραφική - χαρτογραφική αποτύπωση των κτιριακών

συγκροτημάτων καθώς και αρχιτεκτονική αποτύπωση κτιρίων.

Για την τεκμηρίωση της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα βυζαντινά χειρόγραφα έγγραφα⁴, οι χαρτογραφήσεις

Εικόνα 2. Cristoforo Buondelmonti, *Liber Insularum Archipelagi* (1420)

του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα⁵, τα σχέδια του 18^{ου} αιώνα του Ουκρανού μοναχού V. G. Barskij⁶, οι χαλκογραφίες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα⁷ και τα περιηγητικά κείμενα⁸. Λόγω του γεγονότος ότι οι ιστορικές πηγές παρουσιάζουν κενά, η μελέτη συμπληρώθηκε από την κύρια πηγή πληροφοριών, που είναι τα ίδια τα μνημεία, παρ' όλες τις κατά καιρούς καταστροφές τους.

⁴ . Τα χειρόγραφα έγγραφα των μοναστηριών έχουν δημοσιευτεί στην σειρά με τον γενικό τίτλο Archives de l' Athos.

⁵ . Από τους πορτολάνους και τους χάρτες του Αγίου Όρους σώζονται των C. Buondelmonti (1420), B. Sonetti (1485), P. Reis (1527) και B. Bordone (1547). Για τους χάρτες-νησιολόγια βλ. Σφυροέρας 1985.

⁶ . Barskij 1887.

⁷ . Παπαστράτου 1986.

⁸ . Κάποιοι από τους περιηγητές του 19^{ου} αιώνα που επισκέφθηκαν το Άγιο Όρος είναι ο E. D. Clarke (1799-1804), W. M. Leak (1806), D. Urquhart (1830) και Dr. E. Isambert (1873). Για τους περιηγητές του Αγίου Όρους βλ. Μαυρίδης 2005.

Εικόνα 3. Bartolommeo Dalli Sonetti, *Isolario dell' Archipelago* (1485)

ενοιολογικές διασαφηνίσεις

Η μελέτη των αρσανάδων του Αγίου Όρους μας υποχρεώνει στον καθορισμό της έννοιας του αρσανά. Αρσανάς είναι το κτήριο που στεγάζει το караβοστάσιο. Για τους αγιορείτες μοναχούς, η έννοια αρσανάς έχει διττή σημασία: είναι το κτήριο του караβοστασίου, παράλληλα όμως είναι και το συγκρότημα όλων των κτηρίων, που απαρτίζουν το επίγειο του μοναστηριού. Βιβλιογραφικά, ο όρος αρσανάς χρησιμοποιείται και με τις δυο έννοιες. Στην παρούσα εργασία, για αποφυγή σύγχυσης, το συγκρότημα των κτιρίων θα αποκαλείται συγκρότημα αρσανά και το κτήριο του караβοστασίου θα αποκαλείται αρσανάς.

η οργάνωση της ύλης

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων πραγματοποιήθηκε διεξοδική εξέταση και μελέτη των αρσανάδων του Αγίου Όρους, η οποία περιλαμβάνει : συνοπτικό 'ιστορικό διάγραμμα' της εξέλιξης των караβοστασιών, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, παρουσίαση του οικονομικού και εμπορικού ρόλου των μοναστηριών του Αγίου Όρους, αποτύπωση του ρόλου της θάλασσας στην ζωή των αγιορειτών μοναχών, με ιδιαίτερη έμφαση στην πειρατεία και στους ναυτικούς δρόμους καθώς και παρουσίαση των συγκροτημάτων των αρσανάδων του Αγίου Όρους, της τυπολογίας και της χωρο-γεωγραφίας τους. Όλα τα παραπάνω εξετάζονται στο πρώτο μέρος της ερευνητικής εργασίας: αρθρώνοντας το κέλυφος του αγιορείτικου αρσανά. Όσον αφορά την μελέτη της τυπολογίας των αρσανάδων, προέκυψαν

προβλήματα ταξινόμησης: μια συστηματική μελέτη θα απαιτούσε κατ' αρχήν την διεξοδική διερεύνηση όλων των συγκροτημάτων. Η παρούσα εργασία στηρίζεται σε ένα μεθοδικά επιλεγμένο αριθμό παραδειγμάτων. Παρόλα αυτά θεωρούμε ότι τα τυπολογικά συμπεράσματα, δηλαδή τύποι και εξελικτικά σχήματα, είναι αξιόπιστα.

Το δεύτερο μέρος περιέχει την πρόταση για την ανάδειξη του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων: νοηματοδοτώντας το δίκτυο των αγιορείτικων αρσανάδων. Η θάλασσα θα δικτυώσει 100 χιλιόμετρα ακτογραμμής, 20 αρσανάδες. Δίνονται κατευθύνσεις για την φυσική διασύνδεση τους. Προτείνονται στρατηγικές και εργαλεία εφαρμογής ρυθμίσεων για την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας των επινεύων των μοναστηριών.

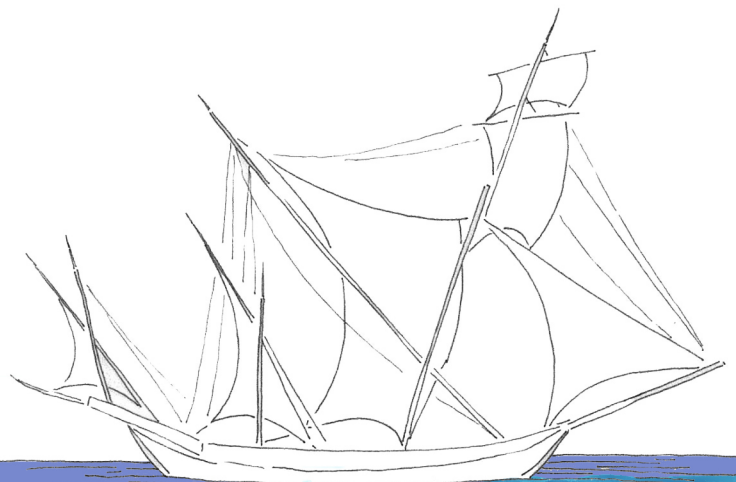

ΜΕΡΟΣ Α: ΑΝΑΛΥΣΗ

ΑΡΘΡΩΝΟΝΤΑΣ ΤΟ ΚΕΛΥΦΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΥ ΑΡΣΑΝΑ

Κι αφού σκάρωσε το κατάστρωμα και αρμολόγησε στραβόξυλα πυκνά,
το μαστόρευε ... και μέσα στήριξε κατάρτι με ταιριασμένη αντένα,
κι έκαμε και το τιμόνι του να κυβερνάει το σκάφος κι η Καλυψώ λινά
του κουβαλούσε για τα πανιά, κι αυτός με τέχνη τα φτιάξε κι αυτά,
κι έδεσε ξάρτια και караβόσκοινα.

Όμηρος, Οδύσσεια Ε, 253-260 Δ. Μαρωνίτης (μετάφρ.)

Η θάλασσα του Αιγαίου είχε κατακτηθεί ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3^η Χιλιετία π.Χ.). Από την εποχή αυτή σώζονται οι παλαιότερες παραστάσεις πλοίων, η σύνθετη κατασκευή των οποίων φανερώνει την ανάπτυξη των βασικών αρχών τεχνολογίας κατασκευής πλοίων⁹. Ο πρώιμος αυτός ναυτικός πολιτισμός αποτέλεσε την αφετηρία των μετέπειτα μεγαλόπνοων ταξιδιών των Ελλήνων, της χάραξης θαλάσσιων δρόμων διακίνησης προϊόντων καθώς και της εξέλιξης της τεχνολογίας των πλοίων. Σύντομα, αφ' ενός η ανάγκη ασφάλειας των πόλεων και αφ' ετέρου η διαπίστωση ότι ο εμπόριο μεταξύ των πόλεων ήταν κερδοφόρο, δημιούργησε την ανάγκη κατασκευής οργανωμένων εγκαταστάσεων στα λιμάνια. Η οχύρωση των λιμανιών καθώς και η κατασκευή προβλητών και άλλων προστατευτικών έργων αποτέλεσαν τις πρώτες προσπάθειες οργάνωσης. Τα πρώτα κτίρια, τα οποία κατασκευάστηκαν, για την στέγαση δραστηριοτήτων, που

⁹ . Οι παλαιότερες παραστάσεις πλοίων του Αιγαίου είναι χαραγμένες σε γραπτά πήλινα σκεύη της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου (2800 - 2300 π.Χ.) (εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νο εκθέματος: 4974).

λάμβαναν χώρα στις ακτές, ήταν τα ναυπηγεία για το κτίσιμο και την επισκευή των πλοίων. Με τον πολλαπλασιασμό των εμπορικών σταθμών (εμπορείων), ανεγέρθησαν νεώρια, ειδικοί χώροι για την καθέλκυση των πλοίων καθώς και την προσωρινή στάθμευση τους.

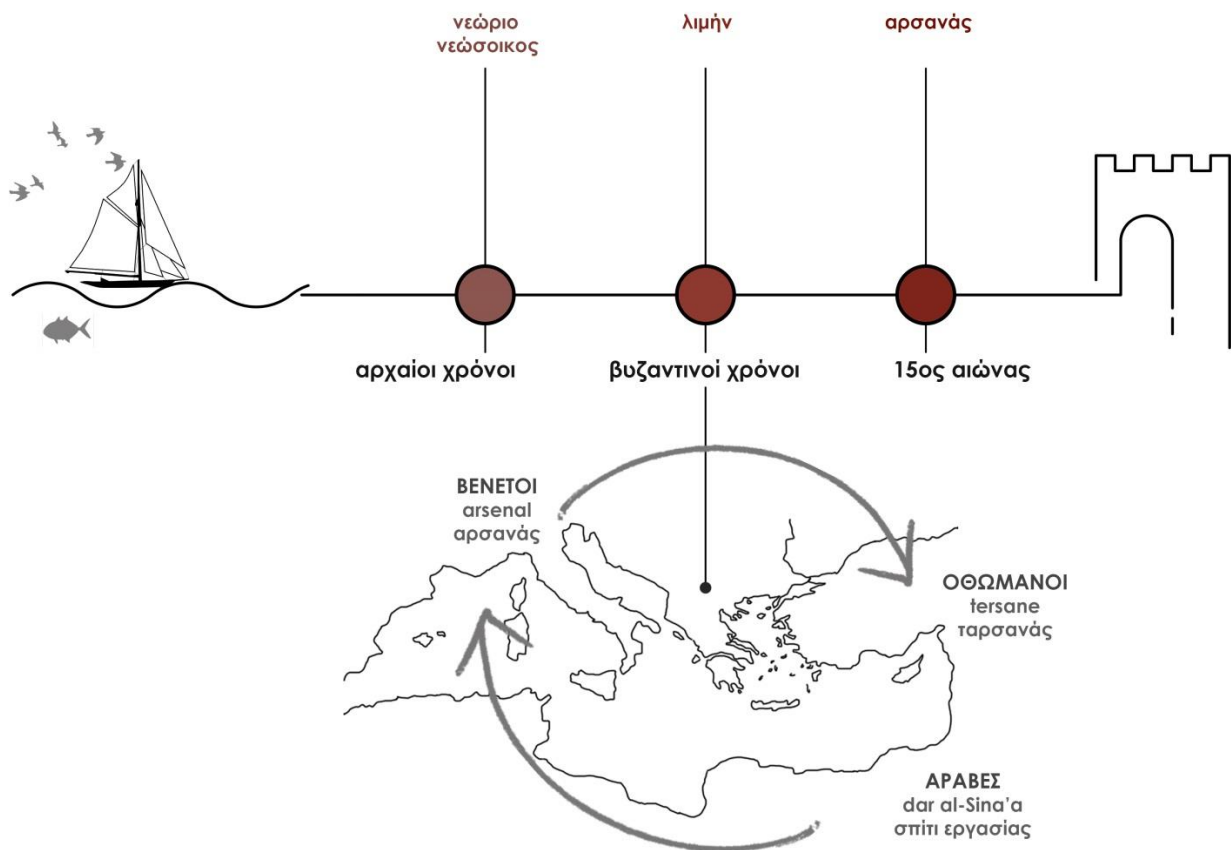
Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούν τον όρο νεώριο με την σημασία του ναύσταθμου, του πολεμικού λιμένα¹⁰ καθώς και του ναυπηγείου. Τα κτίσματα, που προορίζονταν για την φύλαξη των ανελκόμενων πλοίων, αποκαλούνται νεώσοικοι¹¹. Οι βυζαντινοί για τις μικρολιμενικές εγκαταστάσεις χρησιμοποιούν τις λέξεις λιμήν ή αποθήκη, με την έννοια του караβοστασιού ή της λιμενική αποθήκης¹². Ο ναυτικός όρος αρσανάς πρωτοεμφανίζεται σε κείμενα δυο

¹⁰ . Θουκυδίδης 1985, 93.

¹¹ . Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια (λήμμα νεώσοικος)

¹² . Για τους βυζαντινούς, η έκφραση κτίζω πλοίο σημαίνει ναυπηγώ πλοίο και η έκφραση ανακτίζω πλοίο σημαίνει μεταφέρω πλοίο σε στεγασμένο χώρο και το επιδιορθώνω, βλ. Κουκουλές 1952, 346. Σε περιγραφές νησιών κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα, οι διάφοροι κόλποι χαρακτηρίζονται λιμάνια, παρότι δεν υπάρχουν κανενός είδους λιμενικές εγκαταστάσεις, βλ. Μπελαβίλας 1999, 116.

Εικόνα 4. Χρονολόγιο του όρου αρσανάς

βυζαντινών συγγραφέων του 15^{ου} αιώνα, οι οποίοι έχουν ζήσει σε περιβάλλοντα με δυτικές γλωσσικές επιρροές¹³. Οι αρσανάδες χρησιμοποιούνται ως ξυλοναυπηγεία, για το κτίσιμο πλοίων, καθώς και ως караβοστάσια, για την φύλαξη πλοίων από φθορά από την θάλασσα κατά τους χειμερινούς μήνες¹⁴. Συνήθως είναι κτίσματα ισόγεια, επιμήκεις και ορθογώνιας κάτοψης, η στενή πλευρά των οποίων φέρει μεγάλο άνοιγμα για την πρόσβαση των πλοίων. Οι διαστάσεις ποικίλλουν και είναι εξαρτώμενες του

μεγέθους των πλοίων. Συχνά συνοδεύονται από κτίρια βοηθητικών χρήσεων.

Ο όρος αρσανάς πέρασε στην ιταλική γλώσσα από την αραβική λέξη dar al-Sina'a (: σπίτι της εργασίας)¹⁵. Μετά την επικράτηση των Οθωμανών Τούρκων στο χώρο του Βυζαντίου, με την επίδραση της τουρκικής γλώσσας, χρησιμοποιήθηκε και ο όρος tarsanás (τουρκ. tersane), ο οποίος αποτελεί παραφθορά του λατινικού arsenal¹⁶. Μέχρι τον 16^ο αιώνα, οι Οθωμανοί χρησιμοποιούσαν την λέξη λιμάνι.

¹³ . Πολλές ναυτικές λέξεις στους βυζαντινούς ήταν δανεισμένες από τους Άραβες, οι οποίοι από νωρίς είχαν αναπτύξει την ναυπηγική και την ναυσιπλοΐα, βλ. Κουκουλές 1952, 351.

¹⁴ . Διαφοροποίηση με την χρήση του όρου αρσανάς ως οπλοστάσιο, οπλοαποθήκη, βλ. Παζαράς 2003, 29.

¹⁵ . Για την ετυμολογία της λέξης αρσανάς βλ. Kahane 1958, 428-430.

¹⁶ . Κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκε και ως τοπωνύμια περιοχών, στις οποίες βρισκόνταν τέτοιου είδους κτίσματα.

1. 2 Ιστορική αναδρομή

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα κτίσματα των νεωρίων χρονολογούνται από τους αρχαίους χρόνους. Η πολύμορφη ακτογραφία της ελληνικής γης, με το πλήθος των νησιών, των ορμίσκων και των κόλπων καθορίζουν την ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας. Ακόμα και σε εποχές που το Αιγαίο κυριαρχείται από εχθρούς, ο ελληνικός πληθυσμός δεν εγκαταλείπει την ναυσιπλοΐα και την ναυπηγική. Η εξέλιξη της ναυπηγικής, από τους αρχαίους χρόνους μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, με την εισαγωγή της ατμοκίνησης στην τεχνολογία των πλοίων, είναι συνεχής και συνθέτει την φυσιολογία της αδιάλειπτης ναυτικής παράδοσης στον χώρο του Αρχιπελάγους. Τα караβοστάσια, κτίσματα συναρτούμενα της εξέλιξης της ναυπηγικής, προσδιορίζονται ως κτίσματα ειδικής χρήσης - προβιομηχανικά και ακολουθούν μια διαδρομή τυποποίησης με τυπολογικές και μορφολογικές αναπροσαρμογές.

απώτερη αρχαιότητα

Οι νησιώτες του Αιγαίου ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3^η χιλιετία π.Χ.) επικοινωνούν, για ανταλλαγή

προϊόντων, με τα παράλια της Μικράς Ασίας, της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας¹⁷.

Κατά τους πρώτους αυτούς χρόνους της ναυσιπλοΐας δεν υπάρχουν στοιχεία κατασκευής έργων εξοπλισμού των λιμανιών. Πιθανή όμως είναι η κατασκευή κάποιων επικλινών δαπέδων για την ανέλκυση και την καθέλκυση των πλοίων¹⁸. Υποστηρίγματα κρατούσαν τα πλοία όρθια και πρόχειρα υπόστεγα τα προστάτευαν κατά τους χειμερινούς μήνες.

αρχαϊκή περίοδος

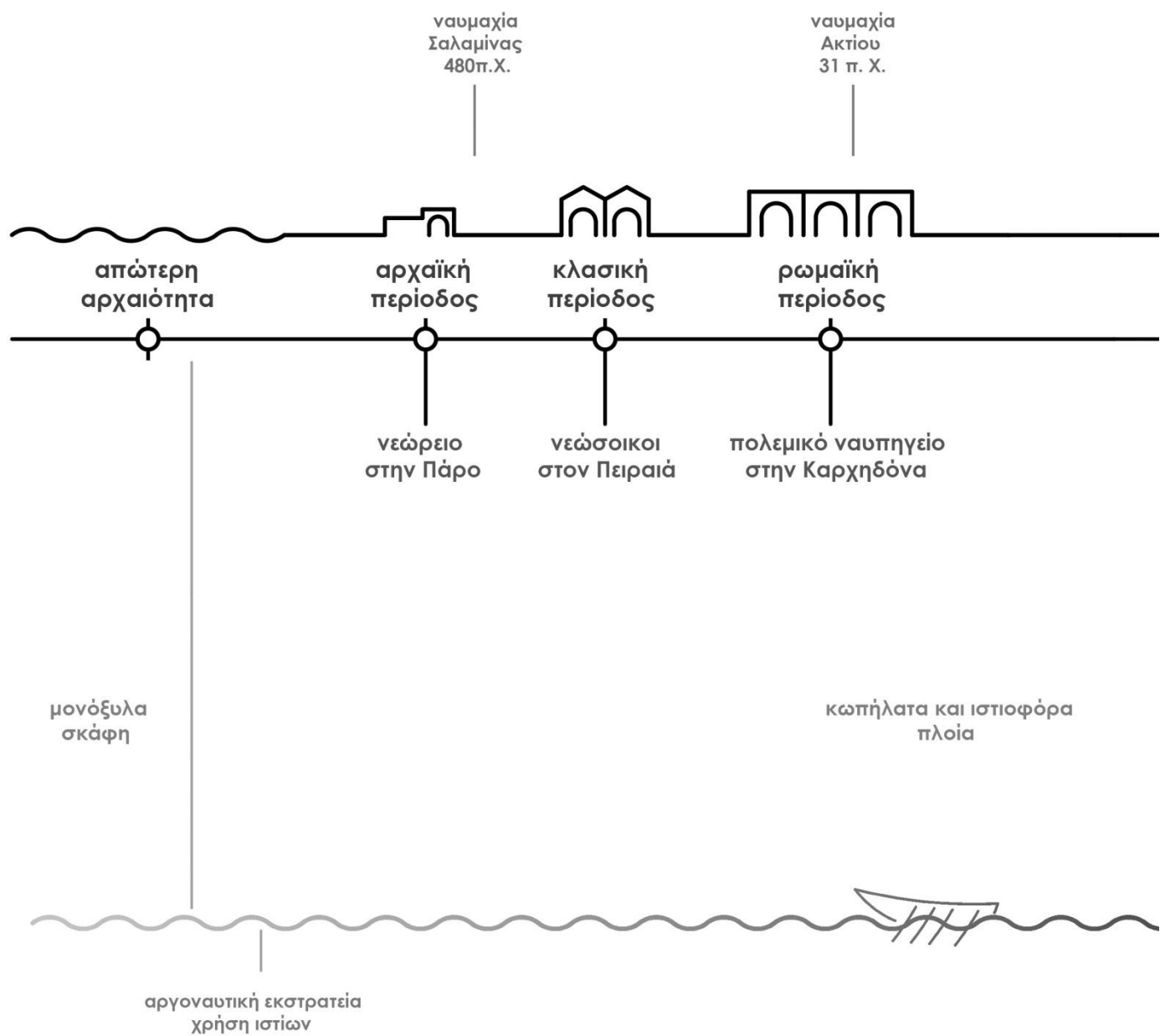
Στους αρχαϊκούς χρόνους, και συγκεκριμένα κατά τον 6^ο αιώνα π.Χ. αιώνα, διαμορφώθηκαν οι συνθήκες για την εξέλιξη των λιμενικών εγκαταστάσεων¹⁹. Ο αποικισμός, που ξεκίνησε ήδη από τον 8^ο αιώνα, σε παράλια της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας καθόρισε την δομή των τότε πόλεων. Παράλληλα με την ίδρυση

¹⁷ . Δαμιανίδης 1997, 12 και Πετρονώτης 1991, 186.

¹⁸ . Κάντα 2006, 620-622.

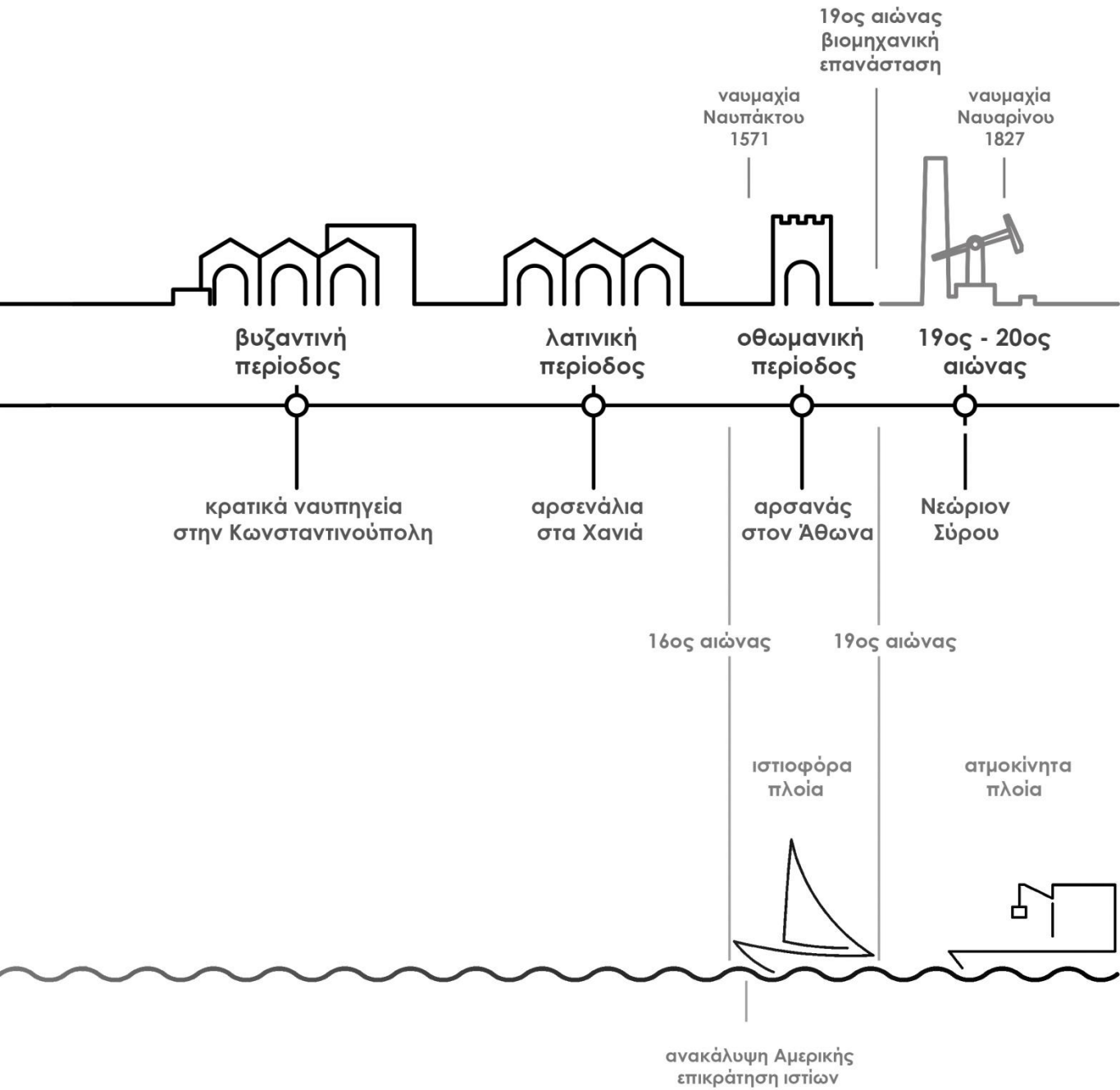
¹⁹ . Μήττα 1998, 11.

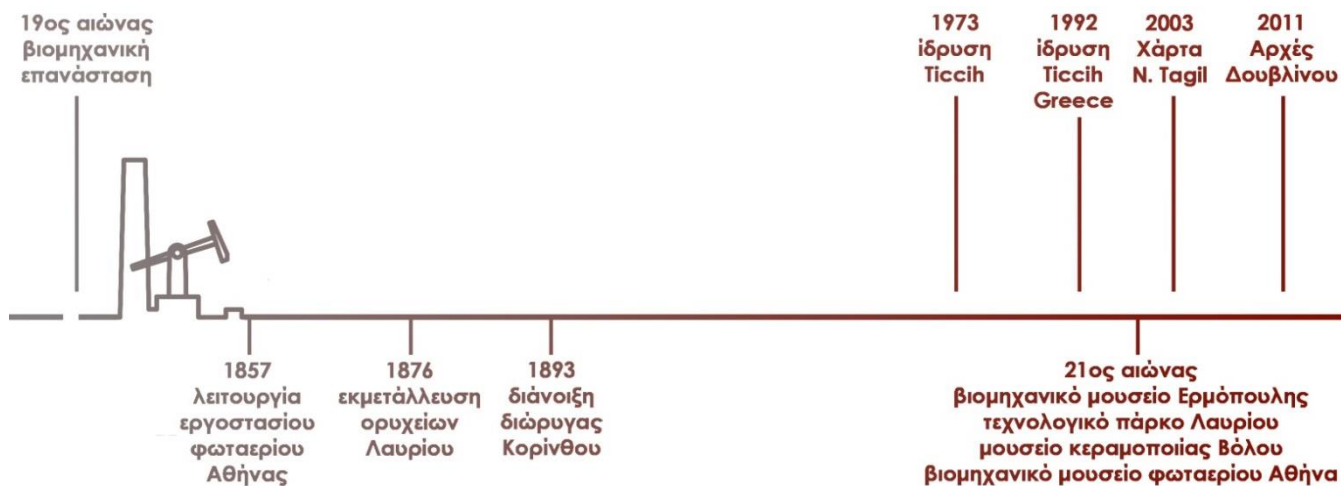

Εικόνα 5. Χρονολόγιο λιμενικών εγκαταστάσεων

Εικόνα 6. Χρονολόγιο προστασίας βιομηχανικής κληρονομιάς

των πόλεων - αποικιών, αναπτύχθηκαν και οι πρώτοι εμπορικοί διαμετακομιστικοί σταθμοί²⁰.

Την περίοδο αυτή, οι Έλληνες πιθανόν ίδρυσαν ολοκληρωμένα επίνεια. Πρόκειται για εγκαταστάσεις λιμανιού, που εξυπηρετούσαν το αστικό κέντρο της ενδοχώρας. Τα επίνεια εντοπίζονται σε ακρωτήρια, χερσονήσους ή βραχίονες κόλπου, με υπερυψωμένη φυσική διαμόρφωση. Οι θέσεις αυτές ήταν στρατηγικής σημασίας και εξαρτιόνταν από την πόλη άλλοτε άμεσα, όταν ενώνονταν με τα αμυντικά τείχη της πόλης, και άλλοτε έμμεσα, όταν βρίσκονταν εκτός των τειχών.

Η δομή των λιμανιών οργανώνονταν με προβλήτες καθώς και με νεώρια σε υποτυπώδη μορφή²¹. Κατάλοιπα κατασκευαστικής δραστηριότητας έχουν εντοπιστεί σε αρχαιολογική έρευνα στην

Πάρο, στην Σάμο, στην Πριήνη της Μικράς Ασίας και σε άλλες περιοχές.

κλασική – ελληνιστική περίοδος

Το νέο πνεύμα του 5ου αιώνα και η γενίκευση των αρχών του κατά την ελληνιστική περίοδο, δημιούργησε νέα δεδομένα στην οργάνωση των πόλεων-κρατών, με ταυτόχρονη κορυφή του φαινομένου του αποικισμού. Οι κατασκευές στα λιμάνια πολλαπλασιάζονται, πολλά λιμάνια παίρνουν στρατιωτικό χαρακτήρα και κατά τα ελληνιστικά χρόνια ορισμένα από αυτά αποκτούν δική τους οντότητα, χωρίς να αποτελούν οργανικό τμήμα των πόλεων. Για τον 5ο και 4ο αιώνα π.Χ. γνωρίζουμε εγκαταστάσεις στα λιμάνια του Πειραιά, της Δήλου και αλλού. Τα λιμάνια της Αλεξάνδρειας και της Ρόδου θεωρούνται τα καλύτερα δείγματα των ελληνιστικών χρόνων²².

²⁰ . Δαμιανίδης 1997, 16.

²¹ . Λιανός 1987, 129-130.

²² . Δαμιανίδης 1997, 19.

Κατά τα κλασσικά χρόνια, αναπτύσσεται βαθμιαία ο τύπος της σκεπαστής επικλινούς κατασκευής, ο νεώσοικος²³, ο οποίος εξελίσσεται κατά τα ελληνιστικά χρόνια²⁴. Σήμερα, μετά από ανασκαφές, έχουν ανακαλυφθεί αρκετά κτίσματα αυτής της περιόδου, τα οποία παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες στην αρχιτεκτονική μορφή τους. Είναι κτίσματα δρομικά, με πεσσοστοιχίες, ώστε μεταξύ αυτών να δένεται το πλοίο. Οργανώνονται είτε σε συγκροτήματα είτε μεμονωμένα²⁵. Στην πρώτη περίπτωση η στέγη είναι συνήθως κεκλιμένη δίριχτη ενώ στην δεύτερη περίπτωση απλή οριζόντια²⁶. Το σύνηθες μήκος των κτιρίων δεν ξεπερνά τα 50 μέτρα και το πλάτος φθάνει τα έξι μέτρα. Οι διαστάσεις τους καθορίζονταν από το μέγεθος και τον αριθμό των πλοίων που έπρεπε να στεγάσουν²⁷.

Γενικότερα, η αρχιτεκτονική μορφή των νεώσοικων φαίνεται ότι ακολουθεί το πρότυπο της αρχαίας ελληνικής στοάς²⁸, ο τύπος της οποίας εμφανίζεται ήδη από την προϊστορική εποχή²⁹. Το στοιχείο της πεσσοστοιχίας είχε ευρύτατη χρήση στα οικοδομήματα, λόγω της προσαρμογής στο ήπιο ελληνικό κλίμα και με μικρές

παρεκκλίσεις κάθε φορά οργάνωνε κτίσματα διαφορετικών χρήσεων³⁰.

Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ότι αυτή την αρχιτεκτονική μορφή ακολουθούν οι τέσσερις νεώσοικοι στο βόρειο άκρο της παλιάς πόλης της Περγάμου³¹, οι νεώσοικοι και η σκευοθήκη στον Πειραιά³², τα νεώρια στην Αίγινα³³, καθώς και ο νεώσοικος στο Υλλαικό Λιμάνι της αρχαίας Κέρκυρας³⁴. Τα νεώρια στην αρχαία πόλη των Οινιάδων της Ακαρνανίας³⁵ και αυτά της Σητείας³⁶ διαφοροποιούνται από τα προηγούμενα, καθώς λαξεύονται σε βράχο.

ρωμαϊκή περίοδος

Στα χρόνια της ρωμαϊοκρατίας, η οργανωτική δομή των λιμανιών παρουσίασε πολλές αλλαγές. Αυτές οφείλονταν αφ' ενός στην συστηματική οργάνωση των εγκαταστάσεων και αφ' ετέρου στην αποκοπή τους από την πόλη. Τα λιμάνια αναδιαμορφώθηκαν έτσι ώστε να λειτουργήσουν ως βάσεις των θαλασσιών δικτύων της Ρώμης. Το εκτεταμένο κράτος των Ρωμαίων, στο πλαίσιο των τάσεων του επεκτατισμού για την στήριξη της εξουσίας του, απαιτούσε

²³ . Κάντα 2006, 620-622 και Blackman 1982, 205-208.

²⁴ . Lehman 1963.

²⁵ . Σε συγκρότημα οργανώνονται οι νεώσοικοι στο λιμάνι της Καρχηδόνας και στα δυο λιμάνια ης Αλιμνιάς στην Ρόδο. Μεμονωμένοι ήταν οι νεώσοικοι στο Πειραιά, στην Κέρκυρα και αλλού.

²⁶ . Οριζόντια στέγη φέρουν τα νεώρια στην Καρχηδόνα ενώ του Πειραιά έφερε δίριχτη. Η στέγη στηρίζονταν σε ξύλινη κατασκευή

²⁷ . Muller 1995, 186-187.

²⁸ . Για την αρχαία ελληνική στοά βλ. Scranton 1967, Coulton 1976 και Μαστραπιάς 1994.

²⁹ . Μπούρας 1999, 293.

³⁰ . Λόγω της εκτεταμένης χρήσης της πεσσοστοιχίας στα αρχαία ελληνικά κτίσματα, συχνά είναι δύσκολος ο εντοπισμός της χρήσης του νεώσοικου. Ο αρχαιολόγος D. Robinson, για παράδειγμα, μετά τις ανασκαφές στην Όλυνθο το 1945, αναρωπιόταν για την χρήση δυο κτισμάτων, βλ. Robinson 1946.

³¹ . Coulton 1976, 274-275 και Κωνσταντινίδης 1973, 909-911.

³² . Lawrence 1957, 259-261 και Κωνσταντινίδης 1973, 840-849.

³³ . Knoblauch 1972.

³⁴ . Κάντα 1992 και Κάντα 2006.

³⁵ . Κολωνάς 1989 και Sears 1904.

³⁶ . Δαβαράς 1967.

την προσαρμογή των νέων εγκαταστάσεων στα δεδομένα της εποχής³⁷.

Την περίοδο αυτή γίνεται χρήση νεώριων των προηγούμενων χρόνων καθώς και κατασκευή νέων. Εντυπωσιακή αποτελεί η περίπτωση της Καρχηδόνας, το λιμάνι της οποίας παρουσίασε την πλήρη οργάνωση του κατά τα ρωμαϊκά χρόνια³⁸. Ήταν κυκλικό, περικλειστο, με ένα μόνο μικρό άνοιγμα εισόδου. Στο κέντρο του, οργανώνονταν με κυκλική διάταξη 30 караβοστάσια, μήκους 50 μέτρων περίπου και πλάτους 5 μέτρων. Πεσσοστοιχίες διαχώριζαν τα караβοστάσια, η κάλυψη των οποίων ήταν ενιαία και επίπεδη.

βυζαντινή περίοδος

Τα ναυπηγεία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας λειτουργούσαν στην περιοχή της Προποντίδας, του Ελλησπόντου της Μαύρης Θάλασσας και του Αιγαίου, πολλά ήταν διάσπαρτα στην Μεσόγειο³⁹. Τα ναυπηγεία της Κωνσταντινούπολης βρίσκονταν στον Κεράτιο Κόλπο και μετά το 1348 μεταφέρθηκαν στο Κοντοσκάλι της Προποντίδας. Τα κριτήρια για την επιλογή της θέσης των ναυπηγείων ήταν η στρατηγική σημασία της θέσης, το ασφαλές λιμάνι με ανάλογο βάθος

θάλασσας για καθελκύσεις καθώς και η εύκολη προμήθεια υλικών ναυπήγησης⁴⁰.

Λατινική περίοδος

Τα ναυπηγεία υπήρξαν αναπόσπαστος χώρος της οικονομικής και κοινωνικής δομής του Βενετικού κράτους, η ύπαρξη του οποίου συνδέθηκε με την επιρροή που διέθετε στον ευρύτερο θαλάσσιο χώρο⁴¹. Με το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ξεκινάει και η κατασκευή μεγάλων συγκροτημάτων νεωρίων σε πολλά νησιά του Αρχιπελάγους, στα πλαίσια της οχυρωματικής πολιτικής των νέων κατακτητών. Σήμερα σώζονται το ναυπηγείο στην περιοχή Μαντράκι στην Ρόδο, ο ναύσταθμος στον όρμο των Γουβιών στην Κέρκυρα καθώς και τα συγκροτήματα των νεωρίων στην Κρήτη.

Συγκεκριμένα, μετά την επικράτηση της ιπποτοκρατίας στην Ρόδο⁴², η πόλη επεκτείνεται και οχυρώνεται. Στα πλαίσια αυτής της ανοικοδόμησης, κατασκευάζεται το ξυλοναυπηγείο⁴³ στο βορειοδυτικό λιμάνι της πόλης, στο Μανδράκι, όπως ονομάζεται από τον Μεσαίωνα και ύστερα. Το έργο αυτό υποβοήθησε ιδιαίτερα την ροδιακή οικονομία, μιας και η ναυτιλία, με την μεταφορά υλικών αγαθών, προσέφερε μεγάλα κέρδη. Παράλληλα,

³⁷ . Μήττα 1998, 15.

³⁸ . Για το ρωμαϊκό λιμάνι της Καρχηδόνας βλ. Fulford 1994.

³⁹ . Μπεκιάρογλου 1994, 12.

⁴⁰ . Μπεκιάρογλου 1994, 11.

⁴¹ . Πανοπούλου 1989, 173.

⁴² . Η κατάληψη της Ρόδου από τους Ιππότες πραγματοποιείται το 1309.

⁴³ . Για την πόλη της Ρόδου βλ. Κόλλιας 1994 και Gabriel 1923.

χρησιμοποιήθηκε από τον στρατό του Τάγματος, για τον ανεφοδιασμό και την επισκευή των πλοίων, στον πόλεμο με τους Οθωμανούς.

Στην Κέρκυρα, το αρσενάλι κατασκευάζεται για να στεγάσει τις γαλέρες της Γαληνότατης Δημοκρατίας μετά τα τέλη του 15^{ου} αιώνα⁴⁴. Πρόκειται για μια ακολουθία τριών νεωρίων, από τα οποία σήμερα σώζονται μόνο οι περιμετρικές τοιχοποιίες.

Στην Κρήτη σήμερα σώζονται τα βενετσιάνικα αρσενάλια στα Χανιά και στον Χάνδακα. Οι δύο ναύσταθμοι ήταν οργανωμένοι σύμφωνα με τα πρότυπα του ναυπηγείου της Βενετίας: συντήρηση πολεμικών πλοίων (γαλέρες), κατασκευή νέων πλοίων⁴⁵. Στο Ρέθυμνο, η κατασκευή των νεωρίων δεν γνωρίζουμε εάν ολοκληρώθηκε ποτέ⁴⁶. Το σίγουρο είναι ότι, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διέθετε δύο θολωτούς χώρους, που χρησίμευαν ως ναύσταθμοι, χωρίς όμως να έχει αποπερατωθεί ποτέ η κατασκευή τους⁴⁷. Οι χώροι αυτοί ήταν ικανών διαστάσεων (μήκος 48,72 μέτρα και πλάτος 17,40 μέτρα), ώστε να εξυπηρετούν τις ενετικές γαλέρες⁴⁸.

Στην περίπτωση του Χάνδακα και των Χανίων, μνείες για τα κτίσματα αρχίζουν ήδη από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα⁴⁹. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα ήδη είχε κατασκευαστεί ένας μεγάλος αριθμός νεωρίων και τον 17^ο αιώνα είχαν ανοικοδομηθεί 19 θόλοι στον Χάνδακα και 20 στα Χανιά. Η μορφολογία των θόλων ακολούθησε τα πρότυπα των νεωρίων της Ιταλίας, όπως άλλωστε και το σύνολο των οχυρωματικών έργων στην Κρήτη⁵⁰. Ήταν οργανωμένοι σε συγκροτήματα και σε εγγύτητα μεταξύ τους. Οι διαστάσεις κάθε θόλου έφθανε τα 15 μέτρα x 7 μέτρα περίπου και το ύψος του ξεπερνούσε τα 5,5 μέτρα. Ήταν κατασκευασμένοι με πωρόλιθο και διέθεταν ένα μεγάλο τοξωτό άνοιγμα από την πλευρά της θάλασσας.

Ο 17^{ος} αιώνας αποτελεί την κρίσιμότερη περίοδο της ναυτιλίας στον χώρο της Μεσογείου: η οικονομική παρακμή της Βενετίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι μεγάλες ανακαλύψεις του 15^{ου} - 16^{ου} αιώνα σε συνδυασμό με την κατασκευή γρήγορων και ευέλικτων πλοίων, οι τουρκοβενετικοί πόλεμοι, η απώλεια της Κύπρου από τους Βενετούς, η διείσδυση ξένων εμπόρων (άγγλων, γάλλων, ολλανδών) ήδη από τον 16^ο αιώνα⁵¹.

⁴⁴ . Σύμφωνα με διαταγή του 1467, όλες οι ενετοκρατούμενες περιοχές στην Ελλάδα, έπρεπε να διαθέτουν λιμάνια και ναύσταθμους. Για την πόλη της Κέρκυρας βλ. Ζήβα 1973 και Μαλτέζου 1993.

⁴⁵ . Πανοπούλου 1989, 173-174.

⁴⁶ . Στεριώτου 1992, 235-260.

⁴⁷ . Gerola 1905, 146.

⁴⁸ . Στεριώτου 1992, 240.

⁴⁹ . Μαλτέζου 1993, 504-505.

⁵⁰ . Τζομπανάκη 1998, 16.

⁵¹ . Πανοπούλου 1988, 152.

οθωμανική περίοδος

Πέρα από τους βενετσιάνικους ναύσταθμους, την ίδια περίοδο στον χώρο του Αιγαίου λειτουργούν και τα κρατικά Οθωμανικά ναυπηγεία⁵². Ήδη από τον 11^ο αιώνα, με την εγκατάσταση των νομάδων Σελτζούκων στον χώρο της Μικράς Ασίας, γίνεται χρήση των παλαιών μεγάλων βυζαντινών ναυπηγείων. Σύντομα με την εδραίωση του εμπορίου και την ανάγκη ύπαρξης ισχυρού στόλου⁵³, στα πλαίσια του επεκτατισμού του οθωμανικού κράτους, παρατηρούνται σημαντικές επεκτάσεις σε παλιά ναυπηγεία και παράλληλα κατασκευάζονται νέα. Ανάλογα με την σημασία του κάθε ναυπηγείου και τις ανάγκες κάθε εποχής διαμορφώνονταν γύρω από τις κύριες εγκαταστάσεις του ναυπηγείου διάφορα κτίρια. Έτσι, το ναυπηγείο στο σύνολο του συγκροτούσε μια μικρή πόλη⁵⁴. Μέσα σε αυτή την πόλη ήταν εγκατεστημένοι και διαβιούσαν η διοίκηση του ναυπηγείου και οι εργαζόμενοι.

Ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' ο Πολιορκητής αξιοποίησε δύο από τις βυζαντινές ναυπηγικές εγκαταστάσεις: το αρσενάλιο ή αρμαμεντάριον στην πλευρά του Πέραν και τα ναυπηγεία στα δυο συνεχόμενα λιμάνια της Προποντίδας, του

Κοντοσκαλίου και Επτασκαλίου (κάντιργκα λιμάνι) στην πλευρά της παλιάς Κωνσταντινούπολης⁵⁵. Ο σουλτάνος ίδρυσε το πρώτο ναυπηγείο στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, το Imperial Shipyard (Tersane-i Amire)⁵⁶.

Η Κωνσταντινούπολη διέθετε τότε το μεγαλύτερο και καλύτερα οργανωμένο κρατικό ναυπηγείο, στο οποίο μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ο αριθμός των νεώσοικων ξεπερνούσε τους 100 και η περίμετρος του τείχους του έφθανε τα δυο μίλια. Οι ναυπηγικές εργασίες διεξάγονταν στο υπαίθρο καθώς και σε στεγασμένους χώρους. Ο χώρος του ναυπηγείου περικλείε στα τείχη του νεώσοικους, που αποτελούσαν τα βασικά κτίσματα της ναυπηγικής εγκατάστασης, χώρους που χρησίμευαν για τον περιορισμό των σκλάβων και αποθήκες υλικών για την ναυπήγηση κάτεργων και εξοπλισμού του στόλου⁵⁷. Οι αποθήκες κατασκευάζονταν πίσω από τους νεώσοικους ενώ οι αποθήκες ξυλείας ήταν υπαίθριες. Στο ναυπηγείο είχαν τις κατοικίες τους οι φύλακες και οι κατώτεροι αξιωματούχοι. Υπήρχαν και χώροι λατρείας τόσο για τους μουσουλμάνους όσο και για τους χριστιανούς.

⁵² . Για τα οθωμανικά ναυπηγεία στον ελληνικό χώρο βλ. Μπεκιάρογλου 1994.

⁵³ . Οι Οθωμανοί Τούρκοι δεν είχαν ναυτική παράδοση, ούτε γνώριζαν τη ναυτική τέχνη. Για την επάνδρωση του στόλου τους στηρίχτηκαν σε χριστιανούς, σε εξωμότες και στους τούρκους πειρατές των μικρασιατικών παραλίων, βλ. Κραντονέλλη 1985, 24.

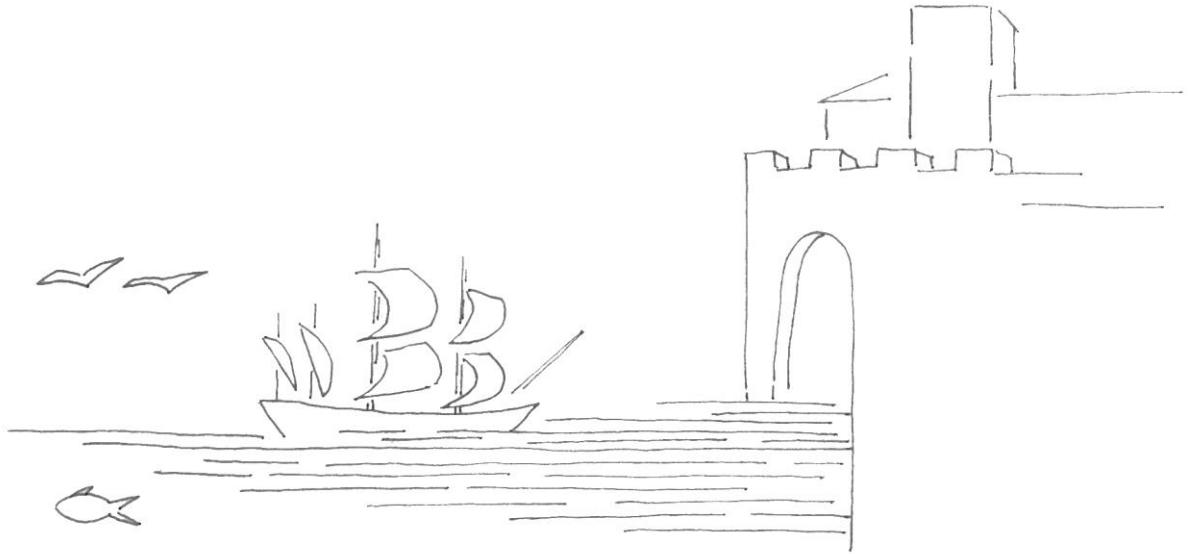
⁵⁴ . Μπεκιάρογλου 1994, 63.

⁵⁵ . Μπεκιάρογλου 1994, 69.

⁵⁶ . Toraman 2010, 192.

⁵⁷ . Μπεκιάρογλου 1994, 53.

Οι νεώσοικοι κατασκευάζονταν ο ένας δίπλα στον άλλον και είχαν μορφή ημικυλινδρικής στοάς, στην οροφή της οποίας υπήρχαν μικρά ανοίγματα⁵⁸. Δομούνταν με σκληρή πελεκητή πέτρα και ο θόλος με πλίνθους. Το βασικό σχέδιο κατασκευής των νεώσοικων ήταν σχεδόν ίδιο σε όλα τα ναυπηγεία και μόνο ο αριθμός τους διέφερε από ναυπηγείο σε ναυπηγείο.

Στον χώρο του Αιγαίου έντονη δραστηριότητα παρατηρείται σε πολλά νησιά, όπως στην Ρόδο, στην Λήμνο, στην Χίο και λιγότερη στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπως στην Πρέβεζα⁵⁹. Οι μαρτυρίες για τη λειτουργία ιδιωτικών ταρσανάδων είναι περιορισμένες για τα χρόνια πριν τον 17^ο αιώνα. Για τους επόμενους αιώνες υπάρχουν αρκετές πληροφορίες, από τις

οποίες αποδεικνύεται ότι η ναυπηγική δραστηριότητα των υπόδουλων Ελλήνων ήταν έντονη⁶⁰.

18^{ος} – 19^{ος} αιώνας

Η ανάπτυξη του ναυτικού των Ελλήνων ξεκινάει από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, όταν ο εκσυγχρονισμός του οθωμανικού στόλου παραμελήθηκε και η ναυπηγική τους δραστηριότητα περιορίστηκε. Η ελληνική ναυτιλία του 18^{ου} αιώνα παραμένει περιορισμένη⁶¹. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα στο Αιγαίο κυριαρχούσαν οι σκάλες και οι νησιωτικοί ενδιάμεσοι σταθμοί. Στις πεδιάδες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας είχαν αναπτυχθεί οι εμπορικοί σταθμοί των χερσαίων δρόμων προς τα Βαλκάνια με τα χάνια, τα χαμάμ, τα υπαίθρια παζάρια. Στο τέλος του 18^{ου} και

⁵⁸ . Μπεκιάρογλου 1994, 59.

⁵⁹ . Δαμιανίδης 1997, 26.

⁶⁰ . Μπεκιάρογλου 1994, 112.

⁶¹ . Για την ναυτιλία του 18^{ου} αιώνα βλ. Δαμιανίδης 1997, 26 και Δαμιανίδης 1998, 42.

στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ελληνική ναυτιλία ανακάμπτει με την ανάπτυξη ναυπήγησης ξύλινων πλοίων. Έντονη δραστηριότητα παρατηρείται σε νησιά, όπως Σύρος, Ύδρα, Σπέτσες αλλά και στο Γαλαξίδι και στην Κορώνη. Στις περιοχές αυτές ναυπηγούνται μεγάλα σκάφη και η κατασκευή τους γίνεται συνήθως υπαίθρια⁶². Ακόμη και στις μέρες μας σώζονται μικρά караβοστάσια σε παράκτιες περιοχές⁶³.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, στην τεχνολογία των πλοίων εισάγεται η ατμοκίνηση και οι ναυπηγικές κατασκευές είναι μεταλλικές⁶⁴. Η ατμοπλοΐα έχει ως αποτέλεσμα τον μαρασμό της ναυπήγησης των ξύλινων πλοίων. Σήμερα, κτίζονται μόνο καΐκια μικρού μεγέθους.

⁶² . Berg 1862, 32.

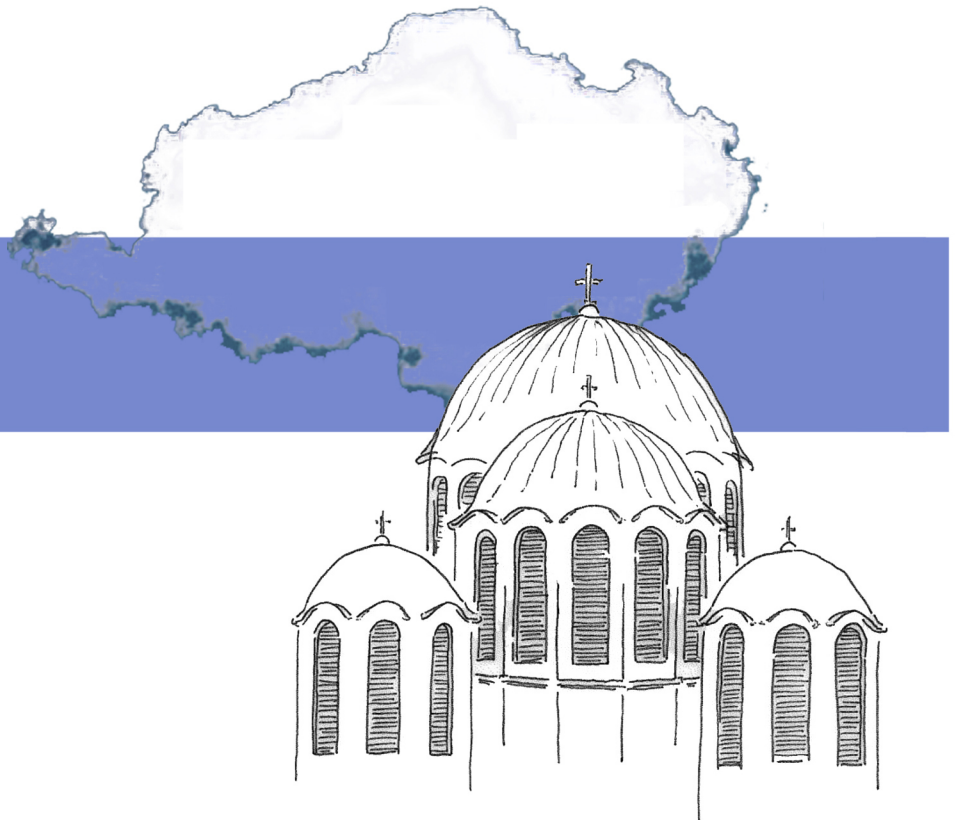
⁶³ . Σήμερα στην Άγια Κυριακή, επίγειο της Τρίκερης του Πηλίου σώζεται μόνο ένας αρσανάς και ένα караβοστάσιο. Και τα δυο κτίσματα, που χρονολογούνται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, είναι διώροφα, πετρόκπιστα, με τετράρυχη στέγη. Ο όροφος αποτελούσε χώρο κατοικίας ενώ το ισόγειο, για το μεν πρώτο κτίσμα είχε χρήση ξυλοναυπηγείου για το δεύτερο χρησίμευε για την προστασία του караβιού κατά την χειμερινή περίοδο. Σήμερα, το ισόγειο και στις δυο περιπτώσεις αποτελεί αποθήκη. Η στήριξη του ορόφου γίνεται με μεγάλης διατομής δοκάρια. Το σχήμα της κάτοψης τους είναι σχεδόν τετράγωνο και τα ανοίγματα εντοπίζονται στην πρόσοψή τους. Στην νοτιοδυτική όψη, το κεντρικό μεγάλο άνοιγμα της πόρτας, ύψους 2,7 μέτρα για τον αρσανά και 2,0 μέτρα για το караβοστάσιο, πλαισιώνεται από δυο ανοίγματα παραθύρων. Η ομοιότητα της αρχιτεκτονικής δομής των δυο κτισμάτων δεν είναι τυχαία, αφού ακολουθούν πιστά τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του συνόλου των οικοδομημάτων, της ίδιας περιόδου, του οικισμού.

⁶⁴ . Για την ναυτιλία του 19^{ου} αιώνα βλ. Δαμιανίδης 1992 και Παπαθανασόπουλος 1983.

Μετά το τέλος της ανακωχής,
ο Κλέων εξέπλευσε διευθυνόμενος εις την Χαλκιδικήν,
επί κεφαλής μοίρας στόλου τριάντα πλοίων,
χιλίων διακοσίων οπλιτών και τριακοσίων ιππέων.
Αφού δε προσήγγισε πρώτον εις την Σκιώνην
και παρέλαβε μερικούς οπλίτας από την φρουράν,
κατέπλευσεν εις τον Κωφόν λιμένα ...
... Ο Κλέων,
αφού εγκατέστησε φρουράν εις την Τορώνην,
απέπλευσε, και κάμψας τον Άθω,
διηθύνετο εναντίον της Αμφιπόλεως.

Θουκυδίδης, Βιβλίο Ε, 2-3 Α. Γεωργοπαπαδάκος (μετάφρ.)

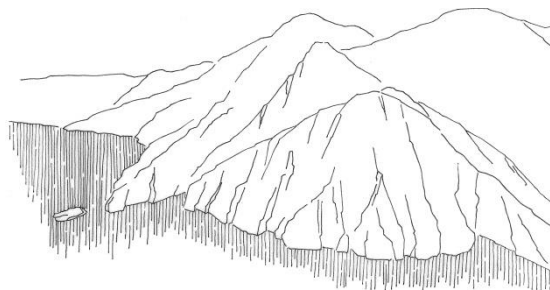

ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ

2. 1 Γενικά

Το Άγιο Όρος⁶⁵ είναι η ανατολικότερη από τις τρεις χερσονήσους του Νομού της Χαλκιδικής. Η συνολική έκταση της χερσονήσου ανέρχεται στα 34.020 εκτάρια⁶⁶. Το μήκος της χερσονήσου είναι περίπου 45 χλμ.. Το πλάτος κυμαίνεται από 5 χλμ., το ελάχιστο, στο στένωμα ανάμεσα στην Μονή Βατοπεδίου και στον αρσανά της Μονής Ζωγράφου, έως 10 χλμ., το φαρδύτερο, κοντά στο νότιο άκρο της χερσονήσου, στην περιοχή της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Το διαχωριστικό όριο του Αγίου Όρους με την Ελληνική Επικράτεια είναι η οροσειρά Μεγάλη Βίγλα, δηλαδή περίπου 3 χιλιόμετρα από τον οικισμό της Ουρανούπολης. Η ψηλότερη κορυφή της Μεγάλης Βίγλας, ο Ζυγός, έχει υψόμετρο 510 μ.. Νοτιότερα, το ανάγλυφο του εδάφους γίνεται πιο έντονο με τον Αντιάθωνα να υψώνεται στα 1040 μ. και η ραχοκοκαλιά της χερσονήσου καταλήγει

στον Άθωνα, ο οποίος φθάνει τα 2035 μ.⁶⁷. Ο χλωριδικός πλούτος της χερσονήσου δημιούργησε, δια μέσου των αιώνων, πυκνή βλάστηση και ένα ιδιόμορφο φυσικό περιβάλλον, στο σχηματισμό του οποίου συντέλεσαν η γεωγραφική απομόνωση, το δυσπρόσιτο της περιοχής καθώς και οι ευνοϊκές εδαφομορφολογικές και κλιματικές συνθήκες⁶⁸.

Εικόνα 6. Άθως

⁶⁵ . Η ονομασία Άγιο Όρος απαντά στο Τυπικό του Οσίου Αθανασίου του Αθωνίτου και σε άλλα σωζόμενα αγιορείτικα χειρόγραφα. Καταγράφεται όμως επίσημα για πρώτη φορά στο Β' Τυπικό του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου το 1045, βλ. Σμυρνάκης 1903, 30, Καδάς 1988, 10 και Meyer 1965, 104, 153.

⁶⁶ . Σολδάτος 2001, 53.

⁶⁷ . Πιο αναλυτικά τα δυο τρίτα της συνολικής επιφάνειας της χερσονήσου εμφανίζουν υπερθαλάσσιο ύψος μικρότερο από 300 μ. με λοφώδες ανάγλυφο, ενώ το υπόλοιπο ένα τρίτο χαρακτηρίζεται ως ημιορεινό και ορεινό, βλ Στεργιάδης 1996, 315-317.

⁶⁸ . Για την χλωρίδα και βλάστηση του Αγίου Όρους βλ. Γκανιάτσας 1963, 519-527. Αθανασιάδης 1996, 24-28. Στο βόρειο τμήμα της χερσονήσου φύονται πεύκα. Η ραχωβάσια (λωρίδα γης στη ραχοκοκαλιά της χερσονήσου) είναι κατάφυτη από καστανιές. Οι απότομες πλαγιές και κοιλάδες στη βάση του Άθωνα είναι γεμάτες με έλατα και οξές. Τα τελευταία 500 μέτρα στην κορυφή του Άθωνα είναι γυμνά.

Στρυμονικός Κόλπος

Άγιο Όρος

Σιγγιτικός Κόλπος

Τορωναίος Κόλπος

Σιθωνία

Κασσάνδρα

Η χερσόνησος είναι αυτοδιοικήτη μοναστική πολιτεία και το ειδικό προνομιακό καθεστώς διασφαλίζεται από το Ελληνικό Σύνταγμα και τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους. Ο μόνιμος πληθυσμός ανέρχεται σε 1811 άτομα, σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού το 2011⁶⁹.

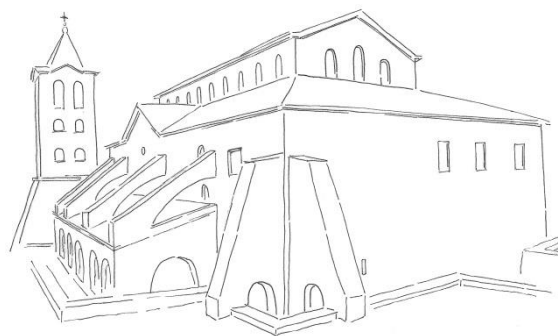
Σήμερα, ενδυναμωμένη, η Αθωνική Πολιτεία εξακολουθεί να στεγάζει το πνεύμα της ορθόδοξης πίστης στο σύνολο των 1700 κτισμάτων της με όλες τις γνωστές παλινδρομήσεις, που παρουσίασε στην διάρκεια της χιλιόχρονης πορείας της⁷⁰. Από πολύ νωρίς, ο Άθως δέχθηκε την χριστιανική πίστη. Οι κορυφές και οι πλαγιές του κατοικήθηκαν από ασκητές καθώς γειτόνευε με τα μεγάλα αποστολικά κέντρα της Θεσσαλονίκης και των Φιλιππών⁷¹. Οι Καρυές πολύ σύντομα αποτέλεσαν τον πυρήνα της δημιουργίας της μοναστικής πολιτείας του Αγίου Όρους⁷² αλλά η ακμή του Αθωνικού μοναχισμού ξεκίνησε τον 10^ο αιώνα με την ίδρυση της Μονής Μεγίστης Λαύρας από τον Όσιο Αθανάσιο τον

Εικόνα 7. Καρυές

Εικόνα 8. Πρωτάτο

Εικόνα 9. Πρωτάτο

⁶⁹ . Ο πληθυσμός των μοναχών στο Άγιο Όρος παρουσίασε πολλές διακυμάνσεις κατά την διάρκεια της μακρόχρονης πορείας του. Τον 11^ο αιώνα ήταν περίπου 6000 μοναχοί, ενώ κατά την πρώτη κατάκτηση (1387) ο αριθμός ήταν κάτι κάτω από 3000, βλ. Χρήστου 1978, 217-218. Κατά τον 16^ο αιώνα, το πλήθος ήταν περίπου 2000 μοναχοί, ο αριθμός όμως αυτός μειώθηκε κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, βλ. Χρυσοχοϊδής 2012, 63. Για τον πληθυσμό του μοναχών τα τελευταία χρόνια βλ. Σιδηρόπουλος 2013.

⁷⁰ . Δωρόθεου Μοναχού 1980, 7.

⁷¹ . Η ανάπτυξη του αθωνικού μοναχισμού αποδίδεται σε πλήθη που κατέφυγαν στον Άθωνα λόγω διωγμών από τους εικονομάχους, πιθανόν κάποιοι ήταν μοναχοί από την Παλαιστίνη. Μετά το τέλος της εικονομαχίας παρατηρείται αύξηση του αριθμού των μοναστικών ιδρυμάτων και γενικότερα άνθηση του μοναχισμού, βλ. Κιουσοπούλου 2009, 97. Για τον πρώιμο βυζαντινό μοναχισμό βλ. Baynes 1988, 210-218.

⁷² .Actes du protaton, αρ. χειρ. 1.

Αθωνίτη. Οι Ίβηρες ίδρυσαν το δεύτερο κοινοβιακό μοναστικό ίδρυμα. Τέλος του 10^{ου} αιώνα, ιδρύθηκε η Μονή Βατοπεδίου και η Μονή των Αμαλφηνών, η οποία παρήκμασε αργότερα⁷³. Τον 11^ο και 12^ο αιώνα δημιουργήθηκαν πολλά από τα μοναστήρια που σώζονται μέχρι σήμερα. Τον 14^ο αιώνα ιδρύθηκαν οι μονές των βράχων: Σίμωνος Πέτρα, Παντοκράτορος, Διονυσίου, Γρηγορίου και Αγίου Παύλου. Το 1541 επαναλειτούργησε η μονή Σταυρονικήτα, η οποία είναι η μοναδική μεταβυζαντινή μονή του Αγίου Όρους. Μέχρι τον 16^ο αιώνα πολλά από τα εκατοντάδες μοναστήρια, που λειτουργούσαν, εγκαταλείφθηκαν, οι μονές περιορίστηκαν σε 20 και έκτοτε ο αριθμός των μονών θεωρείται κλειστός⁷⁴.

Το Άγιο Όρος αποτελεί ένα από τα λίγα μοναστικά κέντρα, που το πέρασμα του χρόνου δεν άφησε μόνο ερείπια⁷⁵. Σήμερα, μοναστήρια σώζονται κατεσπαρμένα σε όλη την χερσόνησο. Άλλα είναι δομημένα κοντά στην θάλασσα⁷⁶ και άλλα βρίσκονται σε

υψώματα της ενδοχώρας⁷⁷. Η κτηριακή οργάνωση των μοναστηριών είναι πανομοιότυπη και η γενική διάταξη τους δεν έχει αλλάξει μέσα στους αιώνες⁷⁸. Αυτό γιατί αφ' ενός τα περισσότερα μοναστήρια ιδρύθηκαν κατά την περίοδο του κοινοβιακού συστήματος και αφ' ετέρου γιατί η διάταξη τους υπακούει σε συγκεκριμένες ανάγκες. Το κτιριολογικό πρόγραμμα κάθε μονής συνίσταται στην οργάνωση του χώρου με τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργεί η έννοια του 'κοινού βίου'. Οργανώνονται μέσα σε ένα φρουριακό περίβολο από ψηλά και ισχυρά τείχη, στο κέντρο του οποίου οικοδομείται ο κεντρικός ναός, το καθολικό. Ο αρχιτεκτονικός τύπος του καθολικού είναι το

Εικόνα 10. Καθολικό μοναστηριού

⁷³ . Η Μονή των Αμαλφηνών ή Μορφωνού επανδρώθηκε από λατινόφωνους Ιταλούς μοναχούς, βλ. Σμυρνάκης 1903, 419-420. Παρακμάζει στο τέλος του 13^{ου} αιώνα και παραχωρείται στην Μονή της Μεγίστης Λαύρας (Actes de Laura 1977, αρ. χειρ. 79).

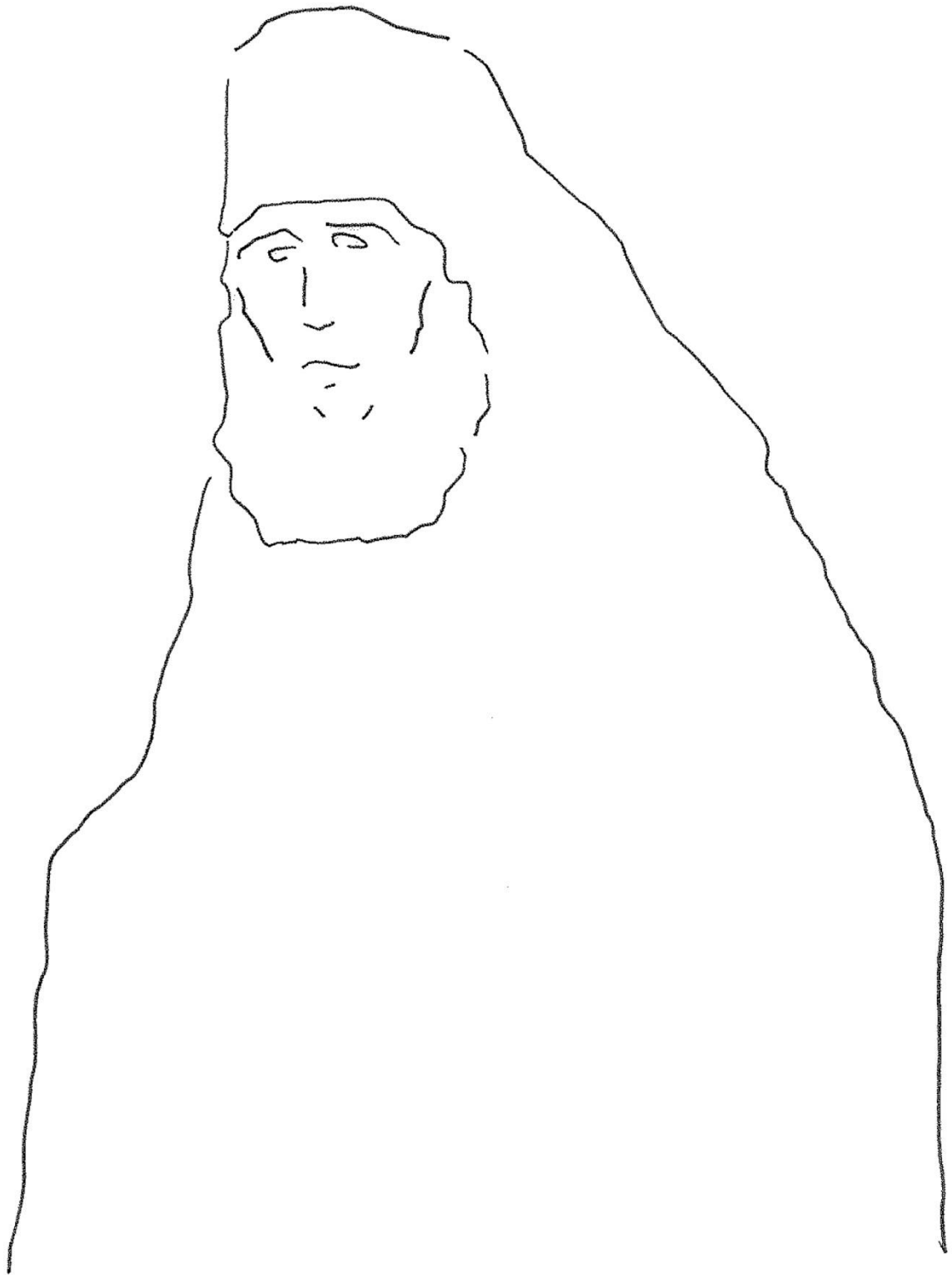
⁷⁴ . Χρήστου 1987, 68-77.

⁷⁵ . Από τα αμέτρητα μοναστήρια της Παλαιστίνης και της Σιναϊτικής Χερσονήσου σήμερα έχουν απομείνει ελάχιστα, παράλληλα, στις μοναστηριούπολεις της Ρωσίας και της Ρουμανίας σήμερα σώζεται μόνο η κυρίαρχος μονή.

⁷⁶ . Τα παραθαλάσσια μοναστήρια ή αυτά που χωροθετούνται πολύ κοντά στην θάλασσα είναι τα εξής: Δοχειαρίου, Ξενοφώντος, Άγιος Παντελεήμων, Γρηγορίου, Διονυσίου, Εσφιγμένου, Βατοπεδίου, Ίβήρων, Παντοκράτορος Ξηροποτάμου, Αγίου Παύλου, Μεγίστης Λαύρας, Σταυρονικήτα και Σίμωνος Πέτρας

⁷⁷ . Στην ενδοχώρα είναι κτισμένα τα εξής μοναστήρια: Ζωγράφου, Κωνσταμονίου, Χιλιαδαρίου, Κουτλουμουσίου, Καρακάλλου και Φιλοθέου .

⁷⁸ . Για την μοναστηριακή αρχιτεκτονική βλ. Ορλάνδος 1958 και Μυλωνάς 1963. Το μοναστήρι μοιάζει με οχυρωμένη πόλη, την αρχαία αλλά και την μεσαιωνική. Μοιάζει ακόμη με την κλειστή προφυλαγμένη εσωστρεφή διάταξη που κληροδότησε η αρχαία ελληνική κατοικία.

αγιορείτικο τρίκογχο, ο οποίος ανάγεται στον σύνθετο τετρακίδιο της Σχολής της Πρωτεύουσας, με επαύξηση τριών προσθηκών: χοροί, λιτή και πλάγια προσαρτημένα παρεκκλήσια⁷⁹. Ο οχυρωματικός χαρακτήρας των μονών ενισχύεται με την κατασκευή πύργου, ο οποίος αποτελούσε παρατηρητήριο αλλά και το τελευταίο καταφύγιο των μοναχών σε περίπτωση πολιορκίας. Τα κτίρια, που συναπαρτίζουν το μοναστήρι, βρίσκονται

προσκολλημένα εσωτερικά στον περίβολο κατά παράταξη και καλύπτουν τις βασικές ανάγκες των μοναχών. Τα σημαντικότερα από τα κτίρια αυτά είναι οι κόρδες των κελιών, η τράπεζα καθώς και η εστία, τα οποία πλαισιώνονται από ένα πλήθος άλλων συμπληρωματικών⁸⁰. Το κτιριολογικό πρόγραμμα των μονών συμπληρώνεται και από ένα μεγάλο αριθμό βοηθητικών κτιρίων, που βρίσκονται εκτός περιβόλου, γνωστά ως εξωμοναστηριακά κτίρια⁸¹.

⁷⁹ . Για το αγιορείτικο τρίκογχο βλ. Γκιολές 1992, 101-105 και Μυλωνάς 1981, 60.

⁸⁰ . Συμπληρωματικά κτίρια αποτελούν τα : μαγκιπέιο, ωρείο, δοχείο, βαγεναρείο, φωτάναμα, νοσοκομείο, γηροκομείο, βιβλιοθήκη, λουτρά, κρήνες, φρεατοστεγάσματα κ.α.

⁸¹ . Εξωμοναστηριακά κτήρια είναι οι αρσανάδες, πλυντήρια, βουρδουναρεία, νεκροταφεία, μύλοι, εργατόσπιτα κ.α.

2. 2 Ο ρόλος των μοναστηριών του Αγίου Όρους

Ο πολιτικός ρόλος των μονών

Τα πρώτα μεγάλα μοναστήρια του Αγίου Όρους κτίστηκαν σε τόπο προαποφασισμένο, γιατί είχαν και άλλες, πέραν των θρησκευτικών, λειτουργίες να επιτελέσουν⁸². Ο ιστορικός Νικόλαος Σβορώνος αναφέρει ότι τα μοναστήρια της χερσονήσου ιδρύθηκαν και ενισχύθηκαν γιατί εκείνη την εποχή η κεντρική εξουσία αποφάσισε να ενισχύσει το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας και μάλιστα την βαλκανική⁸³. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ιδρυτές των πρώτων μεγάλων μοναστηριών ήταν μέλη της ανώτερης κοινωνίας των αυλικών και αξιωματούχων της Κωνσταντινούπολης. Συγκεκριμένα, ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, ιδρυτής της Μονής Μεγίστης Λαύρας, υπήρξε προσωπικός φίλος του

⁸² . Η Τόνια Κιουσοπούλου επισήμανε την αμυντική λειτουργία των βυζαντινών μοναστηριών με βάση το παράδειγμα της επανίδρυσης και της λειτουργίας της Μονής Προδρόμου κοντά στις Σέρρες. Η μονή, η οποία βρισκόταν κοντά στα βυζαντινοσερβικά σύνορα, όπως είχαν διαμορφωθεί το 1299, φαίνεται ότι κίνησε το ενδιαφέρον του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου στην προσπάθειά του να ελέγξει την περιοχή, λαμβάνοντας σημαντικά προνόμια φοροαπαλλαγών το 1309 και την επικύρωση της υπό διαμόρφωση περιουσίας της, μεγάλο τμήμα της οποίας προερχόταν ήδη από αυτοκρατορικές δωρεές, βλ. Κιουσοπούλου 2009, 99-105.

⁸³ . Σβορώνος 1987, 24.

Εικόνα 11. Αγίασμα του Οσίου Αθανάσιου του Αθωνίτη

βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά⁸⁴. Ο Παύλος Ξηροποταμινός, ιδρυτής της Μονής Ξηροποτάμου, είχε πρόσβαση στους κύκλους της αυτοκρατορικής αυλής⁸⁵. Οι ιδρυτές της Μονής Βατοπεδίου προέρχονταν από μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες της

⁸⁴ . Αντωνιάδη 1979, 208

⁸⁵ . Ένεκα της πρόσβασης του μοναχού Παύλου στην αυτοκρατορική αυλή, οι μοναχοί του Αγίου Όρους τον είχαν επιλέξει για να μεταβεί με τον Πρώτο του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους, που εγκυμονούσαν βλ. Γουναρίδης 1989, 140-141.

Αδριανούπολης⁸⁶. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να συσχετιστεί με την παραχώρηση των χαριστικών, το οποίο ήταν ένα σύστημα, που συνίστατο στην παραχώρηση μοναστηριών σε κοσμικές προσωπικότητες ή μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας ή εκκλησιαστικά πρόσωπα με την υποχρέωση να τα διοικούν με όφελος την κάρπωση των εισοδημάτων⁸⁷. Τέλος, η επιλογή ίδρυσης μοναστηριών τον 10^ο αιώνα στο Άγιο Όρος θα πρέπει να συνδεθεί με την εισροή προσφύγων από Μικρά Ασία, που έφευγαν μπροστά στην πρόοδο των Σελτζουκίδων Τούρκων ύστερα από την ήττα στο Μάτζικερτ⁸⁸.

Ο λόγος, για τον οποίο δαπανήθηκε τόσοσ αυτοκρατορικός πλούτος, γίνεται πλέον κατανοητός καθώς πάρα πολλά στοιχεία μαρτυρούν ότι η ίδρυση του Αγίου Όρους ήταν μέρος ενός γενικότερου σχεδίου, δηλαδή μιας πολιτικής ανάπτυξης της επιρροής της αυτοκρατορίας. Η συστηματική δραστηριότητα των μοναχών συνδέεται άμεσα με τις προσπάθειες της βυζαντινής διοίκησης για πολιτική και εκκλησιαστική αναδιοργάνωση της βαλκανικής χερσονήσου, με επιμέρους στόχους την ενίσχυση της άμυνας, την επέκταση της βυζαντινής επιρροής στους γύρω χριστιανικούς λαούς καθώς και την εξουδετέρωση των προσπαθειών των εχθρών για διείσδυση σε ζωτικές για την

αυτοκρατορία περιοχές. Επιπροσθέτως, τα μοναστήρια, μέσω των μετοχιών τους, λειτουργούσαν ως τοποτηρητές του κράτους αλλά και ως ανάχωμα στην ενίσχυση των μεγάλων γαιοκτημόνων της περιοχής ανάλογα με τις συμμαχίες του εκάστοτε αυτοκράτορα⁸⁹. Ο ιδεολογικός έλεγχος εξασφάλιζε την υπακοή του τοπικού πληθυσμού στον αυτοκράτορα και συγκρατούσε τους καλλιεργητές στην γη τους, αποβαίνοντας ένας παράγοντας δημογραφικής σταθερότητας⁹⁰. Σε μια εποχή πληθυσμιακής αποψίλωσης της μακεδονικής υπαίθρου, η ενίσχυση των πρώτων μοναστηριών από τους αυτοκράτορες προωθούσε την επανακατοίκηση των περιοχών, την καλλιέργεια των γαιών της Μακεδονίας και των νησιών των Θρακικών Σποράδων, με κύριο σκοπό το κέρδος⁹¹.

Ο οικονομικός ρόλος των μονών

Τα μοναστήρια αποτέλεσαν βασικό κέντρο οικονομικής λειτουργίας σε τοπικό επίπεδο και έλεγχαν τη νομισματική κυκλοφορία. Οι δραστηριότητες τους δεν περιορίζονταν στην προσφορά του

⁸⁹ . Όπως φαίνεται και τα επόμενα χρόνια, η κεντρική εξουσία ενθάρρυνε τα μοναστήρια να συμβάλλουν στην άμυνα της Λήμνου. Το αυτοκρατορικό ενδιαφέρον για τη Λήμνο γίνεται κατανοητό δεδομένης της στρατηγικής σημασίας της κατά τα τελευταία βυζαντινά χρόνια, βλ. Κιουσοπούλου 2009, 104. Η Λήμνος αποτελούσε ενδιάμεσο σταθμό του ναυτικού άξονα διασύνδεσης Κωνσταντινούπολης – Θεσσαλονίκης, βλ. Αβραμέα 2006, 164.

⁹⁰ . Η Υψηλή Πύλη της οθωμανικής αυτοκρατορίας επιδίωκε τον μόνιμο πληθυσμό για να ενισχύσει την στρατιωτική άμυνα, βλ. Braudel 2005, 118-119.

⁹¹ . Αντωνιάδη 1979, 206-207.

⁸⁶ . Παπάγγελος 1996, 44-46.

⁸⁷ . Αντωνιάδη 1979, 206.

⁸⁸ . Αντωνιάδη 1979, 208.

πνευματικού προϊόντος αλλά αγόραζαν και πουλούσαν γη, δέχονταν αφιερώσεις ακινήτων, νοίκιαζαν γη, και γενικά συμμετείχαν ενεργά στην τοπική παραγωγική διαδικασία και διοχέτευαν χρήμα στους τόπους παραγωγής προϊόντων⁹². Τα μοναστήρια ήταν και εργοδότες⁹³. Στο πλαίσιο της εκμετάλλευσης των κτημάτων τους, της εκτέλεσης εγγειοβελτιωτικών έργων, κατασκευής και τοιχογράφησης κτιρίων, οι μοναχοί έδιναν δουλειά σε ανειδίκευτους εργάτες και τεχνίτες της περιοχής.

Στην Αθωνική χερσόνησο, τα μεγάλα μοναστήρια γρήγορα μεταβλήθηκαν σε πανίσχυρους οργανισμούς καθώς εκμεταλλεύτηκαν την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη του 10^{ου} - 12^{ου} αιώνα⁹⁴. Η διαχείριση της περιουσίας τους γίνονταν από τον ηγούμενο ή τον οικονόμο της μονής και πάντα κάτω από τον έλεγχο του Πρώτου του Αγίου Όρους⁹⁵. Η βασική πολιτική των αγιορείτικων μονών ήταν η επένδυση σε γη⁹⁶. Σύντομα

⁹² . Για τον οικονομικό ρόλο των μοναστηριών στον χώρο του Βυζαντίου βλ. Smirlis 2006 και Ιστορία 1974, 134-136. Για την παραγωγή και εμπορία γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων της μονής Πάτμου, βλ. Βρανούση 1980, 47. Συγκεκριμένα για την μονή της Πάτμου, οι κτήσεις, οι πάροικοι και τα πλοία ήταν η άλλη όψη του πνευματικού αυτού κέντρου, το οποίο ήταν ένας ακμαίος οικονομικός οργανισμός με δικαίωμα πλοιοκτήτη, ελευθερία πλεύσεως και διενέργειας εμπορίου.

⁹³ . Σμυρλής 2011, 55-56.

⁹⁴ . Συγκεκριμένα βοηθήθηκαν από την αύξηση του πληθυσμού, τις γεωργικές βελτιώσεις και την ανάπτυξη του εμπορίου, βλ. Harvey 1996, 93.

⁹⁵ . Smirlis 2000, 247-248. Για τον οικονόμο του μοναστηριού βλ. Baynes 1988, 229.

⁹⁶ . Κατά τον 9^ο παρατηρήθηκε επιστροφή στο σύστημα των μεγάλων αγροκτημάτων. Η γεωργία ήταν επικερδής, λόγω την απουσίας ξένου ανταγωνισμού. Το εμπόριο απέδιδε λιγότερα κέρδη λόγω του συστήματος των συντεχνιών και του

εξελίχθηκαν σε σημαντικούς γαιοκτήμονες, με μεγάλη ακίνητη περιουσία και πολλούς εξαρτημένους αγρότες (πάροικοι)⁹⁷. Η γη ήταν το σημαντικότερο ανταλλακτικό μέσο για την αγροτική κοινωνία της εποχής και απέβη ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί σε περιόδους κρίσεων⁹⁸. Η κατ' εξοχήν οικονομική σχέση μεταξύ των μοναστηριών και του φοροεισπρακτικού κράτους αφορούσε τη φορολογία της γης και των γεωργών.

Έσοδα

Τα έσοδα των μοναστηριών του Αγίου Όρους προέρχονταν από εκμετάλλευση των αγροτικών μετοχιών, επιχορηγήσεις από αυτοκράτορες και χριστιανούς ηγεμόνες, ψώμια⁹⁹, ενοίκια¹⁰⁰, παραγωγή χειρογράφων¹⁰¹, δάνεια¹⁰², ζητείεις¹⁰³ και αφιερώσεις¹⁰⁴.

κρατικού ελέγχου στην παραγωγή και στις τιμές, βλ. Baynes 1988, 111, 114.

⁹⁷ . Από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα χρησιμοποιήθηκε ο όρος 'πάροικος' ως χαρακτηρισμός όχι μόνο των μισθωτών καλλιεργητών αλλά και των φορολογουμένων ιδιοκτητών, οι οποίοι πλήρωναν φόρους όχι στο κράτος αλλά σε τρίτους. Για την περίπτωση των μοναστηριών, που οι πάροικοι μίσθωναν την μοναστηριακή ιδιοκτησία βλ. Lefort 2006, 388.

⁹⁸ . Κοτζαγεώργης 2002, 188 και Σμυρλής 2011, 54.

⁹⁹ . Πρόκειται για τα γνωστά ομόλογα - συμφωνητικά έγγραφα για χρηματική εισφορά, που εξέδιδε η μονή προς τον αγοραστή-επικαρπώτη ενός κελιού της.

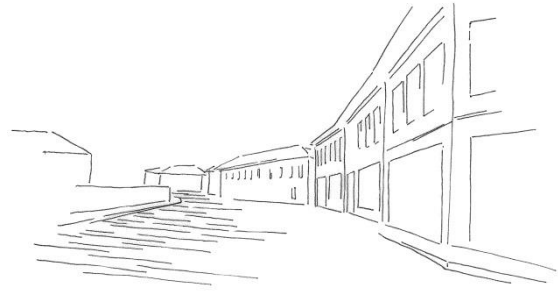
¹⁰⁰ . Όλες οι αθωνικές μονές διατηρούσαν ακίνητα (κατοικίες και μαγαζιά) σε σημαντικές πόλεις, όπως Θεσσαλονίκη, Σιδηροκάψια, Κωνσταντινούπολη, Κίος, Φιλιππούπολη, βλ. Κοτζαγεώργης 2002, 193. Η Μονή Βατοπεδίου με κόστος 170 υπέρπυρα νομίσματα, αποκτά δύο ακίνητα στη Θεσσαλονίκη το 1374, η εκμετάλλευση των οποίων γίνεται πάντα με μίσθωση, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 140.

¹⁰¹ . Τα χειρόγραφα σε περιόδους κρίσης χρησιμοποιήθηκαν ως ανταλλακτικό προϊόν.

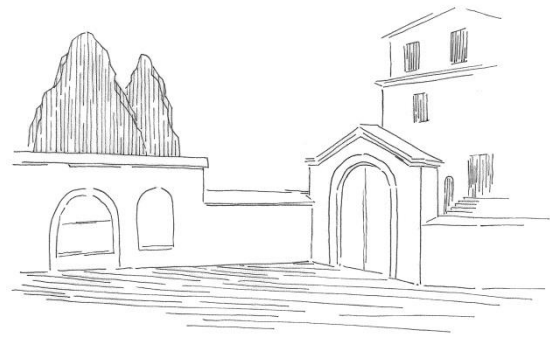
¹⁰² . Τα βυζαντινά μοναστήρια λειτουργούσαν ως τράπεζες, παρέχοντας δυνατότητα φύλαξης χρημάτων και τιμαλφών αλλά και χορηγώντας πιστώσεις προς

Οι αθωνικές μονές, όσον αφορά την οικονομική λειτουργία τους, χαρακτηρίζονταν από ένα κεντρικό τμήμα, που βρίσκονταν στη χερσόνησο, και από πολλά υποκαταστήματα-μετόχια, που ήταν διασπαρμένα σε μια πολύ ευρεία ακτίνα¹⁰⁵. Η εκμετάλλευση των αγροτικών μετοχιών αποτελούσε τη βασική πηγή εσόδων των μονών. Τα μοναστήρια προμηθεύονταν από τα μετόχια τα απαραίτητα προϊόντα για τη διατροφή των μοναχών και για την εύρυθμη λειτουργία τους. Το άγονο έδαφος της αθωνικής χερσονήσου ήταν η βασική αιτία της αναζήτησης κτημάτων εκτός Αγίου Όρους. Τα μόνα προϊόντα, που προμηθεύονταν από τις αθωνικές εκτάσεις, ήταν η ξυλεία, το κρασί και οι ελιές.

Εικόνα 12. Καρυές

Εικόνα 13. Καρυές

εμπόρους ή αγρότες, βλ. Συμυρλής 2011, 55-56. Πιθανολογείται η περίπτωση τού ευκαιριακού δανεισμού από τα μοναστήρια σε ηγεμόνες, προκειμένου να ανταποκριθούν στις άμεσες υποχρεώσεις τους (π.χ. μισθοφόροι) έναντι παροχής οικονομικών (φορολογικών) προνομίων και προνοιών (γαιών), βλ. Μαυρομάτης 1997, 16.

¹⁰³ . Πρόκειται για αποστολές μοναχών με σκοπό την συγκέντρωση χρημάτων για τη μονή. Η πρακτική των ζητειών ήταν διαδεδομένη στις ορθόδοξες μονές του οθωμανικού χώρου. Ο Γάλλος μισσιονάριος Pere Bracopnier, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος το 1706, γράφει ότι πολλοί μοναχοί απουσιάζουν από τα μοναστήρια του γιατί περιοδεύουν για ελεημοσύνες, βλ. Σιμόπουλος 1973, 42.

¹⁰⁴ . Πολλοί χριστιανοί αφιέρωναν τις περιουσίες τους στη μονή και εγκαταβίωναν σε αυτές ή εξασφάλιζαν την επιβίωση τους από το μοναστήρι ως αντιμισθία για την αφιέρωση, βλ. Zachariáδου 1997, 29. Για παράδειγμα, τον 14^ο αιώνα οι δωρεές κτημάτων από λαϊκούς προς την Μονή Βατοπαιδίου είναι πολλές. Το 1323 ο Μανουήλ Κορτίκης παραχωρεί έκταση στις Σέρρες, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 61. Ο Δημήτριος Καβάσιλας, ο Δημήτριος Δεβλητζηνός και ο Νικόλαος ο Βλάδων δωρίζουν δύο 'στασία', έκταση γης και κτήμα με ακίνητα αντίστοιχα στην Ορμούλια Χαλκιδικής, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 72, 75 και 76. Το 1362 ο μέγας στρατοπεδάρχης Δημήτριος Τζαμπλάκων προσφέρει έκταση γης κοντά στον Γαλλικό ποταμό, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 118.

¹⁰⁵ . Κοτζαγεώργης 2002, 189. Ο Άγγλος περιηγητής Leak γράφει ότι τα μετόχια έφερναν στη μονή μοσχάρια, κατσίκια και αρνιά, βλ. Σιμόπουλος 1985, 433.

Εικόνα 14. Καρυές

Δημητριακά, γαλακτοκομικά, λάδι, κερι, δηλαδή προϊόντα απαραίτητα για την λειτουργία των μονών, τα προμηθεύονταν από τα μετόχια. Εκτός από το σε είδος έσοδο από τα μετόχια υπήρχε και η χρηματική απολαβή. Αυτή προέρχονταν από δυο οδούς: την εμπορευματοποίηση του αγροτικού πλεονάσματος και την ενοικίαση των κτημάτων και είσπραξη φόρων από τους πάροικους αγρότες¹⁰⁶. Η πρακτική αυτή ξεκίνησε από τα βυζαντινά χρόνια και συνεχίστηκε και κατά την οθωμανική περίοδο.

Παράλληλα, το Άγιο Όρος, καθ όλη την διάρκεια της μακρόχρονης πορείας του, επωφελήθηκε από την πρακτική της επιχορήγησης από αυτοκράτορες και χριστιανούς ηγεμόνες¹⁰⁷. Οι προσφορές των αυτοκρατόρων προς τα μοναστήρια είχαν την μορφή των φορολογικών απαλλαγών, παραχωρήσεων από φορολογικά έσοδα, γνωστές ως σολέμνια, καθώς και δωρεών κτημάτων¹⁰⁸. Οι

¹⁰⁶ . Κολοβός 2011, 241.

¹⁰⁷ . Για την Μονή Βατοπεδίου, το πρώτο προνόμιο μαρτυρείται το 1080, το οποίο χορηγείται από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Βοτανιάτη και ορίζει την απαλλαγή πολλών κτημάτων του μοναστηριού από έκτακτη φορολογία, βλ. Actes de Vatopeidi, 2001, αρ. χειρ. 10. Το προνόμιο αυτό συμπληρώνεται το 1082 με την πλήρη ατέλεια ορισμένων κτημάτων, που παραχωρεί ο Αλέξιος Α' Κομνηνός σε αντικατάσταση της παλαιάς αυτοκρατορικής χρηματικής συνδρομής, βλ. Actes de Vatopeidi, 2001, αρ. χειρ. 11.

¹⁰⁸ . Harvey 1996, 92. Μεγάλη είναι η οικονομική ενίσχυση των μοναστηριών με την παραχώρηση κτημάτων και με τις απορροφήσεις άλλων μοναστηριών κατόπιν εντολής, η οποία επικυρώνεται με χρυσόβουλλο λόγο, από βυζαντινούς αυτοκράτορες και αλλοεθνείς ηγεμόνες. Ξεχωρίζει η παραχώρηση από τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό της Κωνσταντινοπολίτικης Μονής της Ψυχοσωστρίας καθώς και των κτημάτων της, για να χρησιμεύει για ανάπαυση των βετοπαϊδινών, οι οποίοι πηγαίνουν εκεί, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 102. Το

βυζαντινοί αυτοκράτορες πλήρωναν για πραγματικές υπηρεσίες, είτε επρόκειτο για την κάλυψη λειτουργιών δημόσιας φύσεως, είτε για την παροχή πολιτικής στήριξης, είτε τέλος για προσευχές, που μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη θεία εύνοια¹⁰⁹. Οι σχέσεις των μοναστηριών με το κράτος ήταν σχέσεις συναλλακτικές¹¹⁰. Όμοια, κατά τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, οι μονές αποτελούσαν αξιόλογες οικονομικές οντότητες της οθωμανικής υπαίθρου καθώς και ένα βοηθητικό στοιχείο για την εμπέδωση του οθωμανικού ελέγχου στις επαρχίες με χριστιανική πλειονότητα¹¹¹.

Σε περιόδους βαθιάς αναταραχής, οι Αγιορείτες κατάφεραν να διατηρούν και να ενισχύουν τη θέση τους μέσα στην κοινωνία. Σε αυτές τις περιόδους, παρατηρήθηκε επέκταση της επιρροής των μοναστηριών πέρα από την παραδοσιακή ζώνη, δηλαδή επαφές με κυβερνήτες και ηγεμόνες, που εκτεινόταν από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι την Ιταλία και το Δούναβη στα βόρεια. Παράλληλα, τα μοναστήρια του Άθωνα λειτουργούσαν και ως καταφύγια της χριστιανικής ελίτ των Βαλκανίων. Από τον 14^ο και έως τα μέσα

1365 ο δεσπότης Ιωάννης Ουγκλέσης δωρίζει την Μονή Σπηλαιού στην Μονή τ Βατοπεδίου, βλ. Actes de Vatopeidi, 2006, αρ. χειρ. 120.

¹⁰⁹ . Οι αυτοκράτορες αποσύρονται συχνά σε μοναστήρια είτε για λόγους ασφάλειας είτε ως προσωπική επιλογή. Επικρατεί η άποψη ότι οι μοναχοί προστατεύουν τους αυτοκράτορες με τις προσευχές τους. Σε έγγραφο της Μονής Βατοπαϊδίου μαρτυρείται ότι πραγματοποιείται μια δωρεά 'είς περιποίησιν τών ήμετέρων ψυχών' (αρ. 141)

¹¹⁰ . Οι υπηρεσίες, που προσέφεραν οι μοναχοί ήταν ουσιώδεις και, αν δεν τις κάλυπταν αυτοί, το κράτος θα έπρεπε να πληρώσει κάποιους άλλους για να τις κάνουν, βλ. Σμυρλής 2011, 68.

¹¹¹ . Παπασταματίου 2015, 110.

του 15^{ου} αιώνα παρατηρήθηκαν δωρεές από Σέρβους ηγεμόνες¹¹². Τον 16^ο αιώνα, οι σχέσεις των μονών με τις παραδουνάβιες ηγεμονίες έγιναν πιο στενές¹¹³. Για παράδειγμα, η χρηματική ενίσχυση της Μονής Αγίου Παύλου από Σέρβους ηγεμόνες κατά τον 15^ο αιώνα ήταν παροδική. Αντίθετα η μονή στηρίχθηκε σε ρουμανικές χορηγίες ήδη από τον 16^ο αιώνα¹¹⁴. Η Μονή Βατοπεδίου κατά τους 16^ο και 17^ο αιώνα είχε την εύνοια της ορθόδοξης Ρωσίας¹¹⁵.

Έξοδα

Τα έξοδα των μοναστηριών ήταν οι φόροι, τα πρόστιμα-τελέσματα, οι αγορές, οι δημεύσεις, οι επισκευές και ανεγέρσεις κτηρίων¹¹⁶ καθώς και τα λειτουργικά έξοδα. Ο 15^{ος} αιώνας ήταν δύσκολος για ολόκληρο το Άγιο Όρος, αφού τότε συντελείται η αλλαγή των συνθηκών επικυριαρχίας του τόπου, που περνά στην

κατοχή των Οθωμανών (1423-1424)¹¹⁷. Το σημαντικότερο και τακτικό έξοδο των μοναστηριών αποτελούσαν οι φόροι. Στους Οθωμανούς, οι αγιορείτες μοναχοί κατέβαλλαν μεγαλύτερους φόρους από ότι παλιότερα στους βυζαντινούς¹¹⁸. Οι φόροι, τακτικοί ή έκτακτοι, ήταν κυρίως εκχρηματισμένοι. Διάκριση θα πρέπει να γίνει μεταξύ των μετοχιακών φόρων και αυτών για τις εντός τις αθωνικής χερσονήσου γαίες. Στους δευτέρους, το μοναστήρι μετείχε στο συνολικό οφειλόμενο ποσό της κοινότητας με κάποιο ποσό. Οι πρώτοι βάρυναν αποκλειστικά το μοναστήρι και προορίζονταν για ποικίλους δικαιούχους: τιμαριώτες, βακούφια, κρατικό ταμείο¹¹⁹.

Παράλληλα, κατά την οθωμανική κυριαρχία, η μοναστική περιουσία μειώθηκε με κατασχέσεις, με μετατροπές κτημάτων σε τιμάρια και με απαλλοτριώσεις των εδαφών των εξαρτημένων χωρικών¹²⁰. Το 1432, οι αγιορείτες μοναχοί αναγκάστηκαν να εξαγοράσουν τα κτήματα τους λόγω της δήμευσης των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών κτημάτων με διαταγή του σουλτάνου Μουράτ Β'¹²¹. Η μεγάλη τομή για την αγιορείτικη ιστορία ήταν η δήμευση του 1568/9¹²². Τα μοναστήρια έχασαν ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας τους, καθώς το οθωμανικό κράτος, επί σουλτάνου Σελίμ

¹¹² . Smirlis 2012, 35.

¹¹³ . Πολυβίου 1999, 21.

¹¹⁴ . Κοτζαγεώργης 2002, 195.

¹¹⁵ . Παπάγγελος 1996, 62-63.

¹¹⁶ . Σε έγγραφο του αρχείου της Μονής Βατοπεδίου σώζεται λίστα εξόδων, που αντιστοιχούν σε εργασίες και αγορές οικοδομικών υλικών για την ανακαίνιση ενός κελιού, βλ. Actes de Vatopeidi 2006, αρ. χειρ. 115. Οι επισκευές και ανεγέρσεις κτισμάτων δεν υποδηλώνουν πάντα οικονομική ευμάρεια των μοναστηριών και τα χρηματικά ποσά, που απαιτούνταν, πολλές φορές δεν ήταν μέρος των λειτουργικών τους εξόδων. Για την συντήρηση των κτηρίων και την ανάπτυξη νέων οικοδομικών προγραμμάτων, οι αγιορείτες μοναχοί διεκδικούσαν οικονομική βοήθεια από ομόδοξους ηγεμόνες. Η Μονή Ξηροποτάμου επισκεύασε και τοιχογράφησε το γκρεμισμένο καθολικό της το 1564 στηριζόμενη σε χορηγία ηγεμόνα της Μολδαβίας, βλ. Κολοβός 2011, 257. Το κτίσιμο του καθολικού, του πύργου και οι δυο ανακαινιστικές προσπάθειες (τέλη του 17^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα) της Μονής Αγίου Παύλου έγιναν εξολοκλήρου με χρήματα χορηγών (Σέρβος Δεσπότης, Βλάχοι Ηγεμόνες και Αρχιμανδρίτης Άνθιμος Κομνηνός), βλ. Κοτζαγεώργης 2002, 202.

¹¹⁷ . Ξεκινώντας από το 1384, η οθωμανική κυριαρχία πάνω από το Άγιο Όρος διακόπηκε το 1403, όταν οι Βυζαντινοί ανέκτησαν την Χαλκιδική, μέχρι το 1423/24.

¹¹⁸ . Smirlis 2012, 44.

¹¹⁹ . Κοτζαγεώργης 2002, 200.

¹²⁰ . Smirlis 2012, 39.

¹²¹ . Πρατινέλης 1992, 115-116 και Ιστορία 1974, 135.

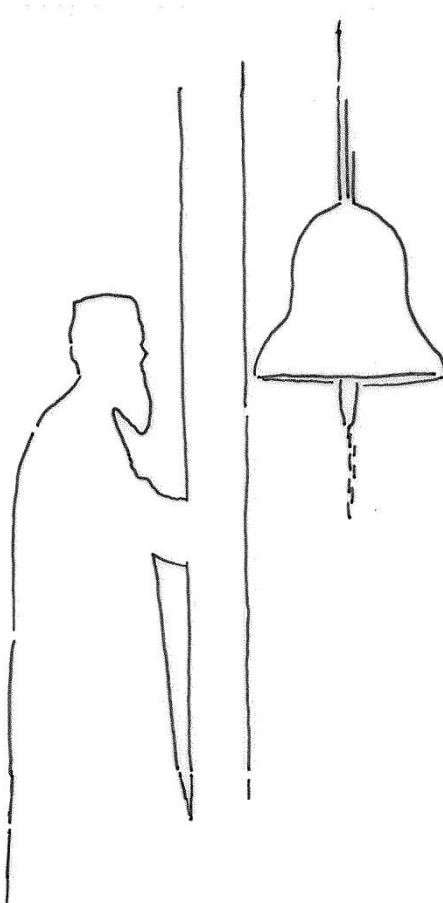
¹²² . Παπασταματίου 2015, 110 και Ιστορία 1974, 135.

του Β', υποχρέωσε τις μονές να επαναγοράσουν τις γαίες τους και να τις καταστήσουν νόμιμες με βάση το νομικό καθεστώς χρησικτησίας, όπως προβλεπόταν γενικά για την αρόσιμη γη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καταβάλλοντας ένα υψηλό ποσό¹²³.

Η εμπορική δραστηριότητα των μονών

Οι μοναχοί του Αγίου Όρους μολονότι είχαν αφιερώσει την ζωή τους στον Θεό, είχαν και εμπορική δραστηριότητα¹²⁴. Χρησιμοποιούσαν πλοία για να επικοινωνούν με τα μετόχια τους και για να μεταφέρουν απ' αυτά το αγροτικό πλεόνασμα, είτε στο ίδιο το μοναστήρι για τις ανάγκες του, είτε σε αγορές προς μεταπώληση προϊόντων. Η εξέταση των Τυπικών των μοναστηριών αποδεικνύει την ύπαρξη ενός κύριου μοντέλου για τη διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας¹²⁵. Το πρώτο Τυπικό του Τσιμισκή, το 972, επέτρεπε το εμπόριο μόνο μέσα στην χερσόνησο¹²⁶. Το Τυπικό του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, το 1045,

απαγόρευε στους μοναχούς να έχουν τα δικά τους καράβια και να ασκούν εμπόριο¹²⁷. Συγκεκριμένα, το δεύτερο Τυπικό απαριθμεί τις παραβάσεις των διατάξεων του πρώτου Τυπικού και κάνει αναφορά για εξαγωγή εργάσιμης ξυλείας και πίσσας καθώς και για εμπόριο κρασιού και σιταριού ως την Κωνσταντινούπολη¹²⁸, δηλαδή οι Καρυές είχαν μεταβληθεί σε πραγματικό εμπορικό κέντρο την βυζαντινή περίοδο. Κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, απόδειξη του μεγέθους του εμπορίου που ανέπτυξαν, ήταν οι μεγάλοι

¹²³ . Smirlis 2012, 39-40. Τα μοναστήρια δεν είχαν αυτόματη νομιμοποίηση των γαιοκτησιών με βάση την οθωμανική έννομη τάξη με καθεστώς βακουφιού, με το ίδιο καθεστώς δηλαδή των περιουσιών των δερβίσικων τεκέδων, καθώς επρόκειτο για χριστιανικά καθιδρύματα, βλ. Κολοβός 2011, 241-242.

¹²⁴ . Για την εμπορική δραστηριότητα των μοναστηριών βλ. Bencheva 1999 και Smirlis 2006, 107-115, 219-234.

¹²⁵ . Στα Τυπικά διαφαίνεται η προσπάθεια των μοναχών όχι μόνο για την κάλυψη των αναγκών διατροφής των μοναχών αλλά και για την δημιουργία και εμπορευματοποίηση πλεονάσματος, βλ. Smirlis 2000, 257.

¹²⁶ . Επέτρεπε στις μονές να είναι κάτοχοι μόνο μικρών πλοίων, που θα έπλεαν μόνο μέχρι την Θεσσαλονίκη, βλ. Δωρόθεου Μοναχού 1985, 510-511.

¹²⁷ . Επέτρεπε μόνο πλοία 200-300 μοδίων για την μεταφορά των απαραίτητων προϊόντων για διατροφή. Με βασιλική διαταγή κάποια μοναστήρια κατάφεραν να άρουν την απαγόρευση αυτή, βλ. Bencheva 1999, 49.

¹²⁸ . Σβορώνος 1987, 59-60.

φόροι (σκαλιάτικος, κομμέρκιος, αντίναυλος και λιμνιάτικος), που κατέβαλλαν στους Οθωμανούς¹²⁹.

Μολονότι οι πηγές δίνουν λίγα στοιχεία για τις εμπορικές δραστηριότητες των μοναχών, είναι βέβαιο ότι τα μοναστήρια ήταν ένας από τους σημαντικούς παράγοντες του τοπικού και περιφερειακού εμπορίου¹³⁰. Συνέβαλλαν στην τόνωση της ζήτησης, διοχέτευαν χρήμα στους τόπους παραγωγής προϊόντων και συμμετείχαν στην τροφοδοσία των πόλεων, ειδικά της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης¹³¹. Τα προϊόντα, που εμπορεύονταν οι μοναχοί του Αγίου

Όρους, ήταν κυρίως αγροτικά αλλά και ξυλεία¹³², κάνναβη¹³³ και πίσσα¹³⁴.

Οι πληροφορίες για τα πλεονασματικά προϊόντα είναι ελάχιστες¹³⁵. Όταν οι αγορές ήταν κοντά στο μοναστήρι, τότε τα πλεονάζοντα προϊόντα πήγαιναν πρώτα στο μοναστήρι και μετά ότι δεν ήταν χρήσιμο πήγαινε προς πώληση. Κάποιες φορές το πλεόνασμα του προϊόντος από τα μετόχια δεν έφτανε ποτέ στο μοναστήρι, φυλάσσονταν σε αποθήκες στην αποβάθρα και από εκεί μεταφέρονταν με πλοίο στις πιο κερδοφόρες αγορές¹³⁶. Τέλος, στις αγορές συχνά αγοράζονταν προϊόντα χρήσιμα για το μοναστήρι και δεν επέστρεφαν τα πλοία με χρήματα-κέρδος.

¹²⁹ . Actes de Laura 3, αρ. χειρ. 118.

¹³⁰ . Smirlis 2006, 107-115, 219-234. Ο Γάλλος μισσιονάριος Pere Brasconnier, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος το 1706, γράφει ότι στις Καρυές υπάρχει παζάρι, κάθε Σάββατο καταφθάνουν στην αγορά των Καρυών μουστερίδες από απόσταση οκτώ και δέκα λευγών, βλ. Σιμόπουλος 1973, 44.

¹³¹ . Σμυρλής 2011, 55-56.

¹³² . Η ναυπηγική ξυλεία επιλέγονταν από κορμούς δέντρων δρυός, πεύκου, οξιάς, καστανιάς και ελάτης, βλ. Μπεκιάρογλου 1994, 31.

¹³³ . Η κάνναβη ήταν κατάλληλη για κατασκευή σχοινιών. Η καλλιέργεια της εκτείνονταν σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Σέρβια, Κομοτηνή, Βέροια, Βόλος, Άγιο Όρος, βλ. Μπεκιάρογλου 1994, 41.

¹³⁴ . Χρησιμοποιούσαν πίσσα, κατράμι, ρητίνη και κολοφώνιο για την στεγανοποίηση των σκαφών, βλ. Μπεκιάρογλου 1994, 43.

¹³⁵ . Για την διαχείριση του πλεονάσματος βλ. Smirlis 2000.

¹³⁶ . Actes de Docheiariou, αρ. χειρ. 14.

2. 3 Η Θάλασσα του Αγίου Όρους

Οι ναυτικοί δρόμοι

Μέχρι τον 16^ο αιώνα, θαλασσοπορώ σήμαινε πηγαίνω πλάι πλάι στις ακτές. Από τα μεγάλα πλοία μέχρι τις μικρές ψαρόβαρκες, η πλεύση, μέχρι εκεί που η στεριά εξακολουθεί να είναι ορατή, ήταν ο συνηθισμένος τρόπος για να ταξιδεύει κανείς στο Αρχιπέλαγος¹³⁷. Οι ρότες είχαν όρια και μικρές αποκλίσεις, είχαν αρχή, τέλος και ενδιάμεσους σταθμούς και ο ναυτικός δεν ρίσκαρε να ξεφύγει από αυτές από τον φόβο μη χαθεί ή μην εξοκείλει. Και ενώ για τα κωπήλατα πλοία, η πλεύση ήταν παράκτια, οι νεότερες ρότες των ιστιοφόρων ήταν λιγότερο εξαρτημένες από την στεριά¹³⁸.

Οι δρόμοι της Μεσογείου ήταν κατά πρώτο λόγο θαλάσσιοι και μάλιστα παράκτιοι¹³⁹. Τα τελευταία χρόνια του 16^{ου} αιώνα επικράτησαν οι χερσαίοι δρόμοι έναντι των θαλάσσιων, λόγω της θαλάσσιας πειρατείας και του μεγάλου

κόστους των θαλάσσιων μεταφορών. Τον 17^ο αιώνα, η οικονομική ζωή περιορίστηκε και πάλι στις θαλάσσιες γραμμές και μόνο τον 18^ο αιώνα το εμπόριο ακολούθησε ισότιμα πάλι και τις δυο.

Στην αθωνική χερσόνησο, οι δρόμοι ήταν κυρίως θαλάσσιοι και όχι χερσαίοι, λόγω του δύσβατου της περιοχής. Οι ναυτικοί δρόμοι από και προς το Άγιο Όρος καθορίζονταν από τους τοπικούς ανέμους. Οι άνεμοι που δυσχέραιναν την ακτοπλοΐα ήταν τα μελέτμια του καλοκαιριού, οι 'ετησίες' για τους βυζαντινούς¹⁴⁰. Πρόκειται για ημερήσιο άνεμο βορειοανατολικής κατεύθυνσης, με απότομα κύματα αέρος, ο οποίος δυσκόλευε τα μικρά πλοία, τα οποία κινούνταν στην βορειοανατολική ακτή της χερσονήσου. Οι νοτιοδυτικές ακτές ήταν προφυλαγμένες από ανέμους και μόνο οι νότιοι άνεμοι δημιουργούσαν μικρά προβλήματα.

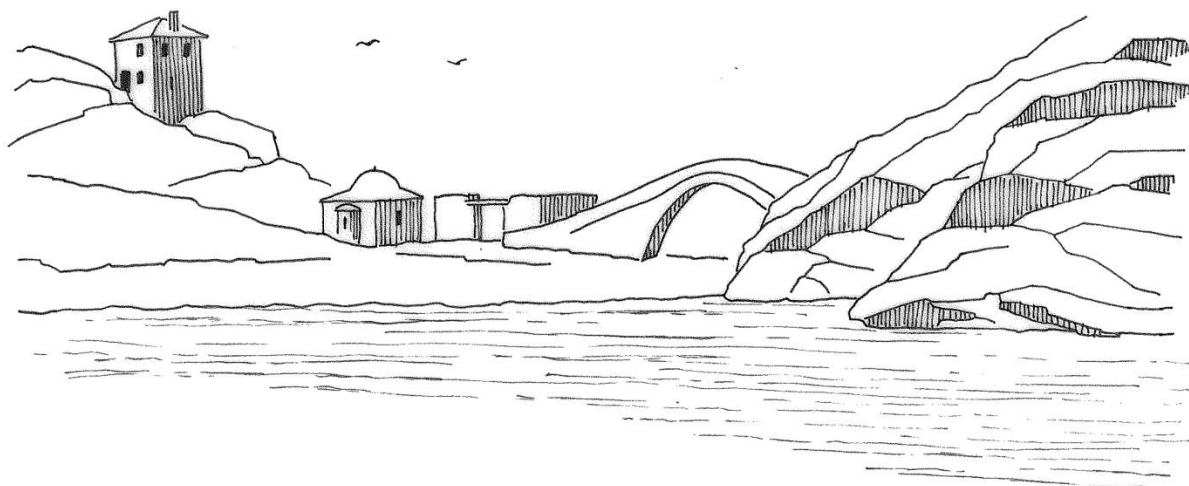
¹³⁷ . Μπελαβίλας 1999, 41.

¹³⁸ . Μπελαβίλας 2010, 22

¹³⁹ . Για τους θαλάσσιους δρόμους βλ. Braudel 2005, 342-362 και Αβραμέα 2006, 125-167.

¹⁴⁰ . Μακρής 2006, 175.

Εικόνα 15. Γεφύρι Βελλά

Τα δύο βασικά ναυτικά δρομολόγια, τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις της ανατολικής Μεσογείου, ο δρόμος του μεταξιού και ο δρόμος των μπαχαρικών, δεν περνούν από την χερσόνησο¹⁴¹. Ο δρόμος των προσκυνητών, η ναυτική δηλαδή ρότα των σταυροφοριών, πιθανόν άγγιζε την χερσόνησο. Από τις τρεις ρότες του Αρχιπελάγους, η βαλκανική, η μικρασιατική και η κυκλαδίτικη, η πρώτη με κατεύθυνση από νότο προς βορρά, διέρχονταν από τις ακτές του Αγίου Όρους¹⁴². Συγκεκριμένα, ξεκινώντας από την Πελοπόννησο και με κατεύθυνση προς την Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη, η βαλκανική ρότα πιθανόν να περνούσε από την χερσόνησο¹⁴³. Η διασύνδεση της Κωνσταντινούπολης με την Θεσσαλονίκη γινόταν μέσω της Λήμνου και της

Χαλκιδικής¹⁴⁴. Δεν γνωρίζουμε όμως, αν το Άγιο Όρος αποτέλεσε σταθμό ανεφοδιασμού των πλοίων από και προς την Κωνσταντινούπολη¹⁴⁵, αν αποτέλεσε τελωνιακός σταθμός¹⁴⁶ ή αν αποτέλεσε έδρα εφήμερων λιμανιών πειρατών¹⁴⁷. Όσο για τις ρότες των μονάχων, αυτές είχαν κατεύθυνση προς την Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη και τις Θρακικές Σποράδες¹⁴⁸. Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, από χειρόγραφο έγγραφο γνωρίζουμε ότι ένα μετόχι στο Γομάτι της Λήμνου διέθετε

¹⁴¹ . Για τους δρόμους των μπαχαρικών και του μεταξιού βλ. Μπελαβίλας 1999, 31.

¹⁴² . Μπελαβίλας 1999, 51-64.

¹⁴³ . Η Θεσσαλονίκη κατά τα βυζαντινά χρόνια αποτέλεσε το λιμάνι των Βαλκανίων, βλ. Baynes 1988, 119.

¹⁴⁴ . Τον 8^ο αιώνα, η απόσταση Λήμνου – Χαλκιδικής καλύπτονταν με ευνοϊκό άνεμο σε δεκατρείς ώρες, βλ. Αβραμέα 2006, 164.

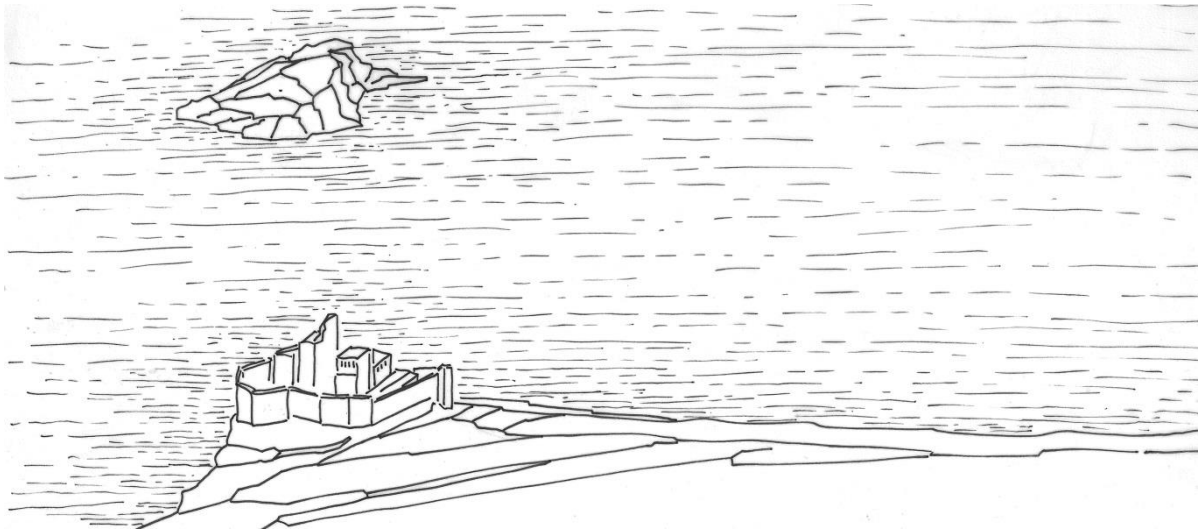
¹⁴⁵ . Οι παραθαλάσσιες περιοχές ήταν σταθμοί ανεφοδιασμού κατά μήκος των θαλασσινών δρόμων, βλ. Braudel 2005, 181.

¹⁴⁶ . Στην Μεσόγειο, από όποιον τύχαινε να εμφανιστεί μπροστά στις ακτές του, ο κάτοχος αυτής της ζώνης ζητούσε διόδια, βλ. Braudel 2005, 125.

¹⁴⁷ . Ο Γάλλος μισσιονάριος Pere Braconnier, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος το 1706, γράφει ότι οι μοναχοί της Αγίας Άννας αγοράζουν τα πάντα από τα πλεούμενα που ποδίζουν στην γειτονική κοιλάδα, βλ. Σιμόπουλος 1973, 44.

¹⁴⁸ . Σύμφωνα με το Τυπικό του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου (1046), επιτρέπεται στις μονές να είναι κάτοχοι μικρών μόνων πλοίων, που θα πλεύουν μόνο μέχρι την Θεσσαλονίκη, ώστε να 'απεμπολείν τον περιττεύοντα τοις μοναχίσι οίνον', βλ. Δωρόθεος Μοναχός 1985, 510-511.

Εικόνα 16. Μονύδριο Αγίου Βασιλείου

αποβάθρα για τα πλοία. Η ύπαρξη αυτή επιβεβαιώνει την θαλάσσια διασύνδεση του Αγίου Όρους με το νησί¹⁴⁹. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, ο Άγιος Σάββας ο Νέος ταξίδευσε από τον αρσανά της Μεγίστης Λαύρας στην Κωνσταντινούπολη σε τρεις μέρες με ευνοϊκό άνεμο¹⁵⁰.

Τα πλοία

Τον 15^ο και τον 16^ο αιώνα, στην Μεσόγειο ταξιδεύουν δυο τύποι πλοίων: ιστιοφόρα και κωπήλατα¹⁵¹. Τα ιστιοφόρα είναι τα λεγόμενα στρογγυλά πλοία. Είναι ψηλά, γρήγορα και φαρδιά.

¹⁴⁹ . Actes de Laura 1977, αρ. χειρ. 74.

¹⁵⁰ . Αβραμέα 2006, 155.

¹⁵¹ . Για τα ιστιοφόρα και για τα κωπήλατα πλοία βλ. Μπεκιάρογλου 1994, 78 και Κραντονέλλη 1985, 337. Στα ναυπηγεία της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατασκευάζονταν ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα διάφοροι τύποι κωπήλατων πλοίων. Παρά την επικράτηση των ιστιοφόρων πλοίων, οι Οθωμανοί εξακολούθησαν να κατασκευάζουν κωπήλατα πλοία ακόμα και μέχρι το α μισό του 18^{ου} αιώνα από συντηρητισμό. Για την προσόρμιση και αγκυροβόληση των πλοίων βλ. Μπελαβίλας 2004, 136 και Μπελαβίλας 1999, 48.

Χαρακτηριστικά δείγματα στρογγυλών πλοίων είναι οι κόκκες και οι νάβες. Έχουν άμεση εξάρτηση από τον καιρό. Δεν μπορούν εύκολα να μπαίνουν σε κλειστά λιμάνια γιατί ένα ιστιοφόρο ακολουθεί την χρονοβόρα διαδικασία της προσόρμισης, της αγκυροβόλησης και της απόβασης με βάρκες στην στεριά. Ο ελάχιστος χρόνος για τους ελιγμούς ξεπερνάει τη μία ώρα. Οι προστατευμένοι όρμοι με αμμουδιά είναι οι απλούστεροι τύποι λιμανιών των ιστιοφόρων κατά τον 17^ο αιώνα. Οι μικρές αποβάθρες είναι αναγκαίες για την προσέγγιση στη στεριά μόνο όταν το βύθισμα των πλοίων είναι μεγάλο. Έτσι, ξύλινες κατασκευές μέσα στο νερό, οι σκάλες, βοηθούν τα πλοία να έρθουν σε επαφή με τη στεριά και να ξεφορτώσουν ή να φορτώσουν. Τα κωπήλατα είναι τα λεγόμενα μακρά πλοία. Είναι μακριά χαμηλά στενά και ευέλικτα. Η γαλέρα είναι χαρακτηριστικό δείγμα μακρού πλοίου. Βασικό μειονέκτημα είναι η αδυναμία πλεύσης σε ανοικτές θάλασσες σε περίοδο

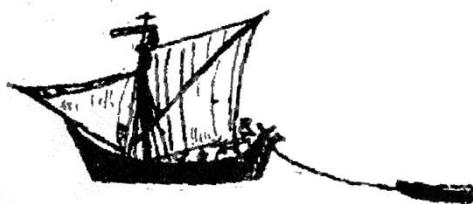

τρικυμίας ενώ βασικό πλεονέκτημα είναι η ευελιξία του σε ελιγμούς. Για την αγκυροβόληση είναι υποχρεωμένο να αναζητήσει αμμώδη βυθό και ακτή για να πλησιάσει.

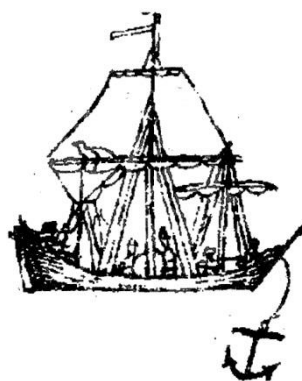
Στον μεσογειακό βυζαντινό και μεταβυζαντινό κόσμο, ορισμένα μοναστήρια ήταν πλοιοκτήτες, εμπλεκόμενα και στο θαλάσσιο εμπόριο, πέρα από την αναμφισβήτητη εμπλοκή τους στο τοπικό και περιφερειακό εμπόριο¹⁵². Για την ύπαρξη των πλοίων των μονών του Αγίου Όρους, πληροφορίες αντλούμε από έγγραφα περί φοροαπαλλαγών και όχι από έγγραφα περί δικαιώματος πλοιοκτήτη και ελευθερίας πλεύσεως. Μεταξύ του 10^{ου} και του 15^{ου} αιώνα, η Μονή Μεγίστης Λαύρας διατηρούσε ένα μικρό στόλο από πλοία¹⁵³. Στο τέλος του 10^{ου} αιώνα, το μοναστήρι κατείχε πλοίο 6000 μοδίων, το οποίο είχε και φοροαπαλλαγή. Μετά το Τυπικό του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου (1046), η Λαύρα είχε επτά πλοία με συνολικό τονάζ 16000 μοδίων. Στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, κατείχε τρία με τέσσερα μικρά πλοία. Τότε οι μοναχοί κέρδισαν την εύνοια του Αλέξιου Κομνηνού και τους επιτράπηκε να κτίσουν τέσσερα νέα πλοία 6000 μοδίων, 1500

¹⁵² . Κάποια νησιωτικά μοναστήρια εξέδιδαν ή εφοδιάζονταν με έγγραφα προστασίας, 'σαλβοκονδούκτα', για τα πλοία τους που ταξίδευαν στο Αιγαίο. Σαλβοκονδούκτον ήταν ένα έγγραφο που έδινε ο Μεγάλος Μαίστρος για να κινηθούν κάποιοι στην θάλασσα με προστασία και τα άλλα πλοία όφειλαν να τους προστατεύουν, βλ. Ζαχαριάδου 2011, 158. Τέσσερα πλοία της Μονής της Πάτμου διαπλέουν το Αιγαίο με εμπορεύματα μέχρι την Κωνσταντινούπολη. Σε χειρόγραφα έγγραφα αναφέρονται ως πλοία πλατίδια δικάταρτα, βλ. Βρανούση 1980, 47.

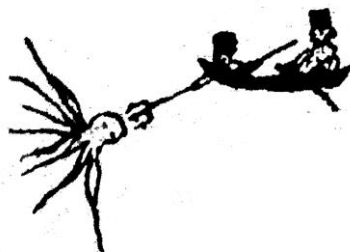
¹⁵³ . Bancheva 1999, 49.

Εικόνα 17. Σακολέβα από σχέδιο του μοναχού V. Barkij

Εικόνα 18. Πολάκα από σχέδιο του μοναχού V. Barkij

Εικόνα 19. Μικρό αλιευτικό από σχέδιο του μοναχού V. Barkij

Εικόνα 20. Σακολέβα από σχέδιο του μοναχού V. Barkij

μοδίων το καθένα¹⁵⁴. Στη Μονή Χιλιανδαρίου, το 1199, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Β' Άγγελος επέτρεψε να κτίσει πλοίο 1000 μοδίων και εκατό χρόνια αργότερα ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος επέτρεψε στην μονή να διατηρεί πλοίο¹⁵⁵. Το 1357 επιτράπηκε στην Μονή Βατοπεδίου να κατέχουν πλοίο 700 μοδίων.

Οι Αγιορείτες μοναχοί διέθεταν εμπορικά¹⁵⁶ και αλιευτικά. Τα αλιευτικά ήταν μικρού μεγέθους ενώ τα εμπορικά πιθανόν ήταν μεγάλα φορτηγά, εφοδιασμένα με ελαφρά πυροβόλα. Τα πρώτα πλοία τους ήταν κωπήλατα¹⁵⁷ ενώ μετά τον 17^ο αιώνα, με την εξέλιξη της τεχνολογίας της ιστιοφορίας, ήταν ιστιοφόρα¹⁵⁸. Όσον αφορά τους τύπους των караβιών που κτίζονταν στο Άγιο Όρος, οι πληροφορίες είναι περιορισμένες¹⁵⁹. Οι χειρόγραφοι κώδικες των μοναστηριών αναφέρουν караβι, πλοiάριο και ναυς, χωρίς να

¹⁵⁴ . Με πλοίο τουλάχιστον 1500 μοδίων ήταν δυνατόν να ταξιδέψει κάποιος από το Άγιο Όρος μέχρι την Κωνσταντινούπολη.

¹⁵⁵ . Bancheva 1999, 50.

¹⁵⁶ . Οι Αγιορείτες μοναχοί είχαν αναπτύξει εμπόριο από πολύ νωρίς. Εμπορεύονταν κυρίως αγροτικά προϊόντα και ξυλεία. Απόδειξη του μεγέθους του εμπορείου, που ανέπτυξαν, ήταν οι μεγάλοι φόροι, σκαλιάτικος, κομμέρκιος, αντίναυλος και λιμνιάτικος, που κατέβαλλαν στους Οθωμανούς. Βλ. Actes de Laura 3, αρ. χειρ. 118.

¹⁵⁷ . Βλ. χαράγματα κωπήλατων πλοίων σε μολυβδόφυλλα του καθολικού της Μονής Σταυρονικήτα.

¹⁵⁸ . Μπεκιάρογλου 1994, 34-56.

¹⁵⁹ . Ο Γάλλος Περιηγητής Pierre Bellon, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, γράφει ότι οι ψαρόβαρκες γίνονται από χοντρούς κορμούς πλατανιών. Με ένα κορμό φτιάχνουν μία βάρκα. Πρώτα κόβουν τον πλατάνο στη ρίζα και ύστερα σκαλίζουν τον κορμό, κάνοντας μονόξυλο. Ενώνουν ύστερα δύο κούφια κούτσουρα και πλέουν στη θάλασσα, βλ. Σιμόπουλος 1972, 387. Ο Άγγλος περιηγητής Leak γράφει ότι σε ένα κελί πάνω από την Μονή Ιβήρων, μοναχοί κτίζουν πλοίο, πιο εύκολα κτίζουν πλοίο στα βουνά παρά να μεταφέρεις την ξυλεία στον αρσανά, βλ. Σιμόπουλος 1985, 432.

αποσαφηνίζεται ο τύπος και η χρήση τους¹⁶⁰. Το μοναδικό στοιχείο προσδιορισμού των τύπων των караβιών είναι η αναφορά για κατασκευή σανδαλίου¹⁶¹, το οποίο ήταν μικρό αλιευτικό караβι¹⁶². Στα σχέδια του Barskij μπορούμε να αναγνωρίσουμε πολάκες και σακολέβες, τα οποία ανάλογα με την γάστρα του σκάφους μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τόσο ως αλιευτικά όσο και ως εμπορικά¹⁶³. Σε τούρκικο έγγραφο του 1764 αναφέρεται ότι η Μονή Αγίου Παύλου κατείχε μια άκατο με κουπιά, ένα πλοiάριο φορτηγό χωρίς κατάστρωμα και δυο βάρκες με κουπιά¹⁶⁴.

Η πειρατεία

Η πειρατεία στο Αρχιπέλαγος εμφανίστηκε ταυτόχρονα με την παρακμή της ναυτικής δύναμης του Βυζαντίου και σύντομα μετατράπηκε σε ενδημικό φαινόμενο των θαλασσών της ανατολικής Μεσογείου. Αυτοί που υπέστησαν περισσότερο από κάθε άλλον τις συνέπειες της πειρατείας ήταν οι Έλληνες. Οι πειρατές ήταν υποκινούμενοι από ποικίλα κίνητρα, ατομικά ή συλλογικά, όπως το κέρδος, τη θρησκευτική πίστη, τον εμπορικό και πολιτικό ανταγωνισμό, την επίδειξη

¹⁶⁰ . Actes de Laura 1, αρ. χειρ. 55, Actes de Iviron, αρ. χειρ. 6, Actes de Laura 2, αρ. χειρ. 72, Actes de Laura 2, αρ. χειρ. 89.

¹⁶¹ . Bancheva 1999, 51.

¹⁶² . Πλοiάρια με ένα ιστό με κεραία και τέσσερα κώπας, ένα παρακώπιον και τέσσερις ναύτες, βλ. Κουκουλές 1952, 361. Ως σανδάλια αναφέρονται τόσο οι μικρές βάρκες όσο και τα αλιευτικά, βλ. Μακρής 2006, 172.

¹⁶³ . Δαμιανίδης 1998, 26.

¹⁶⁴ . Κοτζαγεώργης 2002, 31, 32.

δύναμης, ή ακόμη την αύξηση της σφαιράς επιρροής κάποιας δύναμης και επικράτησής της στη θάλασσα¹⁶⁵.

Από το τέλος του 11^{ου} αιώνα, οι πλόες στη Μεσόγειο κατέστησαν επισφαλείς με την κάθοδο των Νορμανδών¹⁶⁶. Από το τελευταίο τέταρτο του 12^{ου} αιώνα, κυρίαρχοι στις ελληνικές θάλασσες ήταν πειρατές από τη Δύση¹⁶⁷. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα το πρόσωπο της πειρατείας στο Αιγαίο αλλάζει. Ο 14^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας της ραγδαίας τουρκικής επέκτασης, που εμπνέεται από την ιδεολογία του «ιερού πολέμου». Οι πιο επικίνδυνοι πειρατές για τους βυζαντινούς πληθυσμούς αυτήν την περίοδο είναι οι Τούρκοι των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας¹⁶⁸. Η πειρατεία οξύνεται τον 16^ο αιώνα¹⁶⁹. Οι Τούρκοι, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, απέβλεπαν στην επέκταση της σφαιράς επιρροής τους προς τη δύση και την καθυπόταξη όλων των λαών της μεσογειακής λεκάνης και η πειρατεία εξυπηρετούσε τον σκοπό τους

¹⁶⁵ . Η αιτία της πειρατείας δεν ήταν μόνο το κέρδος αλλά και η θρησκευτική πίστη. Οι τούρκοι πειρατές έδιναν στις πράξεις τους τον χαρακτήρα της εξόντωσης των άπιστων χριστιανών. Η δράση του τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη στην ανατολική Μεσόγειο ήταν ο περιορισμός του μουσουλμανικού επεκτατισμού, βλ. Κραντονέλλη 1985, 21. Θα πρέπει να γίνει διάκριση της πειρατείας από το κούρσο, δηλαδή την κατευθυνόμενη πειρατεία με συγκεκριμένους στόχους, ελεγχόμενη από μία κρατική εξουσία, της οποίας φέρει τη σημαία, βλ. Μεργιαλή 2010, 222.

¹⁶⁶ , Ζαχαριάδου 2011, 155.

¹⁶⁷ . Κραντονέλλη 1985, 389.

¹⁶⁸ . Μεργιαλή 2010, 225.

¹⁶⁹ . Τον 16^ο αιώνα, εμφανίζεται στο Αρχιπέλαγος ο πιο άγριος πειρατής όλων των εποχών, ο Χαΐρεντίν Μπαρμπαρόσα με στόλο ογδόντα πλοίων.

Εικόνα 21. Απόπλους караβιού σε φωτογραφία του F. Boissonnas (1930)

Εικόνα 22. Αποβίβαση μοναχών σε φωτογραφία του F. Boissonnas (1930)

Εικόνα 23. Εκφόρτωση προϊόντων σε φωτογραφία του F. Boissonnas (1930)

καλύτερα από κάθε άλλο μέσο¹⁷⁰. Τον 18^ο αιώνα, η πειρατεία αποκτά άλλη μορφή και κύριος στόχος είναι τα εμπορεύματά των πλοίων και όχι οι άνθρωποι με προορισμό την υποδούλωση¹⁷¹.

Από πολύ νωρίς, τα μοναστήρια του Αγίου Όρους γίνονται κύριος στόχος πειρατών, απογυμνώνονται από κειμήλια και ανθρώπινο δυναμικό και συχνά καταστρέφονται από επιθέσεις. Η αθωνική χερσόνησος πλήττεται από πειρατεία από Μουσουλμάνους, Φράγκους και Ιωαννίτες Ιππότες¹⁷². Στα μέσα 13^{ου} αιώνα, οι Μονές Ιβήρων και Βατοπεδίου, δέχονται επιδρομή από πειρατές Φράγκους¹⁷³. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, η Αθωνική χερσόνησος πλήττεται από επιδρομές από Καταλανούς¹⁷⁴. Οι Τούρκοι, ως πειρατές, πρωτοέφτασαν στο Άγιο Όρος στα μισά του 14ου αιώνα. Με ορμητήρια τη Χαλκιδική και τις εκβολές του Στρυμόνα σημαντικοί στόλοι Τούρκων κουρσάρων πραγματοποιούν συνεχείς εφόδους στα αθωνικά μοναστήρια, αιχμαλωτίζοντας μοναχούς¹⁷⁵. Στα 1348 με το θάνατο του Ουμούρ, εμίρη του Αϊδινίου, αρχίζει η παρακμή των παραλιακών εμιράτων της Μικράς Ασίας και παρατηρείται σχετική ανάπαυλα για τους μοναχούς του Αγίου

Όρους από τις πειρατικές επιδρομές, που θα διαρκέσει μέχρι την εμφάνιση των Οθωμανών πειρατών στο προσκήνιο¹⁷⁶. Σε ένα σύνολο πολυάριθμων πειρατικών επιθέσεων στη διάρκεια του 14ου αιώνα στο Άγιο Όρος, δύο από αυτές υπήρξαν μεγάλης κλίμακας και εξαιρετικά επικίνδυνες για τα αθωνικά μοναστήρια, τα οποία απειλήθηκαν πολύ σοβαρά. Η πρώτη από αυτές χρονολογείται στο β' τέταρτο του 14ου αιώνα, πιθανότατα στα 1325-1328 και η δεύτερη γύρω στο 1371 από Οθωμανούς¹⁷⁷. Πολλοί ασκητές, που ζούσαν έξω από τα μεγάλα οχυρωμένα μοναστήρια, πιάστηκαν αιχμάλωτοι, ενώ όσοι διέφυγαν αναγκάστηκαν είτε να καταφύγουν για ασφάλεια εντός των μεγάλων μοναστηριών είτε να εγκαταλείψουν την χερσόνησο για τις πλησιέστερες μεγάλες πόλεις. Το πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα, η πειρατεία στο Αιγαίο αποκτά διαστάσεις οξύτατου προβλήματος¹⁷⁸. Ο Μυλοπόταμος καταστρέφεται σχεδόν εξ ολοκλήρου το 1520¹⁷⁹. Στις 26 Ιουνίου το 1533, η Μονή Εσφιγμένου πλήττεται από λαφυραγωγούς κουρσάρους¹⁸⁰. Καράβια κουρσάρων αιχμαλωτίζουν πλοiάριο της Μονής Σίμωνος Πέτρας το 1534. Το 1535, μέρος της μονής Διονυσίου κάηκε από Αγαρινούς κουρσάρους. Όμοια τύχη έχουν και άλλα μοναστήρια, όπως Κουτλουμουσίου και

¹⁷⁰ . Κραντονέλλη 1985, 32-33.

¹⁷¹ . Βασικό ρόλο σε αυτό φαίνεται να έπαιξε η διάδοση του ιστοφόρου, γεγονός που ανέκοψε τη ζήτηση για δούλους- κωπηλάτες στις γαλέρες.

¹⁷² . Ιστορία 1974, 83.

¹⁷³ . Μαμαλάκης 1971, 96, 102 και Συμυρνάκης 1903, 621.

¹⁷⁴ . Actes de Iviron 1994, αρ. χειρ. 58 : ... και βαρβάρους εις προνομήν ιταλική και γάρ ξυμμορία πειρατικών.

¹⁷⁵ . Actes Dionisiou , σελ 8

¹⁷⁶ . Actes Dionisiou , σελ 9 και Μεργιαλή 2010, 230.

¹⁷⁷ . Μεργιαλή 2010, 229.

¹⁷⁸ . Για την πειρατεία στο Άγιο Όρος κατά τον 16^ο αιώνα βλ. Λαυριώτης 1938.

¹⁷⁹ . Μαμαλάκης 1971, 235.

¹⁸⁰ . Συμυρνάκης 1903, 641.

Δοχειαρίου¹⁸¹. Χαρακτηριστική αποτελεί η εικασία ότι η επαναλειτουργία της Μονής Σταυρονικήτα δεν σχετίζονταν μόνο με το ενδιαφέρον της Ιεράς Σύναξης για το

αρχαίο αυτό ίδρυμα αλλά κυρίως με την εξασφάλιση των Καρυών από τα ανατολικά από ενδεχόμενες πειρατικές επιδρομές¹⁸².

¹⁸¹ . Κομνηνός 1893, 60.

¹⁸² . Πρατινέλης 1974, 21.

2. 4 Χωρο – γεωγραφία μοναστικής ανάπτυξης στο Άγιο Όρος

Κατά τον βυζαντινό μεσαίωνα, οι παραθαλάσσιες κοινότητες επέλεξαν να είναι αόρατες από την θάλασσα και κρύφτηκαν μαζί με τα κτήρια τους, τα ζώα τους, την αγροτική γη και τους ανθρώπους σε οροπέδια ή κοιλάδες. Οι κοινότητες των ανθρώπων βγήκαν από τον μεσαίωνα, κατεβαίνοντας στην θάλασσα για να επικοινωνήσουν και άρχισαν να ταξιδεύουν για να ξεφύγουν από την απομόνωση¹⁸³.

Η επιλογή της εγκατάστασης των πρώτων ασκητών και των μετέπειτα μοναχών στο Άγιο Όρος σχετίζεται με το άγριο και το δυσπρόσιτο του εδάφους, που επέτρεπε την απομόνωση. Η Αθωνική χερσόνησος ήταν κατάλληλη γιατί ήταν δυσπρόσιτη από ξηρά, σχεδόν απροσπέλαστη από θάλασσα και έρημη από ανθρώπους. Το βουνό Άθως, στο νότιο άκρο της χερσονήσου, εξασφάλιζε πόσιμο νερό, λόγω των χιονοπτώσεων και των βροχών, και παράλληλα λειτουργούσε ως καταφύγιο και εμπόδιο σε προσπάθειες

διείσδυσης¹⁸⁴. Για την ίδρυση των μοναστηριών επιλέχθηκαν τόποι της χερσονήσου κοντά στα δυο βουνά, Άθως και τον Αντιάθωνας. Δεν επιλέχθηκε η περιοχή του Λόγκου, στα βόρεια της χερσονήσου, μολονότι θα έδινε την δυνατότητα οδικών συνδέσεων αλλά θα αντέβαινε με την τάση της βυζαντινής κληρονομιάς να αποθησαυρισθεί σε δυσπρόσιτους τόπους και επιπροσθέτως το χαμηλό υψόμετρο της περιοχής πιθανόν θα δημιουργούσε προβλήματα λόγω πλημμύρων, οπότε θα έπρεπε να κατασκευαστούν φράγματα και παροχετεύσεις¹⁸⁵. Τα μοναστικά ιδρύματα κτίστηκαν σε περιοχές, οι οποίες καθιστούσαν εφικτή την επιβίωση των μοναχών, την επικοινωνία και την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών τους, δηλαδή ανεφοδιασμό σε τρόφιμα και νερό¹⁸⁶. Τα πρώτα μοναστήρια κτίστηκαν σε

¹⁸³ . Μπελαβίλας 2004, 137.

¹⁸⁴ . Οι απόκρημνοι τόποι ήταν ανέκαθεν το άσυλο της ελευθερίας. Ο τουρκικός δεσποτισμός κατέλαβε όλα τα παράλια και σταμάτησε προς τα ορεινά, μπροστά στον πρώτο βράχο, στο πρώτο οχυρό στενό, βλ. Braudel 2005, 45-46.

¹⁸⁵ . Το στάσιμο νερό είχε ως αποτέλεσμα ελώδεις πυρετούς, οι οποίοι ήταν η μάστιγα των πεδιάδων κατά την θερινή περίοδο, βλ. Braudel 2005, 73-74.

¹⁸⁶ . Κιουσοπούλου 2009, 96.

τοποθεσίες με κάποιες προσπελάσεις προς την θάλασσα ή πολύ κοντά στην ακτή, όπως οι αρχαίες πόλεις¹⁸⁷. Εξετάζοντας την οικοδομική ιστορία των μονών, διαπιστώνουμε ότι τα μοναστήρια όφειλαν να επιλύσουν πρωτίστως δύο βασικά προβλήματα: την ασφάλεια και την υδροδότηση¹⁸⁸. Νωρίτερα, όπως ήταν φυσικό για ένα πνευματικό καθίδρυμα, είχε διευθετηθεί το θέμα της λατρείας με την ανέγερση του καθολικού. Η επιλογή της θέσης ίδρυσης λοιπόν κατευθύνονταν με κύριες παραμέτρους την εγγύτητα κοντά σε κάποιο χείμαρρο και την εύρεση φυσικής οχυρής περιοχής.

Ο Όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, ο ιδρυτής της Μονής Μεγίστης Λαύρας, δεν έκτισε το μοναστήρι του σε έρημη χώρα. Εγκαταστάθηκε σε μια περιοχή, στην οποία είχε ήδη δημιουργηθεί μία αναχωρητικής φύσης μοναστική παράδοση, με την αποδοχή των βυζαντινών αυτοκρατόρων και με χαλαρό καθεστώς κεντρικής διοικήσεως¹⁸⁹. Η Μονή της Μεγίστης Λαύρας, το πρώτο οργανωμένο μοναστικό συγκρότημα στο Άγιο Όρος, κτίστηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα της χερσονήσου, πολύ κοντά στην θάλασσα, σε υψόμετρο 160,00 μέτρων. Ο τόπος, που κατασκευάστηκε η μονή, ήταν το μοναδικό πλάτωμα στο νότιο άκρο, είχε ανατολικό προσανατολισμό και διέθετε πόσιμο νερό, μιας και βρίσκονταν στις πλαγιές του

βουνού Άθως. Βρίσκονταν δίπλα σε εύφορη περιοχή, γνωστή στις μέρες μας ως Παλιάμπελο, δίπλα στον χείμαρρο Μικρός Βελάς, ο οποίος ύδρευε το μοναστήρι. Λόγω απουσίας χερσαίων δρόμων, οι μετακινήσεις γινόταν μόνο μέσω της θάλασσας. Η περιοχή είχε σχετικά εύκολη πρόσβαση στην Κωνσταντινούπολη και εξασφάλιζε άμεση εποπτεία του ναυτικού δρόμου, που συνέδεε την Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη.

Την ίδια περίοδο δημιουργήθηκε και το πρώτο μοναστήρι της δυτικής πλευράς. Ο Παύλος ο Ξηροποταμινός ίδρυσε την Μονή Ξηροποτάμου στο μέσο της νοτιοδυτικής ακτής της χερσονήσου, κοντά στις Καρυές, σε υψόμετρο 200,00 μέτρων. Κτίστηκε δίπλα στον χείμαρρο Ξηροπόταμο, στον οποίο χύνονταν ο Χάραδρος. Τόσο η μονή όσο και το επίγειο της προστατεύονταν μέσω των πλαγιών του Άθωνα από τους ισχυρούς νοτιάδες του Αιγαίου, οι οποίοι δυσχέραιναν τον ελλιμενισμό στις δυτικές ακτές της χερσονήσου. Η ίδρυση της μονής στην συγκεκριμένη θέση συμπεριλαμβανόταν στο σχέδιο του Παύλου να ελέγξει το νοτιοδυτικό τμήμα του Άθωνα, που ήταν έρημο. Το σχέδιο αυτό πιθανόν στρεφόταν κατά της Μονής Μεγίστης Λαύρας και των καινοτομιών, τις οποίες είχε εισαγάγει ο ιδρυτής της, Αθανάσιος, στο Άγιο Όρος¹⁹⁰.

Πέρα από τις Μονές της Μεγίστης Λαύρας και της Ξηροποτάμου, οι μονές,

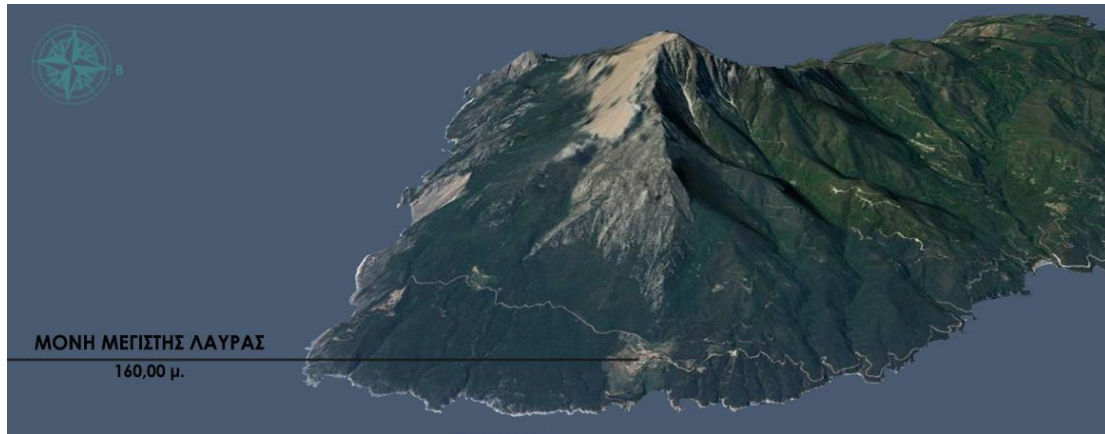
¹⁸⁷ . Μουτσόπουλος 1981, 33.

¹⁸⁸ . Κοτζαγεώργης 2002, 33 και Θεοχαρίδης 1982^ο, 444-447.

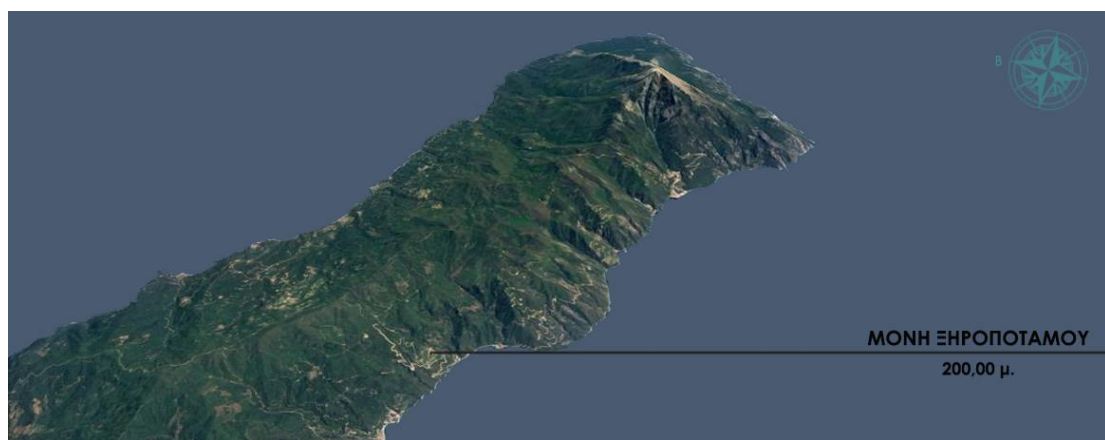
¹⁸⁹ . Χρήστου 1978, 79-81.

¹⁹⁰ . Γουναρίδης 1989, 140.

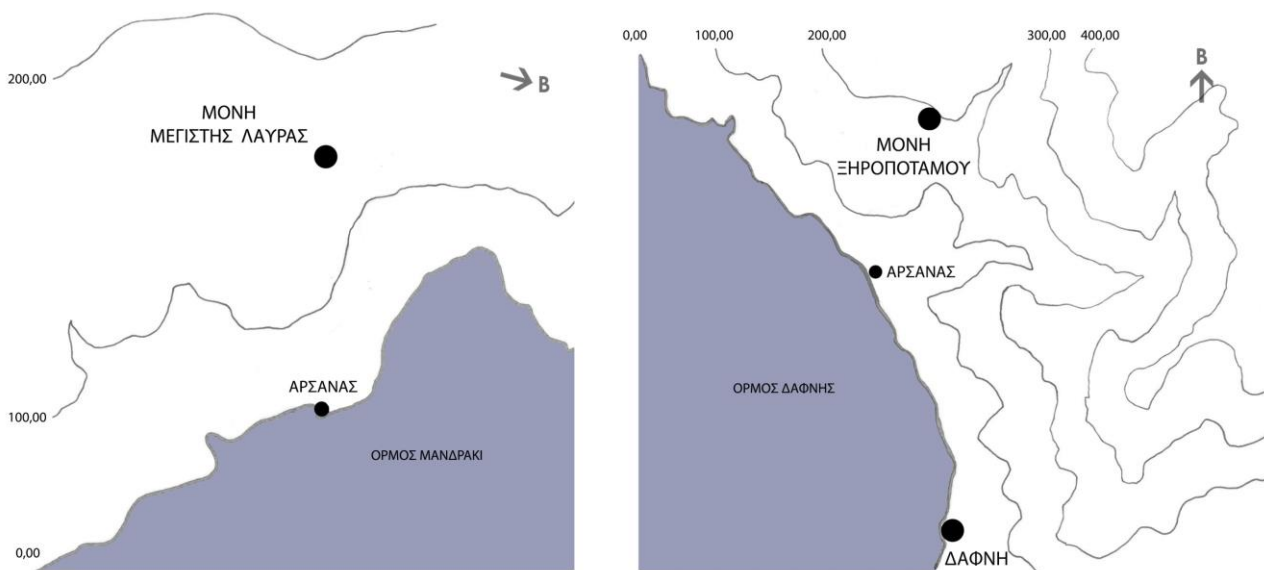

Εικόνα 24. Μονή Μεγίστης Λαύρας

Εικόνα 25. Μονή Ξηροποτάμου

Εικόνα 26. Τοπογραφικό Μονής Μεγίστης Λαύρας και Μονής Ξηροποτάμου

που ιδρύθηκαν στο Άγιο Όρος κατά τον 10^ο αιώνα, δηλαδή η Βατοπεδίου και η Ιβήρων, ήταν και αυτές παραθαλάσσιες. Κανένα μοναστήρι δεν κτίστηκε στην ενδοχώρα και όλα είχαν εποπτεία της θάλασσας. Πολλές, αν όχι όλες, από τις μονές, που σήμερα δεν σώζονται, όπως η Μονή Αμαλφηνών ή η Μονής της Δάφνης, η οποία χωροθετούνταν στην περιοχή του σημερινού επίγειου των Καρυών, ήταν παραθαλάσσιες¹⁹¹. Από τις θέσεις αυτών των πρώτων μοναστηριών διαπιστώνουμε ότι ιδρύθηκαν σε περιοχές που ήταν οι πιο άνετες. Συγκεκριμένα, στην δυτική πλευρά, οι μόνοι χώροι που ήταν δυνατόν να αναπτυχθούν μοναστικά συγκροτήματα ήταν γύρω από τις Μονές Ζωγράφου και Ξηροποτάμου. Στην ανατολική πλευρά, τέτοιοι χώροι ήταν οι περιοχές γύρω από την Μονή Εσφιγμένου, κοντά στην Μονή Βατοπεδίου, δίπλα στην Μονή Ιβήρων και στην Μονή Μεγίστης Λαύρας¹⁹². Την ίδια περίοδο, στις νησιωτικές ακτές του Αιγαίου, παρατηρείται εκκίνηση της παράκτιας οικιστικής ανάπτυξης, σε αντίθεση με τις ηπειρωτικές ακτές του Αρχιπελάγους, στις οποίες εμφανίζονται διάσπαρτα παραθαλάσσιοι οικισμοί από τον 13^ο αιώνα και μετά¹⁹³. Ο Χάνδακας, το σημερινό Ηράκλειο, κτίστηκε στην θάλασσα

¹⁹¹ . Ο Ισπανός πρεσβευτής Clavijio, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος το 1403, γράφει ότι υπάρχουν πενήντα με εξήντα μοναστήρια, βλ. Σιμόπουλος 1972, 284.

¹⁹² . Οι περιοχές αυτές πιθανόν αποτέλεσαν και τις θέσεις των πόλεων που ιδρύθηκαν στην χερσόνησο κατά την αρχαιότητα, βλ. Χρήστου 1978, 21.

¹⁹³ . Μπελαβίλας 2010, 21.

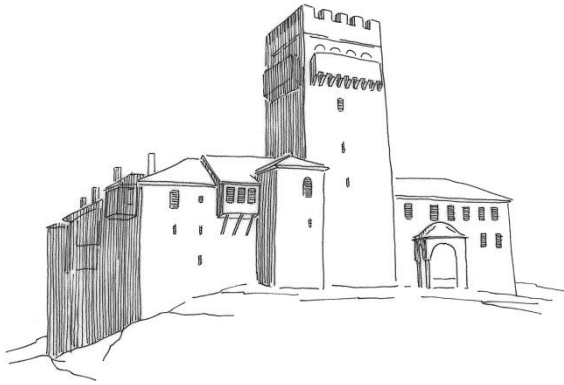
τον 9^ο αιώνα και η πόλη της Κέρκυρας δημιουργήθηκε τον 10^ο αιώνα¹⁹⁴.

Πολλές από τις μονές, που ιδρύθηκαν κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα, κτίστηκαν στην ενδοχώρα, όπως η Κωνσταμονίου, η Ζωγράφου, η Φιλοθέου, η Κουτλουμουσίου και η Χιλιανδαρίου. Τα παραθαλάσσια μοναστήρια αυτής της περιόδου ήταν η Δοχειαρίου, η Ξενοφώντος, η Αγίου Παντελεήμονος, η Εσφιγμένου και η Καρακάλλου. Η Μονή Χιλιανδαρίου και η Ζωγράφου χωροθετήθηκαν σε χαμηλό υψόμετρο και στο βάθος φαραγγιού. Η Μονή Φιλοθέου, Κουτλουμουσίου και Κωνσταμονίου κτίστηκαν σε υψώματα. Τα περισσότερα από τα μοναστήρια της ενδοχώρας ήταν ορατά από τα πλοία που ταξίδευαν σε μεγάλες αποστάσεις από την χερσόνησο, μόλις όμως τα πλοία αυτά έφθαναν στις ακτές χάνονταν πίσω από τους λόφους¹⁹⁵. Η ανακάλυψη των μονοπατιών προς τα εκεί ήταν αρκετά δύσκολη, γιατί οι εισοδοί των φαραγγιών έμπλεκαν τον προσανατολισμό. Όμοια χωροθέτηση ακολούθησαν πολλά οχυρά κάστρα του

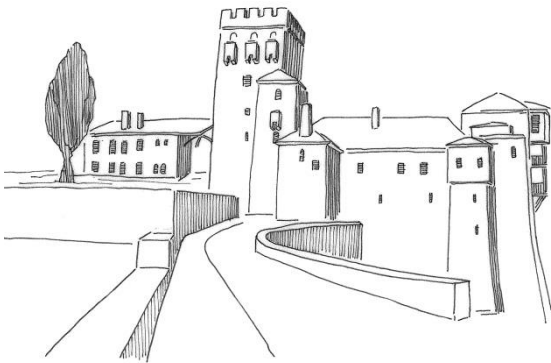
¹⁹⁴ . Μπελαβίλας 2004, 132.

¹⁹⁵ . Η απομάκρυνση και το δύσβατο έδαφος εξασφάλιζαν τους κατοίκους από τον αιφνιδιασμό αλλά οι καπετάνιοι των πλοίων γνώριζαν καλά τις περιοχές της ενδοχώρας. Λόγω της μικρής ταχύτητας των πλοίων, ο καπετάνιος μπορούσε να ερευνά επί ώρες το τοπίο, βλ. Μπελαβίλας 2004, 133. Η πρόσληψη της θάλασσας από την στεριά, που συνιστά παθητική στάση απέναντι στον κίνδυνο, συνυπάρχει με το αντίστροφο της, την πρόσληψη της στεριάς από τη θάλασσα, δηλαδή την ενεργητική στάση του επιτιθέμενου, βλ. Φιλιππίδης 2004, 46.

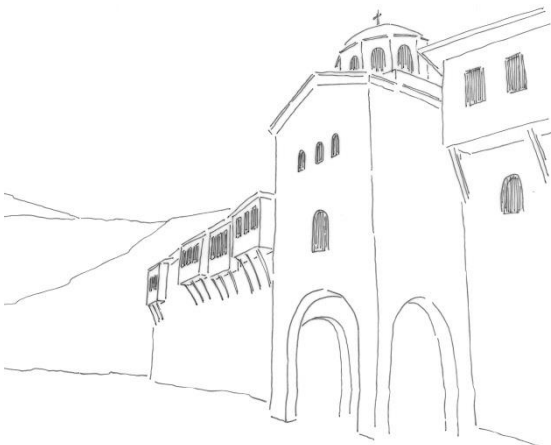

Εικόνα 27. Μονή Καρακάλλου

Εικόνα 28. Μονή Εσφιγμένου

Εικόνα 29. Μονή Φιλοθέου

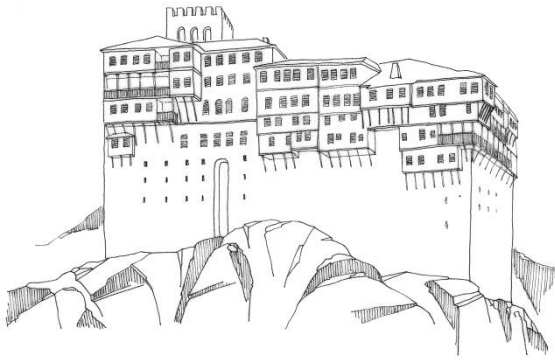
Αρχιπελάγους, όπως το βενετσιάνικο κάστρο στη Τζια¹⁹⁶. Οι παραθαλάσσιες μονές κτίζονταν δίπλα στην θάλασσα και πολύ κοντά σε βολικούς για τα πλοία κόλπους. Αντίθετα, πολλά κάστρα του Αιγαίου, παρότι κτίστηκαν δίπλα στην θάλασσα, φρόντισαν να διατηρήσουν απόσταση ασφαλείας από τους βολικούς κόλπους, όπως το κάστρο της Αστυπάλαιας¹⁹⁷.

Τον 14^ο αιώνα, ιδρύθηκαν οι μονές των βράχων, η Παντοκράτορος (1357-1363), η Αγίου Παύλου (1365), η Σίμωνος Πέτρα (μέσα του 14^{ου}), η Διονυσίου (μετά τα μέσα του 14^{ου}) και η Γρηγορίου (τέλος 14^{ου})¹⁹⁸. Χωροθετήθηκαν πάνω σε βράχους, πολύ κοντά στην θάλασσα και με εποπτεία των πλοίων. Την περίοδο αυτή, κανένα μοναστήρι δεν κτίστηκε στην ενδοχώρα. Οι επιδρομές του 14^{ου} αιώνα από Τούρκους πειρατές οδήγησαν τους αγιορείτες μοναχούς στην επιλογή να δομήσουν τα

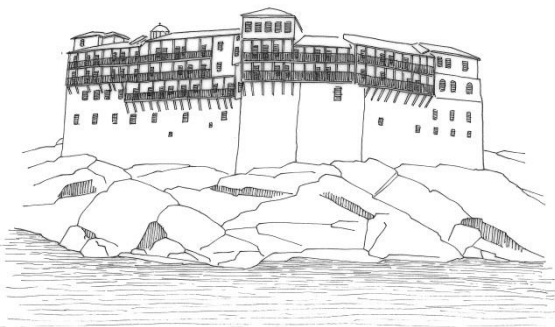
¹⁹⁶ . Για το κάστρο στη Τζια βλ. Μπελαβίλας 1999, 78-81.
¹⁹⁷ . Για το κάστρο της Αστυπάλαιας βλ. Μπελαβίλας 1999, 88-91.

¹⁹⁸ . Η ανάκαμψη του Αγίου Όρους μετά το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, με ίδρυση νέων μοναστηριών και ανακατασκευή των παλιών, σχετίζεται αφ' ενός με το κίνημα των ησυχαστών και αφ' ετέρου με την συμφωνία των μοναχών με τον Οθωμανό Σουλτάνο περί αναγνώρισης του καθεστώτος των μοναστηριών. Αυτή η προστασία των σουλτάνων ενθάρρυνε πολλούς πιστούς να αποσυρθούν σε μοναστήρια είτε για να σώσουν την περιουσία τους είτε για να εξασφαλίσουν την ζωή τους, βλ. Zachariáδου 1997, 28. Για το κίνημα των ησυχαστών στο Άγιο Όρος βλ. Browning 1992, 273-274. Η ίδρυση μοναστηριών κατά τον 14^ο αιώνα θα πρέπει να συνδεθεί με δημογραφική καθίζηση στις ηπειρωτικές περιοχές της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η ερήμωση των χωριών κατά τον 14^ο οφείλεται στην οικονομική δυσχέρεια, στην πώση του τίτλου του νομίματος, στην φτώχεια των γεωργών και στην πειρατεία από τους Καταλάνους, με αποτέλεσμα την απουσία-σπανιότητα των αγροτικών προϊόντων και την άνοδο των τιμών των προϊόντων, βλ. Αντωνιάδη 1979, 208-210.

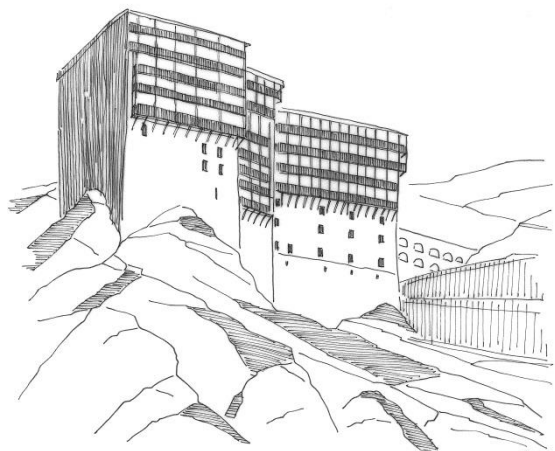

Εικόνα 30. Μονή Διονυσίου

Εικόνα 31. Μονή Γρηγορίου

Εικόνα 32. Μονή Σίμωνος Πέτρας

μοναστικά συγκροτήματα σε βράχο, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν προστασία από όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές. Τα κύρια στοιχεία, που καθιστούν τις θέσεις των μονών του 14^{ου} αιώνα κάποιες από τις πιο οχυρές τοποθεσίες της χερσονήσου, είναι η δύσκολη προσέγγιση από την θάλασσα και η δυσχερής πρόσβαση από την ξηρά. Τα μοναστήρια βρίσκονταν μακριά από βολικές θέσεις αγκυροβόλησης. Οι αρσανάδες και οι φυσικές δίοδοι - μονοπάτια μέχρι το οχυρό συγκρότημα ήταν υπό τον άμεσο οπτικό έλεγχο των μοναστηριών. Όμοιες οχυρές φυσικές θέσεις εντοπίζονται και σε κάστρα των νησιών του Αρχιπελάγους, όπως στο ενετικό κάστρο στην Σκύρο¹⁹⁹ ή στο ενετικό οικισμό Σκάρο στην Σαντορίνη²⁰⁰. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Μονή Σίμωνος Πέτρα κατασκευάστηκε πάνω σε κατακόρυφο πυργοειδή βράχο, ύψους 300 μέτρων, και μόνο από την ανατολική πλευρά έρχονταν σε επαφή με την πλαγιά του λόφου. Το μοναστήρι ήταν το ίδιο βίγλα, δηλαδή είχε την απόλυτη εποπτεία των караβιών, που έπλεαν στην θάλασσα. Η κατοίκηση σε απόρθητους βράχους ήταν τακτική των βυζαντινών, όπως φαίνεται από την χωροθέτηση του βυζαντινού κάστρου στην Κάλυμνο²⁰¹.

¹⁹⁹ . Για το σκυριανό οικιστικό συγκρότημα, βλ. Μπελαβίλας 1999, 85-88.

²⁰⁰ . Στη Σαντορίνη, οι οχυρωμένοι μικροί οικισμοί Νιμποριός και Πύργος αναπτύσσονται σε ασφαλή απόσταση από την θάλασσα, ενώ ο κεντρικός οικισμός της Ενετοκρατίας, ο Σκάρος, βρίσκεται σε απόκρημνη θέση πάνω από την θάλασσα, βλ. Φιλίππιδης 2004, 45.

²⁰¹ . Μπελαβίλας 1999, 71-73.

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα επαναλειτούργησε η Μονή Σταυρονικήτα, η επανίδρυση της οποίας συμπίπτει με την λεγόμενη χρυσή εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας²⁰². Η Μονή Σταυρονικήτα κτίστηκε πάνω σε βράχο, δίπλα στην θάλασσα, στις πλαγιές της Καψάλας, μιας κατάφυτης ησυχαστικής περιοχής, όπου υπήρχαν πολλά κελιά και μικρές μοναστικές κοινότητες. Κατασκευάστηκε πολύ κοντά

Εικόνα 33. Μονή Σταυρονικήτα

στην Καλιάγρα, που τότε αποτελούσε το λιμάνι των Καρυών²⁰³. Αξιοπρόσεκτη αποτελεί η υπόθεση ότι η επαναλειτουργία της Μονής Σταυρονικήτα δεν σχετίζονταν μόνο με το ενδιαφέρον της Ιεράς Σύναξης για το αρχαίο αυτό ίδρυμα αλλά κυρίως με την εξασφάλιση των Καρυών από τα ανατολικά από ενδεχόμενες πειρατικές

²⁰² . Θεοχαρίδης 1991, 249.

²⁰³ . Η διαμόρφωση μετώπου στη θάλασσα και η κατασκευή του λιμανιού της Δάφνης ως επίγειο των Καρυών έγινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, βλ. Παζαράς 2003, 827.

επιδρομές²⁰⁴. Η Μονή Σταυρονικήτα, διαθέτοντας πύργο κατόπτρευσης της θάλασσας, λειτούργησε ως μόνιμο παρατηρητήριο, βίγλα, και αποτέλεσε μέρος του αμυντικού συστήματος των Καρυών, το οποίο περιλάμβανε πύργους, που βρίσκονταν στις Καρυές (ο πύργος του Αγίου Σάββα, ο πύργος στο κελί του Μακρή και ο πύργος στο κελί Ραβδούχου) και ένα ικανό αριθμό άλλων, οι οποίοι ήταν διάσπαρτοι σε όλη την κεντρική ανατολική περιοχή του Αγίου Όρους (ο πύργος 'κορακοφωλιά' και ο πύργος στην Καλιάγρα)²⁰⁵.

Καταλήγοντας, πρώτη επισήμανση αποτελεί το γεγονός ότι οι μεγαλύτερες και πλουσιότερες μονές καθώς και το επίγειο των Καρυών κτίστηκαν στις ανατολικές ακτές, παρόλο που η πλευρά αυτή προσφέρονταν λιγότερο για ελλιμενισμό και ταυτόχρονα κινδύνευε περισσότερο από τους πειρατές από ότι η δυτική πλευρά. Δηλαδή το Άγιο Όρος ήταν στραμμένο προς την ανατολή, προς την Κωνσταντινούπολη. Η Κωνσταντινούπολη ήταν πολιτικό, διοικητικό και πολιτιστικό κέντρο τόσο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όσο και της οθωμανικής. Η μεταφορά επιγείου των Καρυών στην δυτική πλευρά, στην Δάφνη, συντελέστηκε τον 19^ο αιώνα και σήμανε την αρχή μιας νέας περιόδου του Αγίου Όρους μέσα στην ιστορία του ανεξάρτητου κράτους της Ελλάδος.

²⁰⁴ . Πρατινέλης 1974, 21.

²⁰⁵ . Κελλιά Καρυών 2004, 24.

Δεύτερη επισήμανση αποτελεί το γεγονός η σχέση των μονών με την θάλασσα από τον 10^ο αιώνα, που κτίστηκε το πρώτο μοναστήρι, μέχρι και τον 14^ο αιώνα, που οικοδομήθηκε το τελευταίο, διαφοροποιήθηκε. Τα πρώτα μοναστικά συγκροτήματα ήταν παραθαλάσσια και πάνω σε πλατώματα. Αργότερα, κάποια μοναστήρια κτίστηκαν στην ενδοχώρα, σε φαράγγια ή σε υψώματα, και όσο το δυνατόν πιο κρυμμένα. Και κατά τον 14^ο αιώνα, οικοδομήθηκαν μονές κοντά στις ακτογραμμές, πάνω σε απόκρημνους βράχους, οι οποίες ήταν ορατές από τους πειρατές αλλά παράλληλα βρίσκονταν μακριά από βολικές θέσεις αγκυροβόλησης. Φαίνεται δηλαδή ότι με την πάροδο του χρόνου, η αντίληψη περί οχύρωσης και προστασίας καθώς και οι τρόποι και τα μέσα άμυνας μεταλλάχθηκαν.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η

θάλασσα ήταν πολύ θελκτική για να απομακρυνθούν από αυτή. Άλλες φορές ο φόβος της θάλασσας και κάποιες άλλες φορές η ανάγκη επιβολής της ήταν αυτά που διαμόρφωσαν την γεωγραφία του Αγίου Όρους. Οι χωροθετήσεις, μακριά ή κοντά στις ακτογραμμές, ψηλότερα από το νερό ή στο ίδιο επίπεδο της θάλασσας, σε δύσβατες από τα φυσικά λιμάνια ή σε προσιτές από αυτά, καθορίστηκαν άλλες φορές από την προσπάθεια προστασίας από τις θαλάσσιες απειλές και άλλες φορές από την διάθεση επιβολής και ελέγχου της θαλάσσιας κίνησης. Ακριβώς ίδιες χωροθετήσεις την συγκεκριμένη περίοδο απαντούν και στους οικισμούς του Αρχιπελάγους²⁰⁶. Έτσι, οι μοναχοί κατάφεραν να εδραιώσουν ένα σύνδεσμο ανάμεσα στην ζωή της θάλασσας και την οικονομία του βουνού. Συνδυάστηκαν τα περιβόλια και οι κήποι με το ψάρεμα και την θαλασσινή ζωή²⁰⁷.

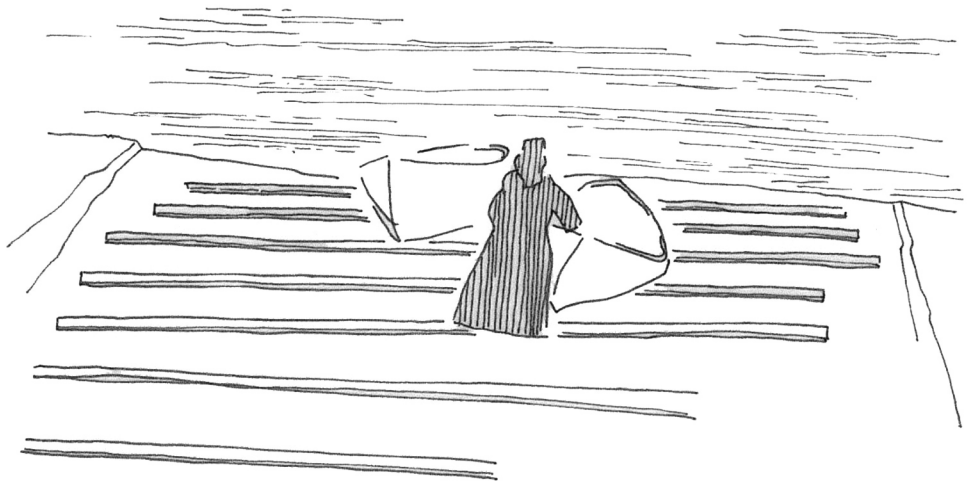
²⁰⁶ . Οι τοποθεσίες, που επάνω τους κτίζονται οι οικισμοί του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα, διακρίνονται από την βούληση των δημιουργών τους να αναδειχθούν στο πέλαγος, να βρίσκονται δίπλα στις ακτές και να ελέγχουν τα κομβικά σημεία των ναυτικών δρόμων του Αρχιπελάγους. Οι κοινότητες κατά την πρώτη περίοδο της τουρκοκρατίας ζουν περισσότερο μέσα από τις σχέσεις της διανοησιωτικής επικοινωνίας και της μικρής ναυτικής κίνησης. Αργότερα, παρατηρείται ανάδειξη του οχυρού και της επιβολής του στην θαλάσσια έκταση κάτι που καθόρισε την χωροθέτηση των οικισμών της ενετοκρατίας στο Αιγαίο Πέλαγος, βλ. Μπελαβίλας 1999, 66-67.

²⁰⁷ . Braudel 2005, 175.

ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...

Friedrich Holderlin (1770 – 1843)

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

3. 1 Τα εξωμοναστηριακά κτίσματα

Τα εξωμοναστηριακά κτίσματα χωροθετούνται στο άμεσο περιβάλλον των μοναστηριών, έξω από το οχυρό τείχος και οι χρήσεις τους σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των μοναχών. Το δομημένο περιβάλλον εκτός μονών συνήθως περιλαμβάνει κίοςκια, βουρδουναρεία, πλυντήρια, νεκροταφείο με το ναΐσκο του, μύλους, ελαιοτριβεία, τουβλαρεία, εργατόσπιτα, ψαρόσπιτα, αποθήκες, κρήνες και αρσανάδες. Τα κτίσματα αυτά, λόγω της εγγύτητας με το μοναστήρι, προστατεύονται από τον κύριο πύργο της μονής. Στην περίπτωση, κατά την οποία τα κτίρια δομούνται μακριά από τα μοναστήρια, κάποιος πύργος εξασφάλιζε την ασφάλεια τους. Πρόκειται δηλαδή για κτιριακές μονάδες ή σύνολα, στα οποία πάντα υπήρχε μέριμνα για την οχύρωση τους²⁰⁸.

Η κατασκευή τέτοιων κτιρίων χρονολογείται από πολύ παλιά. Παράλληλα με την κατασκευή των πρώτων μοναστηριών, οικοδομήθηκαν και τα πρώτα κτίρια, που δεν περιλαμβάνονταν

στον κύριο όγκο του μοναστηριού και κάλυπταν βοηθητικές ανάγκες. Το παλαιότερο χειρόγραφο, στο οποίο γίνεται μνεία για αποθήκη απομακρυσμένη από μοναστήρι χρονολογείται το 1017²⁰⁹. Ήταν κτίσματα ταπεινά, συνήθως ισόγεια, χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια τόσο στην κατασκευή του όσο και στην διαμόρφωση των όψεων τους. Αφ ενός λόγω της έλλειψης εγκαταστάσεων για την ασφάλεια τους και αφ ετέρου λόγω των ευτελών υλικών κατασκευή τους, σήμερα δεν έχουν διασωθεί και οι πληροφορίες περιορίζονται μόνο από χειρόγραφα έγγραφα.

Η ευρεία ανάπτυξη των εξωμοναστηριακών συγκροτημάτων παρατηρείται κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Τους δυο αυτούς αιώνες, μολονότι η κατάσταση χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, η μείωση των ληστρικών επιδρομών, η βελτίωση των βιοτικών συνθηκών, η εξευγενισμένη, πλέον, φορολογία, η συμπαράσταση από το Πατριαρχείο αλλά ουσιαστικά η γενικότερη

²⁰⁸ . Θεοχαρίδης 1991, 297-299.

²⁰⁹ . Actes de Laura 1970, αρ. χειρ. 21 : ... της ανερχόμενης πλίσιον της αποθήκης της μονής του κυρ Γαβριήλ της Πτέρης ηγούμενου του Φιλοθέου...

Εικόνα 34. Εξωμοναστηριακό συγκρότημα Μονής Βατοπεδίου

αποδυνάμωση των Οθωμανών προσφέρουν το έδαφος στους Αγιορείτες μοναχούς για εκ νέου ανασυγκρότηση. Ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, πολλές μονές βρίσκουν την κοινοβιακή τους τάξη, οργανώνονται εξωμοναστηριακές δραστηριότητες και αναπτύσσεται ο κελιώτικος μοναχικός βίος. Την περίοδο αυτή, ο θεσμός των κελιών παρουσιάζει μεγάλη ανάπτυξη, οι σχέσεις των εξαρτηματικών κελιωτών με τις κυρίαρχες

μονές αποκρυσταλώνονται και οριστικοποιείται το τυπικό λειτουργίας των κελιών. Οι βιοποριστικές ασχολίες των κελιωτών την περίοδο αυτή διευρύνονται και μεταβαίνουν από την χειροναξία σε ένα οικοτεχνικό, μικροπρατικό εργόχειρο²¹⁰.

Δύο από τα μεγαλύτερα και καλύτερα διατηρημένα εξωμοναστηριακά σύνολα είναι αυτά των Μονών Αγίου

²¹⁰. Θεοχαρίδης 1991, 285-286.

Παντελεήμονος και Βατοπεδίου. Το εξωμοναστηριακό σύνολο της Μονής Βατοπεδίου περιλαμβάνει 50 περίπου βοηθητικά κτίρια²¹¹, τα οποία καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στο βόρειο μέρος του κτιριακού όγκου της μονής και το σύνολο τους βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα²¹². Το σύνολο των κτισμάτων οργανώνεται σε δύο ομάδες. Στην πρώτη, τα κτίρια χωροθετούνται γύρω από ένα πλάτωμα ενώ στην δεύτερη χωροθετούνται σε παράταξη κατά μήκος της παραλίας²¹³. Η δεύτερη ομάδα αποτελεί το συγκρότημα του αρσανά. Η οργάνωση, με το σύστημα των δρόμων, των μονοπατιών καθώς και με την πυκνότητα τους, διαμορφώνει ένα πολεοδομικό σύνολο, ανάλογο με αυτό των παραδοσιακών οικισμών²¹⁴.

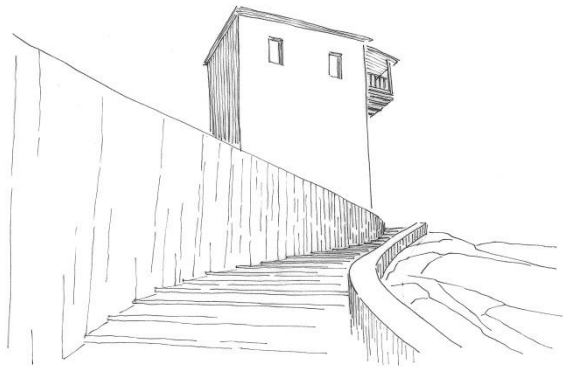
Γίνεται φανερό ότι, είναι δυνατή η αντιπαραβολή της κτιριολογικής δομής των μοναστηριών με την πολεοδομική οργάνωση οχυρωμένων πόλεων. Ο κλειστός, ο οχυρός χαρακτήρας των μοναστηριών μπορεί να αναχθεί στην φρουριακή δομή των πόλεων. Η έννοια της εσωστρέφειας και του περικλειστού είναι

²¹¹ . Τα βοηθητικά κτίρια εκτός περιβόλου είναι αρσανάδες, ψαρόσπιτα, εργατόσπιτα, μύλοι, κηπόσπιτα, αποθήκη, καθίσματα, ξυλουργείο, ελαιοτριβείο, γανωτήριο, κίосκι, σιδηρουργείο, φρεατοστέγασμα και βουρδουναρειό. Για το εξωμοναστηριακό σύνολο της Μονής Βατοπεδίου βλ. Παπάγγελος 1996, 191-218.

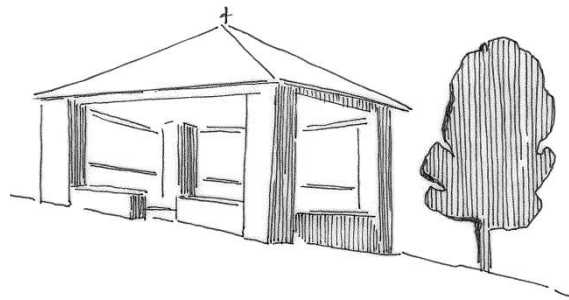
²¹² . Οι αιτίες για την εκτεταμένη ανάπτυξη τους εκτός του περιβόλου αποτελούν οι συνθήκες ασφάλειας, που επικράτησαν την περίοδο αυτή.

²¹³ . Παπάγγελος 1996, 199-201.

²¹⁴ . Γεωργιάδης 1995, 108.

Εικόνα 35. Κηπόσπιτο Μονής Γρηγορίου

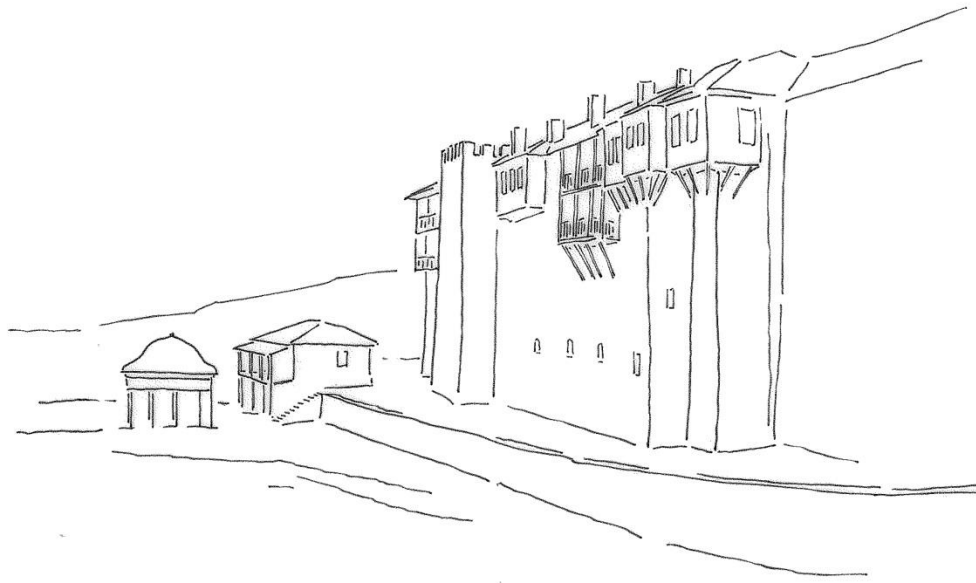

Εικόνα 36. Κίосκι Μονής Παντοκράτορος

Εικόνα 37. Κελί Μονής Διονυσίου

Εικόνα 38. Κτίσματα έξω από τον οχυρό περίβολο της Μονής Ξηροποτάμου

παρόμοια²¹⁵. Στην βυζαντινή Θεσσαλονίκη, για παράδειγμα, εκτός τειχών βρισκονταν μύλοι, νεώρια, στρατόπεδα²¹⁶. Μετά το 1867, ξεκίνησε και η ανέγερση κατοικιών²¹⁷. Όμοια, συγκροτήματα οικοδομημάτων εντοπίζονται εκτός του οχυρού τείχους σε οικισμούς όπως της Ρεντίνας²¹⁸, της Μονεμβασιάς²¹⁹ και άλλων.

Όμοια οργάνωση ακολουθούσαν και οι μονές εκτός Αγίου Όρους. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι από χαλκογραφίες των μονών του Προδρόμου

Σερρών, του μεγάλου Σπηλαιίου καθώς και της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, γνωρίζουμε ότι ήδη από τα μέσα του 18^ο αιώνα τα μοναστήρια διέθεταν ένα ευρύ εξωμοναστηριακό σύνολο²²⁰. Συγκεκριμένα, σε χαλκογραφία της Μονής του Μεγάλου Σπηλαιίου, που χρονολογείται το 1780, με την βοήθεια των επεξηγήσεων των μικρών παραπεμπτικών αριθμών, μπορούμε να αντιστοιχίσουμε στα κτίρια τις ακόλουθες λειτουργίες : νοσοκομείο, κιάσκι, μύλος, αχούρι, κρήνη, βουρδουναρειό και χαλκείο.

²¹⁵ . Μυλωνάς 1963, 195: ... η οχυρωματική αυτή συνέχεια των κτιρίων είναι απαραίτητη και είναι ίδια που ξαναβρίσκεται στις πόλεις του μεσαίωνα, ή τους οχυρωμένους οικισμούς του Αιγαίου (χωριά Μεστά Χίου) ή την casbah των αραβικών οικισμών της Βορείου Αφρικής.

²¹⁶ . Δημητριάδης 2008 και Βακαλόπουλος 1977.

²¹⁷ . Μπακιρτζής 1975, 314.

²¹⁸ . Μουτσόπουλος 1991 και Μουτσόπουλος 1993.

²¹⁹ . Καλογεράς, 1995 και Καλλιγας 1990.

²²⁰ . Παπαστράτου 1986.

3. 2 Τα συγκροτήματα αρσανάδων των μοναστηριών

Οι αρσανάδες των μονών του Αγίου Όρους είναι τα караβοστάσια - ξυλοναυπηγεία των μοναστηριών και βρίσκονται σε μικρή απόσταση από την θάλασσα²²¹. Τα κτίσματα αυτά χρησίμευαν για το κτίσιμο των πλοίων, για την φύλαξη και την στέγασή τους κατά τους χειμερινούς μήνες²²². Κάθε μοναστήρι διέθετε από έναν μεγάλο αρσανά. Στις περιπτώσεις των μεγάλων μοναστηριών, ο κυρίως αρσανάς πλαισιώνονταν και από άλλους μικρότερους, οι οποίοι υποβοηθούσαν την λειτουργία του μεγάλου αρσανά. Αφ ενός λόγω των δραστηριοτήτων, που λάμβαναν χώρα σε αυτούς, και αφ ετέρου λόγω του γεγονότος ότι αποτελούσαν το πρώτο εμπόδιο στις περιπτώσεις των ληστρικών επιδρομών, απέκτησαν σύντομα ιδιαίτερη σημασία και η κατασκευή τους προηγήθηκε των άλλων εξωμοναστηριακών κτισμάτων στις ακτές.

²²¹ . Για τους αγιορείτικους αρσανάδες βλ. Ορλάνδος 1958, 144-146, Θεοχαρίδης 1991, 298-300.

²²² . Τον χειμώνα οι βυζαντινοί ανέλκυαν τα πλοία στην ξηρά και απέφευγαν τον κατά χειμώνα πλούν, βλ. Κουκουλές 1952, 369. Από τον 17^ο αιώνα, η ναυτιλιακή κίνηση ήταν συνεχής σε όλη την διάρκεια του χρόνου, ακόμα και κατά τους χειμερινούς μήνες, βλ. Πανοπούλου 1988, 174.

Η ύπαρξη αρσανάδων στο Άγιο Όρος χρονολογείται από τα πρώτα χρόνια εμφάνισης του οργανωμένου μοναχισμού. Από τον βίο του Οσίου Αθανασίου του Αθωνίτη πληροφορούμαστε ότι ο ερημίτης μοναχός, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, πέρα από τα μεγάλα οικοδομικά έργα, εκχερσώνει και καλλιεργεί γαίες μέσα στο Άγιο Όρος, αξιοποιεί περιουσίες εγκαταλειμμένων μοναστηριών, κατασκευάζει σύστημα ύδρευσης, κατασκευάζει ή αγοράζει πλοία, κατασκευάζει λιμάνια, αποθήκες για τα εμπορεύματα και οίκημα για την παραμονή των ναυτών²²³. Στον δεύτερο βίο του Οσίου γίνεται αναφορά στην κατασκευή οικήματος ως κατάλυμα μέχρι το απόπλου ή μετά το κατάπλου καθώς και αποθήκης²²⁴. Στο Α' Τυπικό, κείμενο του 972, γίνεται λόγος για κατασκευή λιμανιών²²⁵.

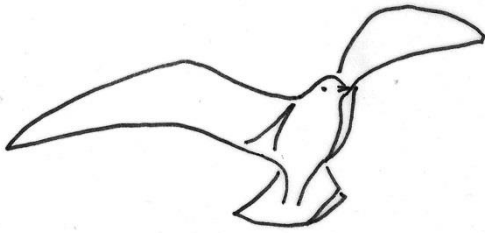
Ο όρος караβοστάσιο εμφανίζεται για πρώτη φορά σε χειρόγραφο δωρεάς

²²³ . Σβορώνος 1987, 45.

²²⁴ . Παζαράς 2003, 24.

²²⁵ . Χειρόγραφο Μονής Παντελεήμονος αρ. 204, (σύμφωνα με : Σ. Λάμπρου, Κατάλογος κωδίκων Αγίου Όρους, Τόμος 2) : ... οικοδομάς ανήγηρε πολυτελείς και πύργους και λιμένας ενήργησε ...

του 1012 και αναφέρεται σε κτίσμα στην περιοχή Μαγουλά του Αγίου Όρους²²⁶. Ακολουθούν χειρόγραφα του 1024²²⁷ και 1048²²⁸. Συχνά αποκαλούνται και οψαράτικια, ψαροστάσια καθώς και στασιδία αλιευτικά. Από τα κείμενα αυτά, μπορεί να πιθανολογηθεί ότι τα πρώτα μοναστηριακά караβοστάσια ήταν ισόγεια κτίσματα, μικρών διαστάσεων. Τα караβοστάσια αυτά στέγαζαν τα καράβια των μοναστηριών. Συγκεκριμένα, η Μονή της Μεγίστης Λαύρας φαίνεται ότι κατείχε πλοίο 6000 μοδιών ήδη από τα τέλη του 10ου αιώνα ενώ έναν αιώνα αργότερα της επιτράπηκε, σύμφωνα με το Β' Τυπικό, να κατέχει επτά πλοία, 16000 μοδιών στο σύνολο. Σε έγγραφο του 11ου αιώνα της Μονής Φιλοθέου²²⁹, γίνεται μια καταγραφή των διακονημάτων των μοναχών του μοναστηριού²³⁰. Παρατηρούμε ότι ενώ αναφέρονται τα διακονήματα του

²²⁶ . Actes de Iviron 1985, αρ. χειρ. 17 : ... εκείθεν του ποταμού ου Σκλαβοιωάννου, τόπον του ποιήσαι οίκημα εις караβοστάσιον και αποθήκη

²²⁷ . Actes de Laura 1970, αρ. χειρ. 25 : και του μετοχιού του Αγίου Νικολάου και της τη Γαλέαγρα αποθήκης ήτοι караβοστάσιο

²²⁸ . Actes Saint Panteleimon 1982, αρ. χειρ. 4 : ποιήσαι κείσαι αποθήκην, ή μάλλον ειπείν караβοστάσιο ... και δη χρόνους ουκ ολίγους διαπεράσαντες εν τω τοιούτων караβοστάσιο ... κατέστρεψαν το τοιούτον οσπήτιον ...

²²⁹ . Δωρόθεου Μοναχού 1980, 42.

²³⁰ . Για τα διακονήματα βλ. Μουτσόπουλος 1981, 47 και Μυλωνάς 1963, 194-195.

ναύκληρου και του αλιέα, δεν αναφέρεται ο αρσανάρης.

Ο όρος αρσανάς πρωτοεμφανίζεται το πρώτο μισό του 16ου αιώνα και γενικεύεται στο Άγιο Όρος τα μεταβυζαντινά χρόνια²³¹. Ο όρος αρσανάς φαίνεται ότι καθιερώθηκε στην Αθωνική χερσόνησο μετά την επικράτηση των Ενετών στον θαλάσσιο χώρο του Βυζαντίου²³². Η λέξη αρσανάς είναι νέος όρος και ανήκει σε εκείνες τις νέες λέξεις, που πλουτίζουν το μοναστικό λεξιλόγιο. Σε σχέδιο του Ρώσου μοναχού V. Barskij των μέσων του 18ου αιώνα, το караβοστάσιο αναφέρεται ως αρσενάς²³³.

Ρεαλιστικές απεικονίσεις των αρσανάδων σώζονται στα σχέδια του Ρώσου μοναχού V. Barskij, που πραγματοποιήθηκαν κατά την δεύτερη επίσκεψη του στην Αθωνική Πολιτεία το 1744²³⁴, καθώς και σε χαρακτηριστικά του 18ου και 19ου αιώνα²³⁵. Αποτυπώνονται διάφορα διακονήματα μοναχών, με την αναπαράσταση σκηνών του καθημερινού βίου τους. Απεικονίζονται μοναχοί, οι οποίοι ψαρεύουν ή αρμενίζουν βάρκες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εικονιζόμενα πλοία, με τις ιστιοφορίες της εποχής.

²³¹ . Ο όρος αρσανάς γενικεύεται στο Άγιο Όρος πιθανόν μετά την δημιουργία του μεγάλου ταρσανά στον Κεράτιο κόλπο της Κωνσταντινούπολης το 1515, βλ. Θεοχαρίδης 1991, 270.

²³² . Δάνεια στον τομέα της τέχνης και της γλώσσας χρονολογούνται ήδη από τα χρόνια που η Βενετία αποτελούσε επαρχία του Βυζαντίου βλ. Ξανθουδίδης 1912.

²³³ . Barskij 1887.

²³⁴ . Barskij 1887.

²³⁵ . Παπαστράτου 1986.

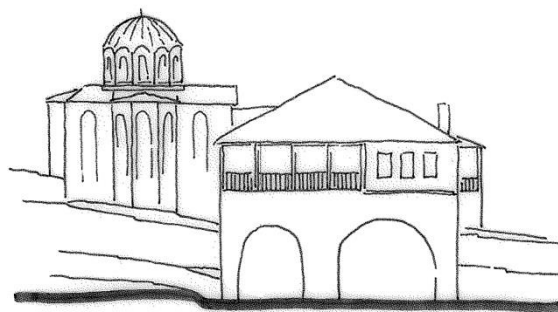
αρσανάς Μονής Βατοπεδίου

Το σύνολο των εξωμοναστηριακών κτισμάτων της μονής καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση βόρεια του μοναστηριού²³⁶. Τα κτίρια, τα οποία είναι διατεταγμένα κατά μήκος της παραλίας, ορίζουν το συγκρότημα του αρσανά, το οποίο περιλαμβάνει το κτίριο του αρσανά, επτά μικρότερους αρσανάδες, δυο εργατόσπιτα, μια σιταποθήκη, μια ερειπωμένη χορταποθήκη, τέσσερα μικρά κηπόσπιτα καθώς και μια κρήνη²³⁷. Δεσπόζουσα θέση στο μέσο του συνόλου των κτισμάτων κατέχει ο αρσανάς, δυτικά του οποίου βρίσκονται οι αποθήκες και τα κηπόσπιτα ενώ ανατολικά οι αρσανάδες και τα εργατόσπιτα. Ο αρσανάς περιλαμβάνει στο ισόγειο δυο караβοστάσια και στον όροφο δωμάτια κελιών και ένα ναύδριο.

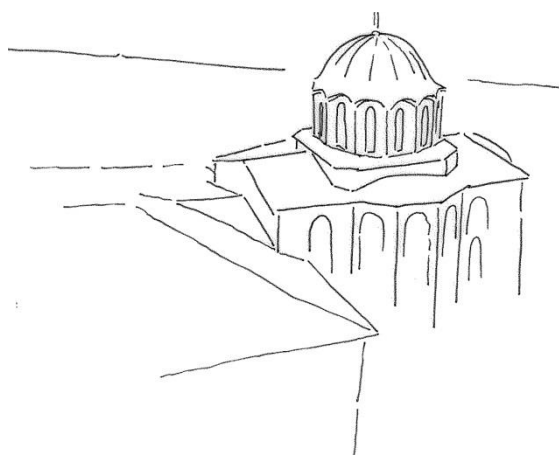
Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, κατασκευάζεται ένα ισόγειο караβοστάσιο, το σημερινό δυτικό. Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως τα τέλη του, οργανώνεται το συγκρότημα του αρσανά, με την προσάρτηση ενός ακόμη караβοστασίου, με την προσθήκη ορόφου στο μέχρι τότε ισόγειο караβοστάσιο και με την ανοικοδόμηση του συνόλου των συνοδευτικών κτισμάτων.

²³⁶ . Για την Μονή Βατοπεδίου βλ. Ευγένιος Βατοπεδινός, 1891, Παπάγγελος 1996, Σμυρνάκης 1903, 427-459, Δωρόθεου Μοναχού, 1985, 245-256, Προηγούμενος Θεόφιλος 1972.

²³⁷ . Για το συγκρότημα του αρσανά της Μονής Βατοπεδίου βλ. Παπάγγελος 1996, 199-201.

Εικόνα 39. Αρσανάς Μονής Βατοπεδίου

Εικόνα 40. Ναύδριο αρσανά Μονής Βατοπεδίου

αρσανάς Μονής Ζωγράφου

Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται νότια του μοναστηριού και σε απόσταση δυο χιλιομέτρων περίπου από αυτό²³⁸. Περιλαμβάνει τον αρσανά, τρία εργατόσπιτα, ένα ψαρόσπιτο, ένα κτίσμα τελωνείου, στο οποίο είναι προσαρτημένη μια αποθήκη, και έναν ανεμόμυλο. Ο αρσανάς έχει οικοδομηθεί στο κέντρο του συγκροτήματος. Ανατολικά του αρσανά χωροθετούνται το τελωνείο και ο μύλος ενώ

²³⁸ . Για την Μονή Ζωγράφου βλ. Σμυρνάκης 1903, 555-562, Δωρόθεου Μοναχού 1980, 339-346 και Μαμαλάκης 1971, 72, 97-98, 101.

δυτικά του το ψαρόσπιτο και τα εργατόσπιτα. Ο αρσανάς αποτελεί μια ιδιότυπη κελιώτικη σύνθεση και περιλαμβάνει πύργο, χώρους κατοίκησης σε δύο ορόφους πάνω από το караβοστάσιο και ένα ναύδριο.

Εικόνα 41. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ζωγράφου

Η αρχική φάση του αρσανά χρονολογείται το 1475. Η κατασκευή του οχυρωματικού πύργου υπολογίζεται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Διαδοχικές τροποποιήσεις και προσθήκες στους επόμενους αιώνες και η ανέγερση του ναού το 1897 ολοκληρώνουν την μορφή του οικοδομικού συγκροτήματος. Η κατασκευή των συνοδευτικών κτιρίων του συγκροτήματος πραγματοποιήθηκε κατά τον 19^ο - 20^ο αιώνα²³⁹.

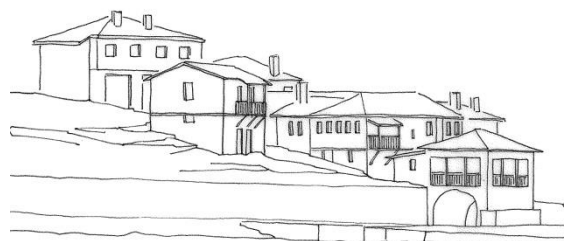
αρσανάς Μονής Διονυσίου

Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται σε μικρό λιμανάκι νοτιοανατολικά του μοναστηριού²⁴⁰. Περιλαμβάνει το κτίριο του αρσανά, ένα κιόσκι, μια αποθήκη και

²³⁹ . Για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος βλ. Παζαράς 2003, 52-53, Μερτζιμέκης 1999 και Θεοχαρίδης 1991, 282-283.

²⁴⁰ . Για την Μονή Διονυσίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 505-517, Νικολόπουλος 1966, Θεοχαρίδης 1982α, Καδάς 1994.

ένα εργατόσπιτο. Το κιόσκι και αποθήκη βρίσκονται δυτικά του αρσανά. Το εργατόσπιτο, δομημένο σε ένα ανάχωμα, τοποθετείται στην βορεινή πλευρά του αρσανά. Ο αρσανάς, πέρα από το χαρακτηριστικό ισόγειο караβοστάσιο και

Εικόνα 42. Συγκρότημα αρσανά Μονής Διονυσίου

τους χώρους του αρσανάρη στον όροφο, περιλαμβάνει στα βορειοανατολικά μια αποθήκη καθώς και ένα εργατόσπιτο.

Όσον αφορά την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος, στην πρώτη φάση, η οποία χρονολογείται πριν από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, το επίγειο του μοναστηριού περιλάμβανε μόνο ένα ισόγειο караβοστάσιο, το οποίο ταυτίζεται με το νοτιοδυτικό τμήμα του σημερινού караβοστασίου. Μεταξύ των 1593 και 1636, έγινε επέκταση του караβοστασίου και προσθήκη στον όροφο, η οποία περιλάμβανε τους χώρους του αρσανάρη καθώς και μια αποθήκη²⁴¹. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, έχουν ήδη κατασκευαστεί η ισόγεια αποθήκη καθώς και το κιόσκι στα δυτικά του αρσανά, το ακριβές έτος

²⁴¹ . Οι πρώτες πηγές για τον αρσανά εντοπίζονται μεταξύ του 1569 και του 1636. Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές, οι αδελφοί Μανουήλ και Θωμάς βοήθησαν οικονομικά στην κατασκευή του κτίσματος, βλ. Καδάς 1994, 121 και Νικολόπουλος 1966, 302.

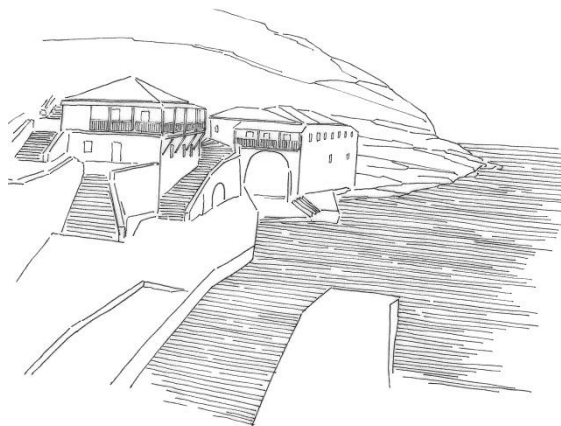

κατασκευής των οποίων δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί²⁴². Παράλληλα, βορειοανατολικά του αρσανά προσαρτήθηκε ένα διώροφο κτίσμα. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, πλημμύρα κατέστρεψε ολοσχερώς το διώροφο αυτό κτίσμα, οπότε και κατασκευάστηκε το σημερινό εργατόσπιτο στην θέση του²⁴³. Το 1950 κατασκευάστηκε ένας ισόγειος στάβλος, στην θέση του σημερινού εργατόσπιτου και το 1960 επαναδομήθηκε το κιόσκι.

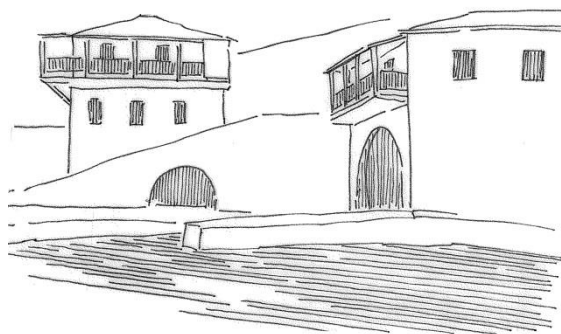
αρσανάς Μονής Γρηγορίου

Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται βόρεια των κτιριακών εγκαταστάσεων της μονής και σε απόσταση 200 μέτρων περίπου από αυτήν²⁴⁴. Περιλαμβάνει τον αρσανά, ένα εργατόσπιτο, το κτίριο του ξενώνα των προσκυνητών καθώς και ένα κτήριο, το οποίο στεγάζει το αρχονταρίκι. Στο ισόγειο του αρσανά στεγάζεται το караβοστάσιο και στον όροφο δωμάτια κελιών, αποθήκες και ένα παρεκκλήσι την βορειοανατολική γωνία του.

Όσον αφορά στην ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος²⁴⁵, στην πρώτη φάση, η οποία χρονολογείται πριν τον 16^ο αιώνα, το επίγειο του μοναστηριού περιλάμβανε

Εικόνα 43. Αρσανάς Μονής Γρηγορίου

Εικόνα 44. Αρσανάς Μονής Γρηγορίου

ένα ισόγειο караβοστάσιο, το ισόγειο του σημερινού ξενώνα καθώς και κάποιο κτήριο, η χρήση του οποίου δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί. Την περίοδο μεταξύ των μέσων του 16^{ου} και του 18^{ου} αιώνα κατασκευάστηκε το ισόγειο του σημερινού αρσανά, οπότε λειτουργούν ταυτόχρονα δυο караβοστάσια, τα οποία πλαισιώνονταν από μικρά βοηθητικά κτίσματα. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, δομείται το σημερινό εργατόσπιτο και το βουρδουναρειό. Το 1821 προστέθηκε όροφος στο νέο караβοστάσιο και ο αρσανάς αποκτά την σημερινή μορφή.

²⁴² . Σύμφωνα με το σχέδιο του V. Barskij.

²⁴³ . Καδάς 1994, φ. 125ν, 136-137.

²⁴⁴ . Για την Μονή Γρηγορίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 629-632, Βαρλάαμ 1921, Βαρλάαμ 1929, Μαμαλάκης 1971, 357, Καδάς 1998.

²⁴⁵ . Αναφορές για τα κτίσματα του συγκροτήματος του αρσανά γίνονται σε τούρκικο βακουφναμε του 1561, στο οποίο γίνεται κτηριακή και κτηματική καταγραφή του μοναστηριού, σε τούρκικο σουρέτι του 1763 και σε χειρόγραφα του 1820 και 1853, βλ. Βαρλάαμ 1921, 175, 181, Βαρλάαμ 1929, κωδ. 22.

Εικόνα 45. Αρσανάς Μονής Δοχειαρίου

αρσανάς Μονής Δοχειαρίου

Το συγκρότημα του αρσανά του μοναστηριού²⁴⁶ απαρτίζεται από τον αρσανά στο μέσο, τον μικρό αρσανά στα βορειοδυτικά και το ψαρόσπιτο με το κιόσκι στα νοτιοανατολικά. Τα κτίσματα αυτά είναι με πρόσωπο προς την θάλασσα και είναι δομημένα το ένα δίπλα στο άλλο, σε συνεχές σύστημα. Βόρεια του συγκροτήματος οικοδομείται το εργατόσπιτο του συγκροτήματος, το οποίο γεινιάζει με τον μικρό αρσανά. Ο αρσανάς είναι ένα ισόγειο κτίριο με ύψωση δυο ορόφων στο νοτιοδυτικό τμήμα του, που

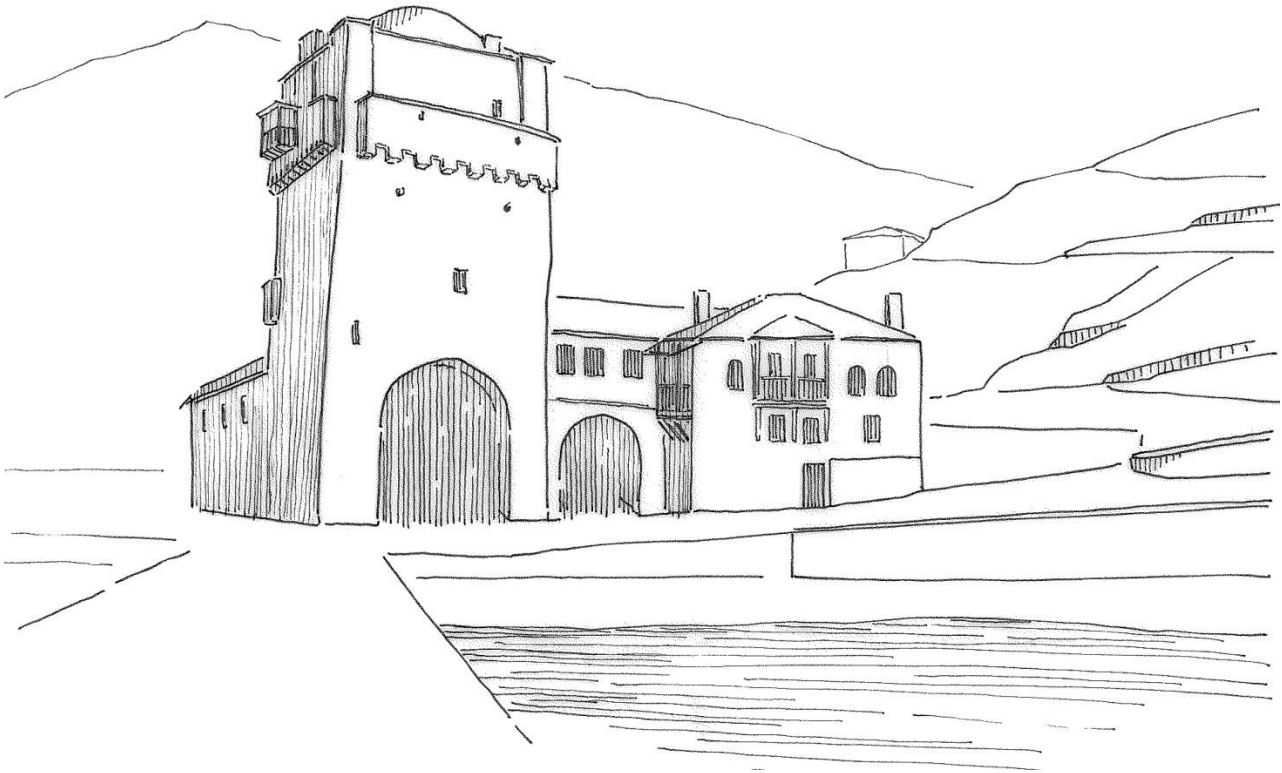
αποτελεί τον πύργο - κατοικία του αρσανάρη μοναχού.

Το παλαιότερο κτίσμα του συγκροτήματος είναι ο αρσανάς, ο οποίος χρονολογείται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα²⁴⁷. Τον επόμενο αιώνα προσαρτάται ένα ισόγειο караβοστάσιο βορειοδυτικά του και προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ακολουθεί η κατασκευή του ψαρόσπιτου. Μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, το караβοστάσιο αποκτά όροφο. Το κιόσκι και το εργατόσπιτο δομούνται στις αρχές και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αντίστοιχα.

²⁴⁶ . Για την Μονή Δοχειαρίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 565-572, Μαμαλάκης 1971, 72-73, 82, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 347-354, Κτενάς 1926.

²⁴⁷ . Για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος στοιχεία αντλούμε από το σχέδιο του V. Barskij (1744) και από παλιά χαλκογραφία (1779), βλ. Παπαστράτου 1986, 459-463.

Εικόνα 46. Αρσανάς Μονής Ιβήρων

αρσανάς Μονής Ιβήρων

Στα βορειοανατολικά του μοναστηριού²⁴⁸ και δίπλα στην θάλασσα βρίσκεται το συγκρότημα του αρσανά, το οποίο περιλαμβάνει έναν αρσανά μετά πύργου, ένα μικρότερο караβοστάσιο καθώς και δυο εργατόσπιτα. Τα εργατόσπιτα βρίσκονται προσαρτημένα στον αρσανά, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα ενιαίο παραθαλάσσιο οικιστικό συγκρότημα. Στην περιοχή του λιμανιού και νοτιοανατολικά του πύργου του αρσανά έχουν οικοδομηθεί το κάθισμα της Παναγιάς, ένα ψαρόσπιτο καθώς και

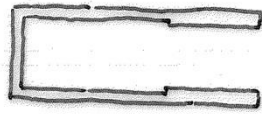
έναν μικρό αρσανά ενώ ένας ακόμη μικρός αρσανάς εντοπίζεται βορειοδυτικά του πύργου.

Ο πύργος του αρσανά χρονολογείται το 1626 και αποτελεί το παλαιότερο κτίσμα από αυτά που σώζονται σήμερα²⁴⁹. Πριν από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έγινε η προσάρτηση του μικρότερου

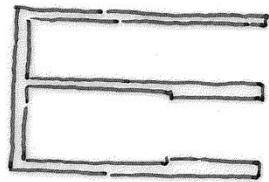
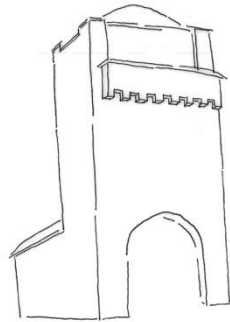
²⁴⁸ . Για την Μονή Ιβήρων βλ. Συμυρνάκης 1903, 460-482, Δωρόθεου Μοναχού 1980, 257-274, Πλ. Θεοχαρίδης, Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία του περιβάλλοντος της Μονής Ιβήρων,

²⁴⁹ . Ο χρόνος κτήσης μαρτυρείται από δυο επιγραφές: η μια εντοιχίζεται σε τοιχοποιία του παρεκκλησιού στον δεύτερο όροφο (Νεώριον ήγειρε καινόν αρίστως και πύργου υψού κατακαλλύνει τούτο της Θεοτόκου τη Μονή των Ιβήρων κυρ Γαλακτίων και πρώην Ελασσώνος αναλώμασιν εξ οικείων χρημάτων ψυχής ...) και η δεύτερη στην ανατολική τοιχοποιία του πύργου (Γαλακτίων Αρχιερέυς Ελασσώνος 9^η Σεπτεμβρίου 1626).

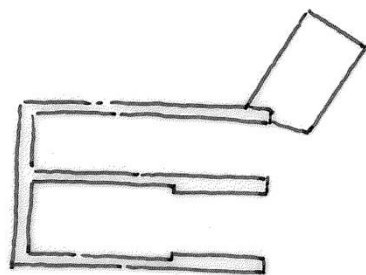
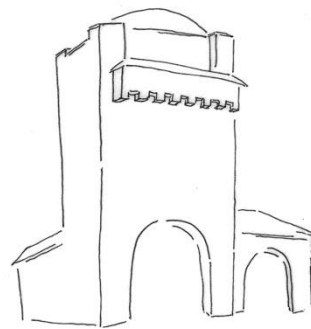

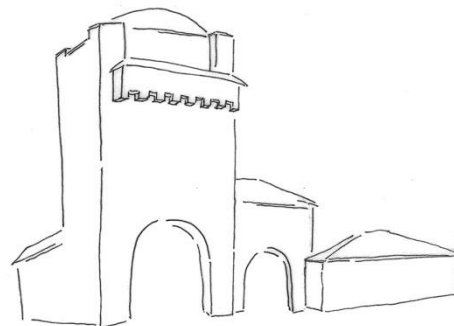
πρώτη οικοδομική φάση

δεύτερη οικοδομική φάση

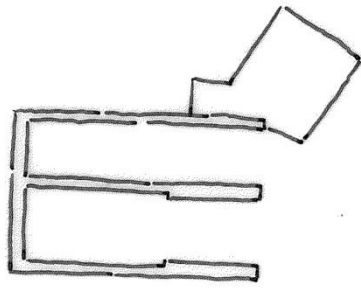

τρίτη οικοδομική φάση

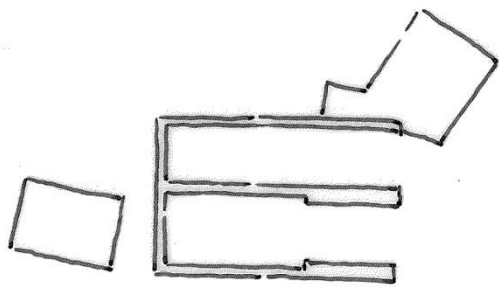
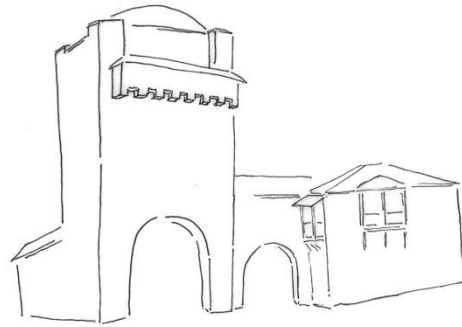

Εικόνα 47. Οικοδομική εξέλιξη αρσανά Μονής Ιβήρων

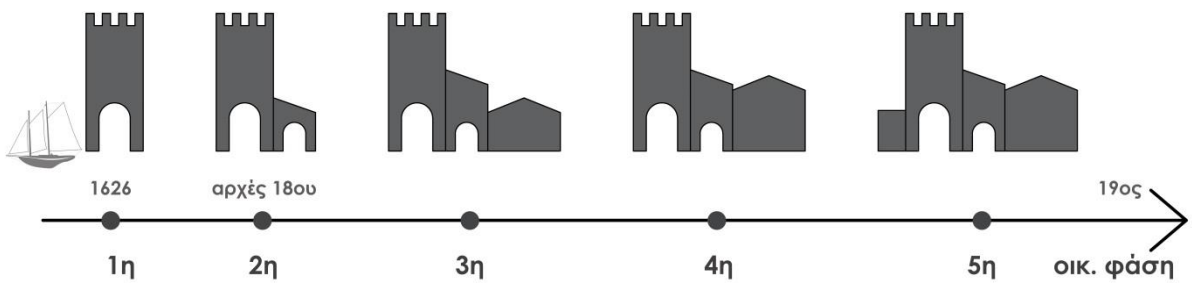
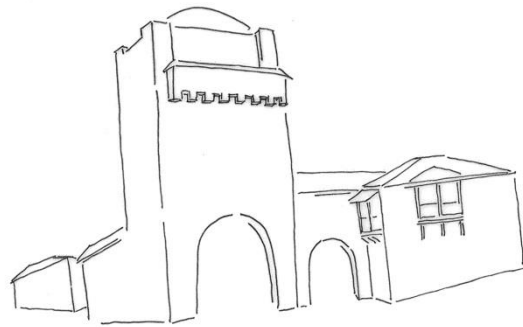

τέταρτη οικοδομική φάση

πέμπτη οικοδομική φάση

καρaboστασίου και κατόπιν ακολούθησε η κατασκευή των εργατόσπιτων²⁵⁰. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα χρονολογείται το ψαρόσπιτο²⁵¹ ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα κατασκευάστηκαν οι δυο μικροί αρσανάδες.

αρσανάς Μονής Σίμωνος Πέτρας

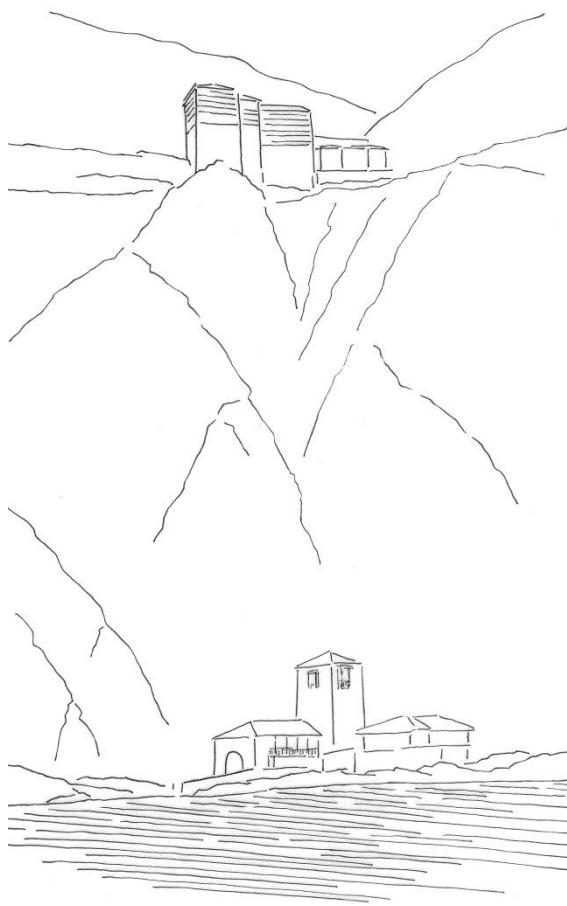
Το συγκρότημα του αρσανά του μοναστηριού²⁵², περιλαμβάνει έναν πύργο, τον αρσανά, ένα εργατόσπιτο και ένα νεόδμητο αρσανά. Ο παλιός αρσανάς είναι διώροφος και προσαρτημένος στη νοτιοδυτική πλευρά του πύργου. Το ισόγειο του αρσανά στεγάζει το καρaboστάσιο και ο όροφος μια αποθήκη. Το εργατόσπιτο είναι κατασκευασμένο βορειοανατολικά του αρσανά ενώ ο καινούργιος αρσανάς νοτιοανατολικά.

²⁵⁰ . Στο σχέδιο του Ρώσου μοναχού Barskij(1744), που αποτελεί και το παλαιότερο ντοκουμέντο απεικόνισης, παριστάνεται το συγκρότημα του αρσανά με το καρaboστάσιο μετά του πύργου και το μικρότερο καρaboστάσιο ανατολικά του. Με το σχέδιο αυτό αποδεικνύεται ότι η κατασκευή του μικρού καρaboστασίου προηγήθηκε των μέσων του 18^{ου} αιώνα και παράλληλα έπεται της ανοικοδόμησής του μεγάλου καρaboστασίου, έτσι όπως στοιχειοθετείται από την ύπαρξη των αρμών. Η μοναδική διαφορά της απεικόνισης του 1744 με την σημερινή κατάσταση εντοπίζεται στον τρόπο στέγασης. Συγκεκριμένα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα τα δυο καρaboστάσια έφεραν από μια αυτόνομη στέγη έκαστο. Αυτό συνηγορεί και με τα ίχνη παλαιάς στέγης και γείσου, που διακρίνονται στην εξωτερική παρειά της νότιας τοιχοποιίας του μεγάλου καρaboστασίου.

²⁵¹ . Τόσο σε φωτογραφία του 1870 (Αγιορείκη φωτογραφία 1996, 27) όσο και σε χαλκογραφία του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα (Παπαστράτου 1986, 428), το ψαρόσπιτο παριστάνεται όπως σώζεται σήμερα.

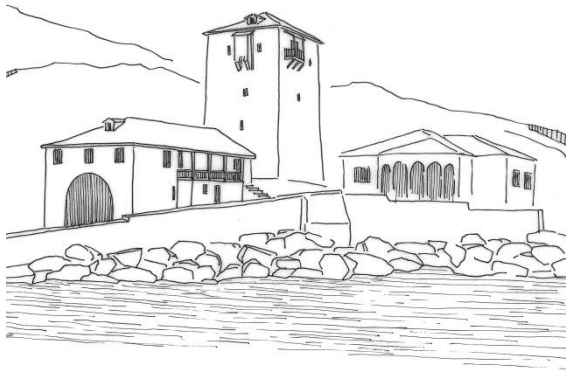
²⁵² . Για την Μονή Σίμωνος Πέτρας βλ. Σμυρνάκης 1903, 588-596, Μαμαλάκης 1971, 125-126, Κομνηνός 1893, 19-22, Παπαδόπουλος 1991, Ανδρέας Μοναχός 1969, Βαμβακάς 1985.

Ο πύργος χρονολογείται στα μέσα του 16^{ου} αιώνα και πριν τα μέσα του 18^{ου} αιώνα είχε προσαρτηθεί το ισόγειο καρaboστάσιο. Η καθ ύψος επέκταση έγινε μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα²⁵³. Το εργατόσπιτο δομήθηκε στην θέση ενός παλαιού πηγαδιού στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ο νέος αρσανάς κατασκευάστηκε το 1959 στη θέση του σπιτιού του αρσανάρη μοναχού.

Εικόνα 48. Συγκρότημα αρσανά Μονής Σίμωνος Πέτρας

²⁵³ . Για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος του αρσανά βλ. Καραδέος 2000.

Εικόνα 49. Συγκρότημα αρσανά Μονής Σίμωνος Πέτρας

αρσανάς Μονής Ξενοφώντος

Το συγκρότημα του αρσανά της μονής είναι από τα μικρότερα του Αγίου Όρους²⁵⁴. Περιλαμβάνει ένα φαρόσπιτο και ένα караβοστάσιο. Το караβοστάσιο δεν αποτελεί ένα αυτόνομο κτίριο αλλά εντάσσεται στις κτιριακές εγκαταστάσεις του μοναστηριού. Συγκεκριμένα, εγγράφεται στο νότιο μέρος του περιβόλου της μονής και η κατασκευή του πιθανολογείται τον 16^ο αιώνα²⁵⁵. Το φαρόσπιτο έχει οικοδομηθεί βορειοδυτικά του караβοστασίου και σε μεγάλη εγγύτητα από αυτό. Έχει κατασκευαστεί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

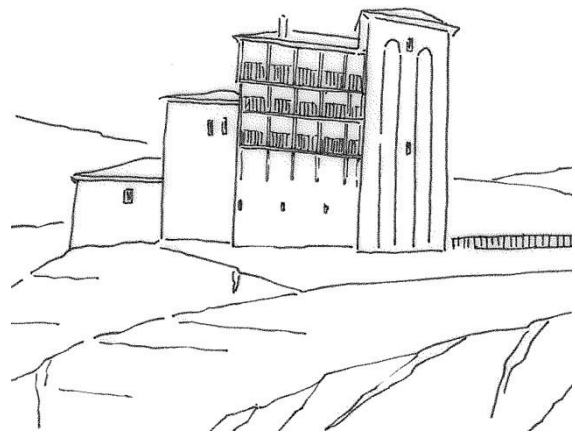
αρσανάς Μονής Κουτλουμουσίου

Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται βορειανατολικά του

²⁵⁴ . Για την Μονή Ξενοφώντος βλ. Σμυρνάκης 1903, 618-626, Ι. Μαμαλάκης 1971, 72, 82, Παπαχρυσάνθου 1997, Θεοχαρίδης 1982.

²⁵⁵ . Ο σημερινός αρσανάς οικοδομήθηκε πάνω σε έναν υστεροβυζαντινό αρσανά και η ανοικοδόμησή του έγινε στα πλαίσια των μεγάλων οικοδομικών προγραμμάτων της μονής, που έλαβαν χώρα κατά τον 16^ο αιώνα, βλ. Παζαράς 2003, 70-71.

μοναστηριού²⁵⁶, στην περιοχή της Καλιάγρας. Η Καλιάγρα ή ο όρμος της Μέσης υπήρξε το βασικό λιμάνι του Αγίου Όρους και επίνειο των Καρυών μέχρι την κατασκευή του λιμένα της Δάφνης την δεκαετία του 1880-1890 ενώ στις μέρες μας χρησιμοποιείται ως αρσανάς της Μονής Κουτλουμουσίου. Περιλαμβάνει πύργο, ο οποίος υψώνεται πάνω από την μπούκα την караβοστασίου και αποτελεί έργο της πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου²⁵⁷. Πάνω από το ανατολικό τμήμα του караβοστασίου υψώνεται διώροφη κατασκευή, η οποία είναι μεταγενέστερη.

Εικόνα 50. Αρσανάς Μονής Κουτλουμουσίου

αρσανάς Μονής Μεγίστης Λαύρας

Στα νότια του μοναστηριού²⁵⁸, σε απόσταση περίπου ενός μιλίου και δίπλα στην θάλασσα είναι οικοδομημένο το συγκρότημα του αρσανά. Ο όρμος, το

²⁵⁶ . Για την Μονή Κουτλουμουσίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 518-526, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 307-318.

²⁵⁷ . Ο πύργος είναι δωρεά του Ρουμάνου ηγεμόνα Νεαγκόε Μπασαράμπ, βλ. Μαρινέσκου 1988, 7-9.

²⁵⁸ . Για την Μονή Μεγίστης Λαύρας βλ. Σμυρνάκης 1903, 380-424, Μαμαλάκης 1971, 43, 48-51, 81, 95, Θεοχαρίδης 2014, Θεοχαρίδης 2011.

Μανδράκι, χωροθετείται σε έναν μικρό φυσικό κόλπο, ο οποίος φυλάσσεται από την μια από ένα μικρό φρούριο και από την άλλη από ένα ψηλό τείχος, αφήνοντας ένα στενό δίαυλο για την εισχώρηση των πλοίων. Το συγκρότημα του αρσανά περιλαμβάνει τον αρσανά, ο οποίος είναι ισόγειος και μεγάλων διαστάσεων, έναν μικρότερο αρσανά, μια αποθήκη καθώς και ένα εργατόσπιτο. Τα τέσσερα αυτά κτίσματα βρίσκονται σε μεγάλη εγγύτητα μεταξύ τους. Η αποθήκη και ο μικρός αρσανάς προσαρτώνται στις κατά μήκος τοιχοποιίες του αρσανά.

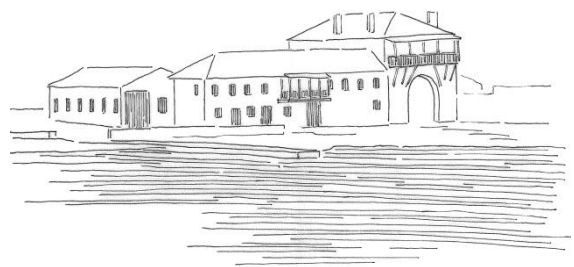
Όσον αφορά στην ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος²⁵⁹, το караβοστάσιο κατασκευάστηκε πρώτο και ακολούθησε η δόμηση της αποθήκης. Ο μικρός αρσανάς και το εργατόσπιτο οικοδομήθηκαν κατά τον 19^ο αιώνα.

αρσανάς Μονής Ξηροποτάμου

Στο επίγειο της Μονής Ξηροποτάμου²⁶⁰, το οποίο βρίσκεται σε απόσταση ενός χιλιομέτρου περίπου από το μοναστήρι, σώζεται ο κατερειπωμένος μεσαιωνικός πύργος της Αγίας Πουλχερίας²⁶¹. Το επίγειο περιλαμβάνει το κτίριο του αρσανά, ένα φρεατοστέγασμα, ένα εργατόσπιτο και μια αποθήκη. Τα κτίρια

αυτά γεινιάζουν. Η αποθήκη και το εργατόσπιτο βρίσκονται όπισθεν του αρσανά ενώ ένας δρόμος, που ανεβαίνει στο μοναστήρι, απομακρύνει το σύνολο των κτισμάτων από το φρεατοστέγασμα. Ο αρσανάς είναι ένα διώροφο κτίσμα, με караβοστάσιο στο ισόγειο και τα δωμάτια κελιών στον όροφο. Δυτικά του είναι προσαρτημένο ένα διώροφο εργατόσπιτο.

Το κτίριο του αρσανά δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθεί με ακρίβεια, γεγονός όμως είναι ότι κατασκευάστηκε σε δυο οικοδομικές φάσεις. Πρώτα οικοδομήθηκε ένα ισόγειο караβοστάσιο και το 1742 ακολούθησε η προσθήκη του ορόφου²⁶². Κατόπιν ακολούθησε η προσάρτηση του εργατόσπιτου. Τα κτίσματα, που πλαισιώνουν τον αρσανά, κατασκευάστηκαν κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Εικόνα 51. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ξηροποτάμου

²⁵⁹ . Για την οικοδομική εξέλιξη του συγκροτήματος βλ. Παζαράς, 2003, 140-143.

²⁶⁰ . Για την Μονή Ξηροποτάμου βλ. Σμυρνάκης 1903, 542-552, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 329-338, Βίσιον 1942, Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός 1971.

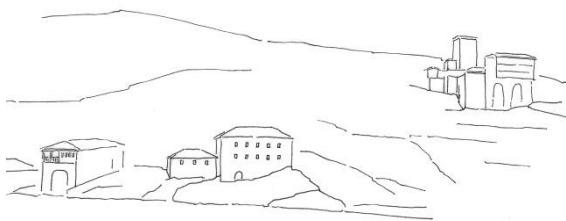
²⁶¹ . Για τον πύργο βλ. Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός 1971, 144. Καμπάνης 1998, 130, Πύργοι του Αγίου Όρους 2002, 20. Σύμφωνα με την παράδοση υπήρχε το παρεκκλήσι του Αγίου Ανδρέα.

²⁶² . Οι παλαιότερες πηγές που σώζονται για τον αρσανά του μοναστηριού χρονολογούνται γύρω στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Κάποια πληροφορία για την ακριβή χρονολογία κτίση του δεν υπάρχει. Σώζεται όμως μια επιγραφή εργασιών ανακατασκευής στην είσοδο του παρεκκλησιού, σύμφωνα με την οποία το παρεκκλήσι κατασκευάστηκε το 1742 με την συνδρομή του Γρηγόριου Ξηροποταμινού, βλ. Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός 1971, 146.

αρσανάς Μονής Σταυρονικήτα

Τα εξωμοναστηριακά κτίρια της μονής είναι λίγα σε αριθμό και βρίσκονται γύρω από το μοναστήρι²⁶³. Νοτιοανατολικά της μονής χωροθετείται το συγκρότημα του αρσανά. Στο λιμάνι, το κτίριο του αρσανά, η καινούργια αποθήκη, το κτίριο του ξυλουργείου καθώς και τα ερείπια ενός εργατόσπιτου οργανώνουν κτιριολογικά το συγκρότημα του αρσανά. Ο αρσανάς, μικρών διαστάσεων, είναι διώροφος, με караβοστάσιο στο ισόγειο και με δωμάτια κελιών στον όροφο.

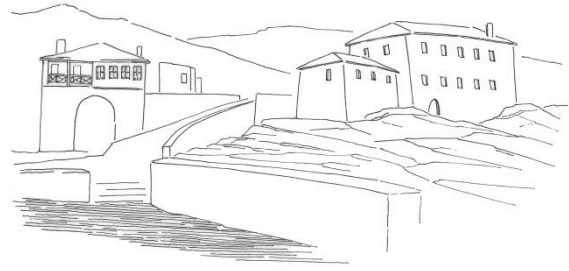
Όσον αφορά την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος, το ισόγειο επίπεδο του σημερινού αρσανά αποτελεί το παλαιότερο κτίσμα, χωρίς να γνωρίζουμε την ύπαρξη κάποιου προγενέστερου караβοστασίου²⁶⁴. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, πραγματοποιείται η προσθήκη του ορόφου και από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ξεκινάει η κτιριακή οργάνωση του συγκροτήματος, με την κατασκευή των συνοδευτικών κτιρίων.

Εικόνα 52. Συγκρότημα αρσανά Μονής Σταυρονικήτα

²⁶³ . Για την Μονή Σταυρονικήτα βλ. Σμυρνάκης 1903, 610-617, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 000, Πρατινέλης 1974, Θεοχαρίδης 1990.

²⁶⁴ . Για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος στοιχεία αντλούμε από το σχέδιο του V. Barskij (1744) και από παλιά χαλκογραφία (1832), βλ. Παπαστράτου 1986, 474-477.

Εικόνα 53. Συγκρότημα αρσανά Μονής Σταυρονικήτα

αρσανάς Μονής Φιλοθέου

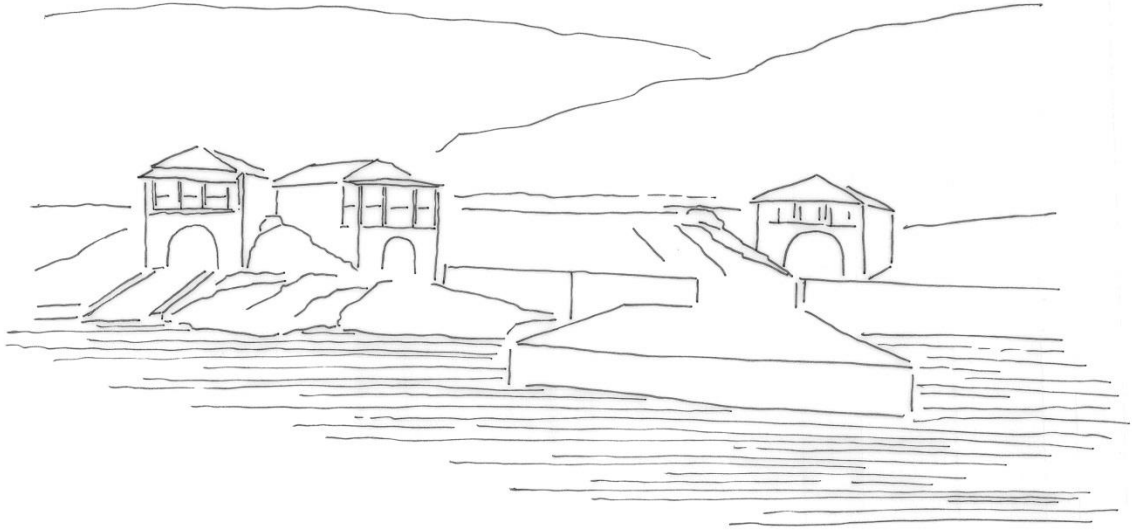
Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται βορειοανατολικά της μονής²⁶⁵ και πλησίον του καθίσματος του Μυλοποτάμου. Περιλαμβάνει τον κυρίως αρσανά και δυο μικρότερους αρσανάδες. Τα δυο αυτά κτίσματα βρίσκονται σε μεγάλη εγγύτητα μεταξύ τους ενώ ο κυρίως αρσανάς τοποθετείται βορειοδυτικά αυτών. Ο αρσανάς είναι διώροφος, με караβοστάσιο στο ισόγειο και τα κελιά στον όροφο.

Το λιμάνι του μοναστηριού οργανώνεται με την κατασκευή του αρσανά, ο οποίος είναι κτίσμα δυο οικοδομικών φάσεων και η ακριβής χρονολόγηση του είναι αδύνατη. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οικοδομήθηκαν τρία μικρά ισόγεια караβοστάσια, από τα οποία τα δυο απέκτησαν σύντομα όροφο ενώ το τρίτο κατεδαφίστηκε²⁶⁶.

²⁶⁵ . Για την Μονή Φιλοθέου βλ. Σμυρνάκης 1903, 583-587, Μαμαλάκης 1971, 103, Κομνηνός 1893, 33

²⁶⁶ . Για τους μικρούς αρσανάδες βλ. Παζαράς 2003, 155.

Εικόνα 54. Συγκρότημα αρσανά Μονής Φιλοθέου

αρσανάς Μονής Εσφιγμένου

Νοτιοδυτικά της βόρεια πύλης του μοναστηριού²⁶⁷, βρίσκεται ο παλιός ισόγειος αρσανάς, με κάτοψη ορθογώνιου σχήματος, ο οποίος χρονολογείται πριν από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Νοτιοδυτικά του αρσανά εκτείνεται ο κήπος της μονής. Στα ανατολικά του κτίσματος του αρσανά έχει προσαρτηθεί ένα τριώροφο φαρόσπιτο²⁶⁸.

Στο βορειοδυτικό άκρο του πλατώματος, που είναι κτισμένο το μοναστήρι, και κάτω από τον όγκο του λόφου της Σαμαρειάς σώζεται ο νέος αρσανάς. Το κτίσμα αυτό χρονολογείται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οικοδομήθηκε

²⁶⁷ . Για την Μονή Εσφιγμένου βλ. Σμυρνάκης 1903, 635-657, Μαμαλάκης 1971, 36, 71, Αρχιμανδρίτης Αθανάσιος, 1973.

²⁶⁸ . Σύμφωνα με την παράδοση, κατασκευάστηκε το 1893 με την οικονομική αρωγή του μοναχού Γρηγορίου από την Καλλιόπολη, βλ. Σμυρνάκης 1903, 643.

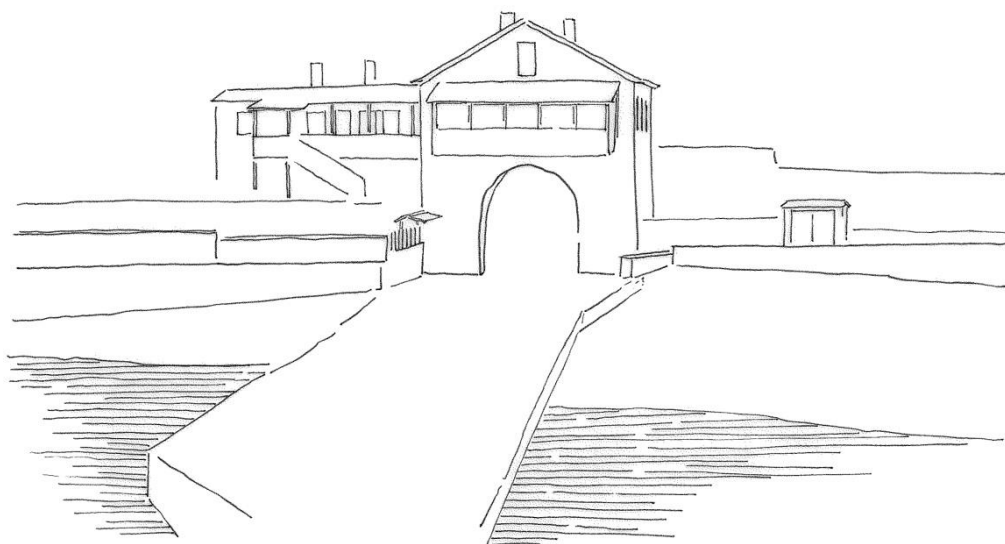
στην θέση παλαιότερου αρσανά. Γύρω από τον αρσανά, τα τελευταία χρόνια κατασκευάστηκαν αρκετά κτίρια, που χρησιμοποιούνται ως αποθήκες.

αρσανάς Μονής Χιλιανδαρίου

Το μοναστήρι²⁶⁹ σώζει από έναν αρσανά στις δυο πλευρές της Αθωνικής Χερσονήσου, με κύριο αυτόν της βορειανατολικής πλευράς. Αυτό το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται ανατολικά του μονυδρίου του Αγίου Βασιλείου και βορειοδυτικά του πύργου του Μιλούτιν. Περιλαμβάνει τον αρσανά, μια αποθήκη και δυο μικρά εργατόσπιτα. Η αποθήκη βρίσκεται προσαρτημένη δυτικά του αρσανά. Τα εργατόσπιτα, το ένα δίπλα στο άλλο, περιβάλλονται από φράχτη και χωροθετούνται κοντά στην ακτογραμμή και δυτικά του αρσανά. Ο αρσανάς είναι

²⁶⁹ . Για την Μονή Χιλιανδαρίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 485-502, Κομνηνός 1893, 23-25, Nenađović 1984.

Εικόνα 55. Συγκρότημα αρσανά Μονής Χιλανδαρίου

διώροφος, με караβοστάσιο στο ισόγειο και κελιά και αποθήκη στον όροφο.

Σε πρώτη φάση, το συγκρότημα του αρσανά φαίνεται ότι διέθετε μόνο ένα ισόγειο караβοστάσιο και κατόπιν ακολούθησε η κατασκευή του ορόφου²⁷⁰. Τα συνοδευτικά κτίσματα κατασκευάστηκαν μετά τον 18^ο αιώνα.

αρσανάς Μονής Αγίου Παντελεήμονος

Το συγκρότημα των εξωμοναστηριακών κτιρίων είναι το μεγαλύτερο μεταξύ των αντίστοιχων των άλλων μονών του Αγίου Όρους και η κατασκευή του έλαβε χώρα μετά ο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα²⁷¹.

Το ρώσικο μοναστήρι, πριν την μεταφορά του, φαίνεται ότι διέθετε τόσο ένα

κτίσμα караβοστασίου στην περιοχή της Καλιάγρας, σύμφωνα με δικαιοτήριο γράμμα του 1422, όσο και έναν αρσανά στην περιοχή που σήμερα οικοδομείται, σύμφωνα με έγγραφο του 1677. Σήμερα, οργανωμένο συγκρότημα αρσανά δεν υπάρχει. Σώζονται μόνο τα ερείπια του παλαιού αρσανά, νοτιοανατολικά του μοναστηριού και ένας μικρός νεόδμητος στα νοτιοδυτικά.

αρσανάς Μονής Αγίου Παύλου

Το συγκρότημα του αρσανά του μοναστηριού²⁷², χωρίζεται σε δυο μέρη από την κοίτη του χειμάρρου του Ξηροπατάμου, ο οποίος κατέρχεται από τις κορυφές του Άθωνος. Στην αριστερή όχθη του χειμάρρου υπάρχει το κτίριο του αρσανά, οι ξυλαποθήκες και το πριστήριο ενώ στην

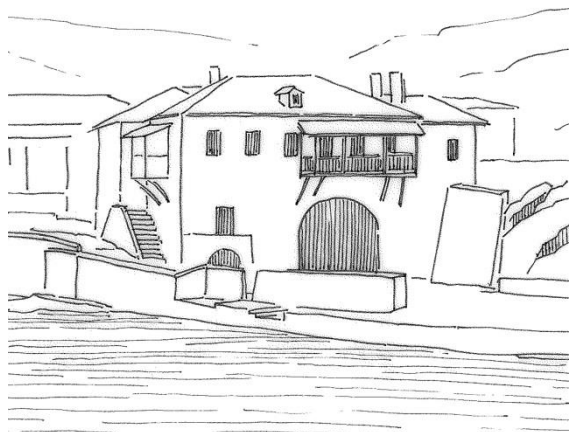
²⁷⁰ . Για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος στοιχεία αντλούμε από το σχέδιο του V. Barskij (1744)

²⁷¹ . Για την Μονή Παντελεήμονος βλ. Σμυρνάκης 1903, 658-679, Μαμαλάκης 1971, 103,

²⁷² . Για την Μονή Αγίου Παύλου βλ. Σμυρνάκης 1903, 599-609, Θεοδόσιος Μοναχός 1987, Μωυσής Μοναχός 1997, Binon 1942.

δεξιά όχθη του χειμάρρου βρίσκεται το παλαιό νεώριο μετά πύργου της μονής. Το κτίριο του αρσανά, οι αποθήκες και το πριονιστήριο γειτνιάζουν ενώ ο πύργος, γνωστός ως παλαιόπυργος²⁷³, βρίσκεται σε μια απόσταση 500 μέτρων από αυτά.

Εικόνα 56. Αρσανάς Μονής Αγίου Παύλου

Ο αρσανάς είναι κτίσμα δυο οικοδομικών φάσεων. Κατά την πρώτη φάση κατασκευάστηκε το караβοστάσιο και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα δομήθηκε ο όροφος, ο οποίος περιλαμβάνει κελιά και παρεκκλήσι²⁷⁴. Οι αποθήκες και το πριονιστήριο είναι κτίσματα του 20^{ου} αιώνα. Ο παλιός αρσανάς σώζει ισόγειο караβοστάσιο και πύργο²⁷⁵. Ο πύργος

²⁷³ . Τοπωνύμια, όπως παλαιόκαστρο, παλιόχωρα, παλαιόπολη και παλαιόπυργος, σχετίζονται με το γεγονός ότι περιοχές και κτίσματα έχουν εγκαταλειφτεί τόσο παλιά, που η τοπική μνήμη αγνοεί το πραγματικό τους όνομα, βλ. Μπελαβίλας 2004, 131.

²⁷⁴ . Στην νοτιοδυτική γωνία του αρσανά σώζεται εγχάρακτος λίθος με την ημερομηνία '26 Οκτωβρίου 1887'.

²⁷⁵ . Για τον αρσανά μετά του πύργου βλ. Παζαράς 2003, 109-112, Καμπάνης 1998, 130, Πύργοι του αγίου Όρους 2002, 20.

χρονολογείται περί τον 14^ο αιώνα και το караβοστάσιο, το οποίο προσαρτάται στον πύργο, ανήκει στην πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή.

αρσανάς Μονής Παντοκράτορος

Το συγκρότημα του αρσανά βρίσκεται νοτιοανατολικά του μοναστηριού²⁷⁶. Τα κτίρια χωροθετούνται γύρω από ένα μικρό κολπίσκο. Το κτίριο του αρσανά, ένα μικρό και ένα μεγάλο εργατόσπιτο, ένας στάβλος, ένα ψαρόσπιτο καθώς και ένα φρεατοστέγασμα αποτελούν τις κτιριακές εγκαταστάσεις του συγκροτήματος. Τα δυο εργατόσπιτα, λόγω των κλίσεων του εδάφους, χωροθετούνται σε πρानές και είναι απομακρυσμένα από τα υπόλοιπα. Ο αρσανάς είναι διώροφος, μικρών διαστάσεων, βορειοανατολικά του οποίου προσαρτάται μια αποθήκη.

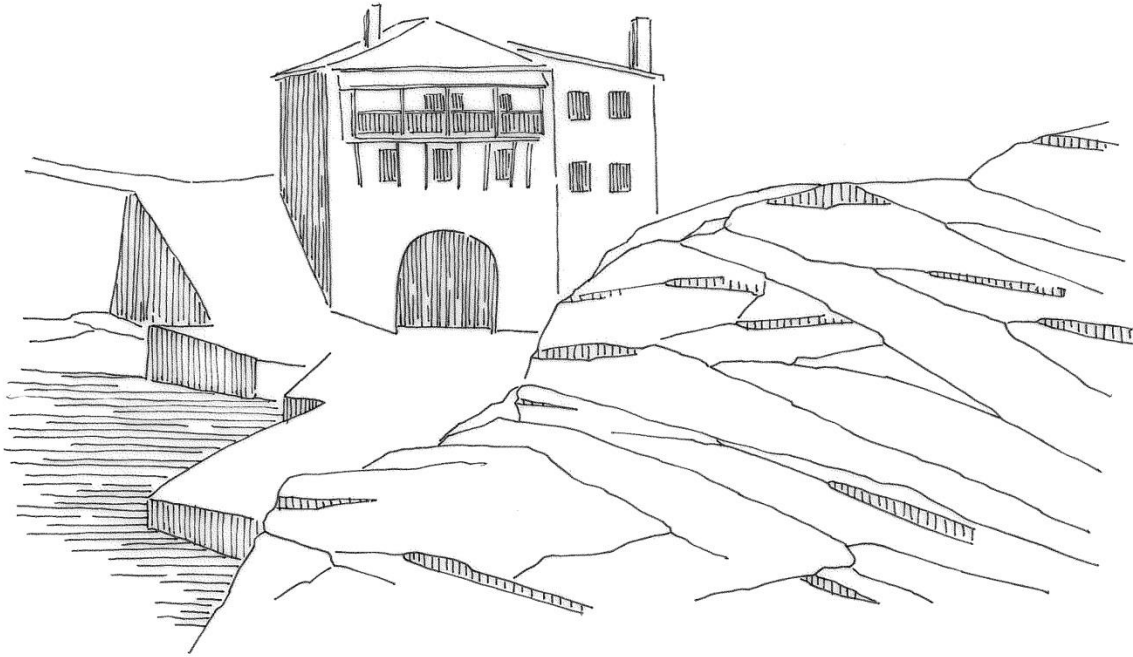
Όσον αφορά στην ιστορική εξέλιξη, ο αρσανάς, δυο οικοδομικών φάσεων, είναι το πρώτο κτίσμα του συγκροτήματος²⁷⁷. Κατά τον 19^ο αιώνα κατασκευάστηκαν και τα συνοδευτικά κτίσματα²⁷⁸.

²⁷⁶ . Για την μονή Παντοκράτορος βλ. Σμυρνάκης 1903, 529-541, Μαμαλάκης 1971, 122, Κομνηνός 1893, 32, Βαμβακάς 1993.

²⁷⁷ . Το 1889 πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανακαίνισης στον αρσανά σύμφωνα με επιγραφή σε μαρμάρινη πλάκα που σώζεται εντοιχισμένη στον βόρειο τοίχο.

²⁷⁸ . Ο στάβλος χρονολογείται το 1931, σύμφωνα με επιγραφή που σώζεται σε ανάγλυφη μαρμάρινη πλάκα. Το μικρό εργατόσπιτο δεν παριστάνεται στο σχέδιο του Barskj αλλά εικονίζεται σε φωτογραφία του 1870, βλ. Αγιορείτικη Φωτογραφία 1996, 35.

Εικόνα 57. Αρσανάς Μονής Κωνσταμονίου

αρσανάς Μονής Κωνσταμονίου

Το επίνειο της μονής, το οποίο βρίσκεται σε απόσταση δυο χιλιομέτρων από το μοναστήρι²⁷⁹, περιλαμβάνει μόνο το κτίριο του αρσανά. Είναι ένα τριώροφο κτίσμα, στο ισόγειο του οποίου στεγάζεται το караβοστάσιο και στους δυο ορόφους κελιά και αποθήκες. Δυτικά του αρσανά σώζονται τα ερείπια του παλιού αρσανά και του παλαιόπυργου, ενός μεταβυζαντινού κτίσματος που αποτελεί ανακατασκευή ενός παλαιότερου πύργου²⁸⁰.

²⁷⁹ . Για την Μονή Κωνσταμονίου βλ. Σμυρνάκης 1903, 680-689, Μαμαλάκης 1971, 103, Κομνηνός 1893, 37, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 427-431.

²⁸⁰ . Παζαράς 2003, 56-57, Καμπάνης 1998, 129. Οι ισχυρές κλίσεις στα εξωτερικά πρόσωπα των τοίχων του πύργου τον χρονολογούν τον 16ο αιώνα, βλ. Θεοχαρίδης 1982, 458.

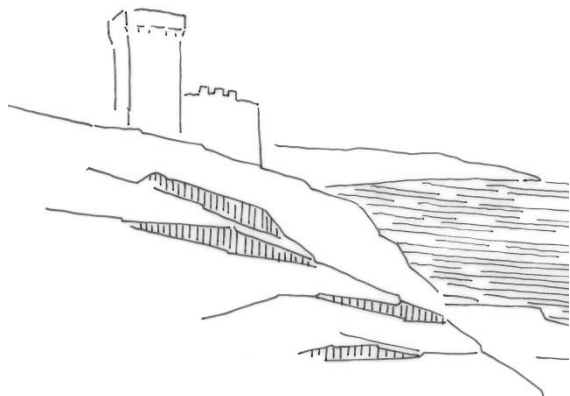
Όσον αφορά την ιστορική εξέλιξη, μπορεί να πιθανολογηθεί ότι στην πρώτη οικοδομική φάση, το επίνειο διέθετε μόνο ένα ισόγειο караβοστάσιο, μικρότερων διαστάσεων από το σημερινό. Μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα πραγματοποιήθηκε η επέκτασή του και η προσθήκη του ορόφου.

αρσανάς Μονής Καρακάλλου

Στο πλάτωμα του επινείου της μονής²⁸¹ δεν εντοπίζεται κτίριο αρσανά και δεν υπάρχουν γραπτές πηγές, στις οποίες γίνεται αναφορά σε κάποιο κτίσμα караβοστασίου. Σήμερα τα μοναδικά κτίσματα το λιμανιού της μονής είναι

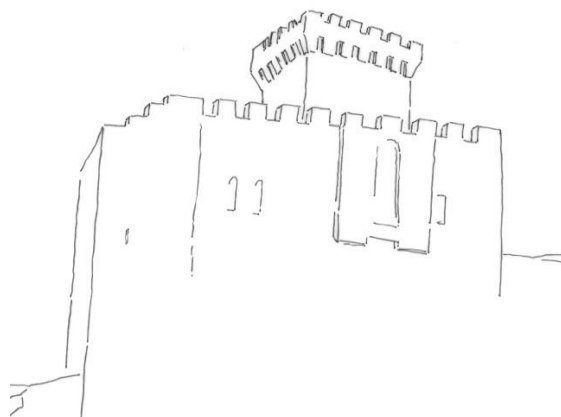
²⁸¹ . Για την Μονή Καρακάλλου βλ. Σμυρνάκης 1903, 575-580, Μαμαλάκης 1971, 71, 112, Δωρόθεου Μοναχού 1985, 355-362.

Εικόνα 58. Παραθαλάσσιο φρούριο Μονής Καρακάλλου

κάποιες σύγχρονες κατασκευές αποθηκών καθώς και φρούριο της Καρακάλλου²⁸². Πιθανόν στην θέση των σημερινών εγκαταστάσεων των αποθηκών υπήρχε

Εικόνα 59. Παραθαλάσσιο φρούριο Μονής Καρακάλλου

κάποιο κτίσμα ισόγειου караβοστασιού, το οποίο εγκαταλείφθηκε και ερημώθηκε με την πάροδο του χρόνου.

²⁸² . Το παραθαλάσσιο φρούριο της Καρακάλλου είναι οργανωμένο σαν μονύδριο: πύργος και μπαρμπακάς. Το 1534 ολοκληρώθηκε το συγκρότημα, ο πύργος μάλλον είναι παλιότερος, βλ. Παραγγελίος 1980. Ο Καθηγούμενος Εσφιγμένου Θεοδώρητος (1805-1817) γράφει: 'Ο πύργος είναι έργον επιστήμονος και αρχαίου τεχνίτου, διότι πάσα η οικοδομή έν εγένετο μίγμα, ούτε ερράγη εν ουδενί μέρει ουδαμώς. Έχει έσωθεν αποκρύφους τόπους εις το βλέπειν μεν τους έξωθεν, μη βλέπεσθαι δε τους εκ του πύργου πολεμούντας', βλ. Σμυρνάκης 1903, 457.

3. 3 Οι αρσανάδες των μοναστηριών

3. 3. 1 Τυπολογία

γενικά

Στην προσπάθεια διερεύνησης της τυπολογίας του κτίσματος του αγιορείτικου αρσανά, διαπιστώνουμε ότι η εξέλιξη του συνδέεται με την πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση της εποχής. Το υλικό, που παρουσιάζεται στο παρόν πόνημα, χρονικά αναφέρεται στην περίοδο από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα²⁸³. Πρόκειται για μια περίοδο, κατά την οποία στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων λαμβάνουν χώρα γεγονότα σημαντικών πολιτικών και κοινωνικών ανατροπών. Παράλληλα, οι αλλαγές σε παραγωγικό και τεχνολογικό επίπεδο είναι ραγδαίες και οι πολιτιστικές εξελίξεις καθοριστικές.

Η κατακτητική ορμή των Οθωμανών στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β' καταλήγει στην υποταγή του Αγίου Όρους το 1424, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση

και την οικονομική δυσπραγία των μοναστικών καθιδρυμάτων²⁸⁴. Μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, δεν υφίστανται οικονομικές ενισχύσεις από βυζαντινούς αυτοκράτορες και άρχοντες. Παράλληλα, η βοήθεια από τους Σέρβους ηγεμόνες παύει μετά την κατάκτηση του Σερβικού Βασιλείου από τους Τούρκους το 1459²⁸⁵.

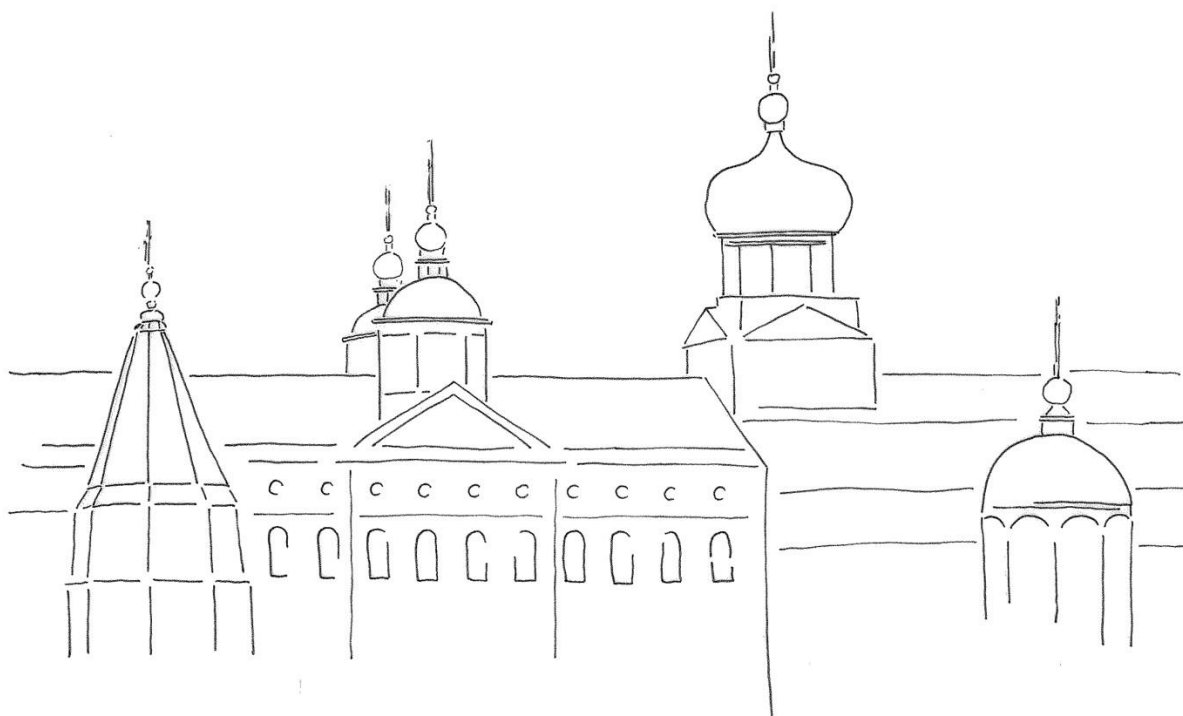
Ο 16^{ος} αιώνας ανατέλλει για τα Άγιο Όρος κάτω από την σκιά των Οθωμανών Τούρκων. Μετά από την απόπειρα δημεύσεως της μοναστηριακής περιουσίας, στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β',

²⁸³ . Για την ιστορία του Αγίου Όρους βλ. Πίστης 1870, Θεοχαρίδου 1958, Μαμαλάκης 1971, Δωρόθεου Μοναχού 1985, Σβορώνος 1987, Χρήστου 1987, κ.α.

²⁸⁴ . Χαρακτηριστική είναι η οικονομική στενότητα της Μονής Σίμωνος Πέτρας: σε επιστολή του ηγούμενου προς τους χριστιανούς της Λήμνου αναφέρεται ότι το μοναστήρι στερείται ακόμη και στοιχειώδεις τροφές. Από την κατάσταση της οικονομικής δυσπραγίας, το μοναστήρι καταφέρνει να απεγκλωβιστεί με αρωγές αξιωματούχων της Βλαχίας. Ο ηγούμενος Ευγένιος, μετά από παραμονή πέντε χρόνων στην Βλαχία, επιστρέφει το 1592 με ικανά χρηματικά ποσά για την ανοικοδόμηση του μοναστηριού, το οποίο καταστράφηκε ολοκληρωτικά από πυρκαγιά το 1580, βλ. Παπαδόπουλος 1991, 23.

²⁸⁵ . Μαμαλάκης 1971, 228.

Εικόνα 60. Μονή Παντελεήμονος

παρατηρούνται πολλές λεηλασίες, αιχμαλωσίες και καταστροφές²⁸⁶. Οι επιπτώσεις της κατάστασης είναι καταλυτικές για την βιωσιμότητα των μοναστηριών. Οι διοικητικοί θεσμοί του Αγίου Όρους και η εσωτερική οργάνωση των μοναστηριών επηρεάζονται²⁸⁷. Τον 16^ο και 17^ο αιώνα, οι οικονομικοί πόροι των μονών περιορίζονται στην αξιοποίηση των

εναπομεινάντων μετοχιών²⁸⁸ καθώς και στις χορηγίες αλλοεθνών ορθόδοξων ηγεμόνων, κυρίως των παραδουνάβιων ηγεμονιών²⁸⁹.

²⁸⁶ . Το 1567 εδρεύει στις Καρυές Τούρκος αντιπρόσωπος, μαζί με φρουρά, για έλεγχο. Ο 1568, υπό το καθεστώς του σουλτάνου Σελίμ Β', τα περισσότερα αγιορείτικα μετόχια βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο των Οθωμανών.

²⁸⁷ . Ο θεσμός του Πρώτου αποδυναμώνεται, η Ιερά Σύναξη αυτοδιαλύεται και η ιδιόρρυθμη οργάνωση των μοναστηριών θεωρείται ως το καταφύγιο διάσωσης της ύπαρξης τους. Μέσα στο πλαίσιο της χαλάρωσης της μοναστικής αυστηρότητας και της παρακμής του παραδοσιακού μοναχισμού, αρχίζουν να διαδίδονται ιδιότυπες μορφές μοναστικής οργάνωσης, που αποτέλεσαν προοίμια των κελιών και των σκητών.

²⁸⁸ . Ενδεικτικά, η Μονή Βατοπεδίου εκμεταλλεύεται τις αλυκές της Αμμουλιανής καθώς και τα ακίνητα σε μεγάλα αστικά κέντρα, βλ. Παπάγγελος 1996, 57.

²⁸⁹ . Το σύνολο των χρηματικών ποσών που προσέφεραν ηγεμόνες της Ουγγροβλαχίας και Μολδαβίας χρησιμοποιούνταν για οικοδομικά έργα. Ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Στέφανος ο Μέγας αναγείρει τον πύργο, την φιάλη και τον υδαταγωγό της Μονής του Αγίου Παύλου και ανακατασκευάζει σχεδόν εκ βάθρων την Μονή Γρηγορίου, βλ. Μαμαλάκης 1971, 229-231 . Ο ηγεμόνας της Ουγγροβλαχίας Νεαγκόε Μπασσαράμπ ανακαινίζει το καθολικό της Μονής Μεγίστης Λαύρας, κατασκευάζει την τράπεζα της Μονής Ξηροποτάμου αλλά ουσιαστικά φροντίζει, με χρηματοδοτήσεις για ανεγέρσεις νέων κτιρίων, την Μονή Κουτλουμουσίου, βλ. Μαμαλάκης 1971, 235-236. Ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Πέτρος Ράρες επισκευάζει τα τείχη της Μονής Παντοκράτορος και επαναδομεί το καθολικό και την τράπεζα της Μονής Διονυσίου, βλ. Μαμαλάκης 1971, 243-244.

Εικόνα 61. Μονή Παντελεήμονος

Ο 18^{ος} αιώνας αποτελεί ένας ακόμη αιώνας δυσκολιών. Οι εγκατεστημένοι Τούρκοι αγάδες και οι ληστρικές επιθέσεις των Μπαρμπερίνων ληστών συνεχίζουν να δημιουργούν προβλήματα. Παρ' όλα αυτά, παρατηρείται βελτίωση των συνθηκών ζωής καθώς και πνευματική αναζωογόνηση²⁹⁰. Οι καλύτερες μέρες, που ανατέλλουν, σχετίζονται με κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στον Ελλαδικό χώρο²⁹¹. Τέλος, τον 19^ο αιώνα, σημειώνονται ουσιαστικές ανορθωτικές

προσπάθειες μετά την αποχώρηση των Τούρκων και το κλίμα της ευημερίας είναι διάχυτο²⁹².

Το πέρασμα των αιώνων, με τις ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώθηκαν, αφήνει την σφραγίδα του και στον χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής. Η

μονές συνεχώς αναδιοργανώνονται βλ. Δωρόθεου Μοναχού 1985, 91-93. Αρχές του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται ευεξία του μοναστικού πληθυσμού, η οποία υποδηλώνεται και στο Στ Τυπικό, το 1783, με την σύσταση των σώματος των τεσσάρων επισιτατών, οι αρμοδιότητες του οποίου ήταν ευρείες, βλ. Μαμαλάκης 1971, 292.

²⁹² . Το 1821, το Άγιο Όρος δέχεται το μήνυμα της επανάστασης με ενθουσιασμό αλλά σύντομα αντιμετωπίζει τα δεινά των Τούρκων. Εγκαθίστανται ισχυρές τούρκικες φρουρές στα μοναστήρια και ο πληθυσμός των μοναχών μειώνεται επικίνδυνα. Μόνο μετά την αποχώρηση των Τούρκων το 1830 και την παρέμβαση του Καποδίστρια, οι μονές ανασυγκροτούνται και παρατηρούνται αμέσως προσπάθειες ανάπτυξης και ευημερίας. Οι φυγάδες μοναχοί επανέρχονται και ξεκινάει το έργο ανόρθωσης των ατονισμένων θεσμών και αποκατάστασης των ερειπωμένων κτισμάτων.

²⁹⁰ . Η ίδρυση της Αθωνιάς σχολής, δίνει νέο αέρα στον μοναχικό βίο, ο οποίος υποβοηθείται από προσωπικές προσπάθειες λογίων του Αγίου Όρους, όπως του Καισάριου Δαπόντε και του Ευγένιου Βούλγαρη, βλ. Τσάκωνας 1966.

²⁹¹ . Η Τουρκία μετά τις συνεχείς ήττες στα πεδία των μαχών, αποδυναμώνεται. Από το 1774, μετά την ήττα της Τουρκίας από την Ρωσία και την συνθήκη του Κιαιναρτζίκ και έως τις παραμονές της επανάστασης, οι

οικοδομική παραγωγή, έχοντας πίσω της την μακρόχρονη ιστορική παράδοση, συνεχίζεται ανεμπόδιστα, με ζωτικότητα, με μικρά όμως διαλείμματα, τα οποία παρατηρούνται σε διαφορετικές περιόδους για κάθε μοναστήρι και αποτελούν τα χρόνια της παροδικής ακμής του. Οι επικρατούσες συνθήκες δημιουργούν νέους τύπους κτισμάτων, χωρίς να αποτελούν κατά ανάγκη την εξέλιξη των παλαιών. Νέα σιλιστικά γνωρίσματα εισέρχονται στην γνωστή μέχρι τότε μορφολογία των κτισμάτων²⁹³. Τα περιοδεύοντα συνεργεία τεχνιτών διαδίδουν νέους κατασκευαστικούς τύπους²⁹⁴, παράλληλα με τις ομάδες των ειδικευμένων τεχνιτών σε έργα ακαδημαϊκής αντίληψης²⁹⁵. Οι τρόποι κατασκευής μεταπλάσσονται από οχυρωματικού χαρακτήρα σε περισσότερο λαϊκής και κοσμικής ανάγνωσης, στην οποία αποδίδονται επιρροές από την λαϊκή μακεδονική αρχιτεκτονική, από τις αρχές δόμησης των βόρειων ορθόδοξων εθνοτήτων, από τα ευρωπαϊκά αρχιτεκτονικά ρεύματα²⁹⁶, κ.α..

Η χρονική απομάκρυνση από την κατασκευή των πρώτων караβοστασιών στο Άγιο Όρος, που χρονολογείται από την εμφάνιση των πρώτων οργανωμένων

²⁹³ . Ήδη από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, διαφοροποιείται η αντίληψη για την σύνθεση και τον διάκοσμο των όψεων, οι οποίες υπακούουν τις αρχές μιας σύνθετης διάπλασης και διαρθρώνονται με συνδυασμό τυφλών αψιδωμάτων και τοξωτών ανοιγμάτων, βλ. Θεοχαρίδης 1991, 264-265.

²⁹⁴ . Μουτσόπουλος 1991α, 48-50.

²⁹⁵ . Θεοχαρίδης 1991, 270.

²⁹⁶ . Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η προς την ανατολή επέκταση της Μονής Εσφιγμένου καθώς και ο νέος πυλώνας εισόδου της Μονής Αγίου Παύλου.

μοναστικών συγκροτημάτων, είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένηση της επιβολής των μορφών τους, μολονότι λειτουργικοί λόγοι υποβοήθησαν την επιβίωση των τύπων των κατοψεων τους. Επιχειρώντας ταξινόμηση των αρσανάδων, βασισμένη στην δομή των όγκων τους, καταλήγουμε σε μια διάκριση, η οποία υποτάσσεται στις αποδόσεις της ανάγκης για οχύρωση του караβοστασίου καθώς και στις τυπολογικές εκφάνσεις της ανάγκης οίκησης του αρσανάρι μοναχού σε σχέση με τον δεδομένο τύπο του караβοστασίου. Οι κατηγορίες, που αποτελούν την εξέλιξη της διάρθρωσης της κάτοψης του προγενέστερου ταπεινού караβοστασίου, είναι οι ακόλουθες : α) ελεύθερο κτίσμα αρσανά, β) αρσανάς, ο οποίος δεν ήταν ελεύθερο κτίσμα στην παραλία του μοναστηριού, αλλά προσκολλήθηκε στο οχυρό συγκρότημα του περιβόλου της μονής και γ) αρσανάς 'μετά πύργου', σε μια ενιαία οικοδομική φάση.

Οι τρεις αυτές τυπολογικές κατηγορίες, μολονότι φαινομενικά είναι ασύνδετες μεταξύ τους, αναπτύσσονται όμοια ως προς τον τόπο και τον χρόνο. Προσδιορισμός γεωγραφικής κατανομής δεν είναι δυνατός. Οι τρεις τύποι των αρσανάδων αναπτύσσονται στις ακτές και των δυο πλευρών της Αθωνικής χερσονήσου²⁹⁷. Επιχειρώντας χρονική ταξινόμηση, ενώ τα περισσότερα μεγάλα

²⁹⁷ . Στις νοτιοδυτικές ακτές της χερσονήσου, που είναι πιο απάνεμες και προσήλιες, δεν παρατηρείται καμία ιδιαίτερη εφαρμογή κάποιου συγκεκριμένου τύπου αρσανά.

καρaboσστάσια εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα, η οργάνωση τους σε αρσανάδες, με την κατασκευή της κατοικίας του αρσανάρη δεν είναι ταυτόχρονη. Οι δώροφοι αρσανάδες, με την προσθήκη ορόφου σε ισόγειο αρσανά, είναι μεταγενέστεροι των αρσανάδων - πύργων.

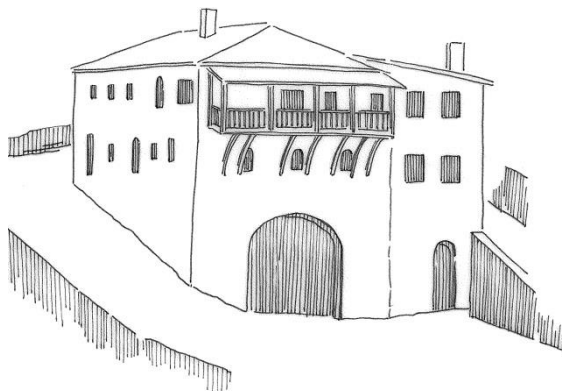
τυπολογία

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, παρατηρείται ένα μαζικό ενδιαφέρον, σχεδόν από όλες τις μονές, για κατασκευή νέων καρaboσστασιών, τα οποία να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο οχυρωμένα και μεγαλύτερων διαστάσεων από τα προηγούμενα. Ο γνωστός τύπος του ισόγειου αρσανά, που εμφανίζεται στις Αθωνικές ακτές ταυτόχρονα με την εμφάνιση των πρώτων μονυδριών, μεταπλάθεται σε μια γερή κατασκευή μεγάλου ύψους, πλάτους και μήκους. Η οχυρή διαμόρφωση δεν είναι τυχαία αλλά ακολουθεί τα δεδομένα της εποχής. Συγκεκριμένα, αποτελούν την απάντηση των λιμενικών εγκαταστάσεων των μοναστηριών στο πρόβλημα της πειρατείας. Παράλληλα, ο αρσανάς πύργος υπακούει στην απαίτηση των συνθηκών για μια νέα οργάνωση μοναχικού βίου, η οποία έχει αρχίσει να εμφανίζεται δειλά. Τέλος, μολονότι η οικονομική δυσπραγία είναι το κύριο χαρακτηριστικό της εποχής, κάθε μοναστήρι φροντίζει για την ανοικοδόμηση

κτιριακών εγκαταστάσεων στο λιμάνι του. Άλλωστε, ένα οργανωμένο και καλά προστατευμένο λιμάνι αποτελεί το υπόβαθρο της υποδομής για την διακίνηση προϊόντων, που αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων για της μονές²⁹⁸.

ελεύθερο κτίσμα αρσανά

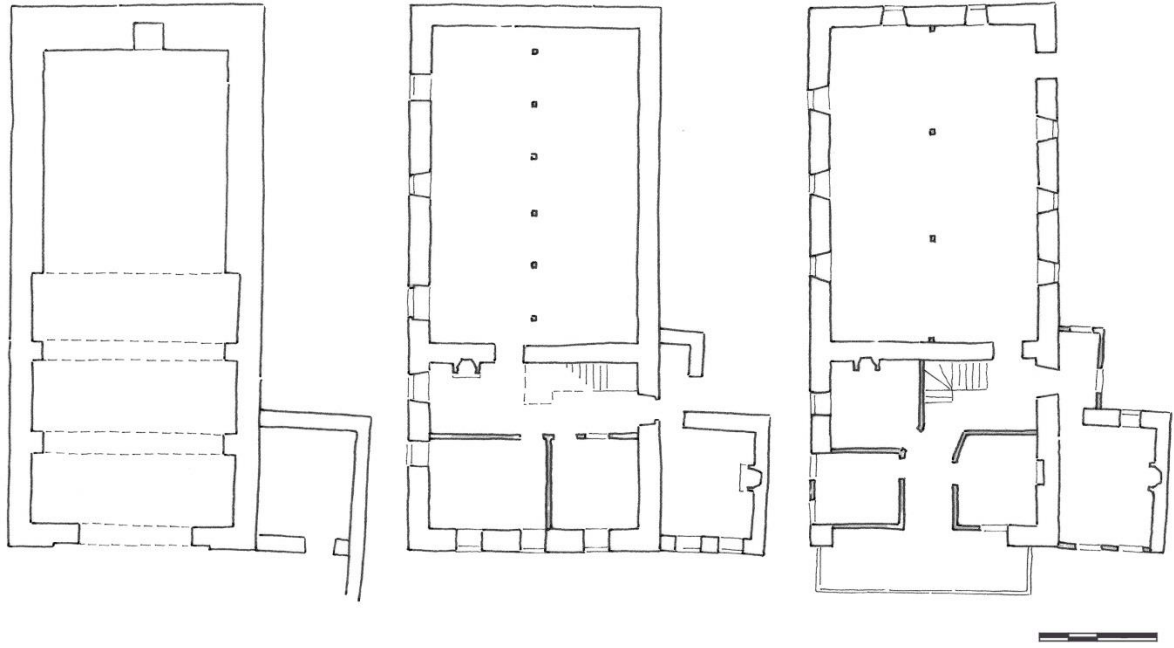
Η τυπολογική κατηγορία του ελεύθερου κτίσματος του αρσανά περιλαμβάνει το μεγαλύτερο πλήθος των αρσανάδων του Αγίου Όρους, οι οποίοι είναι εγκατεσπαρμένοι σε όλο το μήκος των ακτών της χερσονήσου. Συγκαταλέγονται οι αρσανάδες των Μονών Κωνσταμονίου,

Εικόνα 62. Αρσανάς Μονής Κωνσταμονίου

Ξηροποτάμου, Γρηγορίου, Διονυσίου, Αγίου Παύλου, Χιλανδαρίου, Εσφιγμένου, Σταυρονικήτα, Παντοκράτορος, Βατοπεδίου, Φιλοθέου και Μεγίστης Λαύρας. Ο τύπος αυτός περιλαμβάνει δυο κατηγορίες : α) ισόγειος αρσανάς, ο οποίος σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση αποκτά όροφο ή ορόφους και β) δώροφος αρσανάς σε μια ενιαία

²⁹⁸ . Bencheva 1999, 51.

Εικόνα 63. Κατόψεις αρσανά Μονής Κωνσταμονίτου: ισόγειο, πρώτος όροφος, δεύτερος όροφος

Εικόνα 64. Αρσανάς Μονής Κωνσταμονίτου

οικοδομική φάση. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο αρσανάς προσαρτάται σε οχυρό πύργο, όπως θα παρουσιαστεί και θα αναπτυχθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

Τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των караβοστασιών των αρσανάδων είναι αντιπροσωπευτικά της δόμησης μιας εποχής που χάνεται στο παρελθόν. Είναι κατασκευασμένοι με πρόσφορα υλικά της περιοχής, την πέτρα και το ξύλο²⁹⁹. Η χρήση των πλίνθων είναι περιορισμένη. Οι περιμετρικές τοιχοποιίες είναι αργολιθοδομή με ασβεστοκονίαμα. Το συνδετικό υλικό σε μερικές περιπτώσεις είναι κουρασάνι. Οι πέτρες κτίζονται χωρίς καμιά προηγούμενη επεξεργασία, εκτός από τους γωνιόλιθους, οι οποίοι συχνά φέρουν χοντρολάξεμα. Εξωτερικοί ξυλόδεσμοι δεν απαντούν. Το δάπεδο είναι από πατημένο χώμα και οι οροφές διαμορφώνονται είτε θολωτά, με χρήση πλίνθου ή πλακόπετρας, είτε με ακατέργαστους (σπανιότερα πελεκητούς) κορμούς δέντρων. Το άνοιγμα του караβοστασίου διαμορφώνεται με κατεργασμένα αγκωνάρια μεγάλων διαστάσεων και το τόξο κατασκευάζεται από πλίθους ή πλακοειδής πέτρες, τοποθετημένες ακτινωτά.

Η κατασκευή του ορόφου δεν διαφέρει από τους τρόπους δόμησης, που εφαρμόστηκαν στην κελιώτικη αρχιτεκτονική καθώς και στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική του βορειοελλαδικού χώρου. Εξετάζοντας τα δομικά χαρακτηριστικά

τους, επισημαίνεται η βαριά κατασκευή του ισογείου και η ελαφρότερη του ορόφου. Οι περιμετρικοί τοίχοι του ορόφου, οι οποίοι είναι μικρότερου πάχους από αυτούς του ισογείου, είναι αργολιθοδομή, με εμβολές από τοίχους από τσατμά. Οι εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι κτίζονται όλοι από τσατμά. Η ξυλεία, όπου χρησιμοποιείται, είναι συνήθως καστανιά από τα γύρω δάση. Μεγάλα ακατέργαστα ξύλινα δοκάρια, πακτωμένα στην λιθοδομή, στηρίζουν τα ξύλινα πατώματα. Εξ ολοκλήρου ξύλινη είναι η κατασκευή της στέγης. Λόγω των πολλαπλών όγκων, η στέγη, με κάλυψη από πλάκες σχιστόλιθου, είναι σύνθετη. Η κατασκευή γίνεται με ένα μεγάλο αριθμό ζευκτών, τα οποία φέρουν δύο αντηρίδες και μια οριζόντια δοκό. Η αστρέχα της στέγης συχνά διαμορφώνεται με βαθμιδωτό γείσο, το οποίο κατασκευάζεται με εκφορικές στρώσεις πλίνθων ή πλακοειδών λίθων. Οι εξώστες εδράζονται πάνω σε ξύλινους προβόλους, που προεξέχουν από το δάπεδο και όλη η κατασκευή υποστηρίζεται από ξύλινες αντηρίδες. Εστίες τζακιού απαντούν σχεδόν σε κάθε χώρο κελιού και είναι κατασκευές συνακόλουθες της απλότητας της κατασκευής του κτίσματος. Η βάση του εδράζεται σε ιδιαίτερες κατασκευές στην περίπτωση που το πάτωμα είναι ξύλινο, για αποφυγή πυρκαγιάς. Η φούσκα της εστίας είναι χωρίς διάκοσμο και η κόγχη καθώς και ο καπναγωγός ενσωματώνονται στο πάχος της τοιχοποιίας. Κόγχες και μουσάντρες εγγράφονται σε διάφορα

²⁹⁹ . Μουτσόπουλος 1993α και Λεωνίδοπούλου 1982.

σημεία των τοιχοποιιών, συνήθως εκατέρωθεν των εσιών των τζακιών. Οι κόγχες των παρεκκλησιών, διαφόρων διαστάσεων, είναι τοξωτές.

αρσανάς, προσαρτημένος στον περίβολο της μονής

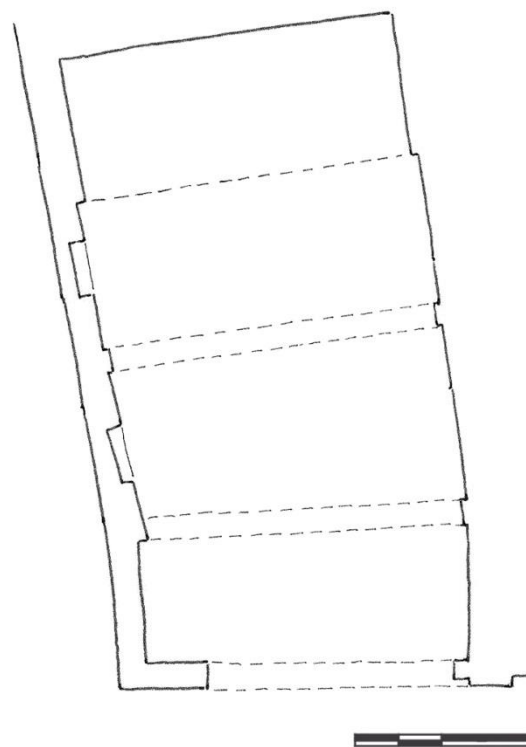
Η δεύτερη τυπολογική κατηγορία, η οποία ορίζεται από τον αρσανά, ο οποίος δεν είναι ελεύθερο κτίσμα στην παραλία του μοναστηριού, αλλά προσαρτάται στο οχυρό συγκρότημα του περιβόλου της μονής, απαντά στην χερσόνησο με ένα μόνο παράδειγμα. Το караβοστάσιο δεν είναι εξωμοναστηριακό κτίσμα αλλά συγκαταλέγεται στα κτίσματα του οικοδομικού συγκροτήματος του μοναστηριού.

Εικόνα 65. Μονοπάτι προς την είσοδο της μονής, πλευρικά του караβοστασίου και του φαρόστιπου

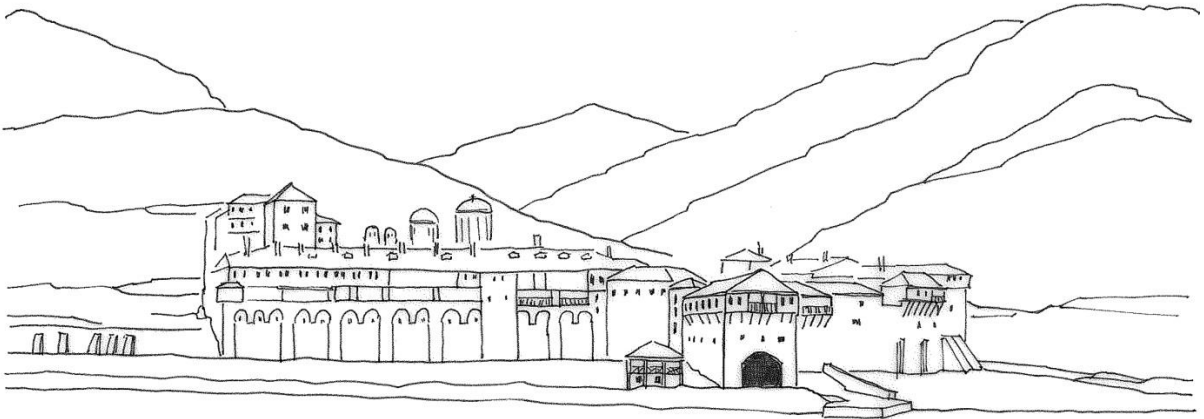
Το μοναδικό παράδειγμα αποτελεί ο αρσανάς της Μονής Ξενοφώντος, ο οποίος διαθέτει μόνο ένα караβοστάσιο, το οποίο βρίσκεται ενσωματωμένο στο νότιο άκρο του οικοδομικού

συγκροτήματος του περιβόλου³⁰⁰. Στην υστεροβυζαντινή εποχή, στα πλαίσια της οικονομικής ανάκαμψης της μονής, караβοστάσιο προσαρτάται στο νοτιοδυτικό μέρος του περιβόλου. Κατά τα τέλη του 15^{ου} με αρχές του 16^{ου} αιώνα, γίνεται η ανασύνθεση του νοτιοδυτικού μέρους του εξωτερικού περιβόλου, και τότε κατασκευάζεται ο αρσανάς, ο οποίος σώζεται με εκείνη την μορφή μέχρι και τον 18^ο αιώνα. Το караβοστάσιο αποκτά την σημερινή του μορφή στα πλαίσια του μεγάλου οικοδομικού προγράμματος, που λαμβάνει χώρα προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Εικόνα 66. Κάτοψη караβοστασίου Μονής Ξενοφώντος

³⁰⁰ . Παζαράς 2003, 70-71.

Εικόνα 67. Μονή Ξενοφώντος

Εικόνα 68. Καραβοστάσιο Μονής Ξενοφώντος

Ανάλογο παράδειγμα τέτοιας διάταξης αποτελεί ο αρσανάς του μονυδρίου του Αγίου Βασιλείου της Μονής Χιλιανδαρίου, στην θέση Χρυσεία³⁰¹. Χώρος караβοστασίου έχει ανιχνευτεί και στον περίβολο της Μονής Ιβήρων, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν σε χρήση μέχρι τις αρχές του 17^{ου} αιώνα³⁰².

αρσανάς μετά πύργου,
σε μια ενιαία οικοδομική φάση

Η τρίτη τυπολογική κατηγορία περιλαμβάνει τους αρσανάδες των Μονών Ιβήρων, Δοχειαρίου και Κουτλουμουσίου, δηλαδή απαντά τόσο στην νοτιοδυτική όσο και στην βορειοανατολική ακτή της Αθωνικής χερσονήσου. Αποτελεί τον πρώτο τύπο οργανωμένου οχυρού αρσανά, ενιαίας οικοδομικής φάσης, που περιλαμβάνει караβοστάσιο, πύργο και χώρους κατοικίας για τον αρσανάρη μοναχό, και εμφανίζεται κατά το τέλος του 16^{ου} αιώνα³⁰³. Ο περιορισμένος αριθμός των κτιρίων, που συγκαταλέγονται στην κατηγορία, σχετίζεται με την ιδιαιτερότητα της κατασκευής. Ως κοινό χαρακτηριστικό των κτισμάτων, που αποτελεί και το ικανό στοιχείο της ομαδοποίησής τους, ορίζεται η ογκοπλασία τους: επιλέγεται η κατασκευή αρσανάδων - πύργων σε μια ενιαία οικοδομική φάση. Το караβοστάσιο στεγάζεται στο ισόγειο επίπεδο των

Εικόνα 69. Μονή Δοχειαρίου

πύργων. Ο όροφος καλύπτει οικιστικές ανάγκες³⁰⁴. Ο τύπος αυτός του αρσανά φέρει καταβολές από τον βυζαντινό πύργο³⁰⁵. Προέκυψε από την προσαρμογή ενός караβοστασίου του στα δεδομένα του ισόγειου χώρου ενός πύργου. Τον 16^ο αιώνα, που εμφανίζονται οι αρσανάδες πύργοι, τόσο ο οχυρωματικός πύργος όσο και το ισόγειο караβοστάσιο είναι γνωστοί τύποι κτισμάτων. Έχουν ήδη προηγηθεί προσαρτήσεις караβοστασίων σε πύργους, όπως στην περίπτωση του αρσανά της Μονής Ζωγράφου, οπότε η οργάνωση αρσανά με πύργο και караβοστάσιο είναι γνωστή. Άλλωστε ο μετασχηματισμός του βυζαντινού πύργου περιορίζεται στην αλλαγή της χρήσης του ισόγειου του από βοηθητικούς χώρους

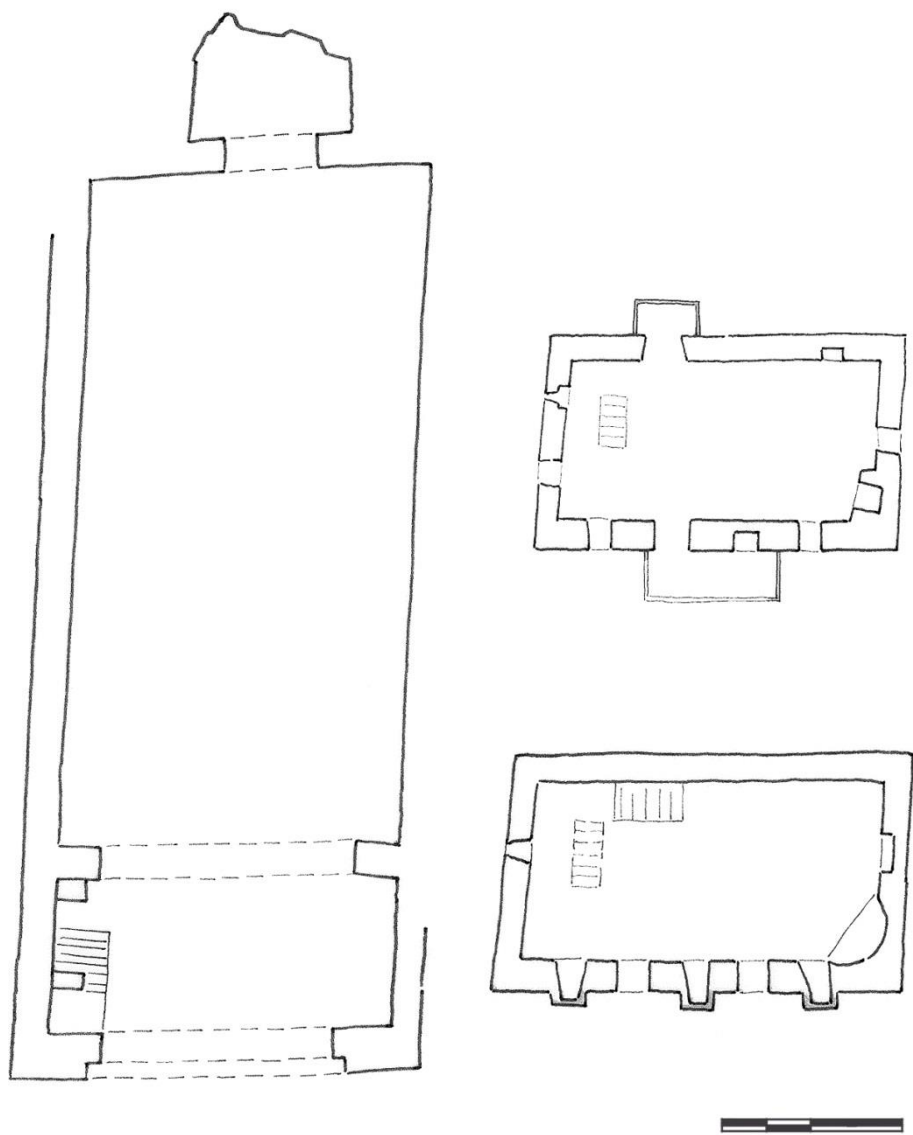
³⁰¹ . Για το μονύδριο του Αγίου Βασιλείου βλ. Σμυρνάκης 1903, 498-499 και Θεοχαρίδης 1991, 280-281.

³⁰² . Παζαράς 2003, 70.

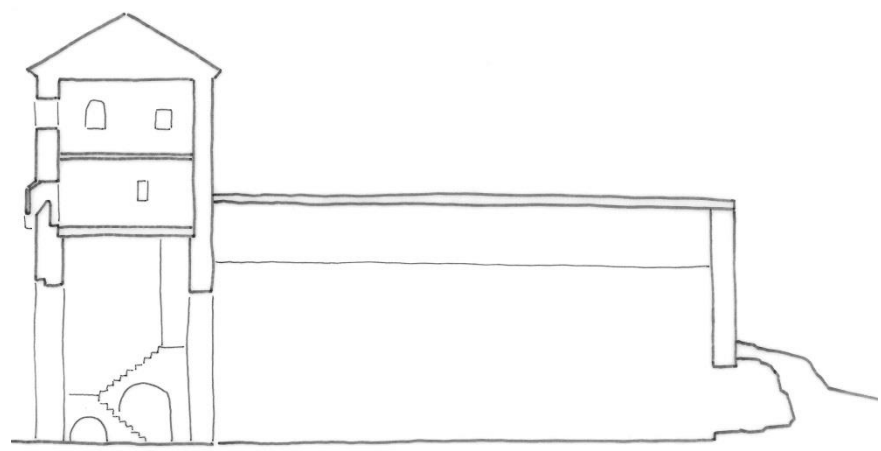
³⁰³ . Ο αρσανάς των Μονών Δοχειαρίου και Κουτλουμουσίου χρονολογείται τον 16^ο αιώνα, της Μονής Ιβήρων στις αρχές του 17^{ου} αιώνα.

³⁰⁴ . Οι όροφοι των πύργων στέγαζαν τον αρσανάρη μοναχό. Διέθεταν χώρους διημέρευσης - διανυκτέρευσης, αποθήκες καθώς και παρεκκλήσι. Ο πύργος της Μονής Ιβήρων διαφαίνεται ότι ήταν σχεδιασμένος με υψηλές αξιώσεις άνεσης.

³⁰⁵ . Για τον βυζαντινό πύργο βλ.λ. Μουτσόπουλος 1973.

Εικόνα 70. Κατόψεις αρσανά Μονής Δοχειαρίου

Εικόνα 71. Τομή αρσανά Μονής Δοχειαρίου

αποθήκευσης σε караβοστάσιο και δεν αγγίζει τους υπερκείμενους ορόφους. Δεν γνωρίζουμε πόσο ευρεία είναι η εφαρμογή αυτού του νέου τύπου κτιρίου μιας και στον ελλαδικό χώρο σήμερα σώζεται μόνο μέσω των παραδειγμάτων του Αγίου Όρους. Ο τύπος αυτός του κτίσματος δεν παρουσιάζει καμία εξέλιξη με την πάροδο του χρόνου. Παρατηρούνται είτε οριζόντιες είτε κατακόρυφες προσαρτήσεις³⁰⁶ αλλά ο κυρίως όγκος του αρσανά παραμένει ο ίδιος. Με την παύση των ληστρικών επιδρομών, η ανάγκη για ασφάλεια περιορίζεται και για την οργάνωση των συγκροτημάτων των αρσανάδων επιλέγονται άλλοι τύποι και μορφές.

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση των αρσανάδων των Μονών Ιβήρων, Δοχειαρίου και Κουτλουμουσίου, τα караβοστάσια ανήκουν στην ομάδα των μεγάλων Αγιορείτικων караβοστασίων³⁰⁷, είναι ορθογωνικής κάτοψης και το ύψος τους ξεπερνά τα 5,0 μέτρα. Οι πύργοι, δύο ορόφων, είναι τετράγωνης κάτοψης και υψώνονται πάνω από το μπροστινό μέρος της μπούκας του караβοστασίου. Οι κατασκευαστικές αρχές των αρσανάδων - πύργων αποτελούν την έκφραση της οχυρωματικής φρουριακής αρχιτεκτονικής, που εφαρμόζονταν στις πυργοειδής κατασκευές. Δομούνται με ακανόνιστους λίθους, από τους οποίους οι γωνιόλιθοι

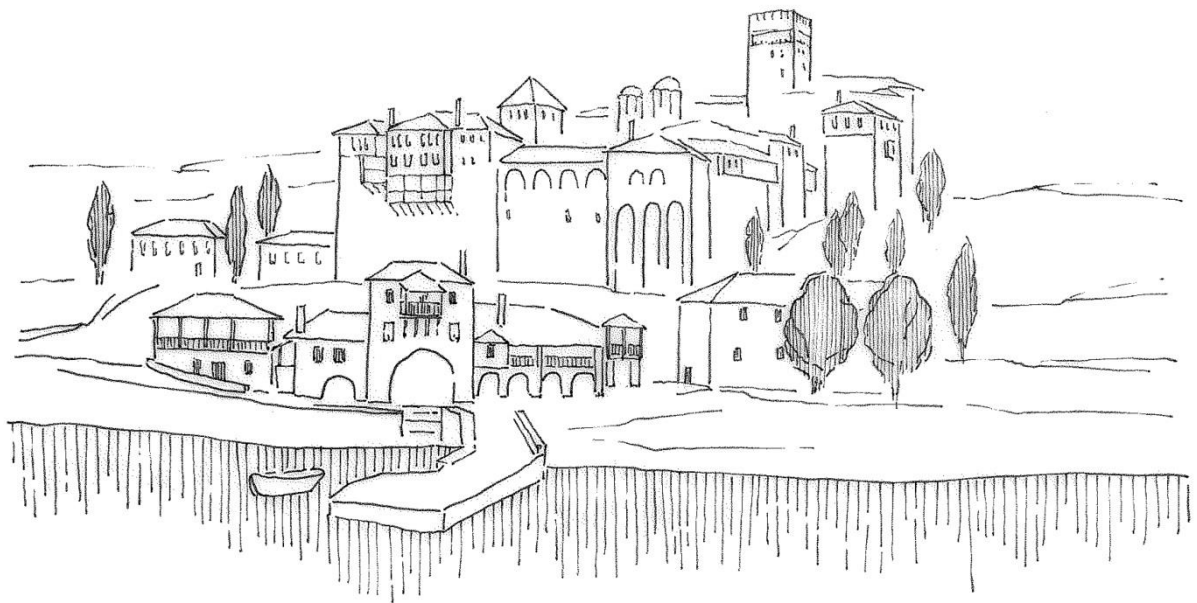
³⁰⁶ . Παρατηρούνται προσαρτήσεις εργατόσπιτων καθώς και μικρότερων αρσανάδων

³⁰⁷ . Οι εσωτερικές διαστάσεις του караβοστασίου της Δοχειαρίου είναι 8,0 X 21,0 μέτρα περίπου, της Ιβήρων 8,0 X 26,0 μέτρα και της Κουτλουμουσίου 7,0 X 18,0 μέτρα.

είναι μεγαλύτερων διαστάσεων, και υψηλότερης ποιότητας ασβεστοκονίαμα. Το πάχος των τοιχοποιιών μειώνεται καθώς υψώνονται. Η χρήση των πλίνθων περιορίζεται στα υπέρθυρα των ανοιγμάτων, στους θόλους των οροφών των ορόφων καθώς και στις τοξωτές διαμορφώσεις των απολήξεων των κογχών. Ξυλεία, που προέρχεται από τα γύρω δάση, χρησιμοποιείται μόνο για την κατασκευή της στέγης και των πατωμάτων, στην περίπτωση του αρσανά της Μονής Δοχειαρίου. Η στέγη του πύργου είναι τετράρριχη και η κάλυψη γίνεται με πλάκες σχιστόλιθου. Η αστρέχα συχνά διαμορφώνεται με γείσο. Εσωτερικά, στον αρσανά της Μονής Κουτλουμουσίου και της Μονής Ιβήρων, το μέρος του караβοστασίου κάτω από τον πύργο είναι θολωτό. Οι όροφοι των πύργων είναι ευρύχωροι ενιαίοι χώροι και είτε καλύπτονται από ημισφαιρικούς θόλους είτε αφήνουν ορατή την διαδόκιδωση του υπερκείμενου ορόφου. Εστίες τζακιού απαντούν σχεδόν σε κάθε επίπεδο του πύργου, είναι συνήθως μεγάλων διαστάσεων και απλής κατασκευής. Η κλίμακα, για την άνοδο στους υπερκείμενους ορόφους, είναι είτε ξύλινη είτε πετρόκτιστη και σε αυτές τις περιπτώσεις τοποθετείται ανάμεσα στον εξωτερικό τοίχο και σε έναν συμπληρωματικό. Κόγχες και μουςάντρες εγγράφονται στο πάχος των τοιχοποιιών και συνήθως είναι τοξωτές.

Είναι φανερό ότι η κατασκευή των

Εικόνα 72. Μονή Δοχειαρίου

αρσανάδων πύργων δεν ήταν τυχαία. Η σκοπιμότητα της επιλογής κατασκευής αυτού του νέου τύπου αρσανά στοιχειοθετείται αφ ενός από την ανάγκη για οχύρωση και αφ ετέρου από την ανάγκη κάλυψης νέων τρόπων μοναχικού βίου. Σε μια περίοδο, που τα μοναστήρια μαστίζονται από ληστρικές εφόδους, η επιλογή της οικοδόμησης αρσανάδων - πύργων προωθούσε το επίπεδο οχύρωσης τους. Τα συγκροτήματα αυτά αποτελούν μικρά οχυρά σύνολα. Παράλληλα, κάτω από τις συνθήκες της οικονομικής καχεξίας των μοναστηριών και μέσα στο πλαίσιο της αλλαγής της εσωτερικής οργάνωσης των μοναστηριών από κοινόβια σε ιδιόρρυθμα, παρατηρείται η εμφάνιση ενός νέου τύπου μοναχικού βίου. Μεγάλος αριθμός μοναχών, διαβλέποντας την παρακμή του

παραδοσιακού μοναχισμού, καταφεύγει σε ησυχαστήρια και κελιά, μικρές οικιστικές μονάδες, οι οποίες είναι αποκομμένες από την διοίκηση των μεγάλων καθιδρυμάτων. Οι φυγόκεντρες αυτές τάσεις μοναχισμού αποτελούν την αρχή τη εμφάνιση ιδιότυπων μορφών οργάνωσης, όπως αυτής των σκητών, οι οποίες θα παρουσιάσουν την πλήρη ανάπτυξη τους από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και μετά³⁰⁸. Έτσι λοιπόν, η επιλογή του αρσανά - πύργου παρείχε την δυνατότητα οργάνωσης ενός κελιώτικου τρόπου μοναχισμού, σε μια πρῶιμη απόδοση.

³⁰⁸ . Μυλωνάς 1963, 203.

3. 3. 2 Οργάνωση χώρων

Ο αρσανάς της Μονής Διονυσίου είναι το παλιότερο χρονολογημένο παράδειγμα, κατά το οποίο προστίθεται όροφος σε ισόγειο караβοστάσιο. Από τα τέλη του 16^{ου} - αρχές του 17^{ου} αιώνα, καθιερώνεται ο τύπος του κτιρίου του αρσανά που συγκεράσει караβοστάσιο, χώρο κατοικίας και ναύδριο. Αντιπαραβάλλοντας την κτιριολογική δομή των μοναστηριών με την οργάνωση των χώρων του αρσανά (χώροι για κατοικία, για παραγωγικές δραστηριότητες, για αποθήκευση και για προσευχή), διαφαίνεται ότι η λειτουργικότητα ενός μοναστηριακού συγκροτήματος μεταφέρεται, με συνοπτικό τρόπο, στον αρσανά. Η οικιακή οικονομία καθώς και η έννοια της προσευχής αποτελούν τις παραμέτρους της λειτουργικότητας του. Η σχέση των χώρων κατοικίας και των βοηθητικών χώρων είχε διατυπωθεί πολύ παλιότερα με την φρουριακή αρχιτεκτονική των μικρών οχυρών συνόλων. Η σχέση οικήματος και ναυδρίου είχε αποσαφηνιστεί μέσα από την οργάνωση της λειτουργίας των πολυάριθμων κελιών του Αγίου Όρους³⁰⁹. Τα πρότυπα λοιπόν ήταν ήδη γνωστά και η εξέλιξη της διάθρωσης των αρσανάδων ακολούθησε γνώριμα χαρακτηριστικά τυπολογιών και μορφολογιών, μέσα σε ένα πλαίσιο αυστηρής χωροθέτησης των

λειτουργιών και ιεραρχημένης διάταξης των χώρων.

χώρος караβοστασίου

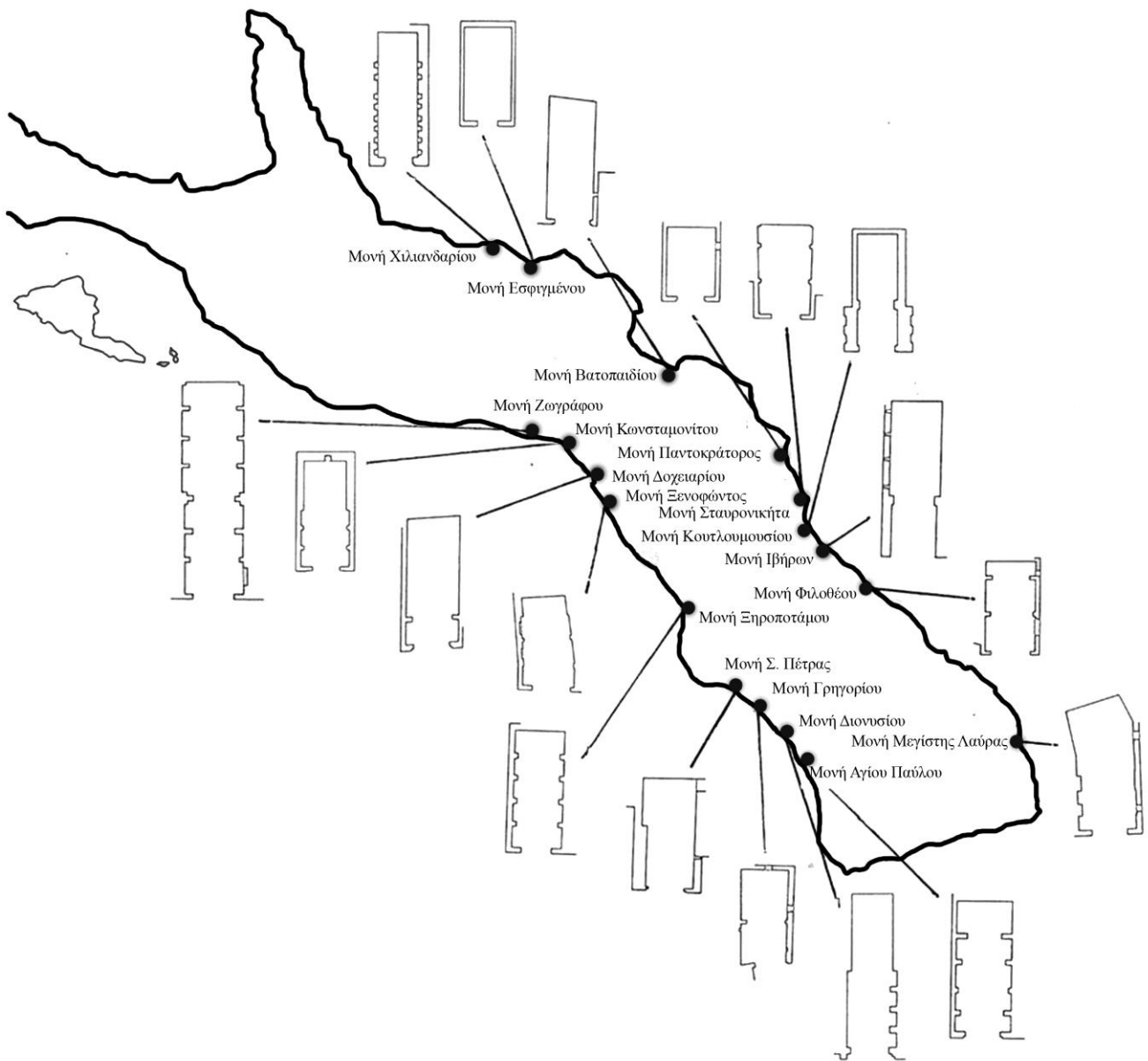
Τα μεγάλα караβοστάσια του Αγίου Όρους, η κατασκευή των οποίων πραγματοποιείται κατά τον 16^ο αιώνα, ακολουθούν τους γνωστούς τύπους κτισμάτων ναυπήγησης πλοίων της εποχής. Είναι ορθογωνικής κάτοψης, στενομέτωπα κτίσματα και οι διαστάσεις τους ποικίλουν. Ανάλογα με τις διαστάσεις τους, διακρίνονται σε караβοστάσια μεγάλων διαστάσεων και μικρών διαστάσεων. Τα μεγάλα караβοστάσια είναι διαστάσεων 8,0 x 21,0 μέτρων περίπου, με μεγαλύτερο αυτό της Μονής Διονυσίου. Οι διαστάσεις των μικρών караβοστασίων είναι 8,0 x 15,0 μέτρων περίπου και το μικρότερο είναι της Μονής Παντοκράτορος. Τόσο τα μεγάλα όσο και τα μικρά караβοστάσια απαντούν στις ακτές και των δυο πλευρών της Αθωνικής χερσονήσου. Το μέγεθος τους εξαρτάται από τις ανάγκες του μοναστηριού και ουσιαστικά από τον πλούτο του. Συνήθως είναι ενιαία σε εκτέλεση έργα αλλά απαντούν και ως αποτέλεσμα δυο οικοδομικών φάσεων. Στις περιπτώσεις αυτές παρατηρείται οριζόντια επέκταση προς τα πίσω, προσδίδοντας μεγαλύτερο μήκος³¹⁰.

Με μοναδικές πηγές τα σχέδια του

³⁰⁹ . Ήδη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα αναφέρονται στον Άθωνα πλήθος καθιδρυμάτων, που υπάγονται στον θεσμό των κελιών, βλ. Γεδεών 1885, 149.

³¹⁰ . Караβοστάσια, στα οποία εντοπίζονται δυο οικοδομικές φάσεις, είναι των μονών Κωνσταμονίτου και Διονυσίου.

Εικόνα 73. Καραβοστάσια αρσανάδων μοναστηριών

Barskij³¹¹ και τις χαλκογραφίες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα των μονών³¹², γνωρίζουμε την σχέση του επιπέδου του καραβοστασίου και της επιφάνειας της θάλασσας. Τα κτήρια είναι απομακρυσμένα από την ακτογραμμή και το νερό της θάλασσας δεν

εισέρχεται στην μπούκα του καραβοστασίου. Η ανέλκυση και η καθέλκυση των πλοίων γίνεται μέσω ξύλινων διαδρόμων, που ξεκινούν μέσα από την μπούκα και καταλήγουν στην θάλασσα³¹³. Οι ξύλινες αυτές επίπεδες

³¹¹ . Barskij 1887.

³¹² . Παπαστράτου 1986.

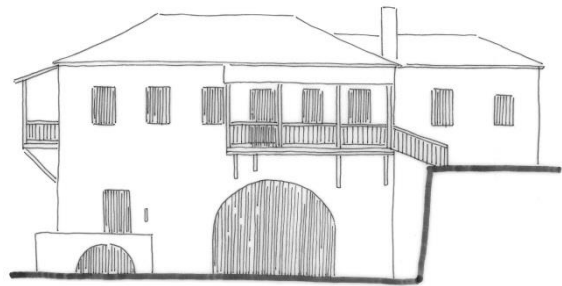
³¹³ . Για τα ξύλινα δοκάρια, γνωστά ως φαλάγγια ή εσχάρες, τα οποία υποβοηθούσαν την καθέλκυση και ανέλκυση των πλοίων βλ. Κουκουλές 1952, 353.

κατασκευές φέρουν και σχετική λίπανση. Η καθέλκυση των πλοίων υποβοηθείται και από την κλίση του δαπέδου του караβοστασίου, η οποία είναι μεγάλη. Η μεγάλη κλίση δικαιολογείται λόγω των βαθιών θαλασσών του Αγίου Όρους καθώς και των ανοικτών και απροστάτευτων λιμανιών από τους ανέμους. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι το βάρος των πλοίων, που κτίζεται, είναι μικρό.

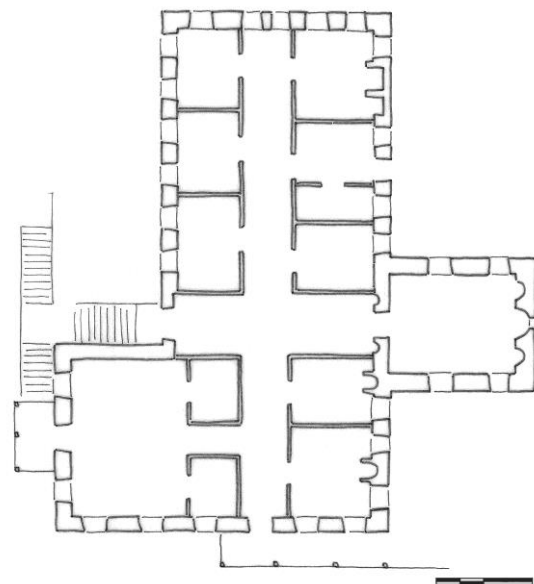
χώρος κατοικίας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο όροφος ή οι όροφοι πάνω από τα караβοστάσια των ελεύθερων κτισμάτων των αρσανάδων καλύπτουν τις οικιστικές ανάγκες των μοναχών. Περιλαμβάνει μικρούς χώρους κελιών, αρχονταρίκι, μαγειρείο, παρεκκλήσι, χώρους αποθήκευσης και αποχωρητήριο. Ο κυρίως χώρος, το αρχονταρίκι, οργανώνεται από την πλευρά της καλύτερης θέας και το παρεκκλήσι τοποθετείται τις περισσότερες φορές στο ανατολικό μέρος του αρσανά³¹⁴. Οι τυπολογικές αρχές του ορόφου ακολουθούν αυτές των κελιών³¹⁵. Πρόκειται για ένα τύπο κτίσματος, που προέκυψε ως εξέλιξη της πλατυμέτωπης κατοικίας³¹⁶, μετά από τροποποιήσεις του αρχικού πυρήνα. Είναι σύνθετος τύπος, με κύριο χαρακτηριστικό την εσωστρέφεια και

την συμμετρία ως προς άξονα³¹⁷. Ο σύνθετος τύπος προκύπτει από την διασταύρωση ενός διαμήκου και ενός εγκάρσιου διαδρόμου³¹⁸. Οι χώροι των κελιών παρατάσσονται δεξιά και αριστερά των διαδρόμων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αρσανάς της μονής Αγίου Παύλου. Ο σταυροειδής σε κάτοψη

Εικόνα 74. Όψη αρσανά Μονής Αγίου Παύλου

Εικόνα 75. Κάτοψη ορόφου αρσανά Μονής Αγίου Παύλου

³¹⁴ . Για το αρχονταρίκι βλ.. Πολυβίου 1982.

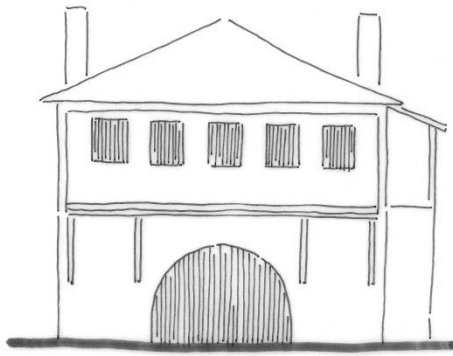
³¹⁵ . Θεοχαρίδης, 1991, 294.

³¹⁶ . Για την πλατυμέτωπη κατοικία βλ. Μουτσόπουλος 1991.

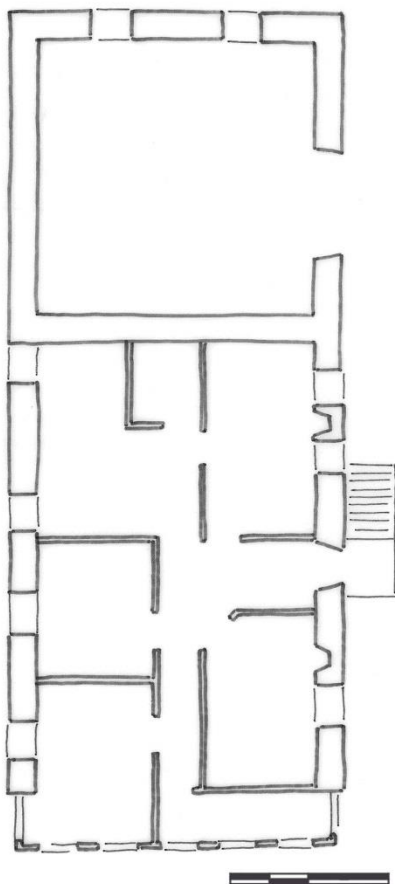
³¹⁷ . Στο νοτιοδυτικές πλαγιές που είναι πιο απάνεμες και προσήλιες παρατηρείται περισσότερη εξωστρέφεια, με απλωταριές και χαγιάτια, βλ. Θεοχαρίδης 1991, 289.

³¹⁸ . Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Σιμωνοπετρίτικο κελί του Δοντά

διάδρομος ορίζει τους χώρους των κελιών, του μαγειρείου - αρχονταρίκι και του παρεκκλησιού, το οποίο δεν εντάσσεται στον κύριο όγκο του κτιρίου του αρσανά αλλά προσαρτάται σε αυτό ως μια μικρή προεξοχή. Το αρχονταρίκι, μια μεγάλη σάλα

Εικόνα 76. Όψη αρσανά Μονής Παντοκράτορος

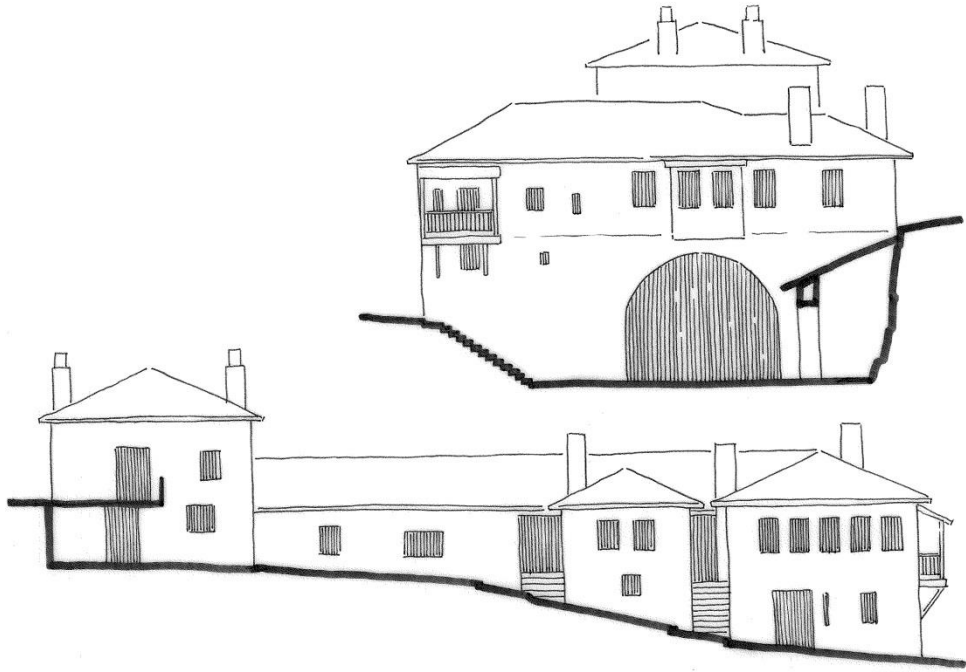
Εικόνα 77. Κάτοψη ορόφου αρσανά Μονής Παντοκράτορος

υποδοχής, βρίσκεται στην νοτιοδυτική γωνία του κτίσματος, κοντά στην είσοδο και με εξώστη προς την θάλασσα, παρέχοντας την ευρύτερη δυνατή θέα για τον προσκυνητή. Τα δωμάτια των κελιών τοποθετούνται στο βόρειο τμήμα του κτιρίου.

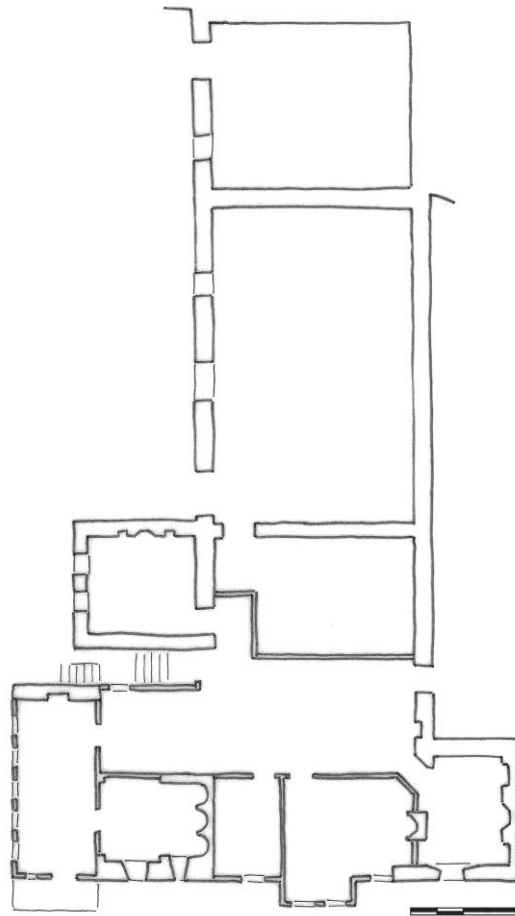
Ο τύπος αυτός παρουσιάζει διάφορες παραλλαγές: α) ο διάδρομος φέρει σχήμα Γ και β) ο διάδρομος φέρει σχήμα Ι. Στην περίπτωση του διαδρόμου με σχήμα Γ υπάγεται ο όροφος του αρσανά της Μονής Παντοκράτορος. Η πρόσβαση γίνεται από την βορειοανατολική πλευρά και ο διάδρομος, ο οποίος ορίζει τα κελιά, σε μια παλαιότερη φάση κατέληγε σε εξώστη. Στον όροφο του αρσανά της Μονής Διονυσίου, τα δωμάτια παρατάσσονται δεξιά και αριστερά του διαδρόμου, ο οποίος χωρίζει νοητά το σύνολο του σε δυο μέρη. Το αρχονταρίκι, κοντά στην είσοδο και με άνοιγμα προς ένα εξώστη, βρίσκεται στην δυτική γωνία του κτίσματος.

Ο αρσανάς της Μονής Σταυρονικήτα αποτελεί την μοναδική περίπτωση που ο όροφος φέρει χαγιάτι. Συγκεκριμένα, σε κάθε πλευρά της ορθογώνιας κάτοψης υπάρχουν δυο χώροι κελιών σε σειρά, με την διαφορά ότι τα δωμάτια της μιας πλευράς είναι πιο μικρά από τα άλλα δυο, αφήνοντας έτσι ελεύθερο χώρο για το χαγιάτι. Τα δωμάτια είναι μονάδες ανεξάρτητες και η επικοινωνία

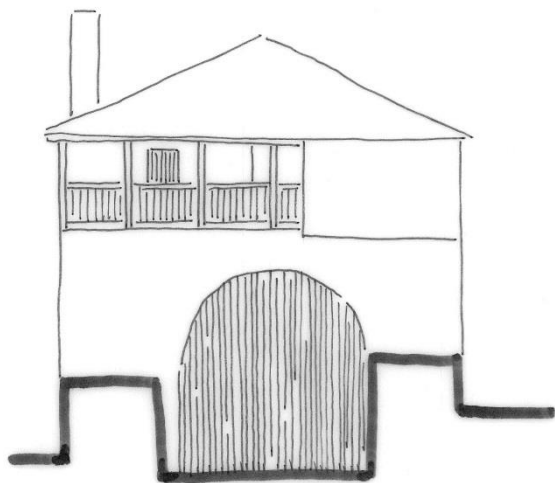
Εικόνα 78. Όψεις αρσανά Μονής Διονυσίου

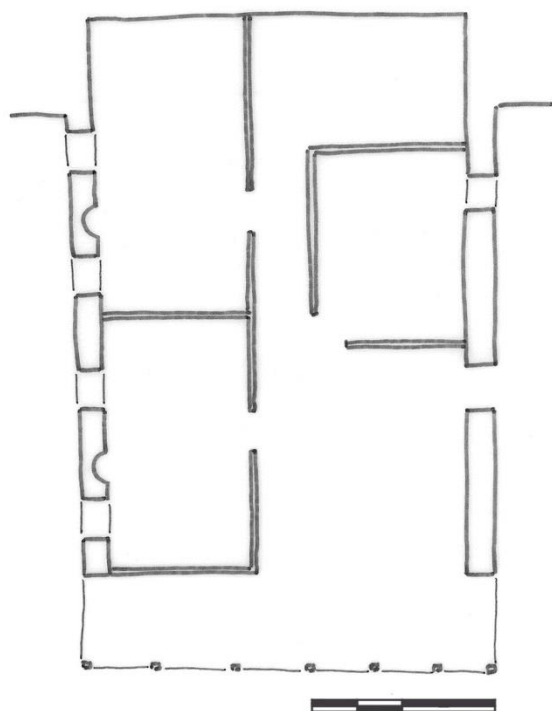
Εικόνα 79. Κάτοψη ορόφου αρσανά Μονής Διονυσίου

εξασφαλίζεται μέσω του χαγιατιού. Η διάταξη αυτή, που είναι αρκετά συνήθης

Εικόνα 80. Όψη αρσανά Μονής Σταυρονικήτα

Εικόνα 81. Κάτοψη ορόφου αρσανά Μονής Σταυρονικήτα

στην κελιώτικη αρχιτεκτονική, δεν απαντά στους αρσανάδες πιθανόν λόγω της εξωστρέφειας της.

σχέση χώρου κατοικίας – χώρου προσευχής

Πολύ πιθανόν τα πρώτα ταπεινά κτίσματα των караβοστασιών δεν συνοδεύονται από παρεκκλήσι. Οι λόγοι είναι εύλογοι και προσδιορίζονται μέσω της θεώρησης των κτισμάτων στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Χώροι προσευχής εμφανίζονται ταυτόχρονα με την μετάβαση του караβοστασιού σε κτήριο αρσανά. Ταυτόχρονα με την εξασφάλιση χώρων διημέρευσης – διανυκτέρευσης για τους μοναχούς στους αρσανάδες κατασκευάζονται και ναυδρια-παρεκκλήσια³¹⁹. Οι λόγοι της ταυτόχρονης εμφάνισης των χώρων κατοικίας και του χώρου προσευχής είναι : α) ο καθορισμός της λειτουργίας του αρσανά δημιουργείται μέσα από τα δεδομένα του θεσμού των κελιών, οπότε ο χώρος προσευχής είναι απαραίτητος και β) η ύπαρξη ναυδρίου προϋποθέτει συνθήκες ασφαλείας, οι οποίες εξασφαλίζονται με την κατοίκηση των αρσανάδων.

Τα πρώτα παρεκκλήσια απαντούν στους αρσανάδες πύργους. Κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στο ανατολικό τμήμα του τελευταίου ορόφου του πύργου και ακολουθούν την τυπολογία των παρεκκλησιών, που σώζονται σε πύργους, εντός ή εκτός των μοναστηριακών συγκροτημάτων. Σύντομα παρεκκλήσια εμφανίζονται και στον τύπο του διώροφου αρσανά. Η κατασκευή τους είναι

³¹⁹ . Για την σχέση χώρου κατοικίας και ναυδρίου βλ. Θεοχαρίδης 1991, 278-294.

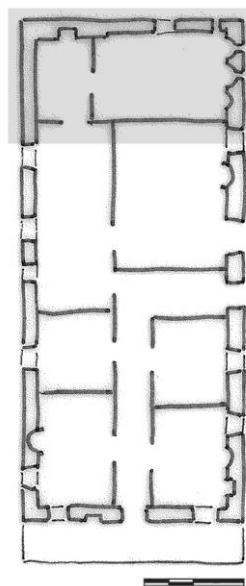
ταυτόχρονη με την προσθήκη του ορόφου και συνήθως χωροθετούνται στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου.

Η σχέση χώρου προσευχής και χώρου κατοικίας, έτσι όπως αποτυπώνεται στους διώροφους ή τριώροφους αρσανάδες, είναι ανάλογη με αυτή που εμφανίζεται στην κελιώτικη αρχιτεκτονική. Ακολουθούν τα πρότυπα που ήδη έχουν καθιερωθεί μέσα από την επιτακτική ανάγκη της λειτουργικής αυτονομίας των κελιών³²⁰. Η σχέση αυτή διατυπώνεται ποικιλοτρόπως και μπορεί να υπαχθεί σε δυο κατηγορίες :

Στην πρώτη κατηγορία, που αριθμεί και τα περισσότερα παραδείγματα, το παρεκκλήσι οικοδομείται σε άμεση και ενιαία συνέχεια με την κατοικία. Στην περίπτωση αυτή, το παρεκκλήσι είναι ένα απλό δωμάτιο, συνήθως διαστάσεων 3,5 x 5,0 μέτρα περίπου, και φέρει τρεις κόγχες, οι οποίες εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Δεν φέρει πρόναο, δεν ιστοριογραφείται και διαφοροποιείται από το υπόλοιπο κτίσμα είτε ως προς τα υλικά του δαπέδου είτε ως προς την μορφή των ανοιγμάτων. Ο τύπος αυτός του παρεκκλησιού είναι γνωστός από τα βυζαντινά χρόνια και χρησιμοποιήθηκε σε κόρδες μοναστηριών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα σώζονται στον αρσανά της Μονής Διονυσίου καθώς και της Ξηροποτάμου.

Στην δεύτερη κατηγορία, ο χώρος προσευχής κατασκευάζεται σε έμμεση

³²⁰ . Στην διάρθρωση της κάτοψης ενός κελιού εντοπίζουμε τον τύπο του παραδοσιακού σπιτιού, στο οποίο ένα συγκεκριμένου χώρου καταλαμβάνει το παρεκκλήσι.

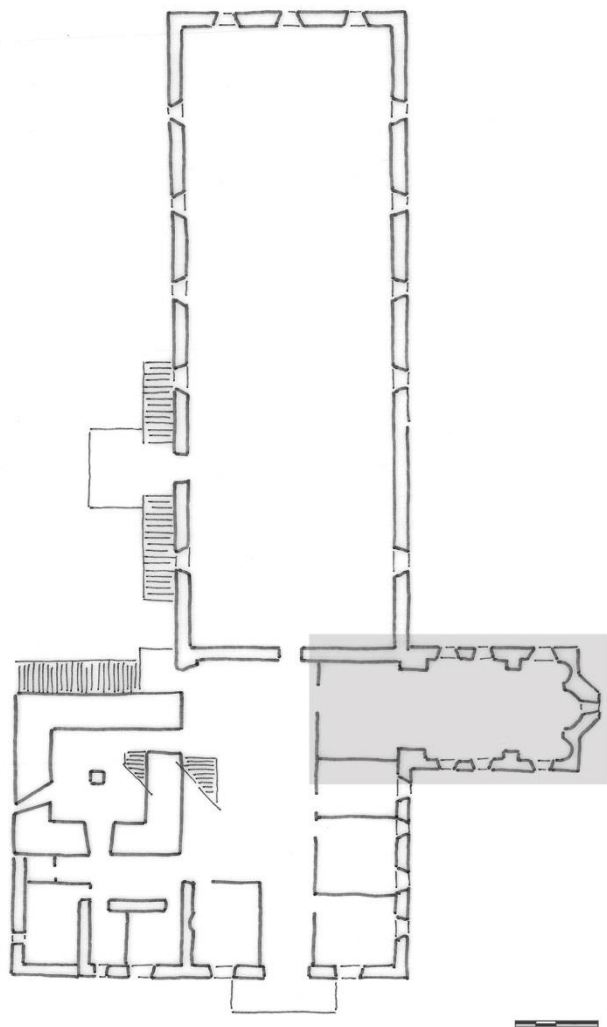
Εικόνα 82. Κάτοψη ορόφου αρσανά Ξηροποτάμου

συνέχεια με την κατοικία, ξέχωρα, δηλαδή πρόκειται για ναύδριο και όχι για ένα απλό παρεκκλήσι. Το ναύδριο είναι ένας διευρυμένος χώρος, μεγάλων διαστάσεων και ο όγκος προβάλλεται από τον όγκο του κτηρίου του αρσανά, μολονότι η πρόσβαση γίνεται μέσω αυτού. Χαρακτηριστικά παραδείγματα σώζονται στον αρσανά της Μονής Βατοπεδίου και της Μονής Ζωγράφου. Στον αρσανά της Μονής Βατοπεδίου, το ναύδριο ακολουθεί τον τύπο το συνεπτυγμένου σταυροειδούς με χορούς και τρούλο. Το ναύδριο της Μονής Ζωγράφου είναι συνεπτυγμένος σταυροειδής, με τρούλο, χωρίς χορούς. Όμοια σχέση ναυδρίου και οικήματος εμφανίζεται σε πλήθος καθισμάτων και κελιών του 18^{ου} αιώνα³²¹.

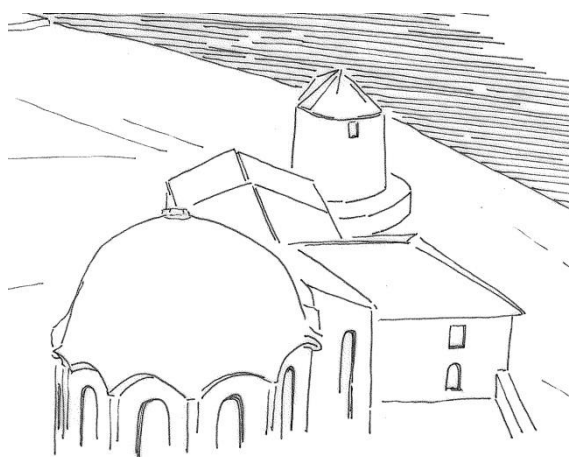
Ναύδρια, τα οποία κατασκευάζονται σε απόσταση από το κτήριο του αρσανά,

³²¹ . Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κελί του Αγίου Προκοπίου της Μονής Βατοπεδίου.

Εικόνα 83. Κάτοψη ορόφου αρσανά Μονής Ζωγράφου

Εικόνα 84. Ναυδριο αρσανά Μονής Ζωγράφου

δεν σώζονται. Η σχέση αυτή χώρου κατοικίας και χώρου προσευχής, η οποία ανάγεται στην στοιχειώδη οργάνωση των μονυδρίων και επιβιώνει στην κελιώτικη αρχιτεκτονική με λιγοστά παραδείγματα³²², δεν αποτυπώνεται κτηριολογικά στα συγκροτήματα των αρσανάδων. Το ναύδριο, το οποίο χωροθετείται ανατολικά του κτίσματος του αρσανά της Μονής Κωνσταμονίου, δεν σχετίζεται με την κτηριολογική οργάνωση του αρσανά και αποτελεί εξάρτημα της Μονής Δοχειαρίου.

Επιχειρώντας μια χρονολογική ταξινόμηση των παραπάνω κατηγοριών σχέσης χώρου κατοικίας – χώρου προσευχής, διαπιστώνουμε ότι η πρώτη κατηγορία προηγείται της δεύτερης. Τον 17^ο - 18^ο αιώνα, τα παρεκκλήσια οργανώνονται σε άμεση συνέχεια με τους χώρους κατοικίας του αρσανά ενώ τον 19^ο αιώνα ο χώρος προσευχής αυτονομείται. Η διαφοροποίηση αυτή σχετίζεται τόσο με την μείωση της ανάγκης για ασφάλεια όσο με τις αλλαγές στη δομή του κελιώτικου βίου.

³²² . Στο κελί του Αγίου Σάββα στις Καρυές, ο ναός δομείται στα βόρεια του κελιού και σε απόσταση 5,00 μ. περίπου. Και τα δυο κτίσματα χρονολογούνται τον 18^ο αιώνα, βλ. Ματσαρόκος 2012.

3. 3. 3 Οχύρωση

Η οχύρωση μιας περιοχής, κατά τα βυζαντινά χρόνια, αποτέλεσε το κύριο στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ταυτότητας της³²³. Ο οχυρός πύργος αναδείχθηκε σε βασική μονάδα ασφάλειας. Χρησιμοποιημένος για οικιστικούς σκοπούς ή όχι, εμφανίστηκε είτε ως ανεξάρτητη μεμονωμένη κατασκευή είτε ως ενσωματωμένο στοιχείο ευρύτερων οχυρωματικών συστημάτων³²⁴. Στα μοναστήρια, οι πύργοι είχαν λειτουργικό και συμβολικό ρόλο. Χρησίμευαν ως μέσο για πνευματική απομόνωση και ταυτόχρονα αποτελούσαν σημαντικοί εγγυητές της μοναστικής ασφάλειας³²⁵.

Στην αθωνική χερσόνησο, η έξαρση των ληστρικών πειρατειών καθώς και η ανάγκη για ασφάλεια τόσο των καραβιών όσο και των αγαθών - προϊόντων που φυλάσσονταν στις αποθήκες καθιστούσαν την οχύρωση των συγκροτημάτων των αρσανάδων αναγκαία³²⁶. Για τον λόγο

αυτό, οι αρσανάδες σε πρώιμες περιόδους είχαν οχυρή μορφή και, μόνο μετά την επικράτηση συνθηκών ασφάλειας, η οχύρωση, ως μέλημα, μετατοπίστηκε από την οργάνωση των συγκροτημάτων των αρσανάδων σε οικιστικά σύνολα, δίνοντας προτεραιότητα σε θέματα λειτουργικότητας.

Η συνεχόμενη αστάθεια στον χώρο του Βυζαντίου προωθούσε την δημιουργία νέων οχυρωματικών έργων καθώς και εφαρμογή νέων συστημάτων ασφάλειας. Ενώ οι δύο αιώνες μεταξύ του 1300 και

Εικόνα 85. Πύργος Μονής Διονυσίου

³²³ . Για τις βυζαντινές οχυρώσεις βλ., Lawrence 1983, Curcic 1997 και Ευγενίδου 1997.

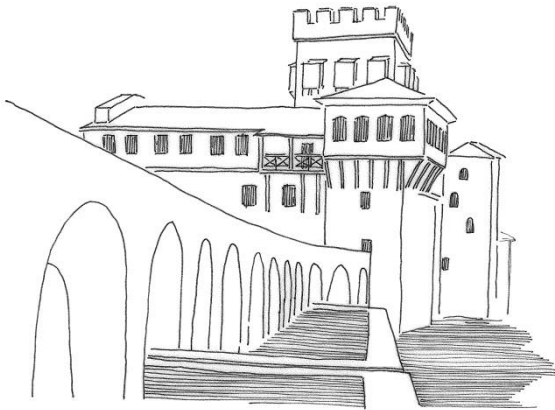
³²⁴ . Για τους σκοπούς που εξυπηρετούσαν οι πύργοι βλ. Curcic 1997. Ο πύργος στην Γαλάτιστα αποτέλεσε τον πυρήνα μικρών οικισμών, ο πύργος στα Σιδηροκάυσια ήταν ο πυρήνας βιοτεχνικών κέντρων, ο πύργος του Φονιά στο βορειοανατολικό άκρο της Σαμοθράκης ήταν εμπορικό φυλάκιο.

³²⁵ . Mojslovic 1978, 170-173.

³²⁶ . Οι πύργοι ως επιλογή συστήματος οχύρωσης, απαντούν ήδη από τα πρώτα χρόνια των οργανωμένων κοινοβίων (στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα) και η κατασκευή τους συνεχίζεται ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Έντονη δραστηριότητα στην κατασκευή νέων ή την επισκευή παλαιότερων παρατηρείται κατά την υστεροβυζαντινή εποχή, λόγω της πολιτικής αστάθειας και αργότερα στο πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα, λόγω του προβλήματος της έξαρσης της πειρατείας στο Αιγαίο. Για τους πύργους του Αγίου Όρους βλ. Ανδρούδης 2012 και ΚΕΔΑΚ 2002. Μαρτυρίες για χρήση κανονιών στους

αγιορείτικους πύργους σώζονται σε αρκετές πηγές και απεικονίσεις των κτισμάτων αυτών σε χαρακτηριστικά του 19ου κυρίως αιώνα. Ένα πρώιμο μικρό κανόνι του 15ου-16ου αιώνα (του τύπου της «κουλεβρίνας») ανακάλυψε ο Πλ. Θεοχαρίδης στον πύργο «του Τσιμισκή» στη Μεγίστη Λαύρα, βλ. Theocharidis 1996.

1500, στον χώρο της Βαλκανικής χερσονήσου, χαρακτηρίζονταν από σημαντικές αλλαγές στην πολεμική τεχνολογία και από υποχρεωτικές προσαρμογές της στρατιωτικής αρχιτεκτονικής από την παραδοσιακή τεχνολογία των μη πυροβόλων όπλων στην νέα των πυροβόλων, στον χώρο του Αγίου Όρους δεν παρατηρήθηκε καμιά αναπροσαρμογή των παλαιών μορφών αλλά αντίθετα εξακολούθησε να θεωρείται εγγύως ασφάλειας ο ψηλός τετράγωνος πύργος³²⁷.

Εικόνα 86. Πύργος Μονής Σταυρονικήτα

Στην περίπτωση των λιμανιών των μοναστηριών, επιλέχθηκαν δυο κατηγορίες οχύρωσης : α) προστασία από οχυρό πύργο, που δεν εντάσσεται στον περίβολο του μοναστηριού και β) προστασία από το μοναστήρι³²⁸.

³²⁷ . Είναι πολυώροφοι, με τετράγωνη ή ελαφρά ορθογώνια συνήθως κάτοψη. Οι τοιχοποιίες τους, στην πλειοψηφία τους είναι αργολιθοδομές, συχνά ενισχυμένες με αφανείς ξυλοδεσιές και έχουν αρκετό πάχος. Τα πατώματα, οι στέγες και οι κλίμακες ενδοεπικοινωνίας στους ορόφους είναι κατά κανόνα ξύλινες κατασκευές, βλ. Ανδρούδης 2012, 492.

³²⁸ . Ορλάνδος 1958, 134.

Προστασία από πύργο, που δεν εντάσσεται στον περίβολο του μοναστηριού

Πέρα από τους πύργους, που εντάσσονται στον περίβολο των μοναστηριών, υπήρχαν πολλοί πύργοι, οι οποίοι προάσπιζαν εξωμοναστηριακά καθιδρύματα, όπως σκήτες και καθίσματα. Στην περίπτωση που το μοναστήρι ήταν κτισμένο στην ενδοχώρα, η κατασκευή ενός παραθαλάσσιου οχυρού πύργου ήταν η μοναδική επιλογή για την εξασφάλιση της

Εικόνα 87. Πύργος Αγίας Πουλχερίας (σχέδιο V. Barskj)

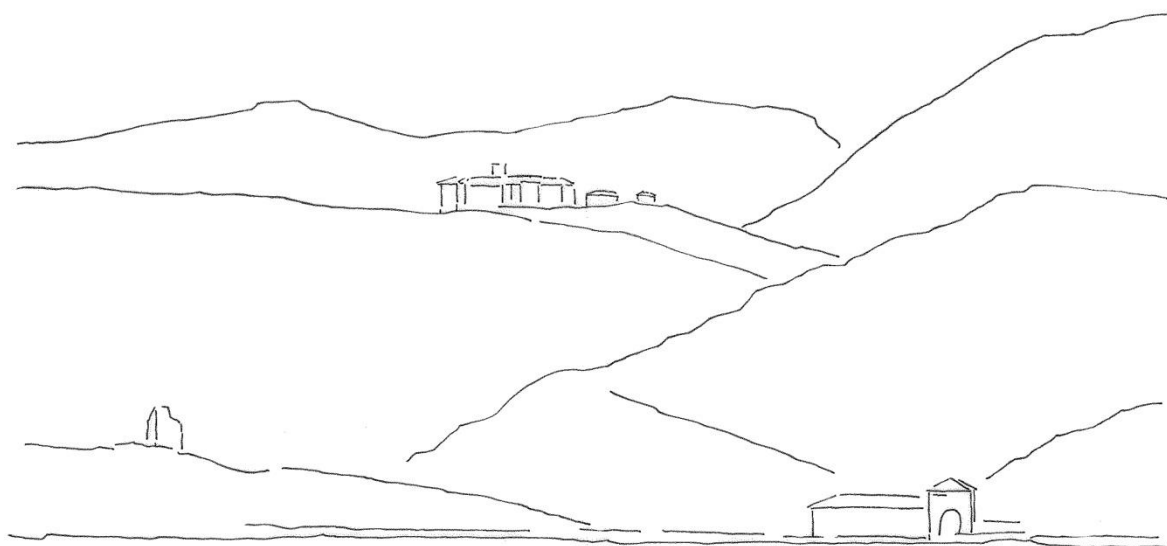
προστασίας του συγκροτήματος του αρσανά. Συγκεκριμένα, στα επίγεια των απομακρυσμένων από την θάλασσα μοναστηριών, η ασφάλεια εξασφαλιζονταν α) με την κατασκευή αρσανά σε εγγύτητα με πύργο, β) με την προσάρτηση αρσανά σε παραθαλάσσιο πύργο και γ) με την κατασκευή αρσανά πύργου.

Παράδειγμα αρσανά, που ήταν σε εγγύτητα με πύργο, είναι αυτό της μονής

Εικόνα 88. Πύργος Πουλυχερίας - συγκρότημα αρσανά Μονής Ξηροποτάμου

Εικόνα 89. Πύργος Πουλυχερίας και συγκρότημα αρσανά Μονής Ξηροποτάμου

Ξηροποτάμου, ο οποίος προφυλάσσονταν από ψηλό τετράγωνη κάτοψη μεσαιωνικό πύργο. Συγκεκριμένα, στα βορειοδυτικά του συγκροτήματος και σε απόσταση 200 μέτρων περίπου σώζονται τα ερείπια του πύργου της Αγίας Πουλυχερίας³²⁹. Στο σχέδιο του Barskij φαίνεται ότι διέθετε κανονιοθυρίδες από την πλευρά της θάλασσας και την πλευρά του αρσανά.

³²⁹ . Σμυρνάκης 1903, 204.

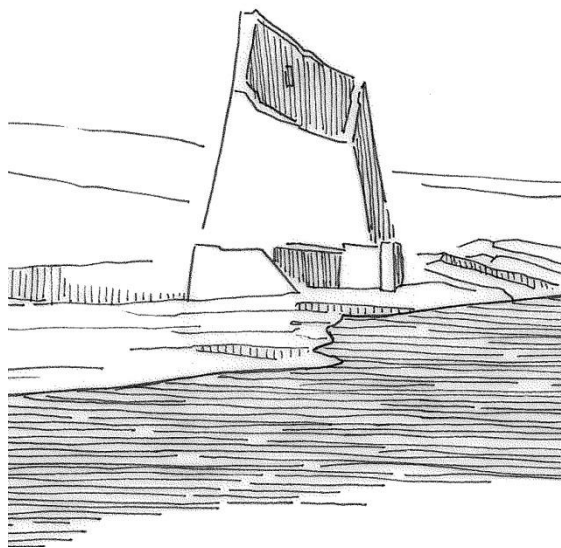
Ήταν λοιπόν δυνατόν να ελέγχει τις κινήσεις των πλοίων στην θάλασσα και να προστατεύει το λιμάνι του αρσανά καθώς και τις προσβάσεις προς το μοναστήρι είτε από το μονοπάτι είτε μέσω της όχθης του παρακείμενου χειμάρρου, γνωστός ως Ξηροπόταμος.

Όμοια, ο αρσανάς της Μονής Κωνσταμονίτου προφυλάσσονταν από τον Παλιόπυργο, ο οποίος σήμερα είναι

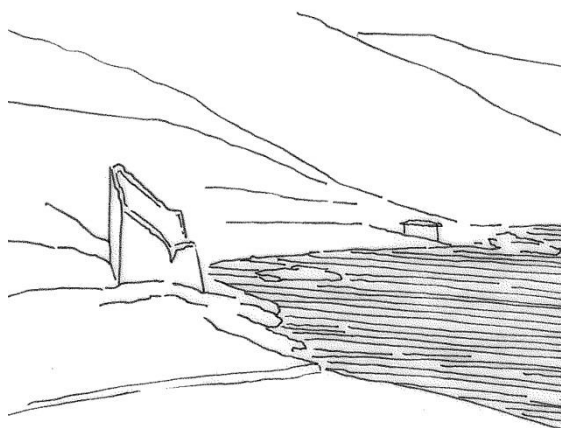

ερειπωμένος³³⁰. Σε πολύ μικρή απόσταση από τον αρσανά της Μονής Μεγίστης Λαύρας σώζεται φρούριο, ο πύργος του οποίου χρονολογείται κατά τα βυζαντινά χρόνια και εξασφάλιζε τον έλεγχο κινήσεων στην θάλασσα και στο μονοπάτι, που οδηγούσε προς το μοναστήρι, παράλληλα με την προστασία του αρσανά³³¹.

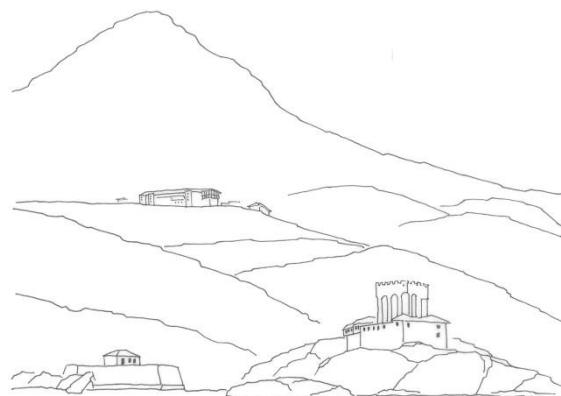
Η προσάρτηση караβοστασίου σε πύργο ήταν συνακόλουθη των συνθηκών της εποχής. Αφ ενός η μόνιμη απειλή των επιδρομών και αφ ετέρου η συγκεκριμένη, ευνοϊκή³³², χωροθέτηση πύργου οδήγησαν στην επιλογή της προσάρτησης του αρσανά σε πύργο. Συγκεκριμένα, στο συγκρότημα του αρσανά της Μονής Ζωγράφου³³³, ο πύργος αποτέλεσε τον πυρήνα, γύρω από τον οποίο προοδευτικά κατασκευάστηκαν ο αρσανάς, οι αποθήκες και τα εργατόσπιτα. Η κατασκευή του πύργου πραγματοποιείται κατά τις αρχές του 16^{ου} αιώνα και η μορφή του οικοδομικού συγκροτήματος του αρσανά, με διαδοχικές τροποποιήσεις και προσθήκες, ολοκληρώνεται κατά το τέλος

Εικόνα 90. Παλαιόπυργος Μονής Κωνσταμονίτου

Εικόνα 91. Παλαιόπυργος και αρσανάς

Εικόνα 92. Παραθαλάσσιο φρούριο στο επίγειο της Μονής Μεγίστης Λαύρας

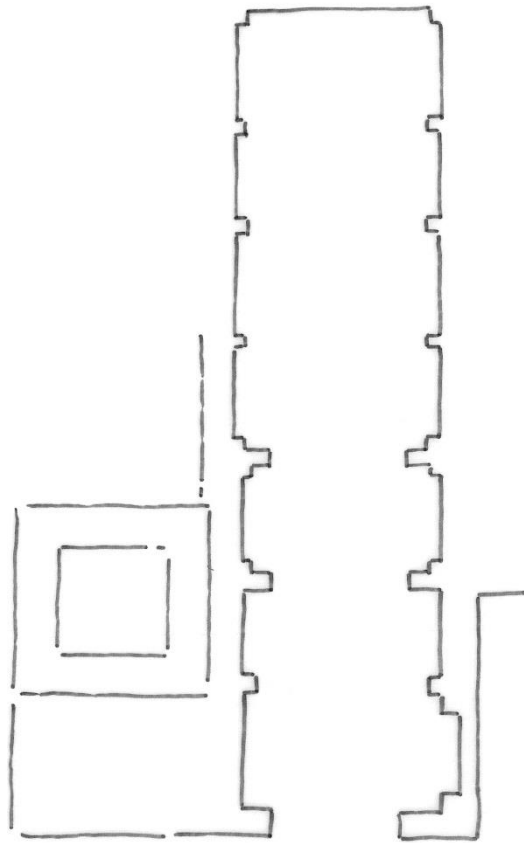
³³⁰ . ΚΕΔΑΚ 2002, 146-149 και Παζαράς 2003, 56-57.

³³¹ . Παζαράς 2003, 140-143.

³³² . Το караβοστάσιο της Μονής Κωνσταμονίτου αποτελεί παράδειγμα αρσανά, το οποίο κατασκευάζεται σε απόσταση από παρακείμενο πύργο και δεν προσαρτάται σε αυτόν. Η περίπτωση αυτή επιβεβαιώνει την άποψη ότι η επιλογή του χώρου κατασκευής караβοστασίου δεν είναι τυχαία αλλά συνακόλουθη πολλών παραμέτρων, π.χ. προσανατολισμός, βάθος νερών, δυνατότητα προσάραξης πλοίων, κ.α

³³³ . Μερτζιμέκης 1999 και Πίπτας 1998.

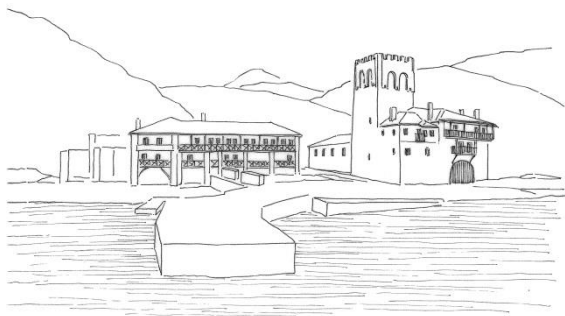

Εικόνα 93. Κάτωψη ισογείου αρσανά Μονής Ζωγράφου

Εικόνα 94. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ζωγράφου

Εικόνα 95. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ζωγράφου

του 19^{ου} αιώνα. Το κτίσμα του αρσανά προσαρτήθηκε νότια του πύργου, του οποίου η νοτιοδυτική πλευρά έλεγχε τις κινήσεις των πλοίων στην θάλασσα ενώ η βορειοδυτική πλευρά εξασφάλιζε τον έλεγχο του μονοπατιού που οδηγεί στο μοναστήρι. Όμοια, ο παλιός αρσανάς της Μονής του Αγίου Παύλου προέκυψε με την προσάρτηση του караβοστασίου (15^{ος} - 16^{ος} αιώνας) σε προϋπάρχοντα πύργο του 12^{ου} - 13^{ου} αιώνα. Στην περίπτωση του αρσανά της Μονής Σίμωνος Πέτρας, το караβοστάσιο (που χρονολογείται μεταξύ του 1567 και του 1744) προσαρτήθηκε σε πύργο του 16^{ου} αιώνα³³⁴.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αρσανά μετά πύργου είναι αυτός της Μονής Ιβήρων. Ο πύργος του συγκροτήματος, προορισμένος και για κατοικία, διαθέτει όλα τα γνωρίσματα ενός οχυρού πύργου. Ο σχεδιασμός του αντικατοπτρίζει ένα μείγμα οικιστικής και οχυρωματικής αρχιτεκτονικής. Η ισχυρή δόμηση και η συστοιχία καταχυστρών απέβλεπαν στην προστασία του κτίσματος ενώ οι κανονιοθυρίδες στον ανατολικό και νότιο τοίχο αποσκοπούσαν στον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής και σαφώς στην δυνατότητα ελέγχου της θάλασσας. Η παράδοση αναφέρει ότι επικοινωνεί υπόγεια με το μοναστήρι³³⁵.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην περίπτωση αυτή υπάγονται ο αρσανάς

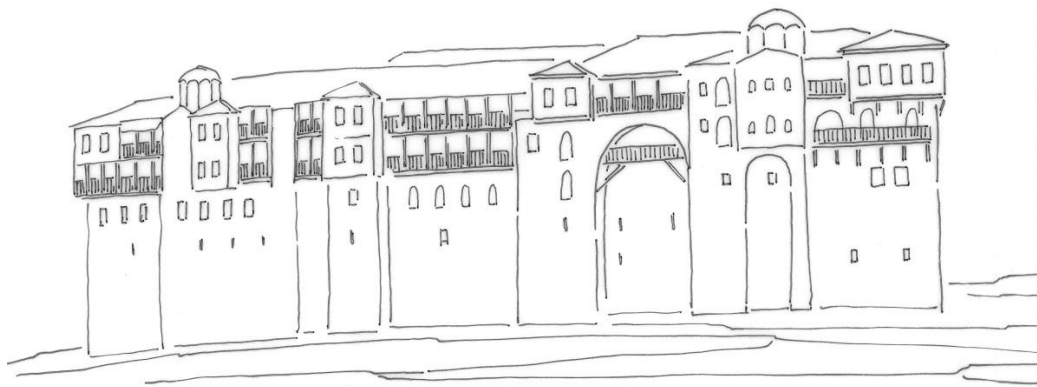
³³⁴ . Καραδέδος 2000.

³³⁵ . Μαμαλάκης 1971, 400.

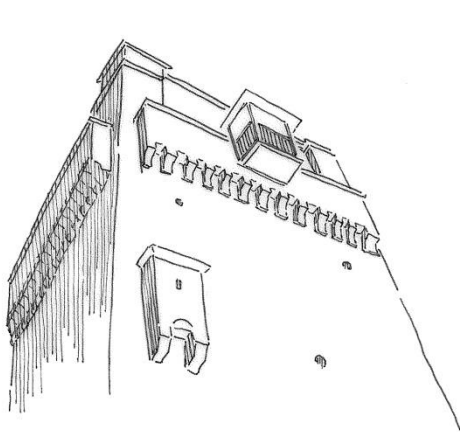

Εικόνα 96. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ιβήρων

Εικόνα 97. Παραθαλάσσια όψη Μονής Ιβήρων

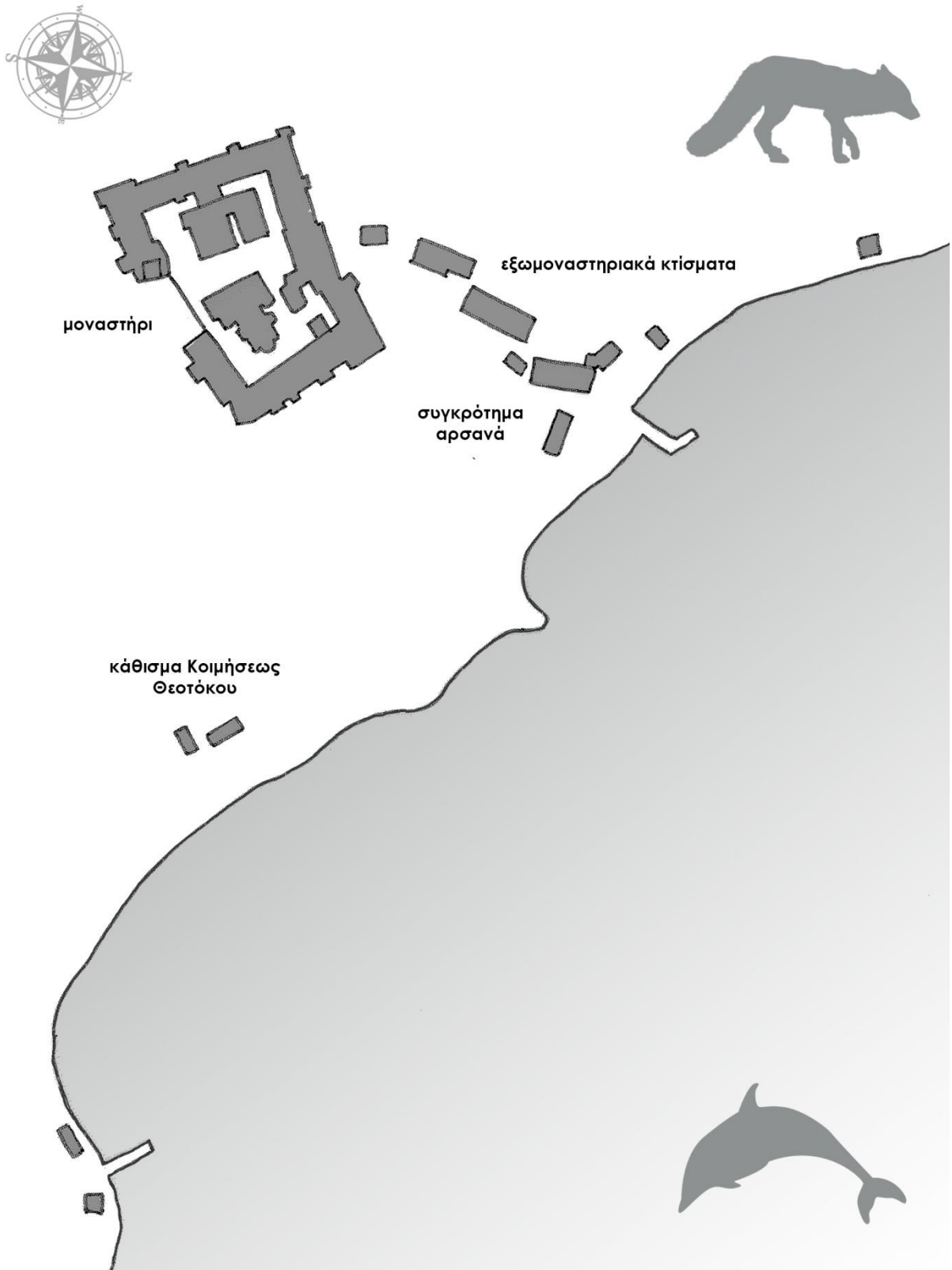

Εικόνα 98. Πύργος αρσανά Μονής Ιβήρων

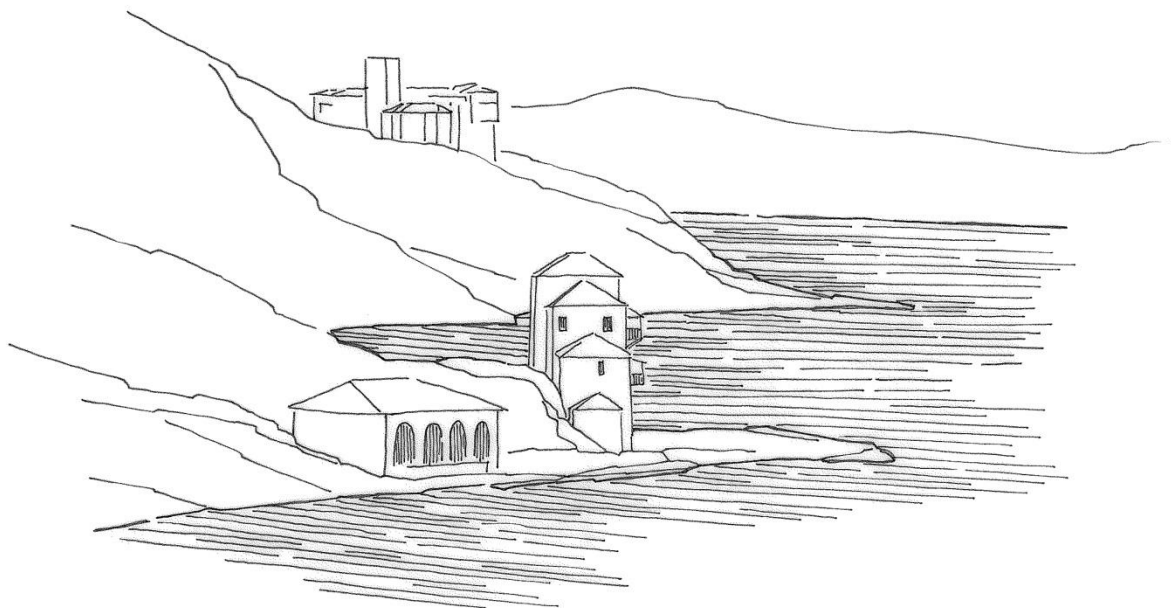
Εικόνα 99. Περιβολος Μονής Ιβήρων

Εικόνα 100. Τοπογραφικό Μονής Ιθρών

Εικόνα 101. Συγκρότημα αρσανά Μονής Κουτλουμουσίου

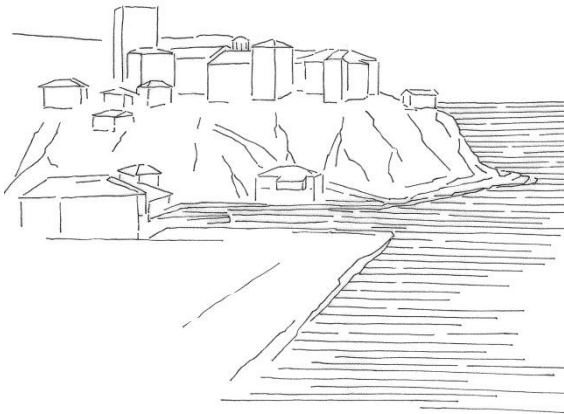
πύργος της Μονής Δοχειαρίου και της Μονής Κουτλουμουσίου. Οι πύργοι, πέρα από τις κοινές οικιστικές ανάγκες που κάλυπταν, διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς την αποτελεσματικότητα της οχύρωσης που προσέφεραν. Ο πύργος του αρσανά της Δοχειαρίου διαφοροποιείται από τους αντίστοιχους της Ιβήρων και της Κουτλουμουσίου ως προς το ύψος, την κατασκευή και τα μέσα οχύρωσης. Ενώ η αντίληψη για την οικοδόμηση μιας οχυρής κατασκευής ήταν κοινή, φαίνεται ότι η προστασία του λιμανιού εξασφαλιζόνταν και με άλλα μέσα. Στον αρσανά της Δοχειαρίου, η εγγύτητα του μοναστηριού με το λιμάνι καθώς και το επικλινές έδαφος, στο οποίο οικοδομήθηκε το κύριο κτιριακό συγκρότημα της μονής, εξασφάλιζαν την δυνατότητα ανέγερσης πύργου και κατασκευής κανονιοθυρίδων σε τέτοιες θέσεις του περιβάλλου, που ήταν

δυνατή η ασφάλεια του συνόλου των κτισμάτων στον αρσανά. Συγκεκριμένα, ο έλεγχος της παραλίας γινόταν από τον ισχυρό δυτικό περίβολο του μοναστηριού, ο οποίος ήταν εφοδιασμένος με κανονιοθυρίδες και με πύργο, ο οποίος χωροθετείται ανατολικά, στο ψηλότερο σημείο του συγκροτήματος.

Προστασία από το μοναστήρι

Στην περίπτωση κατά την οποία ο αρσανάς κατασκευάζονταν κοντά στο μοναστήρι, τότε η προστασία προσφέρονταν από κανόνια, τοποθετημένα πίσω από κανονιοθυρίδες είτε των πύργων είτε του περιβάλλου του μοναστηριακού συγκροτήματος. Τα μοναστήρια αυτά συνήθως βρίσκονταν σε απόκρημνες πλαγιές λόφων. Λόγω της χωροθέτησης τους, σε ύψωμα και κοντά

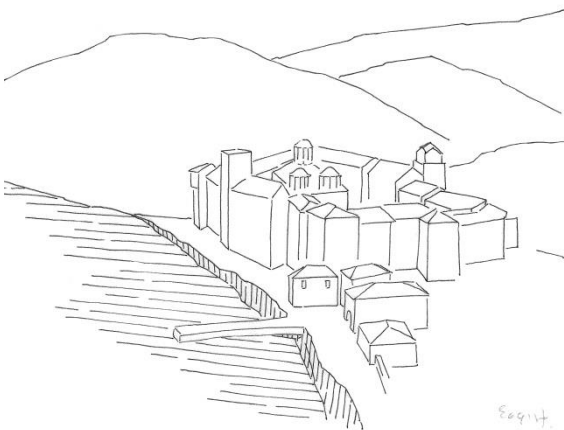

Εικόνα 102. Σχέση συγκροτήματος αρσανά με το Μοναστήρι Παντοκράτορος

Εικόνα 103. Σχέση συγκροτήματος αρσανά με το Μοναστήρι Σταυρονικήτα

Εικόνα 104. Σχέση συγκροτήματος αρσανά με το Μοναστήρι Εσφιγμένου

στην θάλασσα, έλεγχαν σε μεγάλο μήκος τις κινήσεις των πλοίων στην θάλασσα καθώς και την προσέγγιση των πλοίων στο αραξοβόλι του αρσανά και στις κοντινές παραλίες.

Ο αρσανάς της Μονής Βατοπεδίου απέχει περίπου 50 μέτρα από το κτιριακό συγκρότημα του μοναστηριού. Η ασφάλεια του εξασφαλιζονταν από τις κανονιοθυρίδες της βόρειας πλευράς του περιβόλου καθώς και από τον πύργο της Παναγιάς, που βρίσκεται στην βορειοανατολική γωνία του μοναστηριού³³⁶. Ο πύργος της Μονής Παντοκράτορος, που βρίσκεται στην βορειοδυτική γωνία του περιβόλου εξασφάλιζε την προστασία του λιμανιού³³⁷. Ο αρσανάς της Μονής Σταυρονικήτα βρίσκεται νοτιοανατολικά του μοναστηριού και εχέγγυο της ασφάλειας του, όπως και όλης της ευρύτερης περιοχής, αποτελούσε ο πύργος, που είναι κατασκευασμένος στο μέσο της νότιας πτέρυγας του μοναστηριού³³⁸. Στην περίπτωση της Μονής Ξενοφώντος, ο αρσανάς αποτελεί μέρος του νότιου περιβόλου και σε παλαιότερη φάση οχυρώνονταν αυτόνομα με επάλξεις και κανονιοθυρίδες³³⁹. Ο αρσανάς της Μονής Γρηγορίου εντοπίζεται βόρεια του μοναστηριού, η δυτική πλευρά του περιβόλου του οποίου, λόγω της κατασκευής του σε ύψωμα, έλεγχε τις

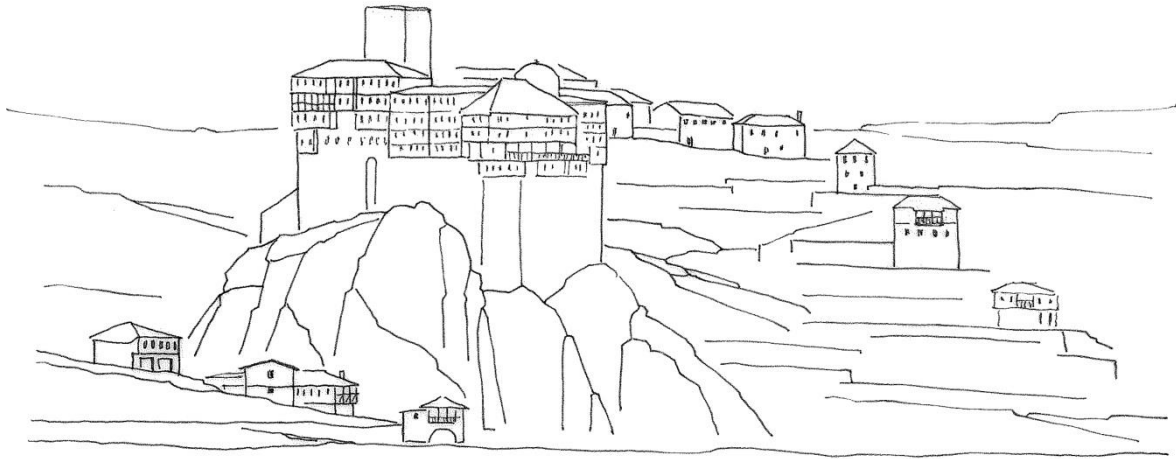
³³⁶ . Παπαγγελος 1996, 152.

³³⁷ . Σμυρνάκης 1903, 532.

³³⁸ . Θεοχαρίδης 1990.

³³⁹ . Θεοχαρίδης 1982.

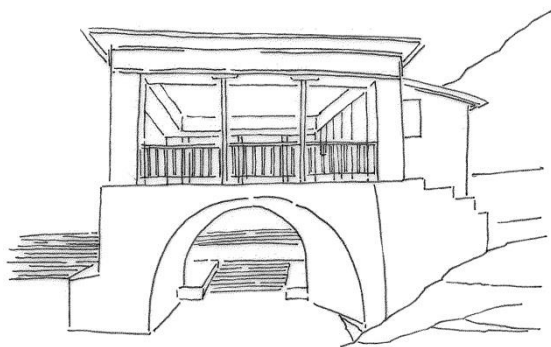
Εικόνα 105. Σχέση συγκροτήματος αρσανά με το Μοναστήρι Διονυσίου

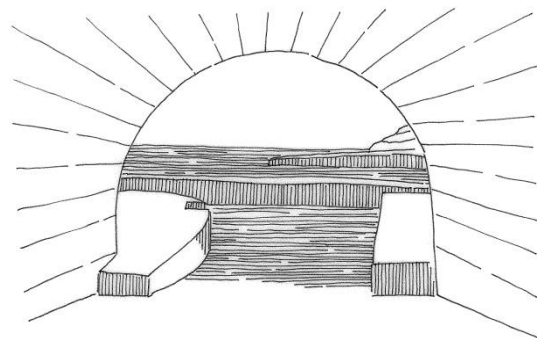
Εικόνα 106. Μονοπάτι από τον αρσανά προς το Μοναστήρι Διονυσίου

Εικόνα 108. Μονοπάτι από τον αρσανά προς το Μοναστήρι Διονυσίου

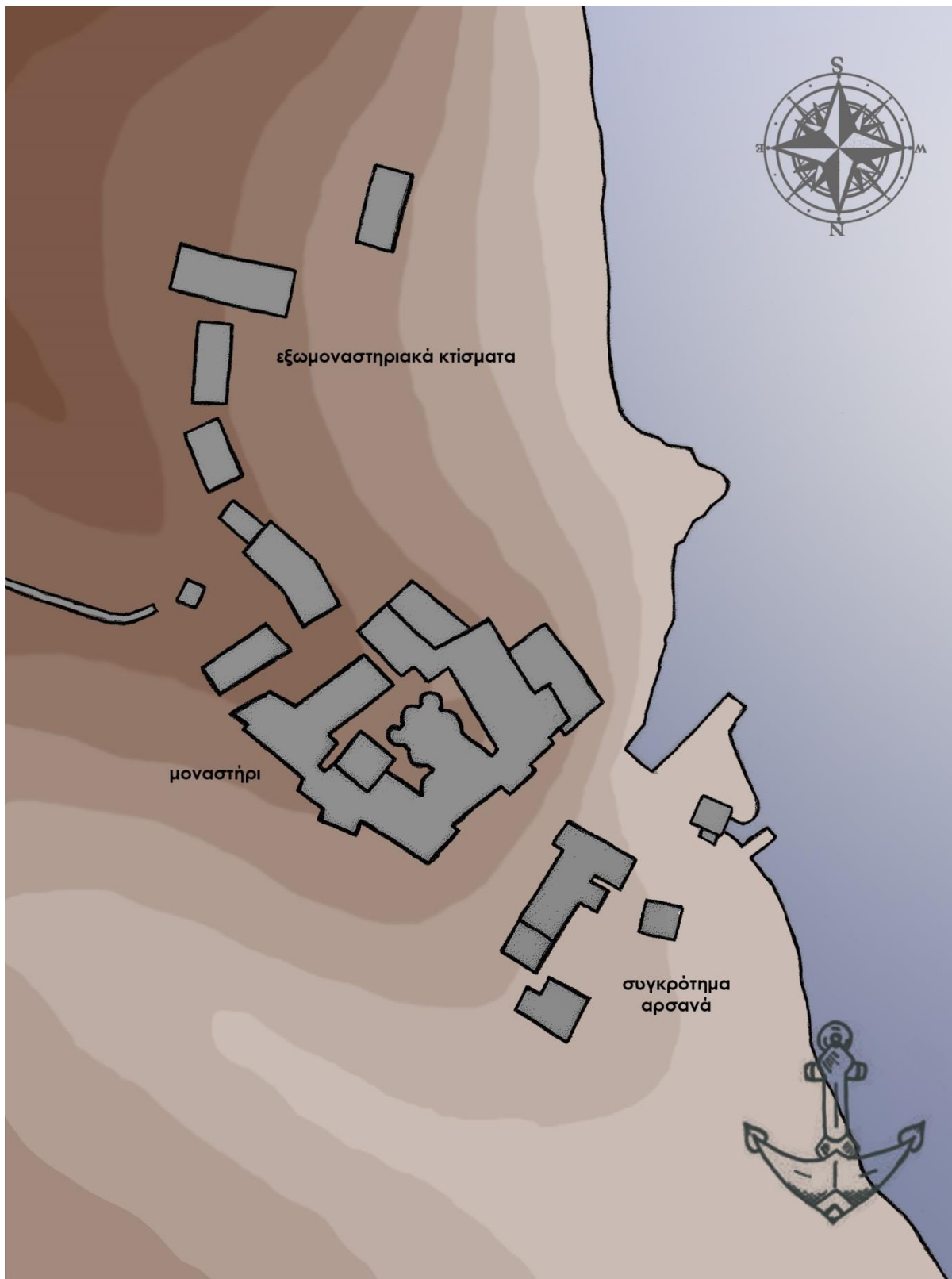

Εικόνα 107. Κιόσκι συγκροτήματος αρσανά Μονής Διονυσίου

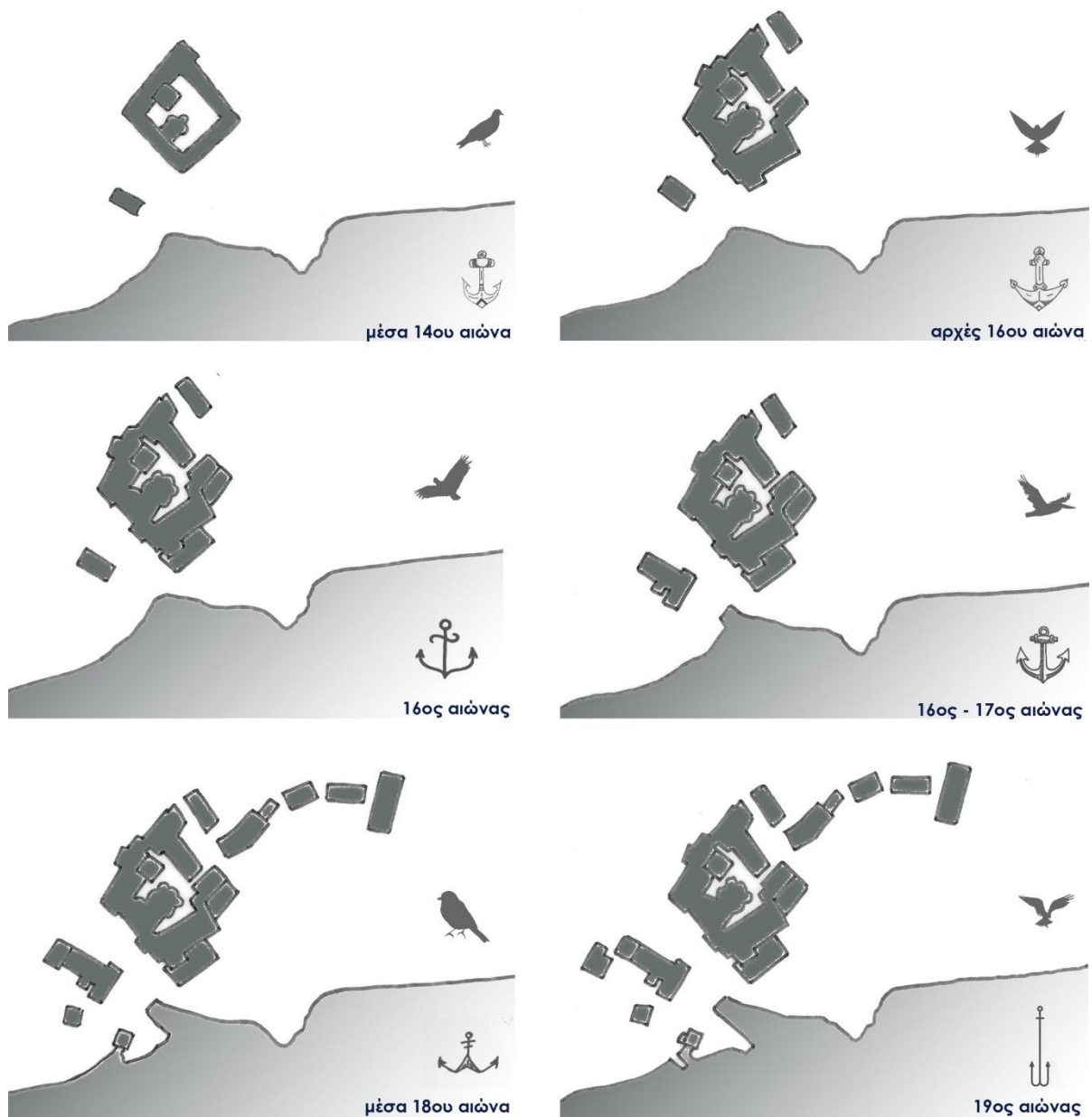
Εικόνα 109. Κιόσκι συγκροτήματος αρσανά Μονής Διονυσίου

Εικόνα 110. Τοπογραφικό Μονής Διονυσίου

Εικόνα 111. Οικοδομικές φάσεις Μονής Διονυσίου

κινήσεις των πειρατικών πλοίων σε μεγάλη απόσταση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της χωροθετικής αντίληψης της σχέσης του συγκροτήματος του αρσανά με το

μοναστήρι αποτελεί η περίπτωση του επινείου της Μονής Διονυσίου³⁴⁰. Η ίδρυση του μοναστηριού χρονολογείται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Κατασκευάζεται πρώτα ο πύργος, στην θέση του σημερινού πύργου,

³⁴⁰ . Η αναφορά στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της μονής Διονυσίου, που ακολουθεί, είναι μέρος μελέτης του Πλ. Θεοχαρίδη, βλ. Θεοχαρίδης 1982.

το καθολικό, τα κελιά, το περιμετρικό τοίχος και δεξαμενή με μικρό ξύλινο υδραγωγείο³⁴¹. Μετά την ολοσχερή καταστροφή του μοναστηριού από πυρκαγιά το 1535, το μοναστήρι αναδομείται: ανακαίνιση πύργου, την κατασκευή κτιστού υδαταγωγού, ανακατασκευή καθολικού και ανατολικής πτέρυγας καθώς και προσθήκη κτίσματος στο νοτιοδυτικό τμήμα του περιβόλου. Η κατασκευή του αρσανά μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 16^{ου} αιώνα (1593-1636). Εξετάζοντας την οικοδομική ιστορία του μοναστηριακού συγκροτήματος, διαπιστώνουμε ότι οι επιλογές χωροθέτησης και κατασκευής είχαν ως κύρια προτεραιότητα την ασφάλεια του. Συγκεκριμένα η θέση της μονής δεν είναι τυχαία, χωροθετείται στην απόκρημνη δυτική άκρη της απότομης ράχης του βουνού, έτσι ώστε να υπάρχουν δυο μόνο προσπελάσεις, μία βορειοανατολικά και μία νότιο-νοτιοδυτικά.

Οι δυο αυτές προσπελάσεις καταλήγουν σε ένα πλάτωμα έξω από την είσοδο του μοναστηριού. Η πρόσβαση στο πλάτωμα προφυλάσσονταν, η πρώτη διαμέσου της εξωτερικής πύλης και η δεύτερη μέσω των κεκλιμένων τοίχων και των αναλημματικών τοίχων³⁴². Αν κάποιος έφθανε στο πλάτωμα, τότε ήταν κυκλωμένος από πολεμίστρες, τοποθετημένες σε όλο το ανάπτυγμα της ανατολικής όψης. Το καλντερίμι, που ανεβαίνει από τον αρσανά, ελέγχεται από καταχύστρες-φονιάδες. Τα κανόνια πίσω από τις κανονιοθυρίδες του πύργου και της νοτιοδυτικής γωνίας του περιβόλου έλεγχαν τις μακρινές κινήσεις: στην ανοιχτή θάλασσα στα νότια, στο αραξοβόλι του αρσανά στα νοτιοδυτικά και τις δυο μικρές παραλίες, δυτικά και νοτιοανατολικά, όπου μπορούσαν να αράξουν πλοία. Ένα από τα κανόνια του πύργου ήταν στραμμένο προς την δεξαμενή του υδαταγωγού.

³⁴¹ . Για την ίδρυση ενός μοναστηριού προτεραιότητα είχε η εξασφάλιση οχύρωσης, νερού και χώρων προσευχής, (πύργος, υδατοδεξαμενή και καθολικό)

³⁴² . Ο αποκλεισμός από την νότια πλευρά εξασφαλιζονταν πιθανόν με κάποιο τρόπο αλλά σήμερα δεν γνωρίζουμε τον τρόπο. Ίσως μια ξύλινη σκάλα, που έδινε πρόσβαση σε αναλημματικό τοίχο, σε περιόδους κρίσης απομακρύνονταν.

3. 4 Τα συνοδευτικά κτίσματα των αρσανάδων

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, με την αποκρυστάλλωση των συνθηκών ασφάλειας, ευμάρειας και γενικότερης ανόρθωσης, οι αρσανάδες των μοναστηριών του Αγίου Όρους πλαισιώνονται από κτίσματα βοηθητικών χρήσεων. Με την ανοικοδόμηση των νέων αυτών κτισμάτων δημιουργούνται παραθαλάσσια συγκροτήματα. Ο αριθμός των συνοδευτικών κτισμάτων για κάποια συγκροτήματα είναι μεγάλος, όπως της Μονής Βατοπεδίου, αλλά για κάποια μικρός, όπως της Μονής Κωνσταμονίου. Τα σημαντικότερα συνοδευτικά κτίσματα είναι τα εργατόσπιτα και οι αποθήκες, τα οποία απαντούν στα περισσότερα συγκροτήματα αρσανάδων. Κτίσματα όπως ψαρόσπιτα, μικροί αρσανάδες, κιδόσκια, κηπόσπιτα, βουρδουναρειά και φρεατοστεγασμάτα απαντούν σε λίγα συγκροτήματα αρσανάδων και η κατασκευή τους σχετίζεται με την εγγύτητα του μοναστηριού με την θάλασσα.

Η χωροταξική τους οργάνωση δεν ακολουθεί εσωστρεφή διάταξη, χαρακτηριστικό μεγάλων αλλά και

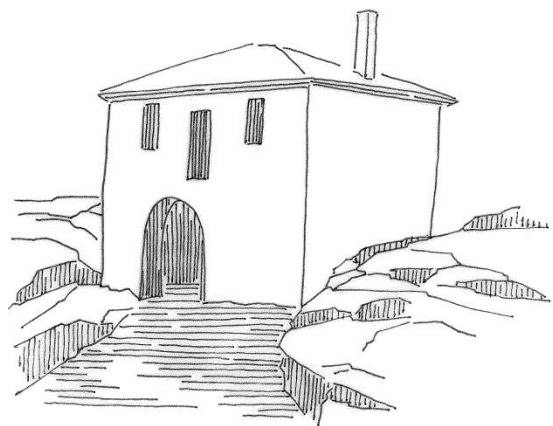
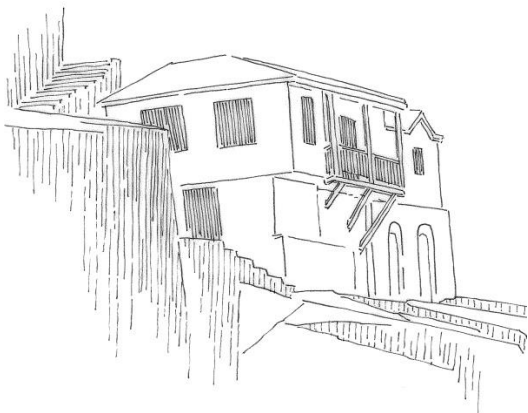
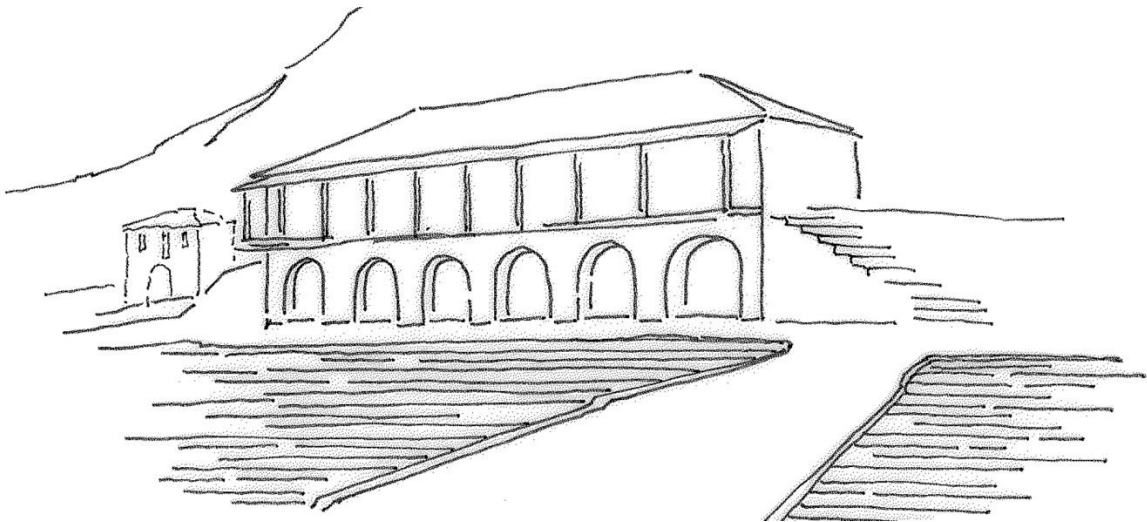
μικρότερων οικήσεων, ή κάποιο προκαθορισμένο σχέδιο. Αντίθετα, τα συγκροτήματα διαρθρώνονται με αυθόρμητη χάραξη, η οποία ορίζεται από την μορφολογία και τις κλίσεις του εδάφους. Η επέκταση πραγματοποιείται προς όλες τις κατευθύνσεις και η διάταξη των κτισμάτων δεν έχει πάντα σχέση με τον προσανατολισμό αλλά τις περισσότερες φορές με την θέα προς την θάλασσα.

εργατόσπιτο

Εργατόσπιτα είναι οι χώροι κατοικίας του εργατοτεχνικού προσωπικού, που ζει στο μοναστήρι³⁴³. Απαντούν μετά τον 18^ο αιώνα έξω από τον περίβολο των μοναστηριών. Είναι συνήθως μεγάλα σε μέγεθος, ώστε να καλύπτουν τη στέγαση μεγάλου αριθμού ατόμων σε μικρότερες ομάδες κατά δωμάτια. Συχνά έχουν διάταξη Π και φέρουν επιμήκη εξώστη στον όροφο.

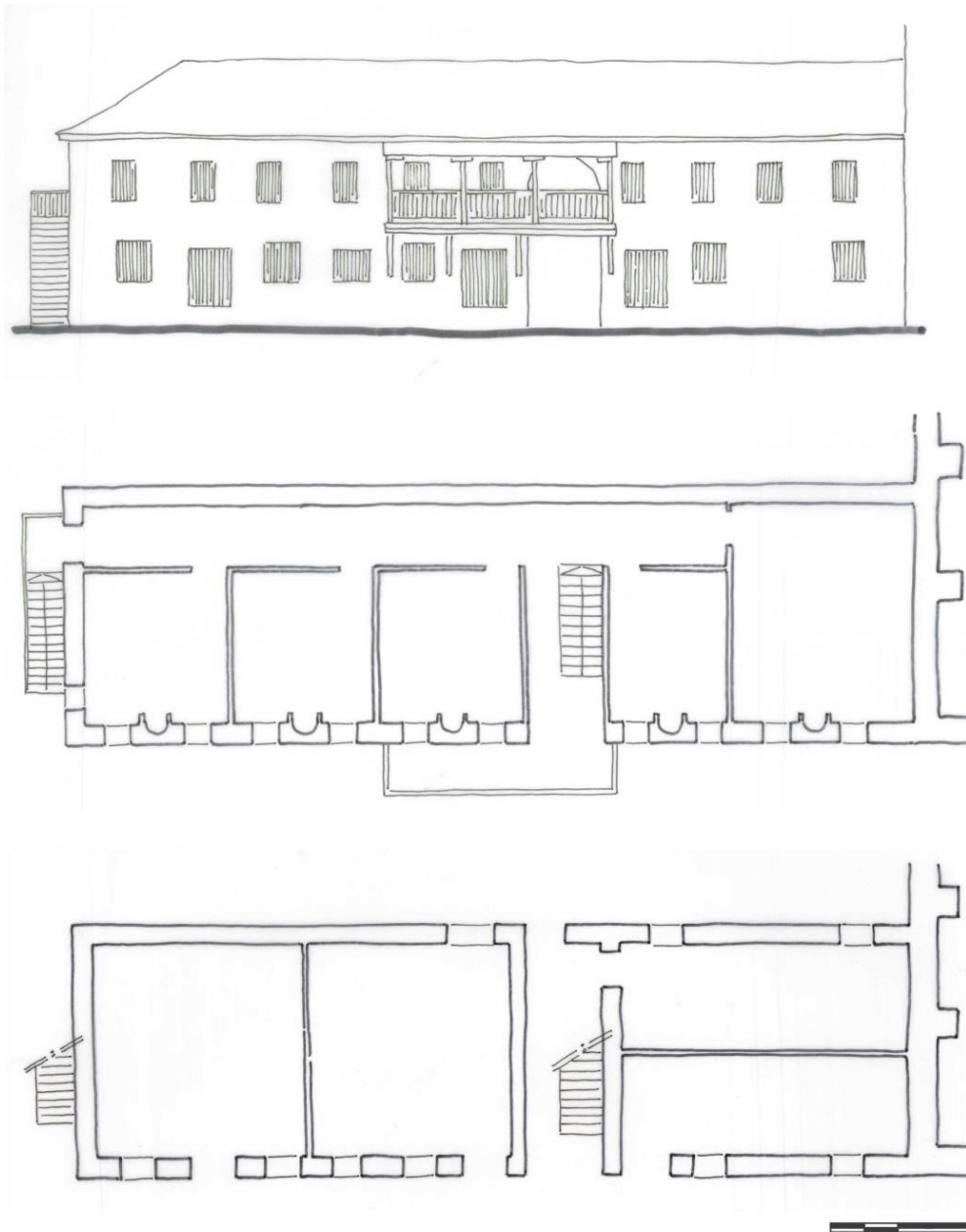
³⁴³ . Για τα εργατόσπιτα βλ. Θεοχαρίδης 1991, 302.

Εικόνα 112. Συνοδευτικά κτίσματα αρσανάδων

Εικόνα 113. Εργατόσπιτο Μονής Ξηροποτάμου

Πολλά από αυτά είναι κατασκευασμένα στα συγκροτήματα των αρσανάδων, είναι μικρότερων διαστάσεων και ακολουθούν τους γνωστούς τύπους των λαϊκών κατοικιών : πλατυμέτωπο με ή χωρίς χαγιάτι καθώς και πιο απλούς τύπους.

Επικρατέστερος τύπος είναι το πλατυμέτωπο κτήριο χωρίς χαγιάτι. Σώζονται δίχωρα και τετράχωρα. Στην πρώτη ομάδα³⁴⁴, το ισόγειο είναι μονόχωρος αποθηκευτικός χώρος ενώ στον όροφο παρατάσσονται δύο δωμάτια

³⁴⁴ . Περίπτωση αρσανά Μονών Δοχειαρίου, Παντοκράτορος και Σίμωνος Πέτρας.

κελιών, με ανοίγματα συνήθως προς την μεσημβρία. Η πρόσβαση στα κελιά γίνεται είτε από εξώστη, που καταλαμβάνει το μήκος του κτιρίου είτε από το ένα δωμάτιο στο άλλο. Στην δεύτερη ομάδα³⁴⁵, τα τέσσερα δωμάτια του ορόφου διατάσσονται το ένα δίπλα στο άλλο. Η πρόσβαση γίνεται είτε από εξώστη είτε από εσωτερικό διάδρομο.

Ο τύπος του πλατυμέτωπου με χαγιάτι αριθμεί μια περίπτωση, αυτή στο συγκροτήμα της μονής Ξηροποτάμου. Στο όροφο παρατάσσονται πέντε δωμάτια, η πρόσβαση στα οποία γίνεται μέσω εσωτερικού διαδρόμου. Στην μέση του μήκους του κτιρίου διαμορφώνεται μικρό χαγιάτι. Στην κατηγορία των απλών τύπων³⁴⁶, τα κτίσματα είναι σχεδόν τετράγωνης κάτοψης και οι χώροι των δωματίων αναπτύσσονται περιμετρικά.

αποθήκη

Η ύπαρξη χώρων αποθήκευσης στα συγκροτήματα των αρσανάδων είναι απαραίτητη³⁴⁷. Πέρα από τα ισόγεια των εργατόσπιτων, που χρησιμεύουν ως αποθήκες, η φύλαξη των προϊόντων (ξύλεια, αγροτικά προϊόντα) οργανώνονται

³⁴⁵ . Περίπτωση αρσανά Μονών Βατοπεδίου και Σταυρονικήτα.

³⁴⁶ . Στην περίπτωση του αρσανά της Μονής Ιβήρων, δεξιά και αριστερά ενός διαδρόμου, που τοποθετείται αξονικά του κτιρίου, παρατάσσονται από δυο δωμάτια. Στην περίπτωση των Μονών Γρηγορίου, Διονυσίου και Βατοπεδίου, ένας μικρός διάδρομος δίνει πρόσβαση σε τρία δωμάτια που τον περιβάλλουν.

³⁴⁷ . Για τις αποθήκες βλ. Θεοχαρίδης 1991, 305.

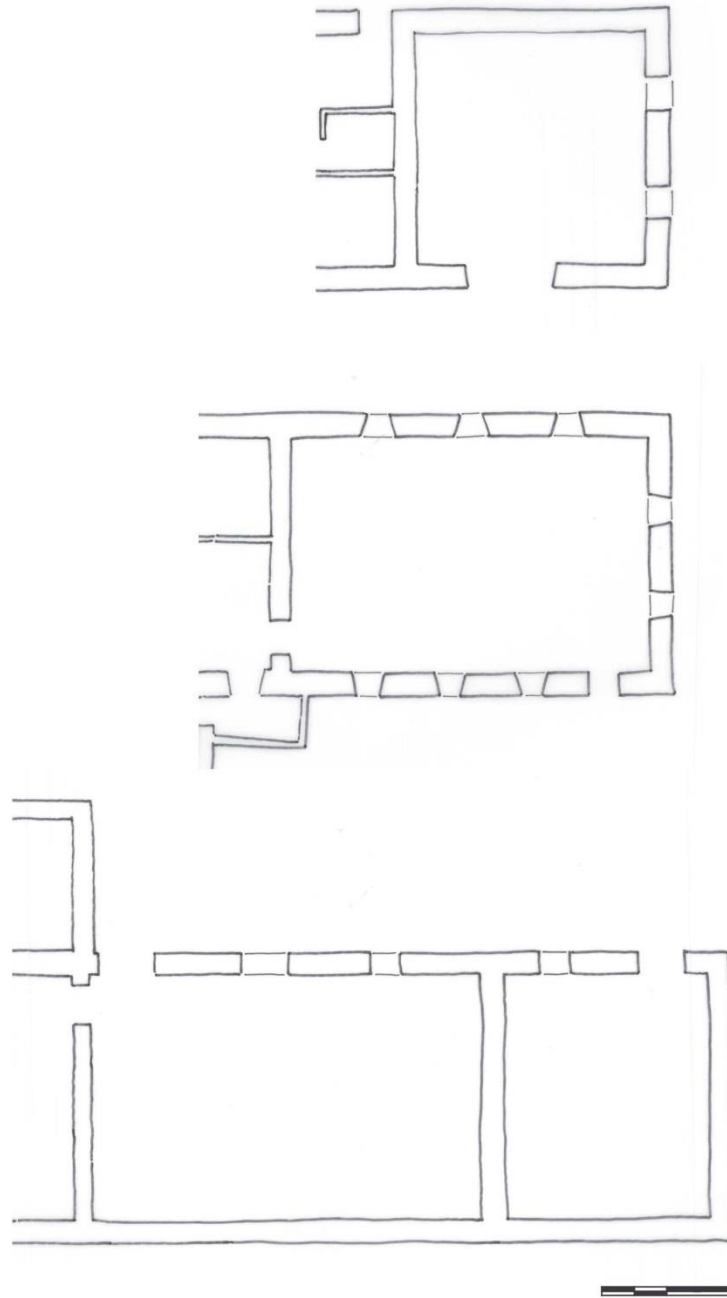
και σε κτίσματα αμιγώς αποθήκευσης. Αποθήκες στις ακτές της χερσονήσου χρονολογούνται από τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του οργανωμένου μοναχισμού στο Άγιο Όρος³⁴⁸. Αυτές, που σώζονται σήμερα, είναι κτίσματα του 19^{ου} αιώνα και εμφανίζονται σε τρεις τύπους : α) μεγάλων διαστάσεων αποθήκες, β) μικρών διαστάσεων αποθήκες και γ) αποθήκες σε άμεση ή έμμεση συνέχεια με τα κτίσματα των αρσανάδων.

Αποθήκες μεγάλων διαστάσεων σώζονται στα συγκροτήματα των αρσανάδων των Μονών Δοχειαρίου και Βατοπεδίου. Είναι κτίσματα επιμήκη, μονόχωρα, με δύο ή και τρεις ορόφους και με ρυθμική επανάληψη των παραθύρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σιταποθήκη της Μονής Βατοπεδίου, η οποία αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες αποθήκες του Αγίου Όρους. Χρονολογείται το 1820, είναι τριώροφη, ορθογώνιας κάτοψης και διαστάσεων 9,0 X 25,0 μέτρα περίπου.

Στα συγκροτήματα των αρσανάδων των Μονών Σταυρονικήτα και Μεγίστης Λαύρας σώζονται μικρές ισόγειες αποθήκες ενώ της Μονής Διονυσίου φέρει και όροφο. Αποθήκες κατασκευάζονται και σε συνέχεια των αρσανάδων. Στην περίπτωση των Μονών Παντοκράτορος και Διονυσίου, οι αποθήκες είναι ξέχωρα

³⁴⁸ . Σβορώνος 1987, 45.

Εικόνα 114. Αποθήκες προσαρτημένες σε αρσανά.
Πάνω: Μονή Παντοκράτορος
Μέσο: Μονή Κωνσταμονίτου
Κάτω: Μονή Διονυσίου

ισόγεια κτίσματα, προσαρτημένα στο πίσω μέρος των αρσανάδων. Στους αρσανάδες των Μονών Κωνσταμονίτου και Γρηγορίου,

οι αποθήκες χωροθετούνται στον όροφο του αρσανά.

μικρός αρσανάς

Πέρα από τα μεγάλα κτίσματα των αρσανάδων, υπάρχουν και μικρότεροι, οι οποίοι πλαισιώνουν, με τις λειτουργίες τους, τα συγκροτήματα των επιπέδων των μοναστηριών. Δεν απαντούν σε πολλά συγκροτήματα αλλά σε ορισμένα είναι τέτοιων διαστάσεων, που υποβοηθούν πλήρως τις δραστηριότητες των μεγάλων караβοστασίων. Είναι διώροφα, ορθογωνικής κάτοψης. Το ισόγειο είναι караβοστάσιο ενώ ο όροφος περιλαμβάνει χώρους κατοικίας.

Εμφανίζονται δυο τύποι : α) το караβοστάσιο είναι μεγάλων διαστάσεων και ο όροφος καλύπτει μέρος του ισόγειου και β) το караβοστάσιο είναι μικρών διαστάσεων και ο όροφος καλύπτει όλο το επίπεδο του ισόγειου.

Ο πρώτος τύπος μικρού αρσανά είναι προγενέστερος του δευτέρου και προσαρτάται, σε όλες τις περιπτώσεις, σε αρσανά πύργου. Οι μικροί αρσανάδες των Μονών Δοχειαρίου και Ιβήρων μπορούν να υπαχθούν στην πρώτη κατηγορία. Τα δυο αυτά κτίσματα ακολουθούν τον τύπο του αρσανά πύργου, χωρίς να διαθέτουν τον οχυρό χαρακτήρα τους. Το μήκος του караβοστασίου ξεπερνά τα 20,0 μέτρα και ο μικρών διαστάσεων όροφος περιλαμβάνει λίγους χώρους κελιών. Της Μονής Ιβήρων σώζει και παρεκκλήσι.

Τα κτίσματα των μικρών αρσανάδων των Μονών Φιλοθέου και

Βατοπεδίου υπάγονται στην δεύτερη κατηγορία. Πρόκειται για μικρά διώροφα κτίσματα, με το μήκος των караβοστασίων να φθάνει τα 10,0 μέτρα. Η αρχιτεκτονική τους ακολουθεί αυτή των μικρών αρσανάδων, που είναι εγκατεστημένοι στις ακτές της χερσονήσου.

κίосκι

Τα κίосκια συνήθως απαντούν έξω από τον μοναστηριακό περίβολο και σε κοντινή απόσταση από την πύλη της εισόδου του μοναστηριού³⁴⁹. Είναι απλές ημιυπαίθριες ανοιχτές κατασκευές και κατασκευάζονται με μια ακολουθία είτε πετρόκτιστων πεσσών είτε ξύλινων κολώνων, στην οποία στηρίζεται η στέγη. Η χρήση τους περιορίζεται στην προσφορά ανάπαυλας και για τον λόγο αυτό χωροθετούνται σε μέρη με την καλύτερη δυνατή θέα.

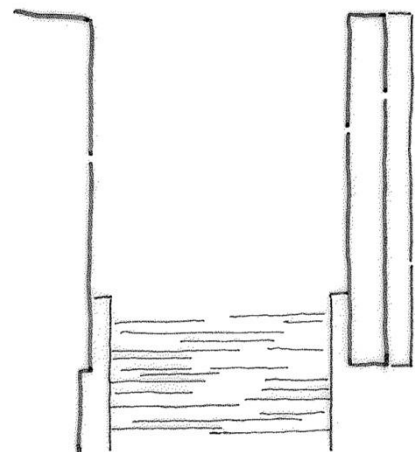
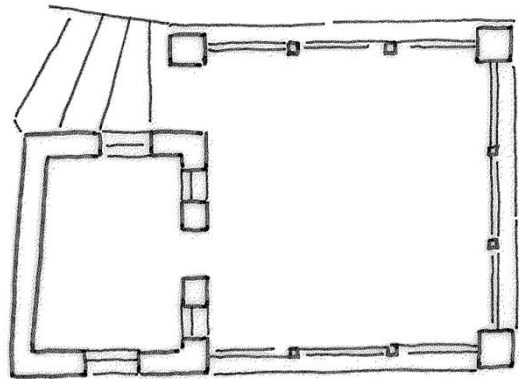
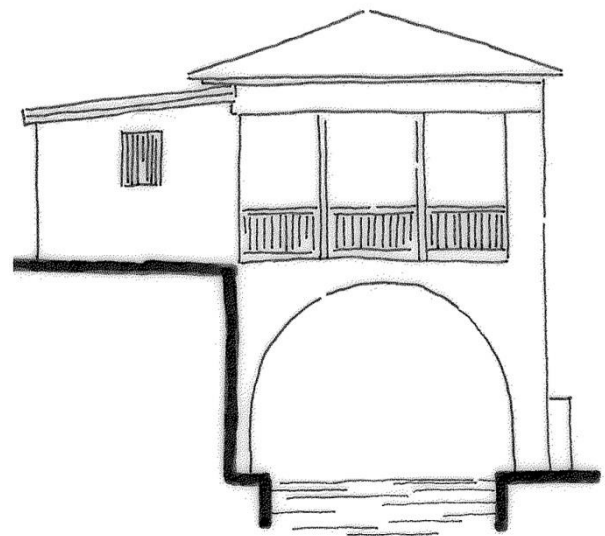
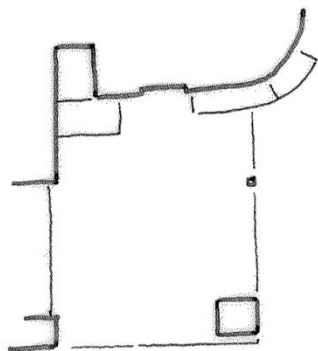
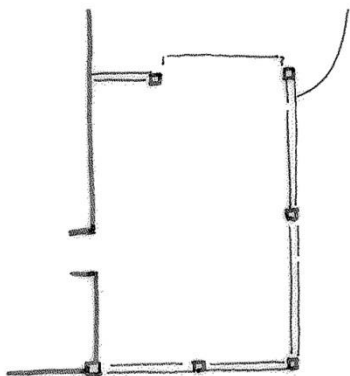
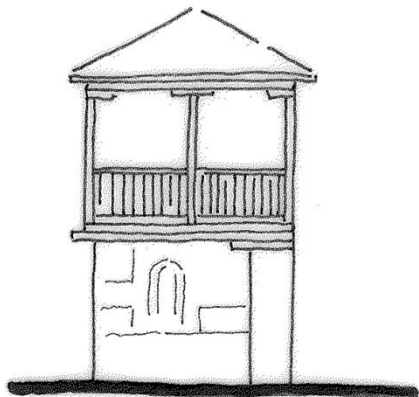
Κίосκι σε συγκρότημα αρσανά απαντά ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, με δυνατή την υπόθεση της ύπαρξης τους και παλαιότερα. Σήμερα, σώζονται στον αρσανά των Μονών Διονυσίου και Δοχειαρίου, ενώ πριν τις αρχές του 20^{ου} αιώνα φαίνεται ότι υπήρχε και στην Σίμωνος Πέτρας.

Τα κίосκια των αρσανάδων αποτελούν ένα σύστημα λειτουργιών. Είναι διώροφα και κάθε επίπεδο λειτουργεί

³⁴⁹ . Για τα κίосκια βλ. Θεοχαρίδης 1991, 305.

αυτόνομα, προσδίδοντας σύμπτυξη χρήσεων στο κτίσμα. Έτσι, και στις δυο κατασκευές, ο όροφος στεγάζει το κίосκι ενώ ο ισόγειος χώρος για την μονή Διονυσίου λειτουργεί ως μικρό караβοστάσιο και στην μονή Δοχειαρίου στεγάζει κρήνη.

Εικόνα 115. Κίосκι αρσανά Μονής Δοχειαρίου

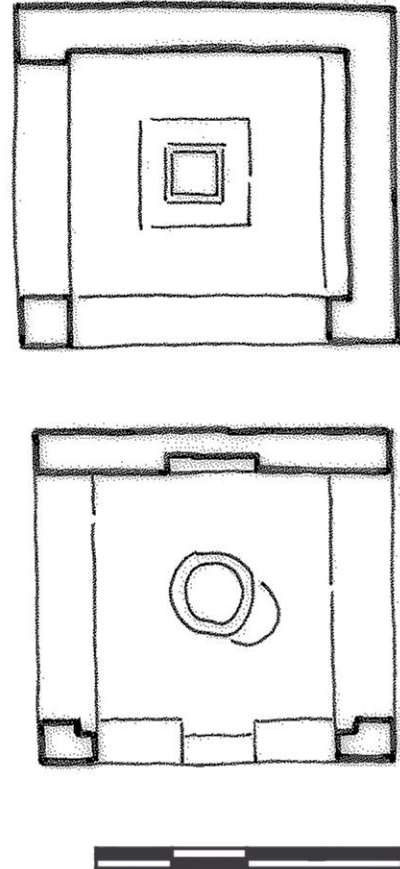
Εικόνα 116. Κίосκι αρσανά Μονής Διονυσίου

Φρεατοστεγάσμα

Τα φρεατοστεγάσματα είναι ημιυπαίθριες κατασκευές, οι οποίες αποσκοπούν στην προστασία αντλούμενου πόσιμου ύδατος από φρεάτιο³⁵⁰. Πρόκειται για αρχιτεκτονικές κατασκευές, οι οποίες παρ' όλες τις ομοιότητες με τις φιάλες των μοναστηριών, διαφοροποιούνται από αυτές ως προς την σκοπιμότητα και την μορφολογία τους. Απαντούν τόσο εντός όσο και εκτός των μοναστικών συγκροτημάτων.

Τέτοιες κατασκευές σώζονται στα συγκροτήματα αρσανάδων των Μονών Ξηροποτάμου και Παντοκράτορος. Είναι απλές ανοικτές κατασκευές τετράγωνης κάτοψης, διαστάσεων 4,5 X 4,5 μέτρων περίπου, και φέρουν κάλυψη με τετράρυχη στέγη. Τυπολογικά και μορφολογικά, ακολουθούν τους γνωστούς τύπους φρεατοστεγασμάτων, που απαντούν εντός των μονών. Μολονότι τα φρεάτια των πηγαδιών χρονολογούνται πριν τις κατασκευές των φρεατοστεγασμάτων, η προστασία τους οργανώθηκε μετά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το γεγονός αυτό συνηγορεί με την ευρύτερη οργάνωση των συγκροτημάτων των αρσανάδων.

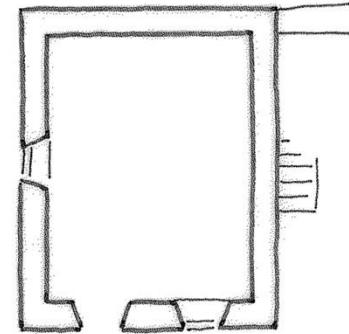
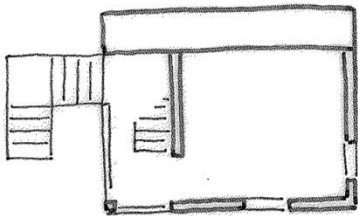
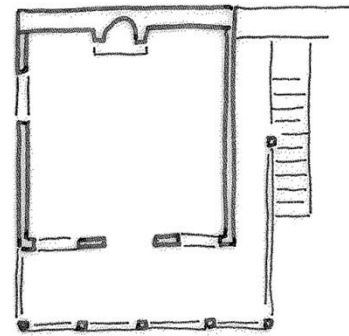
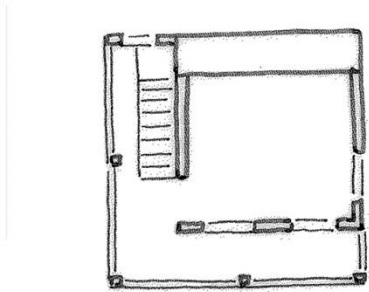
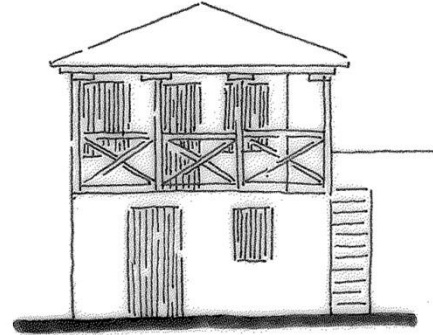
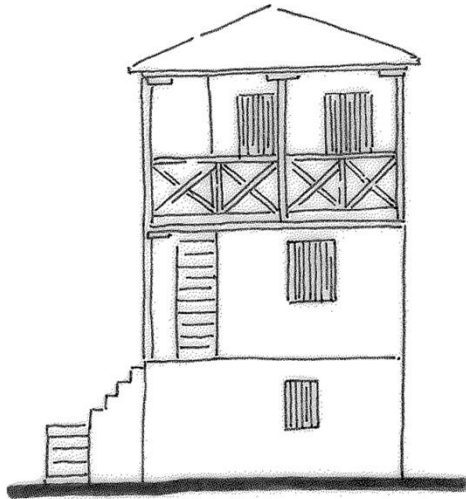
Εικόνα 117. Φρεατοστεγάσμα
Πάνω: Μονής Ξηροποτάμου
Κάτω: Μονής Παντοκράτορος

Κηπόσπιτο

Ο κήπος των μονών συνήθως είναι κοντά στο μοναστήρι και περιφράσσεται με ψηλή μάντρα. Στις περιπτώσεις, που είναι απομακρυσμένος συχνά συνοδεύεται από κηπόσπιτο³⁵¹. Τα κηπόσπιτα είναι μικρά δώροφα κτίσματα και αποτελούν ένα είδος μικρού κελιού. Το ισόγειο περιλαμβάνει

³⁵⁰ . Για τα φρεατοστεγάσματα βλ. Θεοχαρίδης 1991, 305 και Μυλωνάς 1963, 203.

³⁵¹ . Για τα κηπόσπιτα βλ. Θεοχαρίδης 1991, 302. Τόσο στην Μονή Εσφιγμένου όσο και στην Κωνσταμονίου, οι κήποι των μοναστηριών βρίσκονται κοντά στους αρσανάδες, αλλά δεν υπάρχουν κηπόσπιτα στα συγκροτήματα.

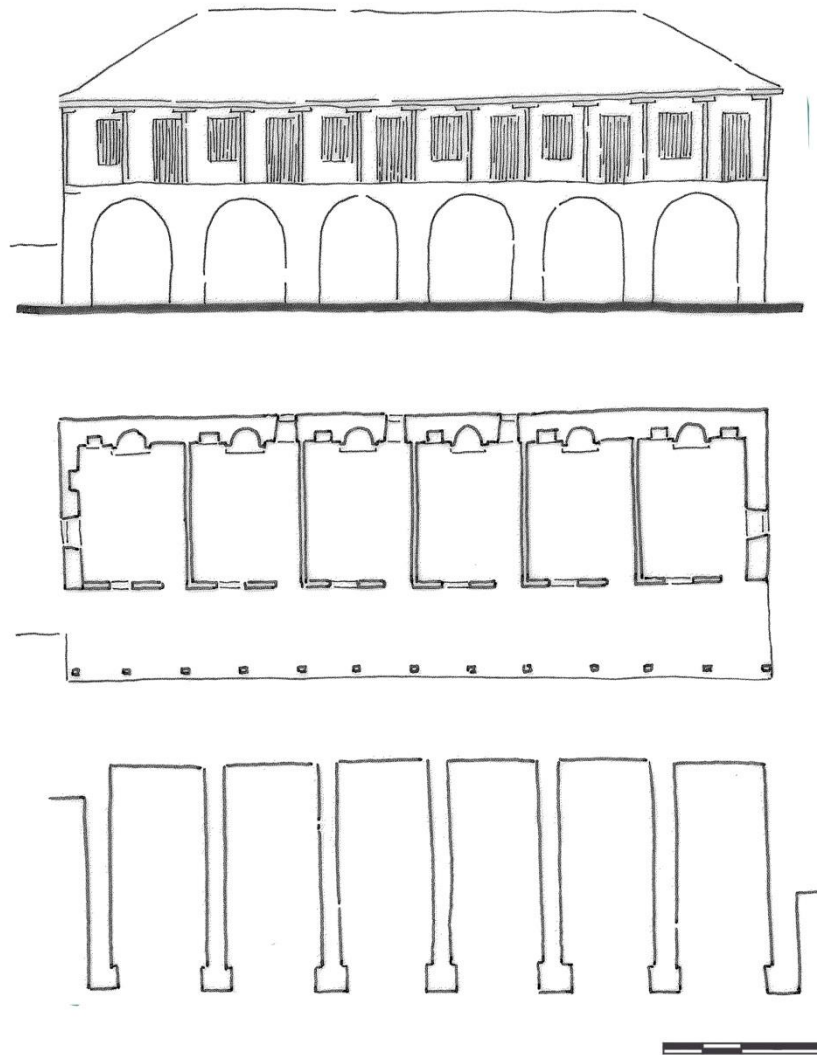
Εικόνα 118. Κηπόσπιτο Μονής Βατοπεδίου

Εικόνα 119. Κηπόσπιτο Μονής Βατοπεδίου

βοηθητικούς, αποθηκευτικούς χώρους ενώ ο όροφος στεγάζει τον μοναχό, το διακόνημα του οποίου είναι η φροντίδα του κήπου. Ο όροφος συχνά περιλαμβάνει και μικρό παρεκκλήσι. Χαρακτηριστικά κηπόσπιτα είναι των Μονών Αγίου Παύλου και Βατοπεδίου.

Κηπόσπιτα σε συγκρότημα αρσανά σώζονται μόνο σε αυτό της μονής Βατοπεδίου. Τον 19^ο αιώνα, κατασκευάστηκαν δυτικά του αρσανά τέσσερα κηπόσπιτα. Είναι μικρών διαστάσεων διώροφα ή τριώροφα κτίσματα, με σχήμα κάτοψης σχεδόν

Εικόνα 120. Ψαρόσπιτο Μονής Ιβήρων

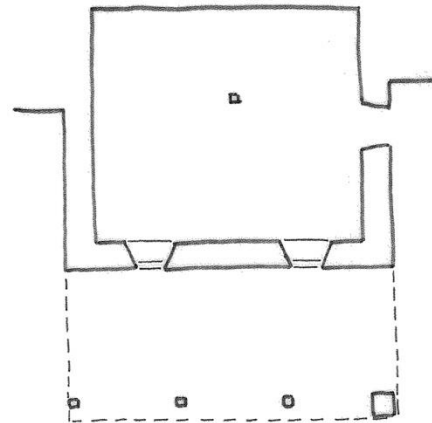
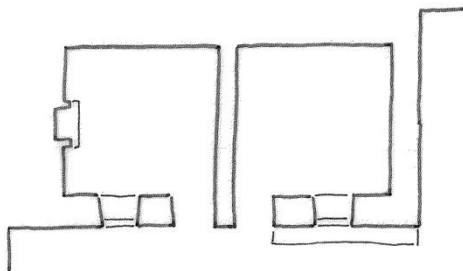
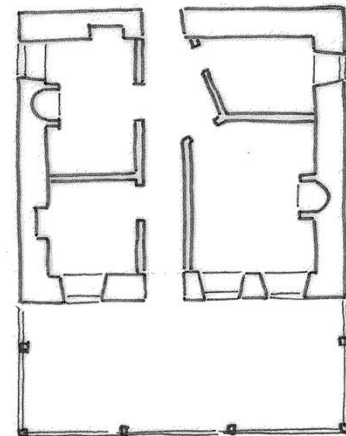
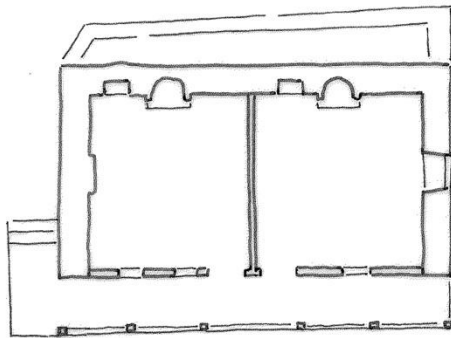
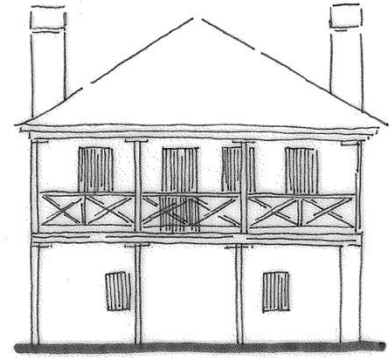
τετράγωνο. Οι περιμετρικοί τοίχοι του ισόγειου είναι λιθόκτιστοι και φέρουν λίγα μικρά ανοίγματα ενώ οι τοίχοι του ορόφου ή των ορόφων είναι από τσατμά και φέρουν μεγάλο αριθμό ανοιγμάτων. Τόσο το ισόγειο όσο και ο όροφος διαμορφώνονται μονόχωρα. Με εξωτερική κλίμακα γίνεται η πρόσβαση στον όροφο, στον οποίο υπάρχει εξώστης.

ψαρόσπιτο

Το ψαρόσπιτο είναι μικρό κτίσμα, δίπλα στην θάλασσα, που συνδυάζει τους χώρους κατοικίας του ψαρά (μοναχός ή λαϊκός) είτε με μικρά караβοστάσια είτε με αποθηκευτικούς χώρους³⁵². Ο αριθμός τους είναι μικρός και απαντά στις ακτές και των δυο πλευρών της χερσονήσου. Σήμερα, σώζονται στα συγκροτήματα

³⁵² . Για τα ψαρόσπιτα βλ. Θεοχαρίδης 1991, 302.

Εικόνα 121. Ψαρόσπιτο Μονής Δοχειαρίου

αρσανάδων των Μονών Δοχειαρίου, Ζωγράφου, Ξενοφώντος, Παντοκράτορος και Ιβήρων.

Είναι διώροφα κτίσματα και ο όροφος περιλαμβάνει χώρους κελιών. Στους αρσανάδες των Μονών Παντοκράτορος και Ιβήρων, το ισόγειο

Εικόνα 122. Ψαρόσπιτο Μονής Ξενοφώντος

αποτελεί караβοστάσιο ενώ των Μονών Ζωγράφου, Δοχειαρίου και Ξενοφώντος είναι αποθηκευτικοί χώροι.

Τα ψαρόσπιτα των μονών Ζωγράφου, Ιβήρων και Δοχειαρίου είναι πλατυμέτωπα, με μικρό πλάτος και η πρόσβαση στους χώρους του ορόφου γίνεται από έναν εξώστη. Τα ψαρόσπιτα των Μονών Παντοκράτορος και Ξενοφώντος είναι σχεδόν τετράγωνης κάτοψης και ενώ φέρουν εξώστη - απλωταριά, η πρόσβαση γίνεται ισόγεια από το πίσω μέρος.

Κύριο χαρακτηριστικό των ψαρόσπιτων είναι η εξωστρέφεια. Τα πολλά ανοίγματα, οι εξώστες και οι απλωταριές ενισχύουν την εικόνα του 'ανοικτού' κτιρίου.

βουρδουναριό

Οι στάβλοι συνήθως χωροθετούνται στα ισόγεια του περιβόλου των μοναστηριών³⁵³. Είναι επιμήκεις μεγάλοι χώροι, με ένα μόνο άνοιγμα και ελάχιστα παράθυρα. Μετά τον 18^ο αιώνα, με την ανάπτυξη των εξωμοναστηριακών συγκροτημάτων, τα βουρδουναριά κατασκευάζονται έξω από τον περίβολο

των μοναστηριών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βουρδουναριό της Μονής Βατοπεδίου, κτίσμα των μέσων του 19^{ου} αιώνα. Είναι ο μεγαλύτερος στάβλος, που σώζεται σήμερα στο Άγιο Όρος, διαστάσεων 42,0 X 15,0 μέτρων περίπου. Είναι δώροφος. Το στάβλισμα γίνονταν στον όροφο και η συλλογή της κοπριάς στο ισόγειο.

Βουρδουναριό σε συγκρότημα αρσανά σώζεται μόνο στην Μονή Γρηγορίου. Το στάβλισμα γινόταν στο ισόγειο και στον όροφο υπήρχε αποθήκη με σανό. Η ιδιαιτερότητα του κτίσματος έγκειται στο γεγονός ότι συνδύαζε τις δραστηριότητες του σταβλισματος με χώρους κατοικίας. Η κατοικία του βουρδουνάρη μοναχού γινόταν σε ένα χώρο σταβλισμού ζώων. Με τον τρόπο αυτό, διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους στάβλους του Αγίου Όρους. Τυπολογικά, με την ύπαρξη μιας στοάς, εν είδη διαβατικού, που δίνει πρόσβαση στον κυρίως χώρο του στάβλου, απομακρύνεται από τον τύπο του αυστηρού περικλειστού κτιρίου βουρδουναριού.

³⁵³ . Για τα βουρδουναριά βλ. Ορλάνδος 1958, 125-126.

3. 5 Προσεγγίσεις της ανάπτυξης και εξέλιξης των συγκροτημάτων των αρσανάδων των μοναστηριών

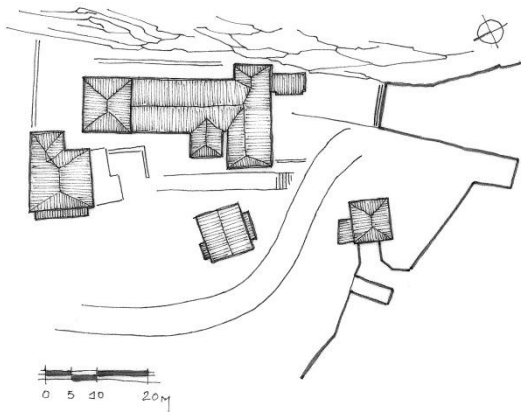
Το Άγιο Όρος, εκτός των μονών, αριθμεί και ένα μεγάλο αριθμό μικρών γεωγραφικών οικιστικών συσπειρώσεων, έξω και πολλές φορές μακριά από τα οχυρά συγκροτήματα. Πολλές από αυτές τις αθροίσεις εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες των μοναχών. Η εμφάνιση τέτοιων εξωμοναστηριακών συγκροτημάτων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, πραγματοποιήθηκε από πολύ νωρίς. Η ευρεία ανάπτυξη τους παρατηρήθηκε κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Τα κτήρια των αρσανάδων, μολονότι η θαλάσσια επικοινωνία ήταν δύσκολη, λόγω του αλίμενου της χερσονήσου, εμφανίστηκαν ήδη από τον 10^ο αιώνα και γύρω στον 17^ο αιώνα αναδομήθηκαν και συνδύασαν τον χώρο του караβοστασίου με χώρους οίκησης. Τον 18^ο και 19^ο αιώνα πλαισιώθηκαν από συνοδευτικά κτήρια και δημιούργησαν με τον τρόπο αυτό μικρές κτηριακές αθροίσεις.

Οι επιλογή της θέσης του κτηρίου του αρσανά εξαρτήθηκε από πολλούς παράγοντες. Αρσανάδες, που

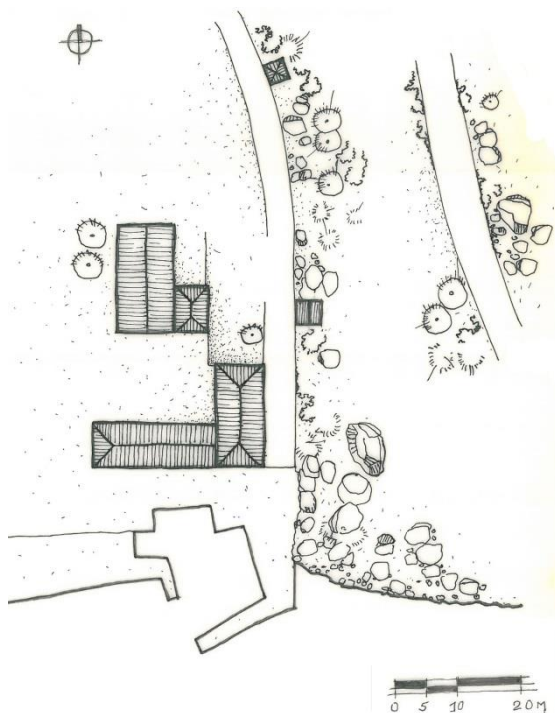
αντικατέστησαν παλιούς, όπως αυτοί των Μονών Κωνσταμονίτου και Αγίου Παύλου, μεταφέρθηκαν σε νέες θέσεις, οι οποίες εξασφάλιζαν προστασία από νότιους ανέμους, που δεν διέθεταν οι παλιοί. Οι αρσανάδες των Μονών Διονυσίου και της Γρηγορίου κτίστηκαν δίπλα σε ογκώδη βράχο για εξασφάλιση προφύλαξης από τους τοπικούς ανέμους. Ο λιμενοβραχίονας και το θαλάσσιο τείχος του αρσανά της Μονής Μεγίστης Λαύρας δημιούργησε ένα μικρό τεχνητό κόλπο. Ο Τούρκος ναύαρχος του 16^{ου} αιώνα Piri Reis³⁵⁴, αναφερόμενος στα λιμάνια της χερσονήσου, υποδεικνύει ότι το πιο ασφαλές από τους ανέμους λιμάνι είναι αυτό της Μονής της Μεγίστης Λαύρας. Ο αρσανάς στην Καλιάγρα δεν χωροθετήθηκε κάθετα στην ακτογραμμή αλλά στράφηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε η πρόσβαση σε αυτόν από τα καράβια να γίνεται μέσω ενός μικρού όρμου και όχι κατευθείαν από την ανοιχτή θάλασσα. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι βασικό κριτήριο

³⁵⁴ . Reis 1988, 64.

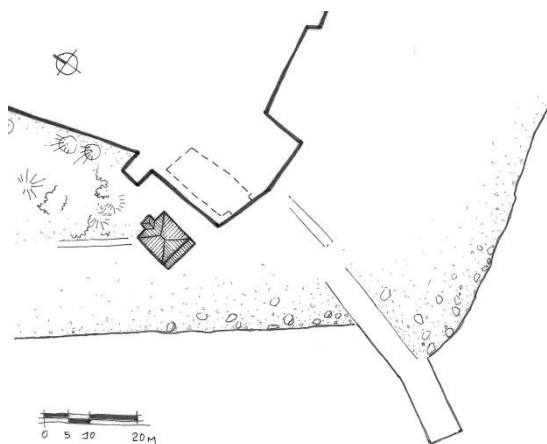

Εικόνα 123. Συγκρότημα αρσανά Μονής Διονυσίου

Εικόνα 124. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ξηροποτάμου

Εικόνα 125. Συγκρότημα αρσανά Μονής Ξενοφώντος

της επιλογής της χωροθέτησης των αρσανάδων ήταν η εξασφάλιση προστασίας από τους τοπικούς ανέμους³⁵⁵. Το κατάλληλο σημείο για άραγμα μικρών πλοιαρίων ήταν ένα απάνεμο τμήμα μιας μεγάλης αμμουδιάς.

Δεύτερο κριτήριο της θέσης των αρσανάδων ήταν το βάθος της θάλασσας. Επέλεγαν τα αβαθή τμήματα των κόλπων, τα οποία δεν ήταν κατάλληλα για αγκυροβόληση αλλά ήταν βολικά για καθέλκυση πλοιαρίων με την δημιουργία μιας 'γλίστρας'³⁵⁶. Θέσεις κοντά σε εκβολές χειμάρρων ήταν επιθυμητές γιατί οι προσχώσεις των εκβολών δημιουργούσαν αμμουδιές και εξασφάλιζαν ελαφρά κλίση στην ακτή και στην θάλασσα. Έτσι εξηγείται η χωροθέτηση πολλών αρσανάδων δίπλα σε χειμάρρους, όπως των Μονών Φιλοθέου, Αγίου Παύλου, Ζωγράφου, κ.α..

Τα ερωτήματα, που δημιουργούνται, είναι πότε τα μοναστήρια, παραθαλάσσια ή ηπειρωτικά, κινήθηκαν προς την θάλασσα, εντός ποιού πλαισίου, κάτω από ποιό καθεστώς και για ποιό λόγο. Τα μοναστήρια μέχρι τον 16^ο αιώνα ήταν περικλειστά, μετά ξεκίνησαν να ανοίγονται προς τις ακτές, έξω από τον οχυρό περίβολο, να κατευθύνονται προς την θάλασσα και να αναπτύσσουν οικήσεις παραθαλάσσιες. Την ίδια περίοδο, δηλαδή

³⁵⁵ . Για τους βυζαντινούς, τα λιμάνια έπρεπε να είναι απάνεμα, ανεξάρτητα από το είδος των ακτών, βλ. Μακρής 2006, 175.

³⁵⁶ . Πολλά νησιωτικά λιμάνια δημιουργήθηκαν σε αβαθή τμήματα αιγαιοπελαγίτικων όρμων, βλ. Μπελαβίλας 1999, 130.

την εποχή της μεγάλης έντασης του ναυτικού πολέμου και της πειρατείας, 15^ο και 16^ο αιώνα, το οικιστικό δίκτυο στις ακτές των νησιών του Αρχιπελάγους ήταν εκτεταμένο και η ελληνική ναυτική δραστηριότητα ήταν υπαρκτή³⁵⁷. Μετά τον 16^ο αιώνα, οι οικισμοί εξαπλώθηκαν έξω από τις οχυρώσεις. Την περίοδο αυτή, εντοπίζονται οικιστικές συγκροτήσεις σε λόφους πάνω από ακτή με λιμάνι στην βάση του λόφου. Μετά το 1600 η Σκάλα της Πάτμου απέκτησε κανονικές λιμενικές δραστηριότητες³⁵⁸. Στην Κάλυμνο, μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός βγήκε σταδιακά από το κάστρο και στη ρίζα του μεγάλου βράχου έκτισε τον οικισμό Χωριό, που αποτέλεσε τον ενδιάμεσο κρίκο για την κάθοδο στη θάλασσα³⁵⁹. Προς το τέλος του 17^{ου} αιώνα, ο παραθαλάσσιος οικισμός της Μυκόνου είχε ολοκληρωθεί, καταλαμβάνοντας τα πεδινά έξω από τον πυρήνα του Κάστρου³⁶⁰. Το 1700, το παράλιο οικιστικό δίκτυο είχε μετασχηματιστεί σε δίκτυο ζωντανών ναυτικών οικισμών και, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, στο Αιγαίο κυριαρχούσαν οι σκάλες και οι νησιωτικοί ενδιάμεσοι σταθμοί³⁶¹. Το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, το λιμάνι της Ύδρας δεν ήταν απλώς μια σκάλα στην οποία στάθμευαν ευκαιριακά διάφορα περαστικά πλοία, αλλά ένας κανονικός

³⁵⁷ . Μπελαβίλας 2004, 132.

³⁵⁸ . Για την οικιστική εξέλιξη στην Πάτμο, βλ. Μπελαβίλας 1999, 143-148.

³⁵⁹ . Για την παράλια αστική συγκρότηση στην Κάλυμνο βλ. Μπελαβίλας 1999, 71-73.

³⁶⁰ . Για τις οικιστικές συγκροτήσεις στην Μύκονο, βλ. Μπελαβίλας 1999, 118-120.

³⁶¹ . Μπελαβίλας 2005, 182-183.

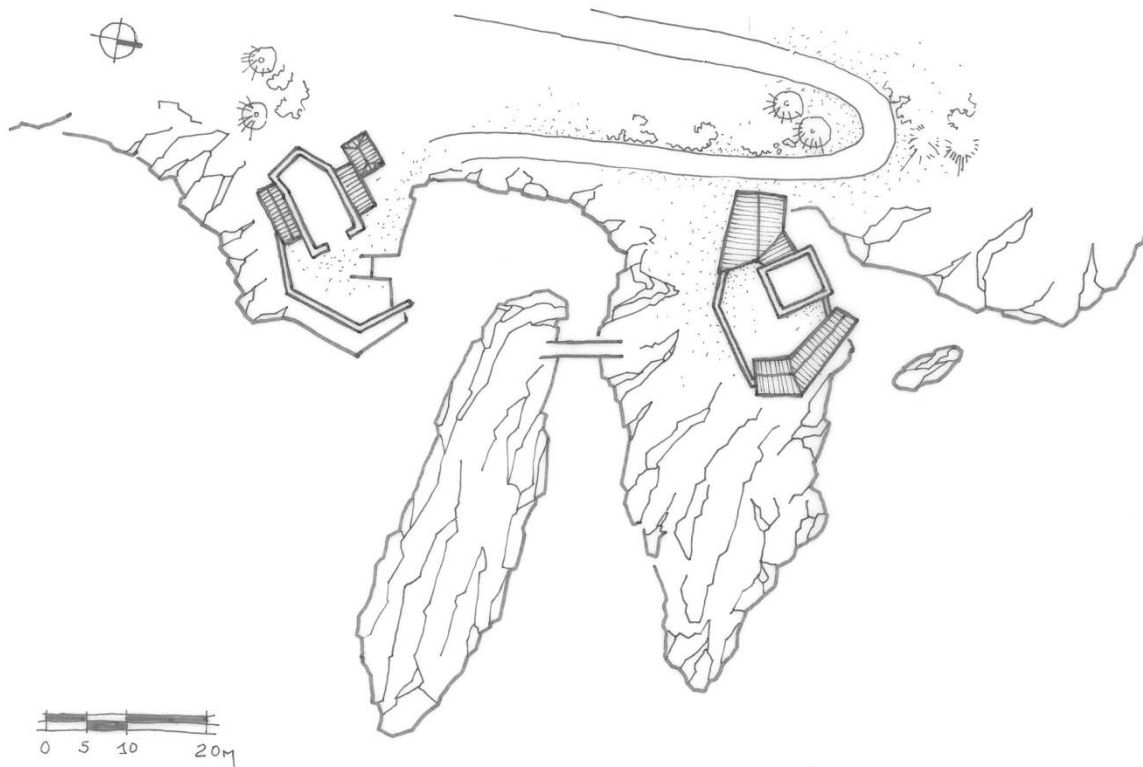
ναύσταθμος³⁶². Παράλληλα, την περίοδο αυτή, στις νησιωτικές ακτές κτίστηκαν βίγλες, οι οποίες είτε λειτούργησαν ως παρατηρητήρια είτε ήταν οχυρά καταφύγια για τους κατοίκους και αποθήκες για τις σοδιές³⁶³. Οι βίγλες παρείχαν οπτικό έλεγχο της θάλασσας και των στεριανών προσβάσεων στις κατοικημένες περιοχές. Παρατηρούμε λοιπόν ότι από τον 17^ο αιώνα και μετά, η χωρο-γεωγραφία των οικήσεων του Αγίου Όρους είναι όμοια με αυτή των νησιών του Αρχιπελάγους και όχι των αγροτικών πεδινών ή ορεινών οικισμών με την κλειστή οικονομία και τις περιορισμένες μορφές εκχρηματισμού: τα μοναστήρια, όπως οι οχυροί οικισμοί των νησιών, επεκτάθηκαν προς τη θάλασσα και δημιούργησαν οργανωμένα επίπεια, παρόμοιας λειτουργίας με τα λιμάνια των νησιών. Μονές, που τις χαρακτηρίζει η έννοια της απομόνωσης, συνδέθηκαν με την θάλασσα και ήταν σε συνεχή επικοινωνία μέσω αυτής με οργανωμένο και κτηριακά συγκροτημένο τρόπο. Δηλαδή η ανάπτυξη και η εξέλιξη των μικρών παράλιων συγκροτήσεων στο Άγιο Όρος ορίστηκε από την πολυσχιδή ακτογραμμή, τις νησίδες και τις βραχονησίδες.

Η παραθαλάσσια αυτή οικιστική ανάπτυξη συνδέεται με το θεσμικό καθεστώς, που λειτουργούσε στο Άγιο Όρος, καθώς και με τα πολιτικά και

³⁶² . Μπελαβίλας 1999, 132.

³⁶³ . Μπελαβίλας 1999, 67-68.

Εικόνα 126. Συγκρότημα αρσανά Μονής Μεγίστης Λαύρας

κοινωνικά γεγονότα της εποχής. Ήδη από τον 15^ο αιώνα, είχε επικρατήσει το ιδιόρρυθμο σύστημα λειτουργίας των μονών και κάθε μοναχός έπρεπε να φροντίζει για τη σίτισή του³⁶⁴. Το αξίωμα του Πρώτου είχε πάψει να υπάρχει από το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, ο αριθμός των μονών

σταθεροποιήθηκε με την αναγνώριση τους ως βακούφια και τα κελιά αγοράστηκαν από τις μονές³⁶⁵. Παράλληλα, η οθωμανική κρατική διοίκηση παρουσίασε τα πρώτα συμπτώματα εξασθλίωσης, λόγω διαφθοράς και σπατάλης χρημάτων³⁶⁶. Είχε πια τελειώσει η εποχή της ακμής, η λεγόμενη χρυσή περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ελληνικός πληθυσμός είχε ελευθερία κίνησης λόγω της εξασθένησης της κεντρικής κυβέρνησης³⁶⁷. Οι Βενετοί είχαν

³⁶⁴ . Το ιδιόρρυθμο σύστημα εισήχθη στο Άγιο Όρος τον 15^ο αιώνα, βλ. Βαγνης 1988, 236-237 και Παπασταματίου 2015, 109. Η πειρατεία δεν προκάλεσε μόνο μείωση των εκτός των μονών αναχωρητών αλλά και δυσκολίες στον επισιτισμό των μεγάλων μονών, έτσι έπρεπε να διευκολυνθούν οι μοναχοί να οικονομούν τα καθ' εαυτούς όπως μπορούν, βλ. Χρήστου, 1978, 152. Ο Γάλλος Περιηγητής Pierre Bellon, επισκεπτόμενος το Άγιο Όρος στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, γράφει ότι οι καλόγεροι δεν μένουν ποτέ άνεργοι. Χαράματα βγαίνουν από την πύλη του μοναστηριού με το εργαλείο του ο καθένας στο χέρι και το σακούλι στον ώμο. Άλλον κρατάει ξυνάρι, άλλος φτιάρι. Άλλοι είναι λωτόμοι στο δάσος και παρακάτω δουλεύουν στους ταρσανάδες, βλ. Σιμόπουλος 1972, 387.

³⁶⁵ . Μαμαλάκης 1971, 269.

³⁶⁶ . Για την πολιτική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 17^ο αιώνα, τις ανταρσίες των Ελλήνων και την σύνδεση του προβλήματος της ανεξαρτησία με την πολιτική της δυτικής Ευρώπης βλ. Ιστορία 1974, 324-354.

³⁶⁷ . Αντωνιάδη 1979, 218.

χάσει τις περισσότερες από τις σημαντικές κτήσεις τους και σταδιακά οι ιταλικές ναυτικές πόλεις στην Αδριατική, Δυτική Στερεά Ελλάδα και Κρήτη παρήκμασαν. Ο κύκλος της Βενετίας έκλεισε το 1669 με την κατάληψη της Κρήτης από την Τουρκία³⁶⁸. Σταδιακά διαμορφώθηκε μια αξιόλογη εμποροναυτική τάξη στα νησιά και στις παράλιες πόλεις³⁶⁹. Η Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε σε μεγάλο εξαγωγικό λιμάνι³⁷⁰. Ο Ελληνισμός δεν έμεινε απαθής παρατηρητής όλων αυτών των εξελίξεων αλλά αντιθέτως καλλιεργήθηκε αγωνιστικό πνεύμα και παρατηρήθηκαν οι πρώτες επαναστατικές ζυμώσεις.

Καταλήγοντας, η πρώτη διαπίστωση αφορά τις χωροθετήσεις και την γεωγραφική κατανομή των συγκροτημάτων των αρσανάδων. Κύριο τεκμήριο της χωροθέτησης τους είναι η ασφάλεια από τους καιρούς και η ασφάλεια στον ελλιμενισμό. Χαρακτηριστικά των λιμανιών είναι οι ελάχιστες κτιστές παρεμβάσεις και η μεγίστη αξιοποίηση των γεωφυσικών και κλιματικών

δεδομένων. Η ασφάλεια από την πειρατεία αποτελεί δευτερεύον κριτήριο και την επωμίζονται τα αμυντικά μέσα των οποιασδήποτε μορφής οχυρών κατασκευών, οι οποίες πλαισιώνουν με κάποιο τρόπο τα συγκροτήματα των αρσανάδων.

Η δεύτερη διαπίστωση αφορά την ιδιαίτερη σχέση των μοναστηριών με την θάλασσα και τον πειρατικό πόλεμο, που εξελίσσεται σε αυτή. Οι μονές διακρίνονται από μια τάση καθόδου προς τις ακτές. Αυτή την τάση δεν μπορεί να την διακόψει η πειρατεία. Η κάθοδος των μοναστηριών στις ακτές, η ανάπτυξη μικρών παράλιων οικήσεων καθώς και ο χρόνος, που χρειάζεται για να ολοκληρωθεί, σχετίζεται με το καθεστώς, που επικρατεί στην χερσόνησο και με τα πολιτικά γεγονότα που συντελούνται. Οι οικονομικές αφαιμάξεις από τους κατακτητές δεν είναι ικανές να επηρεάσουν την τάση καθόδου προς τις ακτές και υπερπηδούνται με τις πλούσιες χορηγίες ορθόδοξων ηγεμόνων. Οι δωρεές αυτές δεν είναι ο λόγος αλλά το μέσο.

³⁶⁸ . Για την κατάληψη της Κρήτης βλ. Βακαλόπουλος 1978, 472-546.

³⁶⁹ . Από τον 16^ο αιώνα το Δυρράχιο, η Αυλώνα, η Κορώνη, η Πάτρα, κ.α. εξελίσσονται σε μεγάλα λιμάνια, βλ. Τοδορον 1986, 121. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, τα ελληνικά πλοία, που προορίζονταν αρχικά για ακτοπλοΐα, σχημάτισαν ένα ισχυρό εμπορικό στόλο, που διέσχισε όλη την Μεσόγειο, βλ. Τοδορον 1986, 288.

³⁷⁰ . Για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης βλ. Σβορώνος 1979, 419-462.

ΜΕΡΟΣ Β: ΠΡΟΤΑΣΗ

ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ

Διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς

Ο σχεδιασμός της διαχείρισης είναι ένα από τα κύρια εργαλεία για την προστασία των πολιτιστικών αξιών. Ένα σύστημα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ένα πλαίσιο, που αποτελείται από τρία σημαντικά στοιχεία: το νομικό πλαίσιο, το οποίο καθορίζει τους λόγους της ύπαρξής του, το θεσμικό όργανο, το οποίο δίνει μορφή σε οργανωτικές ανάγκες και μετέχει στην λήψη των αποφάσεων, και τους πόρους (ανθρώπινοι, οικονομικοί και πνευματικοί πόροι), οι οποίοι καταστούν το σύστημα λειτουργικό. Τα στάδια της εξέλιξης του συστήματος διαχείρισης είναι τρία: σχεδιασμός, υλοποίηση και παρακολούθηση. Το στάδιο του σχεδιασμού περιλαμβάνει τα εξής: α. προετοιμασία, β. συλλογή δεδομένων και πληροφοριών, γ. αξιολόγηση σπουδαιότητας και δ. ανάπτυξη προτάσεων.

Ο μεγάλος βαθμός πολυπλοκότητας απαιτεί αυξημένη συμμετοχή και προηγμένη διαχειριστική

Εικόνα 127. Στοιχεία ενός συστήματος διαχείρισης

πρακτική. Οι μέθοδοι διαχείρισης θα πρέπει να συνάδουν με μία ευρύτερη, πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση προς τη διαχείριση της κληρονομιάς και να εστιάζουν περισσότερο στη δέσμευση της τοπικής κοινωνίας. Σε διάφορους τομείς προωθείται μία συμμετοχική προσέγγιση στη διαχείριση, κυρίως στον πολιτιστικό τομέα, δεδομένης της αντίληψης ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κοινή ιδιοκτησία των κοινωνιών και παράγοντα βιωσιμότητάς τους.

Εικόνα 128. Στάδια εξέλιξης ενός συστήματος διαχείρισης

Διατύπωση στρατηγικού σχεδίου

Το σχέδιο διαχείρισης είναι το εργαλείο, το οποίο καθορίζει και καθιερώνει την στρατηγική, τους στόχους, τις δράσεις και τις δομές υλοποίησης για τη διαχείριση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με βιώσιμο τρόπο³⁷¹. Το διαχειριστικό σχέδιο περιγράφει το μνημείο, εκθέτει τη σημαντικότητα και τις παγκόσμιες αξίες του μνημείου, προσδιορίζει τις πιέσεις και τους κινδύνους και τέλος, διατυπώνει ένα σχέδιο δράσης.

Οι παράμετροι για τον σχεδιασμό ενός βιώσιμου και αποτελεσματικού συστήματος διαχείρισης είναι οι εξής³⁷²:

1. Στήριξη της διαφορετικότητας: Κάθε σύστημα διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι μοναδικό,

2. Σαφήνεια και συντονισμός: Κάθε σύστημα διαχείρισης είναι κυκλικό, καθώς αξιολογεί την πορεία και τα επιτεύγματά του, έτσι ώστε να προσαρμόσει τις δράσεις που εκπονεί και να διαμορφώσει τον επόμενο κύκλο,

3. Ετοιμότητα για αντιμετώπιση κινδύνων: Κάθε σύστημα διαχείρισης θα πρέπει να είναι επαρκώς ευέλικτο για να αντιμετωπίσει απρόβλεπτα γεγονότα,

4. Συμμετοχική προσέγγιση: Η κοινή αντίληψη για το μνημείο και την σπουδαιότητά του από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς είναι απαραίτητη,

³⁷¹ . Ορισμός σύμφωνα με το πρώτο κεφάλαιο των Αρχών της Βαλέτα (Valletta Principles 2010).

³⁷² . UNESCO 2013, 60-62.

5. Ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς για την αειφόρο ανάπτυξη: Η καθιέρωση ενός ενεργού ρόλου για την πολιτιστική κληρονομιά στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης θα αποφέρει πολλαπλά αμοιβαία οφέλη.

Τα περιεχόμενα ενός σχεδίου διαχείρισης είναι τα ακόλουθα:

- Βασικοί στόχοι του διαχειριστικού σχεδίου
- Περιγραφή χώρου
- Σπουδαιότητα
- Νομοθετικό πλαίσιο και διαχείριση
- Δήλωση οράματος
- Προσδιορισμός κύριων ζητημάτων
- Ανάλυση SWOT
- Σχέδιο δράσης
- Σχέδιο υλοποίησης
- Πρόσθετες δράσεις
- Επέκταση σχεδίου υλοποίησης
- Εμπλεκόμενοι φορείς
- Φορέας υλοποίησης και λειτουργίας
- Εκτίμηση βιωσιμότητας
- Αναφορά πόρων
- Σχέδιο παρακολούθησης
- Κίνδυνοι

Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαχειριστικού σχεδίου αποτελεί αυτό που κατατέθηκε μαζί με τον φάκελο υποψηφιότητας για την ένταξη της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας στην λίστα της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO το 2005. Συγκεκριμένα, η παλαιά πόλη της Κέρκυρας εντάχθηκε το 2007 βάσει του τέταρτου κριτηρίου (εξαιρετικό παράδειγμα κτηρίου, αρχιτεκτονικού ή τεχνολογικού συνόλου, το οποίο εκφράζει ένα σημαντικό στάδιο της ανθρώπινης ιστορίας)³⁷³. Η εγγραφή της στον κατάλογο στηρίχτηκε στην ύπαρξη σχεδίου διαχείρισης 2007-2012 που ενέκρινε η εκτελεστική επιτροπή της UNESCO³⁷⁴.

Το σχέδιο διαχείρισης, έχοντας τον χαρακτήρα ενός προγράμματος δράσης πολλών εμπλεκόμενων φορέων και οργανισμών για τον ίδιο σκοπό, θεωρείται ως ένα συλλογικό εργαλείο. Σε αυτό το δεσμευτικό έγγραφο η Ελληνική Πολιτεία, διά του Υπουργείου Πολιτισμού και ο Δήμος Κερκυραίων ανέλαβαν την υλοποίηση

³⁷³ . Ο τίτλος Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO απονέμεται σε μνημεία, κτίσματα ή τοποθεσίες, τα οποία διακρίνονται παγκοσμίως για την ιστορική, πολιτιστική, ή και περιβαλλοντική σημασία τους. Η διαχείριση τους γίνεται από την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, η οποία απαρτίζεται από 21 κράτη – εταίρους, τα οποία εκλέγονται από τη γενική συνέλευση των εταίρων κρατών για μια καθορισμένη περίοδο. Ο Εκπαιδευτικός Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO) επιζητεί να προωθήσει την αναγνώριση, προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η οποία έχει σημαντική αξία για τον άνθρωπο. Ο όρος "πολιτιστική κληρονομιά" αναφέρεται σε μνημεία, ομάδες κτισμάτων και χώρων με ιστορική, αισθητική, αρχαιολογική, επιστημονική, εθνολογική ή ανθρωπολογική αξία. (http://www.unesco-hellas.gr/gr/3_5_1.htm)

³⁷⁴ . <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/978.pdf>

προγράμματος 76 συγκεκριμένων δράσεων και ενεργειών βάσει χρονοδιαγράμματος. Στο σχέδιο υπάρχει ο περιορισμός ελέγχου της επικαιρότητας τους μετά από πέντε έως δέκα χρόνια. Προβλέπεται η επανεξέταση πολλών ζητημάτων ώστε οι πιθανές αναθεωρήσεις των στόχων να ανταποκρίνονται σε αλλαγές συνθηκών που θα έχουν προκύψει.

Όλα τα διαχειριστικά σχέδια των μνημείων της UNESCO περνούν από μια συνεχή διαδικασία αναθεώρησης λαμβάνοντας υπόψη ότι είναι "ζωντανά" έγγραφα, που θα πρέπει να αντανakλούν την εξέλιξη τόσο όσον αφορά την κατάσταση του ίδιου του μνημείου, όσο και τις επιπτώσεις από μια σειρά δράσεων και εξελίξεων. Σύμφωνα με τον έλεγχο εφαρμογής των προβλεπόμενων δράσεων του διαχειριστικού σχεδίου της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας, που πραγματοποιήθηκε από αποστολή της UNESCO το 2014, διαπιστώθηκε ότι υλοποιήθηκε ένα μέρος του διαχειριστικού σχεδίου και τονίστηκε η ανάγκη για επικαιροποίηση³⁷⁵.

Απαίτηση για διαχείριση του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων Αγίου Όρους

Το 1988, το Άγιο Όρος εντάσσεται στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO ως μεικτός

³⁷⁵. <http://whc.unesco.org/archive/periodicreporting/EUR/cycle02/section2/groupb/978.pdf>

χώρος, φυσικός και πολιτιστικός, καλύπτοντας έξι από τα δέκα κριτήρια ένταξης. Χαρακτηρίζεται ως έργο εξαιρετικής οικουμενικής σπουδαιότητας, που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα, και θεωρείται ότι αποτελεί κοινό όφελος για τις σύγχρονες και τις μελλοντικές γενιές του συνόλου της ανθρωπότητας.

Στο πλαίσιο του Ελληνικού Συνταγματικού Δικαίου το Άγιο Όρος είναι αυτοδιοικούμενο. Η διαχείριση ασκείται από τους αντιπροσώπους των μοναστηριών, οι οποίοι αποτελούν την Ιερά Κοινότητα. Το Ελληνικό Κράτος έχει αναθέσει την ευθύνη για την προστασία και τη διαφύλαξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς σε δημόσιους φορείς, δηλαδή στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, στο Υπουργείο Εξωτερικών και στο Υπουργείο Εσωτερικών (πρώην Υπουργείο Μακεδονίας και Θράκης). Η πολιτιστική κληρονομιά του Αγίου Όρους προστατεύεται από τις διατάξεις του Αρχαιολογικού Νόμου 3028/2002 καθώς και από ξεχωριστές υπουργικές αποφάσεις.

Η διαφύλαξη της παγκόσμιας αξίας του Αγίου Όρους απαιτεί συνεχή εκτέλεση εργασιών αποκατάστασης και συντήρησης. Τα έργα αυτά συγχρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και εκτελούνται από το Ελληνικό Δημόσιο (Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους και Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς (Κε.Δ.Α.Κ.). Ο προγραμματισμός και η εκτέλεση των

εργασιών πραγματοποιούνται με την συγκατάθεση των μονών και της Ιεράς Κοινότητας.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις της UNESCO, οι κύριοι κίνδυνοι της διαφύλαξης της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς είναι οι πυρκαγιές των δασών, η σεισμική δραστηριότητα καθώς και η απρόσκοπτη εκτέλεση έργων υποδομής. Οι οδικές υποδομές, οι λιμενικές εγκαταστάσεις καθώς και η διαχείριση των αποβλήτων θέτουν σε κίνδυνο την οικολογική βιωσιμότητα, την διατήρηση του παραδοσιακού βίου και της πνευματικότητας του Αγίου Όρους. Στα πλαίσια των περιοδικών ελέγχων από την UNESCO, έχει τονιστεί η αναγκαιότητα για εκπόνηση και εφαρμογή σχεδίου διαχείρισης των δασών, των αποβλήτων, των οδικών υποδομών και των λιμενικών εγκαταστάσεων³⁷⁶.

Για την ανάδειξη του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων του Αγίου Όρους απαιτείται χάραξη στρατηγικής μέσω της υλοποίησης ενός σχεδίου διαχείρισης, το οποίο θα αποτελεί μέρος ενός ολοκληρωμένου σχεδίου προστασίας της

παράκτιας ζώνης της χερσονήσου, το οποίο θα εξετάζει τόσο το κτηριακό απόθεμα και τις λιμενικές εγκαταστάσεις όσο και τον φυσικό πλούτο της περιοχής.

Το μοντέλο διαχείρισης, δηλαδή το σύστημα θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης, το οποίο θα πρέπει να υιοθετηθεί στην περίπτωση ανάδειξης του δικτύου των αρσανάδων, είναι το αξιοκεντρικό³⁷⁷. Το αξιοκεντρικό μοντέλο βασίζεται στη Χάρτα της Μπούρα (Burra Charter), η οποία θεωρείται ίσως το σημαντικότερο κείμενο διεθνώς για τη διαχείριση των αξιών των χώρων³⁷⁸. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, κύριο λόγο για την διαχείριση και προστασία του χώρου έχει το σύνολο των ομάδων ενδιαφέροντος (Ιερά Κοινότητα, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Υπουργείο Εξωτερικών και Υπουργείο Εσωτερικών) παράλληλα με την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας. Η ευθύνη της διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι στα χέρια των ειδικών και λιγότερο στα χέρια της τοπικής κοινότητας, δηλαδή των μοναστηριών.

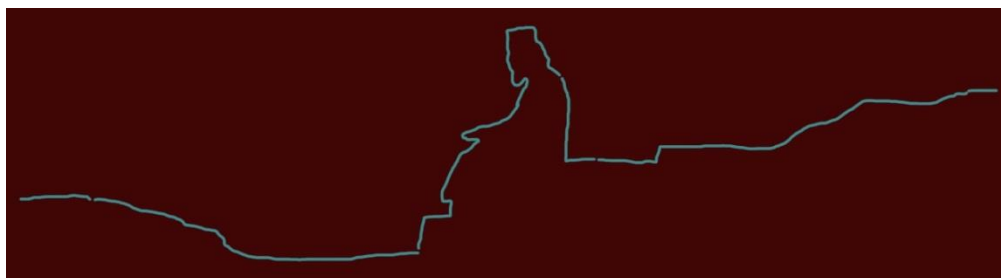
³⁷⁶ . <http://whc.unesco.org/en/list/454>

³⁷⁷ . Πούλιος 2010 και Poullos 2014.

³⁷⁸ . <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Σχέδιο διαχείρισης ιστορικού
δικτύου αρσανάδων Αγίου Όρους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Βασικοί στόχοι του διαχειριστικού σχεδίου

Το σχέδιο διαχείρισης στοχεύει στην διατύπωση συστηματικών κατευθυντήριων γραμμών για τη προστασία των στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς στα συγκροτήματα των αρσανάδων του Αγίου Όρους. Μέσα από την συνολική ανάδειξη και διαχείριση του δικτύου, θα προστατευτεί ο υφιστάμενος αρχιτεκτονικός πλούτος και το φυσικό περιβάλλον. Θα δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για καλύτερη κατανόηση του χαρακτήρα της περιοχής και της χρήσης της ως εκπαιδευτικού πόρου. Θα δοθεί στον κάθε άνθρωπο η δυνατότητα γνωριμίας του με τον πολιτισμό μιας άλλης εποχής και μιας περιοχής, η οποία αποτελούσε και αποτελεί ένα απομακρυσμένο τόπο. Με τον τρόπο αυτό, τα μνημεία θα πάρουν τη θέση που τους αναλογεί στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, όχι μόνο ως ερείπια του παρελθόντος αλλά και με την ένταξη τους στις σύγχρονες απαιτήσεις της καθημερινότητας.

Εικόνα 129. Περιβάλλον του διαχειριστικού σχεδίου

Ο προσδιορισμός των στρατηγικών στόχων αποτελεί καίριας σημασίας στοιχείο του διαχειριστικού σχεδίου. Οι στόχοι συνοψίζονται παρακάτω:

- Να παραδώσει ένα βιώσιμο και εφικτό σχέδιο για το δίκτυο των αρσανάδων του Αγίου Όρους.
- Να διαφυλάξει τις αξίες της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της παράκτιας ζώνης του Αγίου Όρους.
- Να καταδείξει τη σημασία και τη συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κοινωνία.
- Να εξασφαλίσει τις πρακτικές, προκειμένου η παγκόσμια αξία του πολιτιστικού και φυσικού αγαθού να γίνει κατανοητή, ώστε να διατηρηθεί το κύρος της παγκόσμιας κληρονομιάς.
- Να προστατεύσει και να διατηρήσει το αρχιτεκτονικό απόθεμα των αρσανάδων.
- Να βρίσκεται σε σύμπτωση με την κείμενη νομοθεσία του ελληνικού κράτους και τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα που αφορούν την διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς καθώς και την πολιτιστική και περιβαλλοντική προστασία.
- Να εναρμονίζεται τις οδηγίες της UNESCO, έτσι ώστε να μην κινδυνεύει από την πιθανότητα της απένταξης.
- Να ενισχύσει την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας στην εφαρμογή του σχεδίου διαχείρισης.

Βασικές προϋποθέσεις του διαχειριστικού σχεδίου

Οι βασικές προϋποθέσεις είναι:

1. Η τεκμηρίωση της ιστορικότητας και η καταγραφή των στοιχείων, ώστε να κληροδοτηθούν στις επόμενες γενιές. Ο σχεδιασμός της διαχείρισης του δικτύου θα πρέπει να περιλαμβάνει τις απαραίτητες διαδικασίες διάσωσης, προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης. Η προστασία, άλλωστε, της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί κύρια συνιστώσα της πολιτικής για τον πολιτισμό.

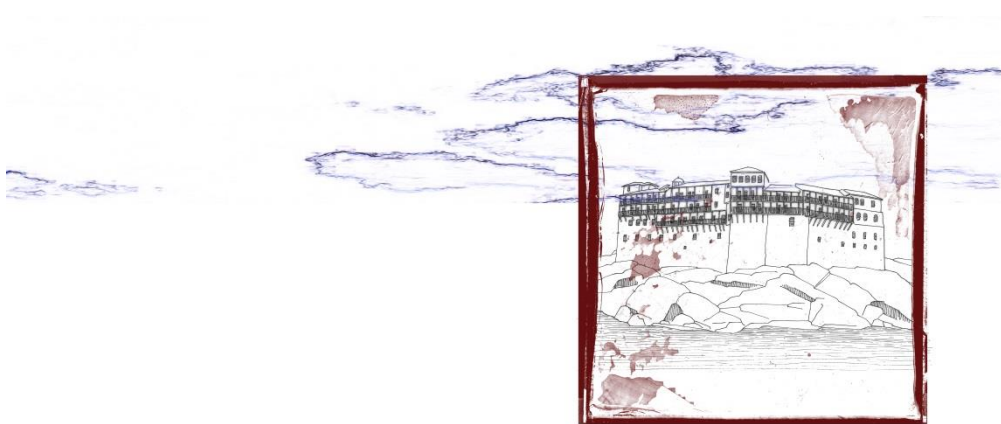
2. Η αποκωδικοποίηση των αλλαγών. Τα τελευταία χρόνια, οι αλλαγές, στις οποίες υπόκεινται τα συγκροτήματα των αρσανάδων, είναι συνεχείς, ριζικές και αφορούν τα υλικά και άυλα συστατικά τους στοιχεία. Η κατάλληλη διαχείριση των αλλαγών είναι ικανή να αποτρέψει κινδύνους και να ελέγξει τον ρυθμό μεταβολής.

3. Ο καθορισμός των κριτηρίων επέμβασης. Κάθε είδους προτεινόμενης επέμβασης θα πρέπει να καλύπτει βασικές αρχές, οι οποίες θα κινούνται γύρω από τον άξονα της βιωσιμότητας και αειφορίας. Οι αρχές θα είναι οι εξής: σεβασμός των υλικών και άυλων αξιών, διασφάλιση της συνοχής υλικών και άυλων συστατικών, ισορροπία και συμβατότητα, έλεγχος της χρονικής ταχύτητας των παρεμβάσεων, συντονισμός των εμπλεκομένων συντελεστών, διεπιστημονική συνεργασία και τέλος προστασία της πολιτιστικής διαφορετικότητας.

4. Η διατύπωση στρατηγικών ανάπτυξης. Τα στοιχεία, τα οποία πρέπει να διατηρηθούν είναι η αυθεντικότητα και η ακεραιότητα του δικτύου αλλά και του κάθε μνημείου ξεχωριστά. Συγκεκριμένα, μέσω των αναπτυξιακών στρατηγικών θα πρέπει να διαφυλαχθεί η πολιτιστική παράδοση, οι παραδοσιακές τεχνικές, οι σχέσεις μεταξύ της τοποθεσίας και του περιβάλλοντός της, ο ιστός καθώς και η πολιτιστική διαφορετικότητα. Η συμμετοχή της μοναστικής κοινότητας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της επιτυχίας της προστασίας και για το λόγο αυτό πρέπει να διαμορφωθεί ένα σχέδιο ενημέρωσης και πληροφόρησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Περιγραφή χώρου

Το Άγιο Όρος είναι η ανατολικότερη από τις τρεις χερσονήσους του Νομού της Χαλκιδικής. Η συνολική έκταση της χερσονήσου ανέρχεται στα 34.020 εκτάρια. Το μήκος της χερσονήσου είναι περίπου 45 χλμ.. Το πλάτος κυμαίνεται από 5 χλμ., το ελάχιστο, στο στένωμα ανάμεσα στην μονή Βατοπεδίου και στον αρσανά της μονής Ζωγράφου, έως 10 χλμ., το φαρδύτερο, κοντά στο νότιο άκρο της χερσονήσου, στην περιοχή της μονής Μεγίστης Λαύρας. Το διαχωριστικό όριο του Αγίου Όρους με την Ελληνική Επικράτεια είναι η οροσειρά Μεγάλη Βίγλα, δηλαδή περίπου 3 χιλιόμετρα από τον οικισμό της Ουρανούπολης. Η ψηλότερη κορυφή της Μεγάλης Βίγλας, ο Ζυγός, έχει υψόμετρο 510 μ.. Νοτιότερα, το ανάγλυφο του εδάφους γίνεται πιο έντονο με τον Αντιάθωνα, να υψώνεται στα 1040 μ.. και η ραχοκοκαλιά της χερσονήσου καταλήγει στον Άθωνα, ο οποίος φθάνει τα 2035 μ.. Ο χλωριδικός πλούτος της χερσονήσου δημιούργησε, δια μέσου των αιώνων, πυκνή βλάστηση και ένα ιδιόμορφο φυσικό περιβάλλον, στο σχηματισμό του οποίου συντέλεσαν η γεωγραφική απομόνωση, το δυσπρόσιτο της περιοχής καθώς και οι ευνοϊκές εδαφομορφολογικές και κλιματικές συνθήκες.

Σήμερα, ενδυναμωμένη, η Αθωνική Πολιτεία εξακολουθεί να στεγάζει το πνεύμα της ορθόδοξης πίστης στο σύνολο των 1700 κτισμάτων της με όλες τις γνωστές παλινδρομήσεις, που παρουσίασε στην διάρκεια της χιλιόχρονης πορείας της. Το Άγιο Όρος αποτελεί ένα από τα λίγα μοναστικά κέντρα, που το πέρασμα του χρόνου δεν άφησε μόνο ερείπια. Σήμερα, μοναστήρια σώζονται κατεσπαρμένα σε όλη την χερσόνησο. Άλλα είναι δομημένα κοντά στην θάλασσα και άλλα βρίσκονται σε υψώματα της ενδοχώρας. Η κτηριακή οργάνωση των μοναστηριών είναι πανομοιότυπη και η γενική διάταξη τους δεν έχει αλλάξει μέσα στους αιώνες. Αυτό γιατί αφ' ενός τα περισσότερα μοναστήρια ιδρύθηκαν κατά την περίοδο του κοινοβιακού συστήματος και αφ' ετέρου γιατί η διάταξη τους υπακούει σε συγκεκριμένες ανάγκες. Το κτιριολογικό πρόγραμμα κάθε μονής συνίσταται στην οργάνωση του χώρου με τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργεί η έννοια του 'κοινού βίου'. Οργανώνονται μέσα σε ένα φρουριακό περίβολο από ψηλά και ισχυρά τείχη, στο κέντρο του οποίου οικοδομείται ο κεντρικός ναός, το καθολικό. Ο οχυρωματικός χαρακτήρας των μονών ενισχύεται με την κατασκευή πύργου, ο οποίος αποτελούσε παρατηρητήριο αλλά και το τελευταίο καταφύγιο των

μοναχών σε περίπτωση πολιορκίας. Το κτιριολογικό πρόγραμμα των μονών συμπληρώνεται και από ένα μεγάλο αριθμό βοηθητικών κτιρίων, που βρίσκονται εκτός περιβόλου, γνωστά ως εξωμοναστηριακά κτίρια.

Τα εξωμοναστηριακά κτίσματα χωροθετούνται στο άμεσο περιβάλλον των μοναστηριών, έξω από το οχυρό τείχος και οι χρήσεις τους σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των μοναχών. Το δομημένο περιβάλλον εκτός μονών συνήθως περιλαμβάνει κιάσκια, βουρδουναρειά, πλυντήρια, νεκροταφείο με το ναϊσκο του, μύλους, ελαιοτριβεία, τουβλαρειά, εργατόσπιτα, ψαρόσπιτα, αποθήκες, κρήνες και αρσανάδες.

Οι αρσανάδες των μονών του Αγίου Όρους είναι τα караβοστάσια - ξυλοναυπηγεία των μοναστηριών και βρίσκονται σε μικρή απόσταση από την θάλασσα. Τα κτίσματα αυτά χρησίμευαν για το κτίσιμο των πλοίων, για την φύλαξη και την στέγαση τους κατά τους χειμερινούς μήνες. Κάθε μοναστήρι διέθετε από έναν μεγάλο αρσανά. Στις περιπτώσεις των μεγάλων μοναστηριών, ο κυρίως αρσανάς πλαισιώνονταν και από άλλους μικρότερους, οι οποίοι υποβοηθούσαν την λειτουργία του μεγάλου αρσανά. Αφ ενός λόγω των δραστηριοτήτων, που λάμβαναν χώρα σε αυτούς, και αφ ετέρου λόγω του γεγονότος ότι αποτελούσαν το πρώτο εμπόδιο στις περιπτώσεις των ληστρικών επιδρομών, απέκτησαν σύντομα ιδιαίτερη σημασία και η κατασκευή τους προηγήθηκε των άλλων εξωμοναστηριακών κτισμάτων στις ακτές.

Η ύπαρξη αρσανάδων στο Άγιο Όρος χρονολογείται από τα πρώτα χρόνια εμφάνισης του οργανωμένου μοναχισμού. Από τον βίο του Οσίου Αθανασίου του Αθωνίτη πληροφορούμαστε ότι ο ερημίτης μοναχός, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, πέρα από τα μεγάλα οικοδομικά έργα, εκχερσώνει και καλλιεργεί γαίες μέσα στο Άγιο Όρος, αξιοποιεί περιουσίες εγκαταλεημένων μοναστηριών, κατασκευάζει σύστημα ύδρευσης, κατασκευάζει ή αγοράζει πλοία, κατασκευάζει λιμάνια, αποθήκες για τα εμπορεύματα και οίκημα για την παραμονή των ναυτών. Στον δεύτερο βίο του Οσίου γίνεται αναφορά στην κατασκευή οικήματος ως κατάλυμα μέχρι το απόπλου ή μετά το κατάπλου καθώς και αποθήκης.

Οι επιλογή της θέσης του κτηρίου του αρσανά εξαρτήθηκε από πολλούς παράγοντες. Αρσανάδες, που αντικατέστησαν παλιούς, όπως αυτοί των μονών Κωνσταμονίου και Αγίου Παύλου, μεταφέρθηκαν σε νέες θέσεις, οι οποίες εξασφάλιζαν προστασία από νότιους ανέμους, που δεν διέθεταν οι παλιοί. Οι αρσανάδες των μονών Διονυσίου και της Γρηγορίου κτίστηκαν δίπλα σε ογκώδη βράχο για εξασφάλιση προφύλαξης από τους τοπικούς ανέμους. Ο λιμενοβραχίονας και το θαλάσσιο τείχος του αρσανά της μονής Μεγίστης Λαύρας δημιούργησε ένα μικρό τεχνητό κόλπο. Ο Τούρκος ναύαρχος του 16^{ου} αιώνα Piri Reis, αναφερόμενος στα λιμάνια της χερσονήσου, υποδεικνύει ότι το πιο ασφαλές από τους ανέμους λιμάνι είναι αυτό της μονής της Μεγίστης Λαύρας. Ο αρσανάς στην Καλιάγρα δεν χωροθετήθηκε κάθετα στην ακτογραμμή αλλά στράφηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε η πρόσβαση σε αυτόν από τα καράβια να γίνεται μέσω ενός μικρού όρμου και όχι κατευθείαν από την ανοιχτή θάλασσα. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι βασικό κριτήριο της επιλογής της χωροθέτησης των αρσανάδων ήταν η εξασφάλιση προστασίας από τους τοπικούς ανέμους. Το κατάλληλο σημείο για άραγμα μικρών πλοιαρίων ήταν ένα απάνεμο τμήμα μιας μεγάλης αμμουδιάς.

Δεύτερο κριτήριο της θέσης των αρσανάδων ήταν το βάθος της θάλασσας. Επέλεξαν τα αβαθή τμήματα των κόλπων, τα οποία δεν ήταν κατάλληλα για αγκυροβόληση αλλά ήταν βολικά για καθέλκυση πλοιαρίων με την δημιουργία μιας 'γλίστρας'. Θέσεις κοντά σε εκβολές χειμάρρων ήταν επιθυμητές γιατί οι προσχώσεις των εκβολών δημιουργούσαν αμμουδιές και εξασφάλιζαν ελαφρά κλίση στην ακτή και θάλασσα. Έτσι εξηγείται η χωροθέτηση πολλών αρσανάδων δίπλα σε χείμαρρους, όπως των μονών Φιλοθέου, Αγίου Παύλου, Ζωγράφου, κ.α..

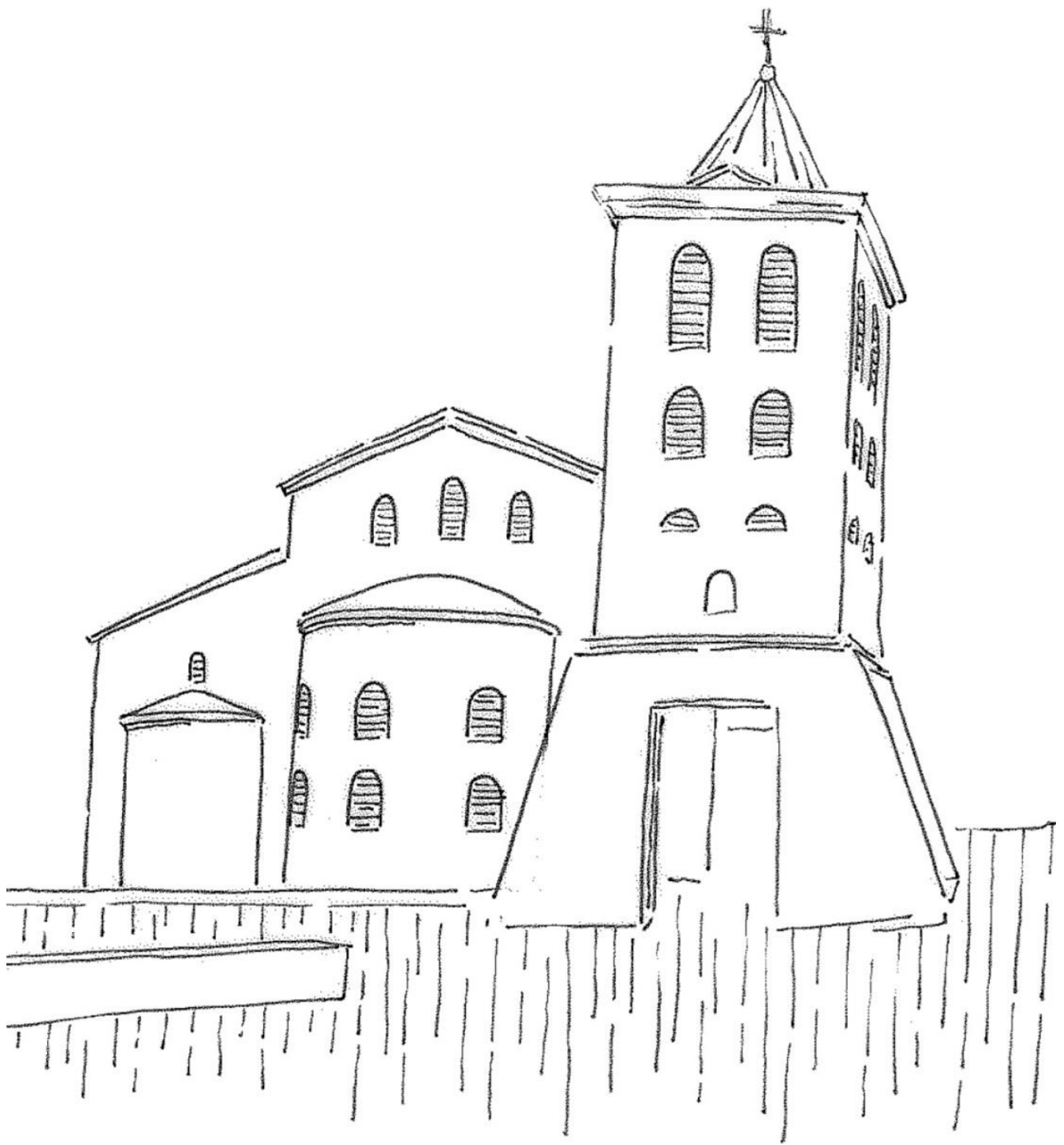
Καταγραφή – Κατάσταση διατήρησης

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΑΡΣΑΝΑ	ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΚΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΕΡΕΙΠΙΟ	ΝΕΟΔΗΜΤΟ
Μονή Βατοπεδίου	αρσανάς μικροί αρσανάδες αποθήκη εργατόσπιτο εργατόσπιτο κηπόσπιτα		αποθήκη	
Μονή Ζωγράφου	αρσανάς εργατόσπιτο ψαρόσπιτο τελωνείο αποθήκη μύλος	εργατόσπιτο εργατόσπιτο		
Μονή Διονυσίου	αρσανάς εργατόσπιτο αποθήκη κίосκι			
Μονή Μεγ. Λαύρας		αρσανάς μικρός αρσανάς εργατόσπιτο	αποθήκη	
Μονή Κουτλουμουσίου	αρσανάς		ψαρόσπιτο	
Μονή Ξηροποτάμου	αρσανάς εργατόσπιτο φρεατοστέγασμα			αποθήκη
Μονή Σταυρονικήτα	αρσανάς ξυλουργείο		εργατόσπιτο	αποθήκη
Μονή Φιλοθέου	μικρός αρσανάς μικρός αρσανάς	αρσανάς		
Μονή Χιλιανδαρίου	αρσανάς εργατόσπιτο			

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΑΡΣΑΝΑ	ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΚΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΕΡΕΙΠΙΟ	ΝΕΟΔΜΗΤΟ
Μονή Γρηγορίου	αρσανάς εργατόσπιτο ξενώνας βοηθητικό			
Μονή Δοχειαρίου	αρσανάς μικρός αρσανάς ψαρόσπιτο εργατόσπιτο κιάσκι			
Μονή Ιβήρων	αρσανάς μικρός αρσανάς εργατόσπιτο εργατόσπιτο	μικρός αρσανάς ψαρόσπιτο		
Μονή Σ. Πέτρας	αρσανάς	εργατόσπιτο		
Μονή Ξενοφώντος	αρσανάς ψαρόσπιτο			
Μονή Εσφιγμένου	παλιός αρσανάς νέος αρσανάς ψαρόσπιτο			
Μονή Παντοκράτορος	αρσανάς εργατόσπιτο εργατόσπιτο	φρεατοστέγασμα	ψαρόσπιτο	
Μονή Καρακάλλου			αρσανάς	
Μονή Παντελεήμονος			παλιός αρσανάς	αρσανάς
Μονή Κωνσταμονίτου	αρσανάς			
Μονή Αγίου Παύλου	αρσανάς		παλιός αρσανάς	αποθήκη πριστήριο

Σπουδαιότητα

Η επιλογή των επεμβάσεων είναι αποτέλεσμα της ιεράρχησης των αξιών του μνημείου. Το Άγιο Όρος ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις περί αξιών του Χάρτη της Βενετίας. Δεν φέρει όμως μόνο ιστορική και αισθητική αξία αλλά και αξία τεκμηρίου ιστορίας και τέχνης, διδακτική αξία, πολιτιστική αξία, επιστημονική αξία, τοπική αξία καθώς και αξία διατήρησης αυθεντικότητας υλικού. Ο χειρισμός του μνημείου θα πρέπει να υπαγορευτεί στο πλαίσιο των απαιτήσεων της ιστορικής αξίας πρωτίστως και όχι της λατρείας του παλιού.

Μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς

Το 1988, το Άγιο Όρος εντάσσεται στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO ως μεικτός χώρος, φυσικός και πολιτιστικός, καλύπτοντας έξι από τα δέκα κριτήρια ένταξης. Χαρακτηρίζεται ως έργο εξαιρετικής οικουμενικής σπουδαιότητας, που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα, και αποτελεί κοινό όφελος για τις σύγχρονες και τις μελλοντικές γενιές του συνόλου της ανθρωπότητας.

Τα κριτήρια ένταξης είναι τα εξής:

Κριτήριο 1: Η μετατροπή ενός βουνού σε ένα ιερό τόπο μετασχημάτισε την αθωνική χερσόνησο σε ένα μοναδικό αριστούργημα του ανθρώπινου πνεύματος, το οποίο συνδυάζει τη φυσική ομορφιά της περιοχής με ξεχωριστές μορφές αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας. Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους αποτελούν θύλακα αριστουργημάτων, όπως τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, κεντήματα, εικονογραφημένα χειρόγραφα, κ.α..

Κριτήριο 2: Το Άγιο Όρος αποτέλεσε και αποτελεί το λίκνο της ορθόδοξης. Άσκησε διαρκή επιρροή σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο. Μεταλαμπάδευσε τύπους, αρχές και κανόνες της τέχνης και της αρχιτεκτονικής στις γύρω περιοχές, επιδεικνύοντας σημαντικές αξίες για μακρά περίοδο χρόνου. Η δόμηση μοναδικής σημασίας αρχιτεκτονικών κτισμάτων, η δημιουργία προτύπων στην τέχνη της αγιογραφίας, τοιχογραφίας, μικροαντικειμένων και χειρογράφων έχουν επηρεάσει την ιστορία της ορθόδοξης τέχνης.

Κριτήριο 4: Διαφύλαξε κτήρια και συγκροτήματα κτηρίων, τα οποία απεικονίζουν σημαντικές φάσεις της ανθρώπινης ιστορίας. Διέσωσε μοναδικά δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Τα μοναστήρια της χερσονήσου παρουσιάζουν την τυπική διάταξη της ορθόδοξης μοναστικής εγκατάστασης: ο περίβολος των μοναστηριών, ο οποίος πλαισιώνεται με οχυρούς πύργους, στο κέντρο του οποίου χωροθετείται το καθολικό της κοινότητας. Έξω από τα μοναστήρια σώζεται πλήθος άλλων οικοδομημάτων, όπως κελιά και ησυχαστήρια, τα οποία είναι χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής περιόδου.

Κριτήριο 5: Το Άγιο Όρος αποτελεί σημαντικό παράδειγμα παραδοσιακής ανθρώπινης εγκατάστασης. Διαφύλαξε την βυζαντινή γεωργική και βιοτεχνική παράδοση, κάτω από τον κίνδυνο των ανεπίστροφων αλλαγών της σύγχρονης κοινωνίας.

Κριτήριο 6: Αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα διαφύλαξης της πολιτιστικής και πνευματικής ταυτότητας. Έγινε το πνευματικό σπίτι της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Κριτήριο 7: Η μη βόσκηση του τόπου, η απαγόρευση του κυνηγιού και η εφαρμογή παραδοσιακών γεωργικών πρακτικών έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην διατήρηση της ποικιλότητας της χλωρίδας και της πανίδας. Το οικοσύστημα του Αγίου Όρους περιλαμβάνει είδη ζώων, πουλιών και φυτών, τα οποία απειλούνται με εξαφάνιση.

Αυθεντικότητα – Ακεραιότητα

Αυθεντικότητα

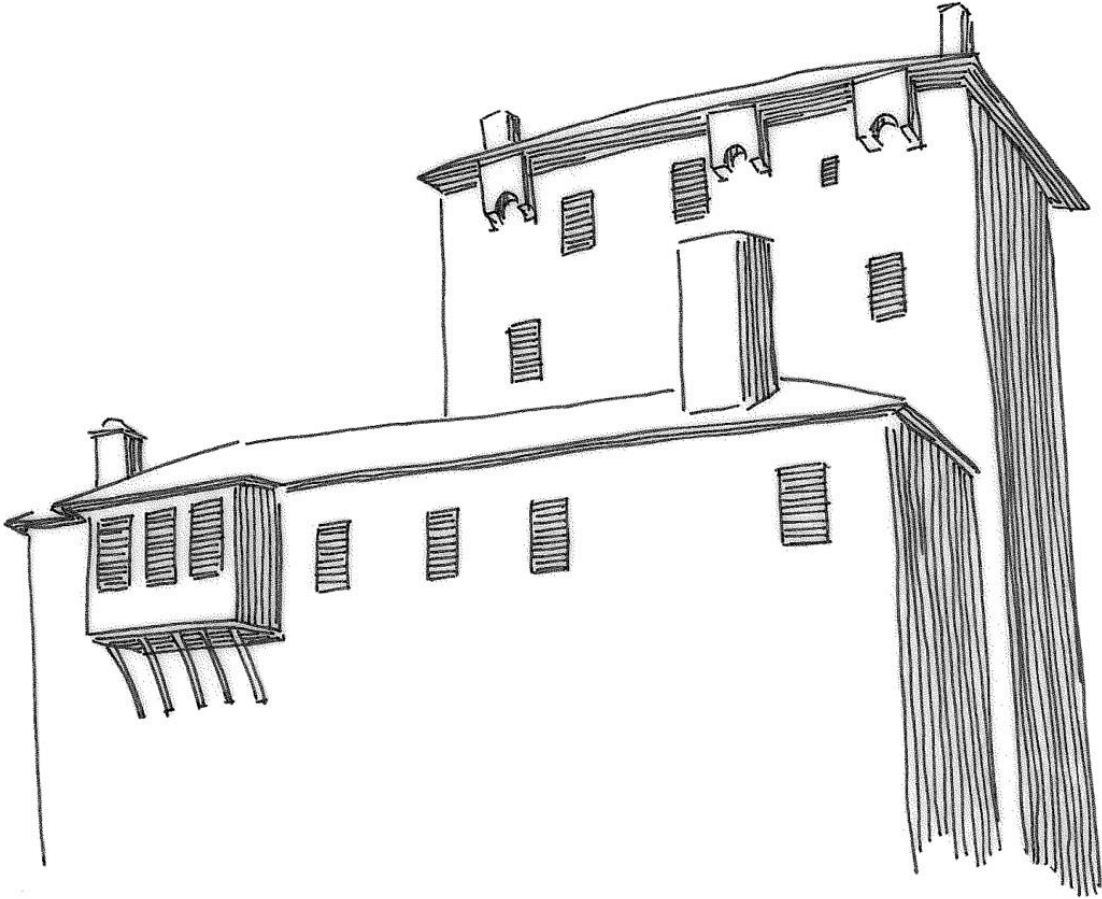
Το Άγιο Όρος διαθέτει ένα τεράστιο πλούτο των ιστορικών, καλλιτεχνικών και πολιτιστικών στοιχείων, τα οποία αποτελούν ένα ζωντανό αρχείο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Διαφύλαξε την αυθεντικότητα των αξιών, οι οποίες εντοπίζονται στο κτηριακό απόθεμα, στον τρόπο εκμετάλλευσης της γης και της θάλασσας, στην καθημερινή ζωή των μοναχών καθώς και στο πνεύμα.

Στο άρθρο 8 του εγγράφου περί αυθεντικότητας της Nara (UNESCO, ICCROM και ICOMOS, 1994) τονίζεται η βασική αρχή της ΟΥΝΕΣΚΟ, σύμφωνα με την οποία η πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου είναι πολιτιστική κληρονομιά όλων των ανθρώπων. Στο άρθρο 11 τονίζεται η αναγκαιότητα για σεβασμό της αξίας της αυθεντικότητας των πολιτιστικών αγαθών εντός του πλαισίου, στο οποίο ανήκουν, γιατί η αξία ενός μνημείου διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Ακεραιότητα

Οι μοναστικές δραστηριότητες έχουν διατηρήσει τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα, λόγω των κανόνων, που παρέμειναν αμετάβλητες στο πέρασμα των αιώνων. Η εξέλιξη της μοναστικής ζωής δεν έβλαψε το περιβάλλον. Διατηρήθηκε η πλούσια χλωρίδα και πανίδα. Έγινε προσεκτική διαχείριση των δασών και διατηρήθηκαν οι παραδοσιακές γεωργικές πρακτικές. Τα οικοδομήματα είναι καλά διατηρημένα, λόγω των συνεχιζόμενων έργων αποκατάστασης, τα οποία πραγματοποιούνται σύμφωνα με τα εγκεκριμένα σχέδια. Τα υλικά, τα οποία χρησιμοποιούνται για την αποκατάσταση είναι παραδοσιακά και φιλικό προς το περιβάλλον.

Νομοθετικό πλαίσιο, διαχείριση και προστασία

Η διοίκηση του Αγίου Όρους, καθ' όλη τη μακραίωνη πορεία του, διέπεται από ένα ιδιόμορφο πολιτικό και εκκλησιαστικό καθεστώς. Σήμερα, ύστερα από τη Συνθήκη των Σεβρών της 10ης Αυγούστου 1920, που επικυρώθηκε με τη συνθήκη της Λωζάννης της 24ης Ιουλίου 1923, το Άγιο Όρος υπάγεται στην κυριαρχία της Ελλάδος και διοικείται σύμφωνα με τα όσα ορίζονται ρητά:

- 1) στο άρθρο 105 του Συντάγματος της Ελλάδας του 1975,
- 2) στον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους, ο οποίος συντάχθηκε στις Καρυές το 1924 και κυρώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση με Νομοθετικό Διάταγμα το 1926,
- 3) σε διατάξεις αυτοκρατορικών χρυσόβουλλων, Πατριαρχικών σιγιλίων, σουλτανικών φερμανιών κ.α. ,
- 4) στις κανονικές διατάξεις της Ιεράς Σύναξης,
- 5) στους Εσωτερικούς Κανονισμούς των μονών,
- 6) σε έθιμα που δεν καταργήθηκαν.

Σύμφωνα με το άρθρο 105 του Συντάγματος της Ελλάδας, το Άγιο Όρος αποτελεί αυτοδιοίκητο τμήμα του Ελληνικού Κράτους. Διοικητικά τελεί υπό την εποπτεία του Κράτους και πνευματικά υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Από το Σύνταγμα ορίζεται ότι στο Άγιο Όρος πρέπει να συνυπάρχουν δύο διοικητικές Αρχές: μία Πολιτική Διοικητική Αρχή και μία Μοναστηριακή Διοικητική Αρχή. Οι εξουσίες του Κράτους ασκούνται από Διοικητή, του οποίου τα δικαιώματα και τα καθήκοντα καθορίζονται με νόμο. Στα γενικά διοικητικά όργανα του Αγίου Όρους υπάγονται η Ιερά Κοινότητα, η Ιερά Επιστοασία και η Έκτακτη Εικοσαμελής Σύναξη. Δεν επιτρέπεται καμιά μεταβολή στο διοικητικό σύστημα ή στον αριθμό των μονών, ούτε στην ιεραρχική τάξη και τη θέση τους προς τα υποτελή τους εξαρτήματα. Με νόμο επίσης καθορίζονται η δικαστική εξουσία,

που ασκούν οι μοναστηριακές αρχές καθώς και τα τελωνειακά και φορολογικά πλεονεκτήματα του Αγίου Όρους.

Από ιδιοκτησιακής άποψης, το έδαφος της χερσονήσου του Άθωνα είναι αναπαλλοτρίωτο και κατανεμημένο μεταξύ των είκοσι Ιερών Μονών του (άρθρο 105 παρ. 2 εδ. α' Συντ.). Σε καθεμιά από τις είκοσι αυτές εδαφικές περιοχές υπάρχουν και άλλα μοναστικά ιδρύματα (σκήτες, κελιά, καλύβες, καθίσματα και ησυχαστήρια), τα οποία αποτελούν εξαρτήματα των μονών. Επιπλέον, και η εκτός Αγίου Όρους ακίνητη περιουσία των μονών είναι "απολύτως αναπαλλοτρίωτος ως πράγμα θείω δικαίω" (άρθρο 181 Κ.Χ.Α.Ο.).

Το σύνολο των δασών εντός του Αγίου Όρους ανήκει στην ιδιοκτησία των 20 μοναστηριών. Τα δάση της χερσονήσου δεν υπάγονται στην δασική νομοθεσία.

Οι αρμόδιοι φορείς της Ελληνικής Πολιτείας, οι οποίοι προστατεύουν την πολιτιστική κληρονομιά του Αγίου Όρους είναι η Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους καθώς και το Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς (Κε.Δ.Α.Κ.). Αντικείμενο των δυο αυτών υπηρεσιών είναι ο προγραμματισμός, συντονισμός και έλεγχος των έργων που πραγματοποιούνται στην αθωνική χερσόνησο. Το Κε.Δ.Α.Κ. εποπτεύεται από το Υπουργείο εσωτερικών (πρώην Υπουργείο Μακεδονίας και Θράκης) και η Εφορεία Αρχαιοτήτων από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

Τα μνημεία του Αγίου Όρους προστατεύονται από τις διατάξεις του Αρχαιολογικού Νόμου 3028/2002 καθώς και από ξεχωριστές υπουργικές αποφάσεις. Ο Αρχαιολογικός Νόμος δίνει τους ορισμούς των πολιτιστικών αγαθών, των μνημείων και της άυλης κληρονομιάς στο άρθρο 2. Πολιτιστικά αγαθά είναι οι μαρτυρίες της ύπαρξης, της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Μνημεία είναι τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Άυλα πολιτιστικά αγαθά είναι οι εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού.

Το άρθρο 3 καθορίζει το περιεχόμενο της προστασίας, το οποίο συνίσταται κυρίως: α) στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της, β) στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της, γ) στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής, δ) στη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της, ε) στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν, στ) στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και ζ) στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά. Η προστασία των μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων περιλαμβάνεται στους στόχους οποιουδήποτε επιπέδου χωροταξικού, αναπτυξιακού, περιβαλλοντικού και πολεοδομικού σχεδιασμού ή σχεδίων ισοδύναμου αποτελέσματος ή υποκατάστατων τους.

Ο αρχαιολογικός νόμος αναγνωρίζει τα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς. Στο άρθρο 50 γίνεται λόγος για τα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς. Αναφέρεται ότι τα μνημεία αυτά προστατεύονται από γνωματεύσεις του κεντρικού αρχαιολογικού συμβουλίου. Το διακύβευμα της προστασίας των κληρονομιάς του Αγίου Όρους είναι η εκτέλεση λιμενικών έργων. Σύμφωνα με το άρθρο 15, απαγορεύεται η εκτέλεση κάθε μορφής λιμενικού έργου χωρίς προηγούμενη άδεια, που χορηγείται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου.

Η ΧΑΡΤΑ ΤΟΥ ΝΙΖΗΝΥ TAGIL ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον των μελετητών επεκτάθηκε σε θέματα καθημερινού βίου, όπως είναι οι προβιομηχανικές τέχνες και τεχνικές, συνδεδεμένες με κτήρια. Το προβιομηχανικό λιμάνι στις ακτές του Αιγαίου περιλαμβάνει αποθήκες, νεώρια, γλύστρες, υπαίθρια ναυπηγεία με πρόχειρες στεγασμένες εγκαταστάσεις εργαστηρίων. Οι παράκτιες αυτές κτηριακές εγκαταστάσεις αποτελούν υλικά κατάλοιπα της προβιομηχανικής τεχνολογίας και είναι κομμάτι της υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η καταγραφή και η μελέτη τους ανασυνθέτουν την προβιομηχανική κοινωνία, δίνουν στοιχεία για την εξέλιξη της ναυπηγικής τέχνης και αποτελούν σημαντικά τεκμήρια όχι μόνο της ιστορίας της αρχιτεκτονικής αλλά και της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Η προβιομηχανική και η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς γιατί είχε αντίκτυπο στην διαμόρφωση του σύγχρονου ανθρώπινου πολιτισμού.

Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο της Χάρτας του Nizhny Tagil, βιομηχανική κληρονομιά είναι τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού, που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία. Αυτά τα κατάλοιπα αποτελούνται από κτίρια και μηχανήματα, εργαστήρια, μύλους και εργοστάσια, μεταλλεία, χώρους μεταποίησης και διύλισης, χώρους φύλαξης και αποθήκευσης, τόπους όπου παράγεται, μεταφέρεται και χρησιμοποιείται ενέργεια, μεταφορές με όλη την υποδομή τους, καθώς και χώρους που χρησιμοποιούνταν για κοινωνικές δραστηριότητες σχετικές με τη βιομηχανία, όπως η στέγαση, η θρησκευτική λατρεία και η εκπαίδευση.

Στην τρίτη παράγραφο τονίζεται η αναγκαιότητα και η σημασία του εντοπισμού, της καταγραφής και της μελέτης βιομηχανικών καταλοίπων. Υπογραμμίζεται ότι διεθνή συνεργασία είναι η κατάλληλη προσέγγιση στη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς μέσω συντονισμένων πρωτοβουλιών και καταμερισμού πόρων.

Δίκτυο

Δίκτυο επικοινωνίας είναι ένα σύστημα από διασυνδεδεμένα μέλη. Έγινε επίκαιρη έννοια στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο διεθνικής επικοινωνίας. Στην δεκαετία του '90 βρήκε εφαρμογή στους τομείς πληροφοριών και επικοινωνίας, μεταφορών και ενέργειας. Στις μέρες μας, τα γεωγραφικά όρια είναι αμφισβητήσιμα και τα εθνικά σύνορα αντικαθίστανται από χωρικές διακρίσεις, οι οποίες δημιουργούνται μέσα από δίκτυα συνεργασίας. Τα μέλη ενός δικτύου καταφέρνουν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν την έννοια της συνοχής, ακόμα και αν δομούνται από ετερογενή στοιχεία. Το δίκτυο νοείται ως εργαλείο συνεκτικότητας. Το διακύβευμα είναι αν ένα δίκτυο μπορεί να συνδέσει πολλαπλούς γεωγραφικούς χώρους και πως η επιλογή της χαρτογράφησης ενός ιστορικού δικτύου μπορεί να αποτελέσει πρακτική ενοποίησης.

Εικόνα 130. Δίκτυο Αγίου Όρους

Δίκτυο αρσανάδων στην αθωνική χερσόνησο

Η χαρτογράφηση και η τεκμηρίωση των αρσανάδων και του παράκτιου τοπίου που διαμόρφωσε ο μοναχισμός στην αθωνική χερσόνησο, μπορεί να αποτελέσει το αντικείμενο ενός σύγχρονου δικτύου, το οποίο θα αποτυπώνει το ιστορικό δίκτυο. Το εργαλείο αυτό μπορεί να αναδείξει τα συγκροτήματα των αρσανάδων. Τα μνημεία προσεγγίζονται και προβάλλονται όχι ως μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά ως τμήματα ευρύτερου δικτύου.

Τα δομικά στοιχεία ενός τέτοιου δικτύου είναι τα κέντρα, και οι δικτυώσεις – αλληλεξαρτήσεις. Τα κέντρα είναι οι κόμβοι του δικτύου. Κάθε κέντρο έχει διαφορετικό μέγεθος και εμβέλεια. Τα κέντρα προσδιορίζονται από το πλήθος των κτισμάτων, το μέγεθος των караβοστασίων, το έτος κτίσης και ανάπτυξης. Η έννοια της δικτύωσης περιγράφει τις σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των κέντρων. Προσδιορίζεται από: την χωρική γεινίαση μέσα από τα σταθερά δίκτυα υποδομών και την ανταλλαγή άυλων ροών. Το δίκτυο ερμηνεύεται μέσα από τους ναυτικούς δρόμους, την πειρατεία, την οικονομική – εμπορική δραστηριότητα των μοναστηριών και σαφώς μέσα από την χωρική – γεωγραφική σύνδεση του μοναστηριού με τον αρσανά.

Γίνεται ευδιάκριτη η ύπαρξη μιας κοινωνίας που η ζωή και η δράση της ως δικτύου κοινοτήτων διατρέχει ασταμάτητα τα βυζαντινά χρόνια και τα χρόνια της τουρκοκρατίας. Είναι μια κοινωνική ενότητα, ένα εκτεταμένο δίκτυο κοινοτήτων που έχουν συνεχή επικοινωνία μεταξύ τους.

Δίκτυο αρσανάδων στην Μεσόγειο

Η Μεσόγειος αποτελεί σταυροδρόμι ανθρώπων και ιδεών, γέννησε συνεργασίες, συγκρούσεις και πολιτισμούς. Ο μεσογειακός χώρος είναι μια δυναμική περιοχή αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την κινητικότητα και τις δράσεις των λαών που βρέχονται από την θάλασσα. Δεν είναι το άθροισμα των επιμέρους γεωγραφικών χωρών. Ο χώρος της Μεσογείου εξαρτάται από την ανταλλαγή των εμπειριών, από τις μετακινήσεις και από την ενεργητικότητα των ατόμων. Έτσι δημιουργείται ένα είδος ενότητας.

Η ναυτική δραστηριότητα, οι εμπορικές συναλλαγές και η οικονομία είναι παράγοντες ενοποίησης. Οι ναυτικοί δρόμοι και η διακίνηση προϊόντων και ανθρώπων δημιουργούν χαρακτηριστικά ομοιογένειας μεταξύ των λαών. Οι παράγοντες αυτοί ορίζονται και χωρικά, μορφοποιούνται στο χώρο και εκφράζονται ως προϊόν οικοδομικής δραστηριότητας. Οι λιμενικές εγκαταστάσεις, τα караβοστάσια και οι συνοδευτικές αποθήκες αποτελούν έκφραση τους και σώζονται ως κτηριακές δομές ή ως κατάλοιπα σε όλο το μήκος των ακτών της Μεσογείου. Τα κέντρα ενός τέτοιου δικτύου είναι δύο, Βενετία και Κωνσταντινούπολη. Τα μέλη της είναι πολλά, διάσπαρτα σε όλη της λεκάνη της Μεσογείου. Η κάθε μονάδα αυτού του δικτύου λειτουργεί αυτοτελώς αλλά και συμπληρωματικά με τις άλλες. Η απόσταση από την μια μονάδα στην άλλη δεν ξεπερνά την απόσταση που μπορεί ένα καράβι να μετακινηθεί στη διάρκεια μια ημέρας. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις κάθε φορά που αλλάζουν οι ιστορικές συνθήκες. Τότε το δίκτυο μετασχηματίζεται και εξυπηρετεί ανάγκες, οι οποίες ορίζονται από τα συμφέροντα των νέων στοιχείων.

Εικόνα 131. Κέντρα δικτύου αρσανάδων στην Μεσόγειο

Το δίκτυο των караβοστασιών στην Μεσόγειο δεν έχει καταγραφεί και στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται αποσπασματικά. Περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικές κτηριακές εγκαταστάσεις και κτηριακά κατάλοιπα σε νησιά του Αιγαίου και Ιόνιου Πελάγους, στην Κύπρο, στις ακτές της Μικράς Ασίας, στην Ιταλική χερσόνησο και στο Άγιο Όρος.

Το πρόγραμμα δικτύωσης των караβοστασιών θα πρέπει να παρεμβαίνει σε τέσσερις τομείς: θεσμοί, κτηριακή υποδομή, επιμόρφωση και επικοινωνία. Μόνο έτσι το δίκτυο μπορεί να λειτουργήσει ως μεθοδολογικό εργαλείο. Ο τελικός στόχος θα πρέπει να είναι η εξωτερίκευση συμπερασμάτων και δεν θα πρέπει το πρόγραμμα να είναι αυτοαναφερόμενο. Το δίκτυο δεν θα πρέπει να αναφέρεται σε μια οριοθετημένη επικοινωνία μέσα σε ένα κλειστό σύστημα αλλά σε μια ανοικτή και πολυφωνική διασύνδεση που οδηγεί σε ποικίλες οσμώσεις και πολιτιστικές μεταφορές.

*Παράδειγμα δικτύωσης ιστορικών
πόλεων Μεσογείου*

Αντικείμενο του Medneta είναι η ενίσχυση του διασυνοριακού διαλόγου μεταξύ επιχειρήσεων επαγγελματιών τέχνης. Στόχοι είναι η αύξηση της ανταγωνιστικότητας, η ανάπτυξη διασυνοριακού διαλόγου πολιτισμού και η αναβίωση των τοπικών κοινοτήτων και των οικονομικών δικτύων στην Μεσόγειο.

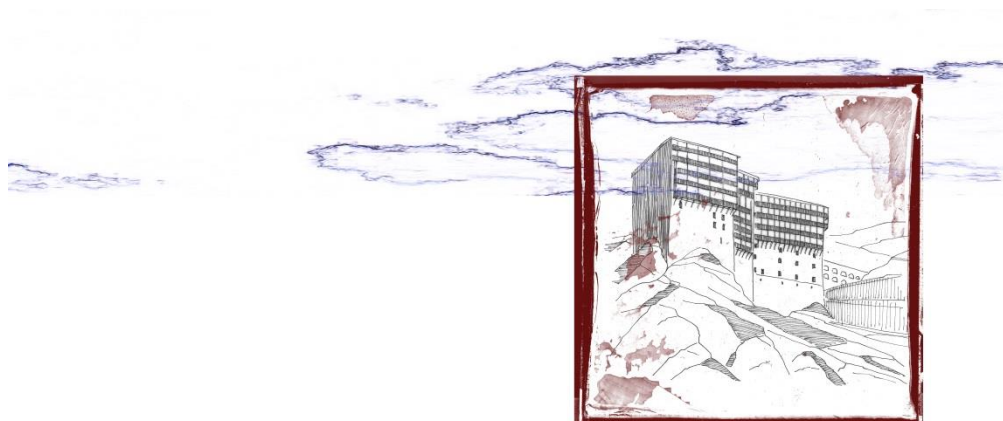

Εικόνα 132. Δίκτυο αραναδων στην Μεσόγειο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Δήλωση οράματος

Το σχέδιο δράσης πρέπει να αποβλέπει στην:

Αποκατάσταση αναγνωσιμότητας των μνημείων ξεχωριστά

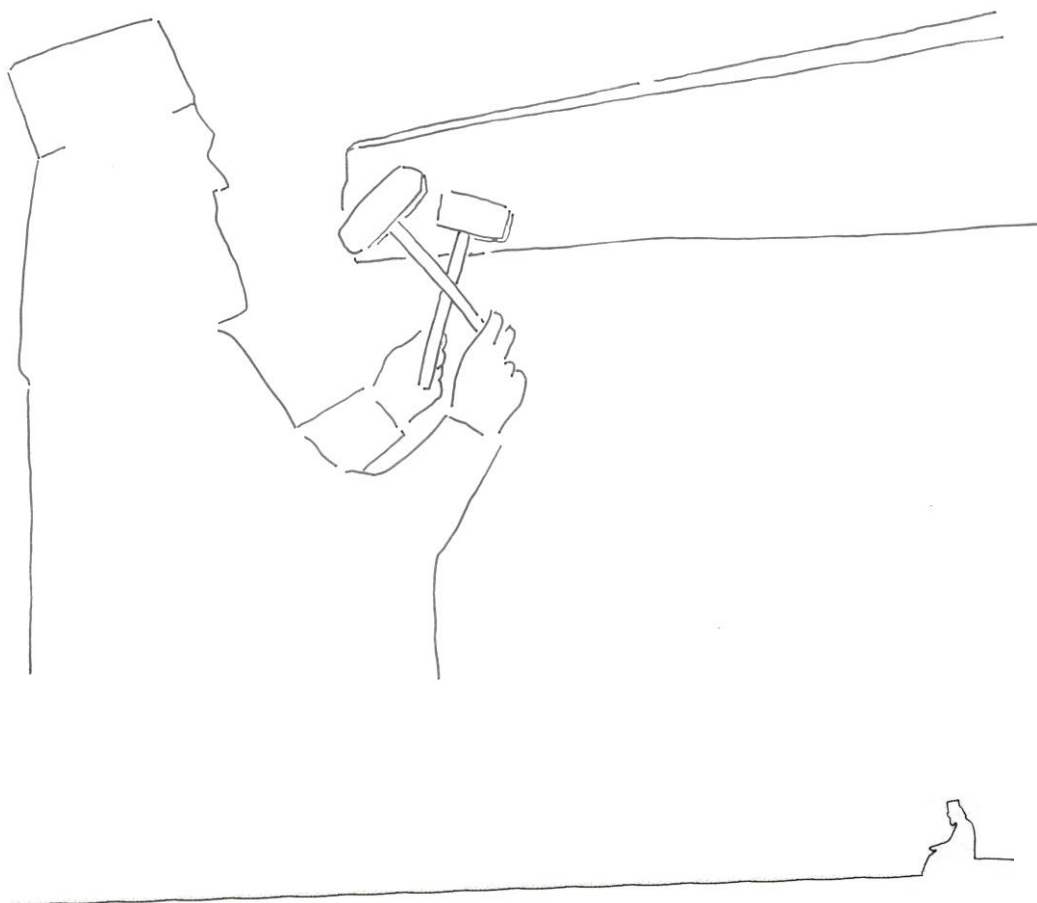
Ανάδειξη των μνημείων ως ενιαίο σύνολο προσεγγίζοντας τη λειτουργία του δικτύου

Τονισμό της διαχρονίας

Απόδοση της αυθεντικότητας

Διδακτικός χαρακτήρας που συμβάλλει στην κατανόηση της λειτουργίας των μνημείων, επιβεβαιώνοντας την ενότητα και τη διαχρονία

Διασφάλιση θετικής συνεισφοράς στην αειφόρο ανάπτυξη.

Προσδιορισμός κύριων ζητημάτων

Στην ανάλυση λήφθηκαν υπόψη οι περιορισμοί, οι οποίοι ορίζονται από τον συγκεκριμένο τόπο:

μόνο στους άνδρες επιτρέπεται η είσοδος

η μέγιστη διάρκεια της επίσκεψης είναι τέσσερις ημέρες

απαραίτητη είναι η έκδοση διαμονητηρίου

ο αριθμός των επισκεπτών καθημερινά είναι μόνο 120 άτομα

η πρόσβαση γίνεται μόνο μέσω караβιού

οι μονές φιλοξενούν και δεν μισθώνουν διαμονή

υπάρχει συγκεκριμένο πρόγραμμα για φαγητό

η ιατρική περίθαλψη περιορίζεται στα επείγοντα

Ανάλυση SWOT

Η συλλογή των δεδομένων ανέδειξε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παράκτιας ζώνης της χερσονήσου. Η αξιολόγηση της ιδιαίτερων χαρακτηριστικών παρουσιάζεται με την μέθοδο SWOT. Μέσω της ανάλυσης διατυπώνονται πιθανά σενάρια ανάδειξης του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων, ώστε να προκύψουν οι αντίστοιχοι άξονες προτάσεων. Στην ανάλυση SWOT μελετώνται τα πλεονεκτήματα (strengths), οι αδυναμίες (weaknesses) οι ευκαιρίες (opportunities) καθώς και οι απειλές (threats). Περιλαμβάνει τις εξής θεματικές ενότητες:

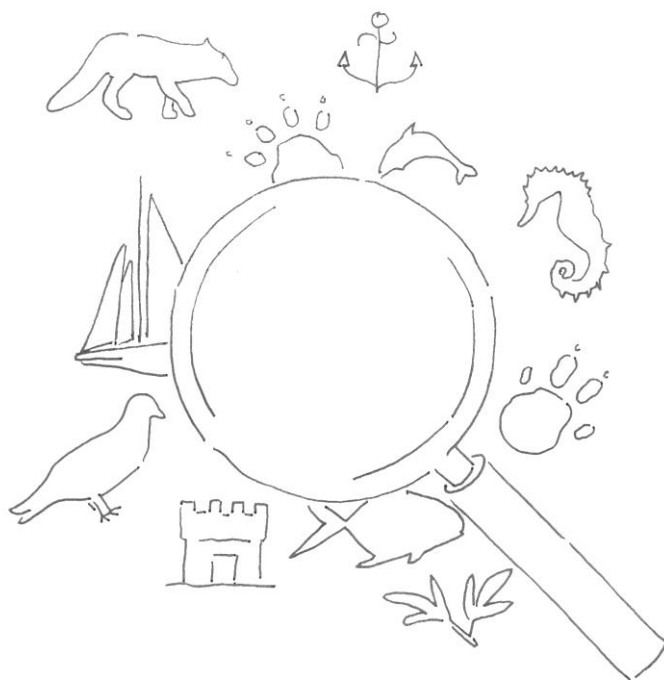
Γεωγραφική θέση

Τεχνικές υποδομές

Πολιτιστική κληρονομιά

Φυσικό περιβάλλον

Θεσμικό πλαίσιο

Πλεονεκτήματα

Η παγκόσμια σημασία πολιτιστική κληρονομιά, επικυρωμένη από την UNESCO, αποτελεί το δυνατό σημείο των συγκροτημάτων των αρσανάδων του Αγίου Όρους. Οι ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές δημιουργίες στις ακτές της χερσονήσου αποτυπώνουν την καθημερινή ζωή των μοναχών. Το γύρω φυσικό περιβάλλον με τους χείμαρρους, τους δασώδεις λόφους και τα λαγκάδια είναι μοναδικής ομορφιάς. Διαθέτει πλούσιο οικοσύστημα. Η ακτοπλοϊκή πρόσβαση στο Άγιο Όρος και η εγγύτητα των αρσανάδων με τα μοναστήρια καθιστά τα επίπεια σε κόμβους. Η προστασία από δυο κρατικούς φορείς (Κε.Δ.Α.Κ. και Αρχαιολογική Υπηρεσία Χαλκιδικής και Αγίου Όρους) καθώς και ο έλεγχος από την UNESCO συγκαταλέγονται στα πλεονεκτήματα της περιοχής.

Αδυναμίες

Το βασικό αδύναμο στοιχείο των συγκροτημάτων των αρσανάδων του Αγίου Όρους είναι ο μεγάλος αριθμός των κτισμάτων που δεν έχουν στις μέρες μας χρήση. Στα περισσότερα συγκροτήματα κυριαρχεί εγκατάλειψη. Τα περισσότερα κτίσματα είναι αποκατεστημένα, κάποια όμως σώζονται ερειπωμένα. Το γεγονός αυτό επιτείνει την δυσκολία ανάγνωσης της ιστορικής συνέχειας. Μία επιπλέον αδυναμία της παράκτιας ζώνης της χερσονήσου είναι η αδυναμία πρόσβασης οδικώς και η αδυναμία πραγματοποίησης των ακτοπλοϊκών συγκοινωνιών σε περιπτώσεις κακοκαιρίας. Επιπροσθέτως, η μετακινήσεις προς τα μοναστήρια είναι δυσχερείς σε κάποιες περιπτώσεις γιατί γίνονται μόνο από μονοπάτια, τα οποία είτε είναι πολύ απότομα είτε δεν είναι συντηρημένα. Τέλος, ο περιοδικός έλεγχος από την UNESCO δεν είναι συστηματικός και σύνταξη μελετών έργων αποκατάστασης και ανάδειξης, οι οποίες ελέγχονται από τους κρατικούς φορείς δεν διέπεται από εφαρμογή συγκεκριμένων κατευθυντήριων αρχών.

Ευκαιρίες

Οι ευκαιρίες, που προσφέρονται από τον τόπο για ανάδειξη του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων του Αγίου Όρους είναι περιορισμένες. Εντοπίζονται μέσα από την αξιοποίηση του δικτύου των μονοπατιών και την ανάδειξη του αρχιτεκτονικού και φυσικού πλούτου. Τα μονοπάτια που συνδέουν τον αρσανά με το μοναστήρι, οι ξεχωριστές αρχιτεκτονικές δημιουργίες των караβοστασιών και το φυσικό περιβάλλον δημιουργούν προϋποθέσεις για ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ο θεματικός τουρισμός θα μπορούσε να αποτελέσει το μέσο για την διασύνδεση των αρσανάδων και επομένως για την ανάδειξη του ιστορικού δικτύου. Τέλος σε θεσμικό επίπεδο, η ένταξη του Αγίου Όρους στην λίστα των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς παρέχει την ευκαιρία σύνταξης ενός διαχειριστικού σχεδίου.

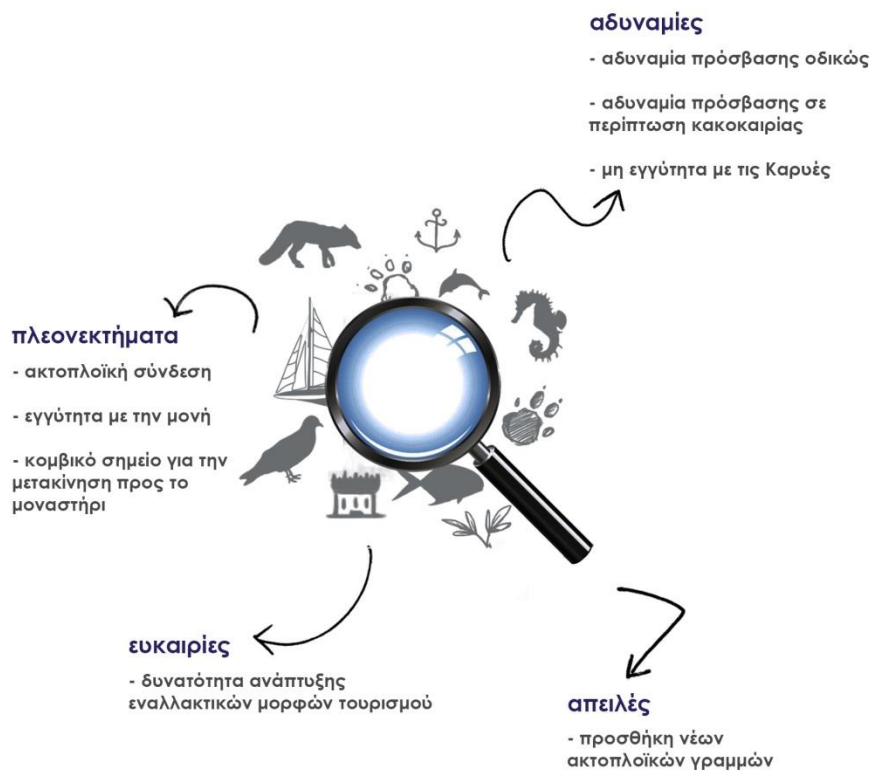
Απειλές

Η αλλοίωση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της παράκτιας ζώνης αλλά και της χερσονήσου στο σύνολο της είναι η κύρια απειλή. Μια τέτοια εξέλιξη θα είχε ως αποτέλεσμα την απένταξη από την λίστα των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Φυσικά φαινόμενα, όπως σεισμός, υπερχειλίση χειμάρρων και κατολισθήσεις είναι δυνατόν να προκαλέσουν ανεπανόρθωτες καταστροφές. Ο κίνδυνος των πυρκαγιών, οι οποίες κατά την διάρκεια της χιλιόχρονης ζωής στο Άγιο Όρος έχουν προκαλέσει πολλά προβλήματα, αποτελούν έναν από τους πρωτεύοντες λόγους για την σύνταξη σχεδίου διαχείρισης σύμφωνα με τις υποδείξεις της UNESCO. Η λειψανδρία εγκυμονεί το κίνδυνο περαιτέρω εγκατάλειψης και ερήμωσης του κτηριακού αποθέματος. Τέλος, η προσθήκη νέων ακτοπλοϊκών γραμμών, η χάραξη και κατασκευή νέων δρόμων και η κατασκευή επιπρόσθετων λιμενικών υποδομών θα αλλοίωσαν την εικόνα των συγκροτημάτων των αρσανάδων.

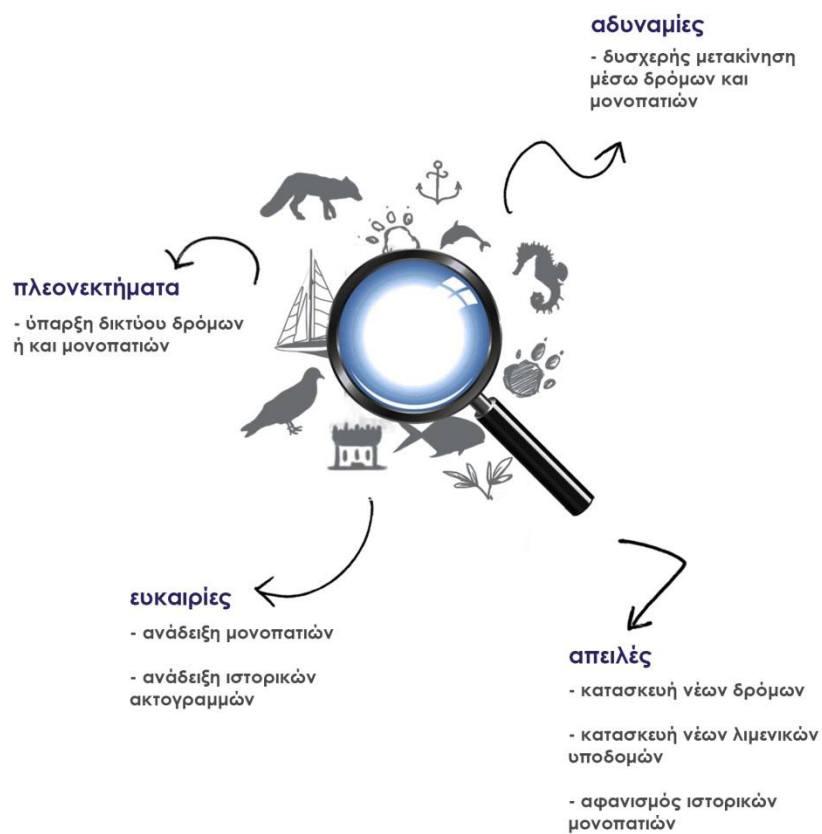

	 ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	 ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ	 ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	 ΑΠΕΙΛΕΣ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ	<ul style="list-style-type: none"> - ακτοπλοϊκή σύνδεση - εγγύτητα με την μονή - κομβικό σημείο για την μετακίνηση προς το μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> - αδυναμία πρόσβασης οδικώς - αδυναμία πρόσβασης σε περίπτωση κακοκαιρίας - μη εγγύτητα με τις Καρυές 	<ul style="list-style-type: none"> - δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού 	<ul style="list-style-type: none"> - προσθήκη νέων ακτοπλοϊκών γραμμών
ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ	<ul style="list-style-type: none"> - ύπαρξη δικτύου δρόμων ή και μονοπατιών 	<ul style="list-style-type: none"> - δυσχερής μετακίνηση μέσω δρόμων και μονοπατιών 	<ul style="list-style-type: none"> - ανάδειξη μονοπατιών - ανάδειξη ιστορικών ακτογραμμών 	<ul style="list-style-type: none"> - κατασκευή νέων δρόμων - κατασκευή νέων λιμενικών έργων - αφανισμός ιστορικών μονοπατιών
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	<ul style="list-style-type: none"> - πολιτιστικό αγαθό οικογενειακής σπουδαιότητας - ξεχωριστές αρχιτεκτονικές δημιουργίες - άυλη κληρονομιά 	<ul style="list-style-type: none"> - ύπαρξη ερειπίων και εγκαταλελειμμένων κτισμάτων - αλλοίωση ιστορικών ακτογραμμών - αδυναμία ανάγνωσης ιστορικής συνέχειας 	<ul style="list-style-type: none"> - ανάδειξη αρχιτεκτονικού πλούτου - έργα αποκατάστασης - δυνατότητα ανάπτυξης θρησκευτικού και πολιτιστικού τουρισμού 	<ul style="list-style-type: none"> - περαιτέρω εγκατάλειψη - ερήμωση - αλλοίωση φυσιογνωμίας
ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	<ul style="list-style-type: none"> - φυσικό περιβάλλον παγκόσμιας σημασίας - αξιόλογο οικοσύστημα 	<ul style="list-style-type: none"> - αδυναμία προσέγγισης λόγω περιορισμένου αριθμού χαραγμένων μονοπατιών 	<ul style="list-style-type: none"> - αξιοποίηση δικτύου μονοπατιών για περιηγητές 	<ul style="list-style-type: none"> - πυρκαγιά - σεισμός - κατολισθήσεις - υπερχειλίση χειμάρρων
ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	<ul style="list-style-type: none"> - ένταξη στην λίστα μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς ΟΥΝΕΣΚΟ - επιβλεψη έργων από το Κεδακ - προστασία από το Υπουργείο Πολιτισμού 	<ul style="list-style-type: none"> - απουσία συστηματικού ελέγχου - έλλειψη κατευθυντήριων αρχών 	<ul style="list-style-type: none"> - σύνταξη διαχειριστικού σχεδίου ανάδειξης 	<ul style="list-style-type: none"> - απένταξη από την λίστα μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς ΟΥΝΕΣΚΟ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ

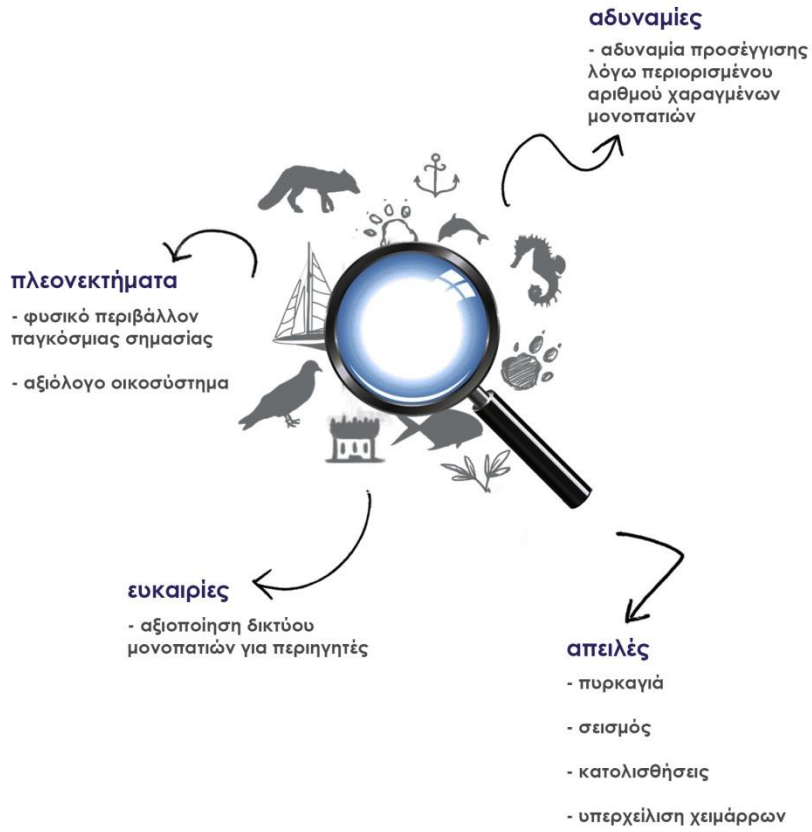
ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

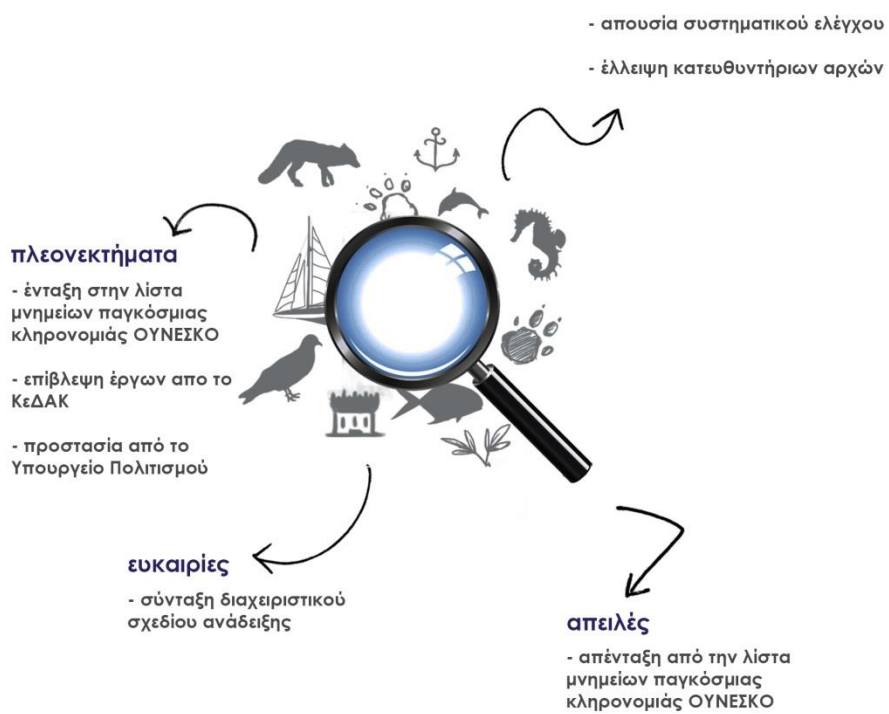
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Σενάρια

Από την ανάλυση του πίνακα προκύπτουν δύο πιθανά σενάρια για τον τρόπο ανάδειξης του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων. Για την διατύπωση των δύο σεναρίων, έχουν ληφθεί υπόψη οι περιορισμοί που θέτει η Ιερά Κοινότητα αλλά και η UNESCO.

Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται όλο και πιο συστηματικά οι ειδικές μορφές τουρισμού, που προσφέρουν τη δυνατότητα στους ταξιδιώτες να εμπλουτίσουν τις δραστηριότητές τους και με προγράμματα εξειδικευμένων δράσεων. Κύρια χαρακτηριστικά των μορφών αυτών είναι: η μικρής κλίμακας, ελεγχόμενη και ρυθμιζόμενη ανάπτυξη, η ποικιλία δραστηριοτήτων σε ατομική ανεξάρτητη βάση καθώς και η έμφαση στην απόκτηση εμπειριών για τις τοπικές κουλτούρες. Το πρώτο σενάριο ανάδειξης του ιστορικού δικτύου των βασίζεται στην ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ο θρησκευτικός, ο πολιτιστικός και ο περιπατητικός τουρισμός θα μπορούσαν να ενισχυθούν στο Άγιο Όρος. Περιηγητές αναζητώντας την γνώση, την εμπειρία και την προσωπική ανακάλυψη πραγματοποιούν ταξίδια σε τόπους με αρχαιολογικό ή θρησκευτικό ενδιαφέρον, σε μέρη φυσικού κάλλους. Συγκεκριμένα, το πανανθρώπινο θρησκευτικό συναίσθημα παρακινεί τουρίστες να μεταβούν σε τόπους θρησκευτικών εκδηλώσεων για να ικανοποιήσουν τις θρησκευτικές ανάγκες. Επιπροσθέτως, τα αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά μνημεία της ορθοδοξία αποτελούν πόλο έλξης επισκεπτών. Τέλος, η πεζοπορία με ένα παρθένο φυσικό περιβάλλον και η δυνατότητα περιήγησης και επίσκεψης περιοχών που βρίσκονται κοντά στα μονοπάτια της πεζοπορίας αποτελούν λόγοι επίσκεψης στο Άγιο Όρος. Παρ όλα αυτά, η ανάπτυξη των τριών αυτών μορφών εναλλακτικού τουρισμού πιθανόν αποτελεί κίνδυνο για την διαφύλαξη της πνευματικότητας του Αγίου Όρους. Άλλωστε η ενίσχυση του τουρισμού δεν είναι επιθυμητή από την μοναστική κοινότητα της χερσονήσου. Συγκεκριμένα, οι ανάγκες για φιλοξενία μεγαλύτερου αριθμού επισκεπτών, για εξασφάλιση ιατρικής περίθαλψης, για αναπροσαρμογή του τρόπου και της συχνότητας μετάβασης θα αλλοίωνε την παραδοσιακή ζωή των μοναχών. Επιπροσθέτως, οι επιπτώσεις ενίσχυσης οργανωμένου τουρισμού, ακόμα και μικρής κλίμακας, πιθανόν να δημιουργήσει ανάγκες δημιουργίας τεχνικής υποδομής, γεγονός που θα έρχονταν σε αντίθεση με τις υποδείξεις της UNESCO. Όσο αφορά τον περιηγητικό τουρισμό, κανένα από τα δύο ευρωπαϊκά μονοπάτια, E4 και E6,

που διέρχονται από την Ελλάδα, δεν διασχίζει το Άγιο Όρος. Όμοια, η χερσονήσος δεν αποτελεί σταθμό για κανένα από τα εθνικά μονοπάτια. Το σενάριο αυτό παρουσιάζεται δυσοίωνο και μάλλον μη εφαρμόσιμο. Οι κίνδυνοι αλλά και η απροθυμία των μοναχών για μια τέτοιου είδους ανάπτυξη είναι μεγάλη. Το Άγιο Όρος, σε αντίθεση με τα μοναστήρια των Μετεώρων, τα οποία επικοινωνούν την πνευματικότητα τους με τους λαϊκούς, είναι μια κλειστή κοινωνία, η οποία διαφυλάττει και δεν εξωτερικεύει την καθημερινότητα της.

Το δεύτερο εναλλακτικό σενάριο στηρίζεται στον σχεδιασμό και στην εφαρμογή ψηφιακής περιήγησης των αρσανάδων της χερσονήσου. Ένα τέτοιο σενάριο θα έδινε πρόσβαση σε όλους τους ανθρώπους, άνδρες και γυναίκες, να γνωρίσουν την πολιτιστική κληρονομιά. Δεύτερον, δεν θα δημιουργούσε προβλήματα στην μοναστική κοινότητα. Και τρίτον, υπακούει στις υποδείξεις της UNESCO για εκπαίδευση και επιμόρφωση. Συγκεκριμένα, μια από τις υποχρεώσεις είναι η προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του Αγίου Όρους με συνέδρια, εκδόσεις καθώς και με την χρήση του διαδικτύου. Στόχος δεν είναι η κάλυψη αναγκών μόνο των επισκεπτών και των προσκυνητών αλλά και των μελετητών. Το 2013, στην διεπιστημονική Ημερίδα με θέμα το στρατηγικό πλαίσιο για την διατήρηση και τη διαχείριση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς του Αγίου Όρους έγινε λόγος για την αναγκαιότητα εξωτερικεύσης υλικού προς μελέτη ως μέσο προστασίας και ανάδειξης (<http://whc.unesco.org/en/events/1076/>). Τα άρθρα 27 και 28 της Σύμβασης για της προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (1972) αναφέρονται στον ρόλο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στην υποχρέωση των Κρατών – μελών για την σύνταξη τους (<http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>). Οι επιχειρησιακές γραμμές της UNESCO κατευθύνονται προς την διάχυση υλικού με κάθε τρόπο. Μια προσπάθεια ψηφιακής τεκμηρίωσης και ανάδειξης του πολιτιστικού αποθέματος του Αγίου Όρους είχε γίνει το 1999 με την εποπτεία του Κε.Δ.Α.Κ.. Το πρόγραμμα περιλάμβανε την δημιουργία μιας αυτόνομης πολυχρηστικής εφαρμογής, με τίτλο 'Οδοιπορικό στο Άγιο Όρος', το οποίο παρουσιάζονταν σε info kiosk. Το εγχείρημα δεν είχε μεγάλη ανταπόκριση γιατί δεν εσωτερικεύθηκε με ζήλο και οργανωμένα προς τον κόσμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Σχέδιο δράσης

Οι δράσεις για την επίτευξη των στόχων περιλαμβάνουν:

- στερέωση μνημειακού καταλοίπου,
- προβολή του ιστορικού δικτύου με χρήση των νέων τεχνολογιών.

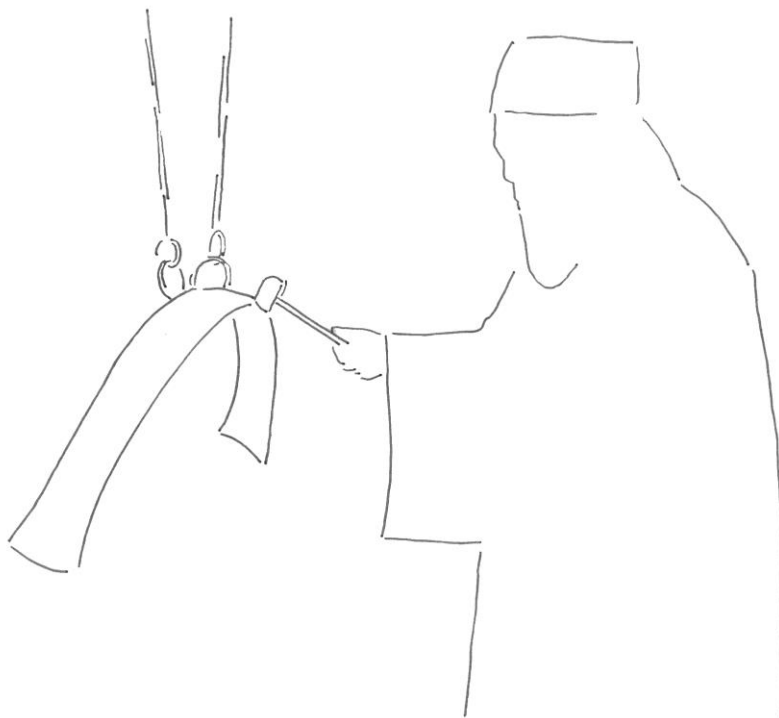
Οι δράσεις του στρατηγικού σχεδίου έχουν ομαδοποιηθεί σε δύο βασικούς άξονες.

Άξονας 1

Τα κτίσματα, τα οποία σώζονται σε ερειπιώδη κατάσταση, θα στερεωθούν. Δεν υπάρχει λόγος για την αποκατάστασή τους. Θα πραγματοποιηθούν εργασίες, με κύριο στόχο το ελαχιστοποιημένο κόστος της συντήρησής τους.

Άξονας 2

Τα μνημεία και το δίκτυο θα αναδειχθούν με χρήση νέων τεχνολογιών, οι οποίες στηρίζονται σε προηγμένες υπηρεσίες πληροφοριών και ψηφιακού πολιτιστικού περιεχομένου.

Σχέδιο υλοποίησης

Ο στόχος είναι η δημιουργία ενός ευέλικτου ηλεκτρονικού προτύπου-πυλώτου, το οποίο θα μπορεί να εμπλουτίζεται με νέα δεδομένα και πληροφορίες, να επεκτείνεται και να εφαρμόζεται και σε άλλα πολιτιστικά μνημεία της Μεσογείου, αλλά και σε περιοχές φυσικής κληρονομιάς. Το ηλεκτρονικό πρότυπο – πυλώτος θα μπορεί να υποστηρίξει τη δημιουργία:

- 1) μιας δυναμικής ψηφιακής βάσης δεδομένων, ένας διαδικτυακός τόπος (website), για τη συγκέντρωση ψηφιοποιημένου υλικού που θα λειτουργεί ως αποθέτης πολιτιστικού περιεχομένου,
- 2) μιας on-line κοινότητας με τη ενεργή συμμετοχή των χρηστών για τον εμπλουτισμό περιεχομένων μέσα από τη διαμοίραση εμπειριών και φωτογραφιών,
- 3) ενός ηλεκτρονικού ξεναγού (iguide) με δυνατότητα εγκατάστασης σε έξυπνα κινητά (smart phones) που θα καθοδηγεί τον επισκέπτη κατά την περιήγησή του μέσω QR code,
- 4) ενός θεματικού διαδικτυακού ψηφιακού αρχείου.

web side

on line κοινότητα

i guide

ψηφιακό αρχείο

Εικόνα 133. Προτεινόμενες δράσεις

Διαδικτυακός τόπος (Website)

Ο επισκέπτης του διαδικτυακού τόπου (website) θα έχει στην διάθεση του ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών για την θάλασσα του Αγίου Όρους, τους αρσανάδες και το δίκτυο. Θα τεκμηριωθούν είκοσι αρσανάδες σε μια βάση δεδομένων, η οποία θα είναι ειδικά σχεδιασμένη για τα μνημεία της παράκτιας μοναστικής οίκησης. Στην βάση, οι πληροφορίες για κάθε συγκρότημα θα εισαχθούν σε μορφή κειμένου και εικόνας και θα καλύπτουν τους παρακάτω θεματικούς τομείς: περιγραφή μνημείου, βιβλιογραφικές παραπομπές, συσχετισμός με άλλα μνημεία του δικτύου. Ο χρήστης της εφαρμογής θα έχει την δυνατότητα να προσεγγίσει τα δεδομένα με εύκολο και γρήγορο τρόπο μέσα από χάρτες και σκίτσα, να ανατρέχει σε βιβλιογραφία ή μέσω των συνδέσμων (links) στις αντίστοιχες ιστοσελίδες και να αντλήσει πληροφορίες.

Στο πιλοτικό αυτό στάδιο, η εφαρμογή δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει το σύνολο των διαθέσιμων πληροφοριών για τους αρσανάδες του Αγίου Όρους αλλά να διαμορφώσει την υποδομή και να προτείνει μια μέθοδο για την διάχυση πληροφοριών για πολιτιστικά αγαθά στο διαδίκτυο. Παράλληλα, η εφαρμογή θα έχει την δυνατότητα εμπλουτισμού και ανανέωσης του διαδικτυακού τόπου, σύμφωνα με νεότερα δεδομένα.

Παράδειγμα διαδικτυακού τόπου

Μια παρόμοια περίπτωση είναι η δράση: η προστασία, ανάδειξη και ανάπτυξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, του Προγράμματος Διασυνοριακής Συνεργασίας Interreg Ελλάδας Ιταλίας. Στο πρόγραμμα αυτό, αναπτυχτήκαν καινοτόμα εργαλεία από τοπικούς φορείς όσον αφορά τη διάδοση πληροφοριών και την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, των ιστορικών μνημείων και των τουριστικών περιοχών. Συγκεκριμένα, δημιουργήθηκαν εφαρμογές στον τομέα των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας.

On-line κοινότητα

Τα online κοινωνικά δίκτυα αναφέρονται στα μέσα αλληλεπίδρασης ανθρώπων μέσω διαδικτυακών κοινοτήτων. Οι εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης (social media) είναι χρήσιμες καθώς επιτρέπουν τη συν-δημιουργία περιεχομένου, θέτοντας τους χρήστες ενεργούς, αφού συνεισφέρουν στη δημιουργία του περιεχομένου ως σχολιαστές. Η προτεινόμενη υπηρεσία θα επιτρέπει στους επισκέπτες να συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό του περιεχομένου πολιτιστικής κληρονομιάς με το "ανέβασμα" αρχείων (εικόνων, ήχων, βίντεο κ.λ.π) συνδυασμένα με τις προσωπικές εμπειρίες που απέκτησαν. Την ίδια στιγμή, οι χρήστες θα είναι σε θέση να λαμβάνουν συμπληρωματικές υπηρεσίες και πληροφορίες. Με τον τρόπο αυτό, ενημερώνονται οι άνθρωποι για πολιτιστικούς τόπους που δεν έχουν την δυνατότητα φυσικής πρόσβασης σε αυτούς.

Μια σελίδα στο Facebook δίνει την δυνατότητα α) να δημιουργήσει σχέσεις με το «μη κοινό» και να ενδυναμώσει τη σχέση του με το υπάρχον κοινό, β) να ενισχύσει τη συνεργασία, γ) να προκαλέσει την ενεργή συμμετοχή, δ) να διαμοιράσει πληροφορίες σε ένα ευρύτερο κοινό και, εν τέλει, ε) να συμβάλει στην εμπλουτισμένη εμπειρία του επισκέπτη του λογαριασμού του.

Παράδειγμα on-line κοινότητας

Παραδείγματα τέτοιας εφαρμογής είναι πολλά καθώς μουσεία, δημόσιες υπηρεσίες και ιδρύματα χρησιμοποιούν την πλατφόρμα του Facebook. Ενδεικτικά αναφέρουμε το Μουσείο Μπενάκη, του Φίλους του Μουσείου Βαλκανικών Πολέμων, το Τελλόγλειο Ιδρυμα Τεχνών αλλά και στο εξωτερικό το Dumbarton Oaks.

Ηλεκτρονικός ξεναγός (iguide)

Οι υπηρεσίες συστημάτων ακουστικής και πολυμεσικής ξενάγησης ενισχύουν την εμπειρία του επισκέπτη με την επί τόπου παροχή έγκυρων πληροφοριών και μάλιστα σε περιοχές όπου δεν υπάρχει άλλη πηγή έγκυρης πληροφόρησης άμεσα διαθέσιμη. Στόχος της εφαρμογής του τουριστικού οδηγού κινητών είναι να παρέχει επιπλέον πληροφορίες δίνοντας εύκολη πρόσβαση σε χάρτες που θα λειτουργούν και χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο, πλούσιες και έγκυρες περιγραφές για περιοχές φυσικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Περιλαμβάνει ξενάγηση με ομιλία, φωτογραφίες, video και 3D αναπαραστάσεις.

Η εφαρμογή του ηλεκτρονικού ξεναγού πραγματοποιείται μέσω ενός έξυπνου κινητού, το οποίο σαρώνει έναν κώδικα QR (γραμμικός κώδικας δύο διαστάσεων). Για να γίνει αυτό, ο χρήστης χρειάζεται μία εφαρμογή, η οποία μετατρέπει την κάμερα του κινητού σε σαρωτή κώδικα QR. Μέσα σε ένα κώδικα QR μπορεί να αποθηκευτεί π.χ. ένας σύνδεσμος προς μια ιστοσελίδα. Ο χρήστης σαρώνει με το κινητό του τηλέφωνο τον κώδικα QR και πλοηγείται αυτόματα στην ιστοσελίδα.

Παράδειγμα ηλεκτρονικού ξεναγού

Παράδειγμα τέτοιου ηλεκτρονικού ξεναγού είναι το πρόγραμμα: iGuide: Κοινωνικά Εμπλουτισμένος Τουριστικός Οδηγός Κινητού για Ανεκμετάλλευτα Πολιτιστικά και Φυσικά Μνημεία, το οποίο εφαρμόστηκε στις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης και ξεκίνησε από την πόλη της Ξάνθης. Συγκεκριμένα καλύπτει περιοχές όπως το Δέλτα Νέστου, τις Αλυκές Θάσου, τη Μαρώνεια, τα Άβδηρα, και την Παλιά Πόλη Ξάνθης. Δίνεται πρόσβαση σε σπάνιο υλικό, το οποίο αφορά κυρίως την ιστορία της περιοχής, τη βιοποικιλότητα και τα μνημεία της περιοχής.

Ψηφιακό αποθετήριο αρχείου

Η δημιουργία θεματικού αρχείου για την θάλασσα του Αγίου Όρους στοχεύει στην διάσωση, καταγραφή και ταξινόμηση του υλικού, ανάδειξη και αξιοποίηση του αρχείου για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς και αφορά κυρίως την προσφορά υπηρεσιών και πληροφοριών σε θεσμούς και πρόσωπα. Η λειτουργία του ψηφιακού αποθετηρίου θα πρέπει να δίνει την δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης της πληροφορίας σε στιγμή αναγκαιότητας και να αποτελεί εργαλείο αναφοράς.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι αναγκαία η δημιουργία ειδικών προγραμμάτων σε δυο βάσεις. Το πρώτο πρόγραμμα αναπτύσσεται σε τοπική βάση: δημιουργία σταθμών μελέτης της ιστορίας της θάλασσας του Αγίου Όρους, οι οποίοι παίζουν ρόλο υποστήριξης και συνδέσμου για τα αρχεία και τους ερευνητές. Το δεύτερο πρόγραμμα αναπτύσσεται ως δίκτυο σε μη τοπική βάση και δίνει έμφαση στην ηλεκτρονική οργάνωση της πληροφορίας. Τέτοιες δικτυακές εφαρμογές είναι οι *electronic archives communities* που ανθούν στην Αμερική. Η διάχυση του αρχειακού υλικού σύνθετης πληροφορίας θα γίνεται μέσω του διαδικτύου.

Παράδειγμα ψηφιακού αποθετηρίου

Στην Ελλάδα λειτουργούν αρκετά ακαδημαϊκά αποθετήρια όπως η *Ανέμη - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης* και ο *Ήλιος - Αποθετήριο Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*. Το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών εργάζεται για την ολοκλήρωση της φωτογράφισης των χειρογράφων του Αγίου Όρους καθώς των χειρογράφων άλλων μοναστικών καθιδρυμάτων και βιβλιοθηκών για την συλλογή διαφανειών (*slides*) μικρογραφιών των χειρογράφων και την διάχυση του στο διαδίκτυο. Η συλλογή χειρογράφων του Νικολάου Μαυροπούλου του τμήματος Μουσικών Σπουδών ΑΠΘ αποτελείται από συνθέσεις δοξαστικών εσπερινού και όρθρου.

Πρόσθετες δράσεις

Η δικτύωση θα οργανωθεί μέσα από πολλαπλές διασυνδέσεις και ροές. Για την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτείται οργάνωση συνεδρίων και έκδοση πληροφοριακού και ερευνητικού υλικού. Στο άρθρο 9 του εγγράφου περί αυθεντικότητας της Nara (UNESCO, ICCROM και ICOMOS, 1994) τονίζεται ότι η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει τις ρίζες της στις τιμές που της αποδίδονται. Η ικανότητα να κατανοήσουμε τις τιμές αυτές εξαρτάται από την πληροφόρηση.

Η πρόταση ανάδειξης και διαχείρισης του δικτύου θα συνοδεύεται από:

- Δημοσιεύσεις
- Διενέργεια πανεπιστημιακής ανασκαφής – Συνεργασία με πανεπιστήμια
- Οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για σχολικές ομάδες και οικογένειες
- Ανοικτές συζητήσεις και διαλέξεις με σκοπό την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και φορέων
- Διοργάνωση επιστημονικών συνεδρίων

Επέκταση σχεδίου υλοποίησης

Οι στόχοι ορίζονται ως εξής:

- δημιουργία μιας επικοινωνιακής βάσης και προβολής σε υπερτοπικό επίπεδο,
- ανάπτυξη συνεργασιών σε υπερτοπικό επιστημονικό και πρακτικό επίπεδο
- ανταλλαγή τεχνογνωσίας σε υπερτοπικό επίπεδο.

Η ενέργεια θα καλύπτει την προστασία του πολιτιστικού αποθέματος των αρσανάδων σε όλη την Μεσόγειο και θα μετέχουν χώρες, οι οποίες βρέχονται από την Μεσόγειο θάλασσα. Οι δράσεις ψηφιοποίησης και προβολής πολιτιστικού αποθέματος θα είναι κοινές. Με την προώθηση συνεργασιών και ανταλλαγών θα αξιοποιηθεί και θα καλλιεργηθεί η ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα κάθε τόπου. Θα αναπτυχθεί ένα ψηφιακό δίκτυο συνεργασίας, ψηφιακή επιστημονική τεκμηρίωση και θα παραχθούν ψηφιακές εφαρμογές. Οι πληροφορίες θα καταχωρηθούν σε μια βάση δεδομένων και θα συγκροτηθεί ένας ψηφιακός χάρτης.

Φορέας υλοποίησης και λειτουργίας

Σύσταση γραφείου διαχείρισης

Όσον αφορά τους φορείς υλοποίησης και λειτουργίας μπορεί να είναι για μεν τα έργα τοπικής εμβέλειας το Κε.Δ.Α.Κ., το οποίο θα δραστηριοποιηθεί με την αρωγή του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, και για τα έργα υπερτοπικής εμβέλειας η Περιφέρεια Θεσσαλονίκης και το Υπουργείο Εξωτερικών.

Προτείνεται η σύσταση ενός Γραφείου Διαχείρισης, υπαγόμενου στο Κε.Δ.Α.Κ., το οποίο θα αναλάβει τη συνολική διαχείριση (management) του εγχειρήματος.

Το κέντρο αυτό μπορεί να τοποθετηθεί μέσα στον πύργο της Ουρανούπολης, που αποτελούσε κτίσμα από το μετόχι Προσφόριον της μονής Βατοπεδίου. Σήμερα ανήκει στην Αρχαιολογική Υπηρεσία Χαλκιδικής και Αγίου Όρους και τμήμα του στεγάζει το μουσείο Χαλκιδικής.

Προσωπικό για τη στελέχωση του Γραφείου:

Ένας Αρχαιολόγος, με ειδικευση & εμπειρία στη διαχείριση του αρχαιολογικού έργου

Ένας Αρχιτέκτονας, με ειδικευση & εμπειρία στη διαχείριση του αρχαιολογικού έργου και στην προστασία μνημείων

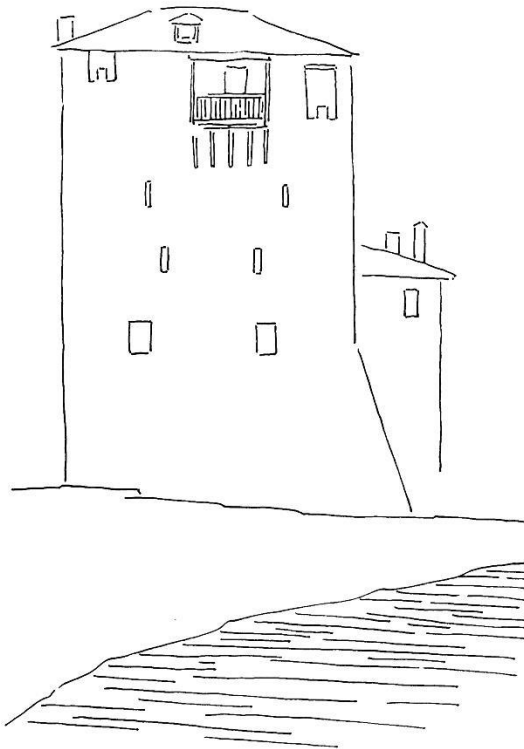
Ένας Τεχνικός Ηλεκτρονικών Υπολογιστών

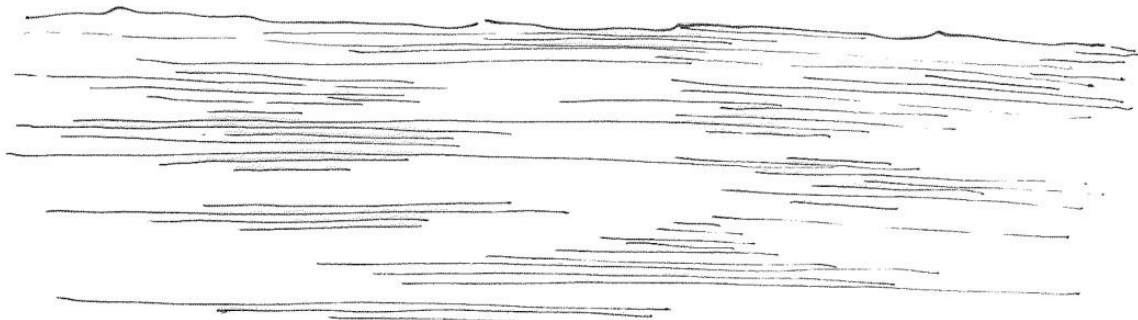
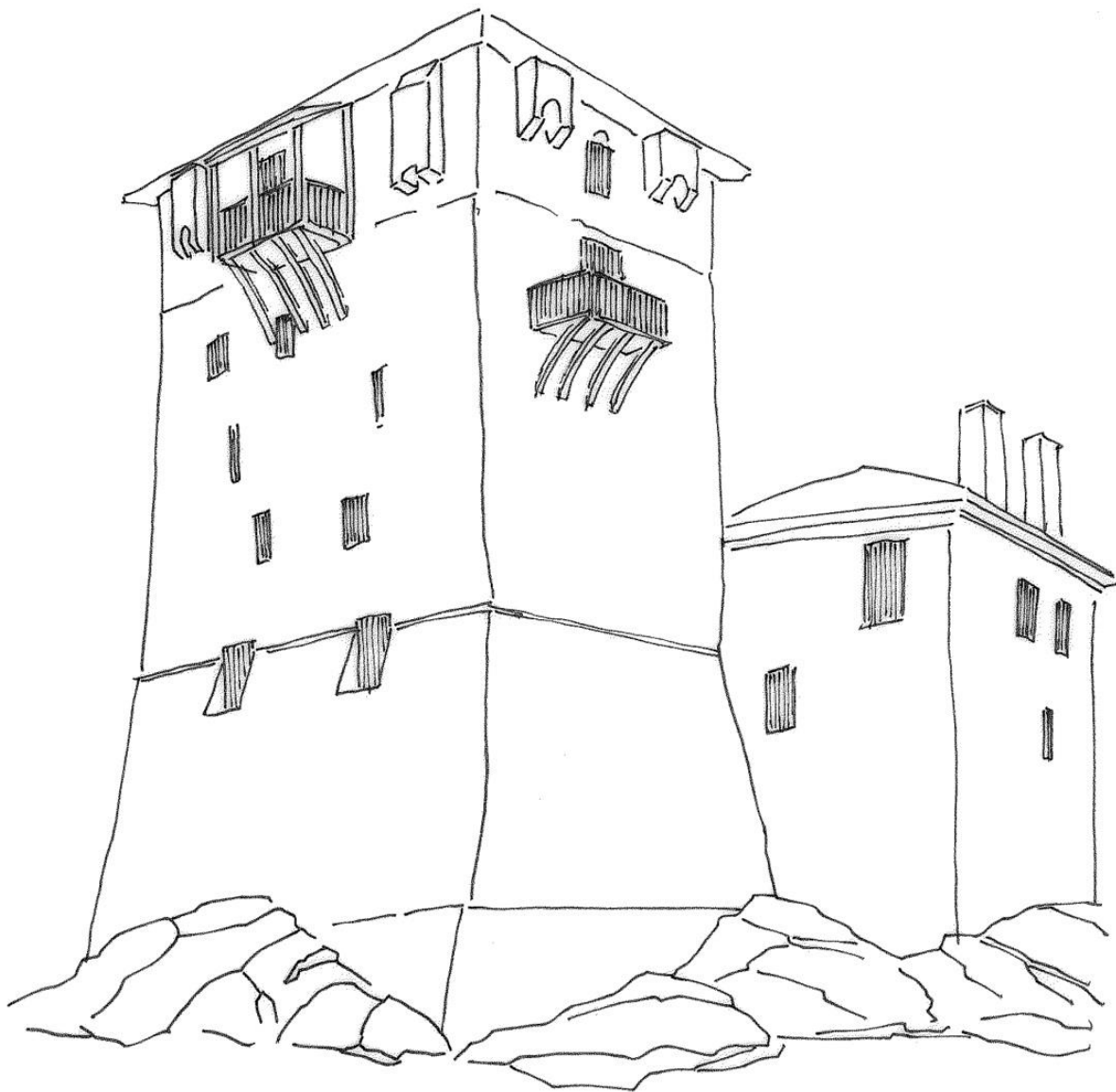
Ένας Διοικητικός-Οικονομικός υπάλληλος

Ένας Διοικητικός υπάλληλος για βοηθητικές εργασίες

Το συγκρότημα περιλαμβάνει τον βυζαντινό πύργο και τον οχυρό περίβολο, τον μπαρμπακά. Ανήκε στο μετόχι Προσφόριον, του οποίου τον αρχικό πυρήνα κατείχε η μονή Βατοπεδίου ήδη από τον 11^ο αιώνα. Ο πύργος είναι αποτέλεσμα τριών οικοδομικών φάσεων. Η πρώτη, η οποία χρονολογείται τον 11^ο - 12^ο αιώνα, περιλαμβάνει το κάτω πετρόκτιστο τμήμα. Σε επόμενη φάση, η οποία τοποθετείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και πιθανότατα μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1585, κτίστηκαν ακόμα τρεις όροφοι, από τους οποίους σώζονται σήμερα οι δύο. Η τρίτη φάση περιλαμβάνει την εσωτερική ξυλεπένδυση του κτιρίου και τη στέγη που διασώζεται μέχρι σήμερα και συμπεριλήφθηκε στα έργα ανακατασκευής τα οποία ολοκληρώθηκαν το 1862. Ο εξωτερικός λοξός τοίχος αντιστήριξης προστέθηκε μετά την ανακατασκευή. Στην ανατολική πλευρά του πύργου είναι προσκολλημένος ο μπαρμπακάς, ο οποίος είναι προσθήκη της πρώιμης Τουρκοκρατίας. Η σημερινή μορφή του συγκροτήματος είναι αποτέλεσμα εργασιών επέκτασης, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

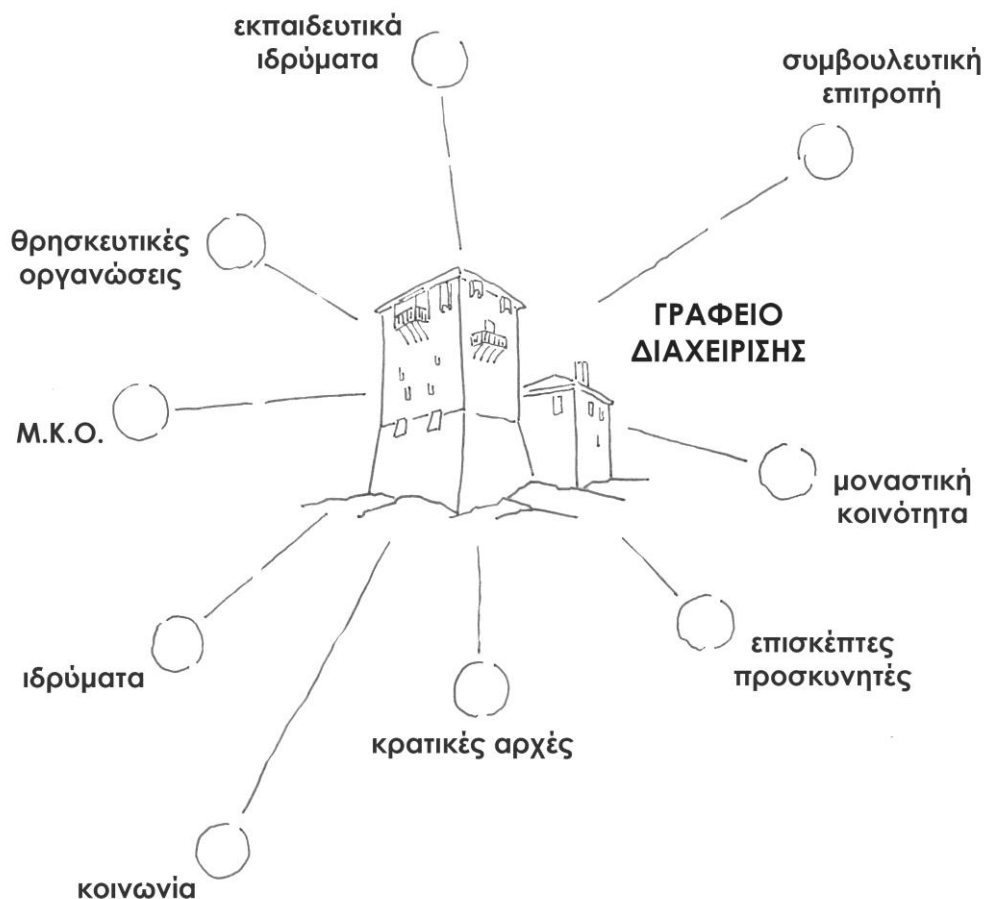

Εμπλεκόμενοι φορείς

Οι ομάδες ενδιαφέροντος διαφοροποιούνται μεταξύ τους στη βάση της διαφορετικής τους σχέσης με την πολιτισμική κληρονομιά και όχι ανάλογα με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μεμονωμένων ατόμων τα οποία τις αποτελούν. Το ίδιο άτομο μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία ομάδες ενδιαφέροντος, ανάλογα με τις διαφορετικές μορφές σχέσεων που αναπτύσσει με την πολιτισμική κληρονομιά. Οι ομάδες συγκροτούνται από αρχαιολόγους, ιστορικούς, ερευνητές, πολιτικούς, μοναχούς, επισκέπτες/προσκυνητές, και μη κυβερνητικές οργανώσεις.

Οι κρατικές αρχές αποτελούν βασικό εμπλεκόμενο σε όλα τα μνημεία. Βασικοί εμπλεκόμενοι σε όλα τα μνημεία είναι επίσης οι δημόσιες υπηρεσίες - ιδρύματα, τα οποία δραστηριοποιούνται στον τομέα της προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και άλλα ιδρύματα αρμόδια για διάφορους τομείς και σε όλες τις βαθμίδες διοίκησης, σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η μοναστική κοινότητα παίζει καθοριστικό ρόλο. Οι θρησκευτικές οργανώσεις αναγνωρίζονται επίσης ως εμπλεκόμενοι φορείς. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, από τα σχολεία μέχρι και τα πανεπιστήμια, λειτουργούν καταλυτικά. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι εκπρόσωποι της κοινωνίας των πολιτών θεωρούνται επίσης πολύ σημαντικοί εμπλεκόμενοι.

Εικόνα 134. Εμπλεκόμενοι φορείς

Σύσταση Μόνιμης Συμβουλευτικής Επιτροπής

Για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για τη βιώσιμη διαχείριση του έργου υπάρχει η ανάγκη για δημιουργία και ενεργοποίηση μιας Μόνιμης Συμβουλευτικής Επιτροπής. Η Επιτροπή θα διαβουλευέται με τα μέλη της και θα υποβάλλει προτάσεις σε σχέση με εξειδικευμένα θέματα. Θα αποτελείται από όλους τους εμπλεκόμενους στη διαχείριση του μνημείου όπως εκπροσώπους επιστημονικών ιδρυμάτων, μανάτζερ, καθώς και εκπροσώπους της κοινωνίας πολιτών. Οι εμπλεκόμενοι θα κατηγοριοποιηθούν ανάλογα με το βαθμό της επιρροής τους (βασικοί παράγοντες – δευτερεύοντες παράγοντες - υποστηρικτές - παρατηρητές) και τη συμμετοχή τους (χαμηλή - μεσαία - υψηλή). Θα μετέχουν σε όλα τα στάδια εφαρμογής των στόχων του σχεδίου διαχείρισης: από τη διατύπωση μιας ιδέας, μέχρι τη λήψη οριστικών αποφάσεων και την εφαρμογή τους.

Εκτίμηση βιωσιμότητας

Η παραπάνω πρόταση κρίνεται βιώσιμη για τους ακόλουθους λόγους:

Χαμηλού κόστους επένδυση,

Δεν θα επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό:

Η χρηματοδότηση θα γίνει από τρέχοντα και μελλοντικά κοινοτικά κονδύλια,

Δεν θα γίνει πρόσληψη νέου προσωπικού αλλά η υπηρεσία θα στελεχωθεί με μεταθέσεις, αποσπάσεις και μετατάξεις,

Ο χώρος στέγασης είναι δημόσιο κτήριο και τα έξοδα λειτουργίας καλύπτονται από την αρχαιολογική υπηρεσία.

Αναφορά πόρων

Η χρηματοδότηση των προτεινόμενων δράσεων είναι δυνατόν να προέλθουν με αξιοποίηση των κρατικών χρηματοδοτικών εργαλείων για αειφόρο ανάπτυξη και συγκεκριμένα των κοινοτικών κονδυλίων. Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 'Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία' (Ε.Π.Αν.Ε.Κ.) αποτελεί ένα από τα πέντε επιχειρησιακά προγράμματα του ΕΣΠΑ για την περίοδο 2014 -2020.

Προτείνεται να εφαρμοστούν οι εξής δράσεις ΕΣΠΑ 2014-2020:

1 Ειδική Δράση 'Ανοιχτή Καινοτομία στον Πολιτισμό'.

Αφορά στην ενίσχυση της ανάπτυξης πρωτότυπων ερευνητικών διατάξεων, νέων τεχνολογιών ή άλλων καινοτόμων εφαρμογών και διαδικασιών με πυλώνες παρέμβασης τη διάγνωση, συντήρηση, τεκμηρίωση και ανάδειξη μνημείων, και άλλων ιστορικών στοιχείων πολιτισμού.

2 Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων και μνημείων ενταγμένων στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Η δράση είναι σχεδιασμένη με στοχευμένο τρόπο, ώστε να καλύψει τις ανάγκες προστασίας, αποκατάστασης, συντήρησης και ανάδειξης επιλεγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων μείζονος σημασίας.

Η τέταρτη δράση της ανάδειξης του δικτύου των αρσανάδων θα μπορούσε να ενταχθεί στην πράξη 'Ψηφιακή Κιβωτός', η οποία έχει ενταχθεί στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 'Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία'. Η πράξη αναφέρεται στην διαμόρφωση μιας 'Ψηφιακής Κιβωτού' με το πολιτιστικό απόθεμα των μονών του Αγίου Όρους και ειδικότερα ψηφιοποίηση και διάθεση του ιστορικού υλικού με την αξιοποίηση των τεχνολογιών πληροφορικής, με σκοπό την αύξηση του βαθμού προσβασιμότητας και πρακτικής αξιοποίησης του. Οι βασικοί λειτουργικοί στόχοι είναι η ψηφιοποίηση πρωτογενούς υλικού, η ηλεκτρονική επιστημονική τεκμηρίωση του υλικού, η δημιουργία προτύπων τεκμηρίωσης χειρογράφων, η δημιουργία ηλεκτρονικών καταλόγων και η αξιοποίηση καινοτομικών μέσων και διεπαφών χρήσης για την προσπέλαση στο ψηφιοποιημένο περιεχόμενο της Αγιορείτικης κληρονομιάς.

Σχέδιο παρακολούθησης

Η παρακολούθηση αποτελεί απαραίτητο στάδιο στη διαδικασία διαχείρισης διότι παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες για την αναθεώρηση, την προσαρμογή και την επικαιροποίηση των δράσεων διαχείρισης. Το σχέδιο παρακολούθησης καταγράφει τη συμφωνηθείσα στρατηγική που θα μετρά: α) την πρόοδο και β) τα αποτελέσματα/τις εκροές του σχεδίου διαχείρισης ώστε να ενημερώνονται οι φορείς διαχείρισης σχετικά με τι συμβαίνει στον χώρο, σε ποιο βαθμό έχει υλοποιηθεί το σχεδιασμένο πρόγραμμα (δράσεις και συναφείς εκροές) και πόσο αποτελεσματικά έχει υλοποιηθεί (επίτευξη αποτελεσμάτων).

Σχεδιασμός δεικτών παρακολούθησης

Στόχος των δεικτών είναι η μέτρηση της προόδου. Οι δείκτες θα πρέπει να είναι απλοί, ουσιαστικοί, εύκολα μετρήσιμοι και σταθεροί, ώστε να καθίστανται εφικτές οι συγκρίσεις διαχρονικά.

 ΣΤΟΧΟΣ	 ΔΕΙΚΤΕΣ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ	 ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΛΕΓΧΟΥ
Ανάδειξη ιστορικού δικτύου αρσανάδων Αγίου Όρους	Χρήση επικαιροποιημένων τεχνολογιών	Όταν κρίνεται απαραίτητο
	Ύπαρξη επικαιροποιημένων αρχείων	Όταν κρίνεται απαραίτητο
	Αριθμός επισκεπτών διαδικτυακού τόπου	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός επισκεπτών της εφαρμογής κοινωνικής δικτύωσης	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός χρηστών iguide	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός επισκεπτών του ψηφιακού αποθετηρίου	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός συνεδρίων που διοργανώνονται	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός άρθρων που δημοσιεύονται	Ετήσια καταμέτρηση
	Αριθμός εκπαιδευτικών προγραμμάτων που οργανώνονται	Ετήσια καταμέτρηση

Κίνδυνοι

Η διαχείριση κινδύνου είναι κεντρικός πυρήνας της στρατηγικής διαχείρισης. Στόχος της είναι να προσθέσει τη μέγιστη αιεφόρο αξία σε όλες τις δράσεις του έργου. Ταξινομεί την κατανόηση των πιθανών απειλών όλων εκείνων των παραγόντων, οι οποίοι μπορούν να επηρεάσουν την επίτευξη του στόχου. Η διαχείριση των κινδύνων συνδέεται με τον εσωτερικό έλεγχο.

	 ΚΙΝΔΥΝΟΙ	 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ
Μεγάλου μεγέθους	Καυστέρηση στην αρχική χρηματοδότηση	Εξάλειψη: τροποποίηση χρονοδιαγράμματος
	Έλλειψη ρευστότητας	Εξάλειψη: πίστωση
	Πιέσεις από την μοναστική κοινότητα	Μείωση: διαβούλευση
	Κρατική παρέμβαση	Μείωση: ενημέρωση
Μεσαίου μεγέθους	Δυσκολία στην εξασφάλιση υλικοτεχνικού υλικού	Εξάλειψη: λήψη άμεσων μέτρων
	Δυσκολία χρήσης συστημάτων υψηλής τεχνολογίας	Εξάλειψη: λήψη άμεσων μέτρων
Μικρού μεγέθους	Δυσκολία στην εξασφάλιση έμπειρων υπαλλήλων	Εξάλειψη: πρόσληψη νέου προσωπικού

ΓΛΩΣΣΑΡΙ ΟΡΩΝ

Αρσανάριος: διακονητής μοναχός, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την λειτουργία του αρσανά

Αρχονταρίκι: χώρος υποδοχής των προσκυνητών σε μια μονή

Βακούφι: κτήμα γης, το οποίο έχει αφιερωθεί από τον ιδιοκτήτη του σε μοναστήρι

Διακόνημα: η υπεύθυνα ασκούμενη υπηρεσία του μοναχού στη μονή. Το διακόνημα παρέχεται με βάση τον εσωτερικό κανονισμό κάθε μονής.

Διαμονητήριο: έγγραφο, με το οποίο δίνεται άδεια στον προσκυνητή του Αγίου Όρους να επισκεφτεί τις μονές της αθωνικής χερσονήσου

Ιδιόρρυθμο σύστημα: σύστημα λειτουργίας και διοίκησης μιας μονής, κατά το οποίο ο κάθε μοναχός είναι δυνατόν να αποκτήσει δική του περιουσία. Το σύστημα αυτό εμφανίστηκε στα χρόνια παρακμής του μοναχικού βίου.

Κάθισμα, μονύδριο, ησυχαστήριο, καλύβα: μοναστικά ιδρύματα, τα οποία αποτελούν εξαρτήματα των μονών

Καθολικό: ναός δομημένος στο κέντρο του μοναστηριού, όπου συνάζεται η αδελφότητα για τις τελετές και τις κοινές προσευχές

Κοινοβιακό σύστημα: σύστημα λειτουργίας και διοίκησης μιας μονής, κατά το οποίο είναι κοινά 'τά σύμπαντα, ψυχαί, γνῶμαι, σώματα, καί ὅσοις τά σώματα τρέφεται καί θεραπεύεται' κοινός ὁ Θεός, κοινόν τό τῆς εὐσεβείας ἐμπόρευμα, κοινή ἡ σωτηρία, κοινά τά ἀγωνίσματα, κοινοί οἱ πόννοι, κοινοί οἱ στέφανοι, εἶς οἱ πολλοί καί ὁ εἶς οὐκ ἄλλος' (Μ. Βασίλειος PG 31, 1381C).

Λιπή: εσωνάρθηκας

Μετόχι: κτήμα της μονής, το οποίο βρίσκεται μακριά από τα όρια της

Μόδι: μονάδα μέτρησης χωρητικότητας πλοίου κατά την βυζαντινή περίοδο

Πολάκα: τρικάταρτο ιστιοφόρο ιταλικής προέλευσης

Σακολέβα: πλοιάριο με οξεία πλώρη και πρύμνη, το οποίο φέρει ιστίο σχήματος τραπεζοειδούς

Σκήτη: σύνολο καλυβών με εσωτερική διοίκηση, υπαγομένων σε κοινή κυρίαρχο μονή ως εξαρτήμα

Τιμάριο: κτήμα γης, το οποίο έχει παραχωρηθεί από τον σουλτάνο σε κάποιον υπήκοο του, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του

Χορός: κόγχες δεξιά και αριστερά του κυρίως ναού του καθολικού, τα στασίδια των οποίων είναι για τους ψάλτες

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Αγιορείτικη Φωτογραφία 1996 = *Μονές και Σκήτες του Αγίου Όρους*, Αγιορείτικη Φωτογραφία 4, Θεσσαλονίκη, 1996

Actes d' Iviron 1985 = *Actes d' Iviron*, vol 1, Archives de l' Athos XIV, ed. J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou and H. Metreveli, Paris, 1985

Actes d' Iviron 1994 = *Actes d' Iviron*, vol 3, Archives de l' Athos XVIII, ed. J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachryssanthou, V. Kravari, and H. Metreveli, Paris, 1994

Actes de Lavra 1970 = *Actes de Lavra*, vol 1, Archives de l' Athos V, ed. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos and D. Papachryssanthou, Paris, 1970

Actes de Lavra 1977 = *Actes de Lavra*, vol 2, Archives de l' Athos VIII, ed. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos and D. Papachryssanthou, Paris, 1977

Actes de Saint - Panteleemon 1982 = *Actes de Saint - Panteleemon*, Archives de l' Athos XII, ed. P. Lemerle, G. Dagron, and S. Cirkovic, Paris, 1982

Actes de Vatopedi 2001 = *Actes de Vatopedi*, vol 1, Archives de l' Athos XXI, ed. J. Bompaire, J. Lefort and V. Kravari, C. Giros, Paris, 2001

Actes de Vatopedi 2006 = *Actes de Vatopedi*, vol 2, Archives de l' Athos XXII, ed. J. Lefort, V. Kravari, C. Giros and K. Smyrlis, Paris, 2006

Actes du Protaton 1975 = *Actes du Protaton*, Archives de l' Athos VII, ed. D. Papachryssanthou, Paris, 1975

Barskij 1887 = V. G. Barskij, *Vtoroe posescenie sv. Afonskoj ...*, S. Peterburg, 1887

Bartolomeo Dalli Sonetti, *Isolario dell' Archipelago*= <http://archive.org/details/isolario00bart>

Cristoforo Buondelmonti, *Liber Insularum Archipelagi*= https://openlibrary.org/books/OL23200715M/Cristoforo_Buondelmonti_Liber_insularum_archipelagi

Θουκυδίδης 1985 = Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, Α. Γεωργοπαπαδάκος (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη, 1985

Όμηρος 2006 = Όμηρος, *Οδύσσεια*, Δ. Μαρωνίτης (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη, 2006

Παπαστράτου 1986 = Ντ. Παπαστράτου, *Χάρτινες εικόνες, ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά 1665-1899*, Αθήνα, 1986

Typikon Tzimiskes 2000 = Typikon of Emperor John Tzimiskes (971-972), G. Dennis (trans.), in J. Thomas and A. Constantinides (ed.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Doaks 35, Washington, 2000, 232-244

Typikon Monomachos 2000 = Typikon of Emperor Constantine IX Monomachos (1045), T. Mille (trans.), in J. Thomas and A. Constantinides (ed.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, Doaks 35, Washington, 2000, 281-293

Ελληνική βιβλιογραφία

Αβραμέα 2006 = Α. Αβραμέα, 'Χερσαίες και θαλάσσιες επικοινωνίες (4ος-15ος αιώνας)', στο Α. Λαΐου (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου από τον 7^ο έως τον 15^ο αιώνα*, τόμος Α', Αθήνα, 2006, 125-167

Αθανασιάδης 1996 = Ν. Αθανασιάδης 'Βλάστηση – Χλωρίδα Αγίου Όρους', *Άγιο Όρος*, Αθήνα, 1996 23-32

Ανδρέας Μοναχός 1969 = Ανδρέας Μοναχός, *Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους*, Αθήνα, 1969

Ανδρούδης 2012 = Π. Ανδρούδης, 'Όχυρωματικοί πύργοι του 16ου αιώνα στις Μονές του Αγίου Όρους', *Το Άγιο Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2012, 487-515

Αντωνιάδη 1979 = Ε. Αντωνιάδη - Μπιμπίκου, 'Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα', στο Σ. Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα, 1979, 191-260

Αρχιμανδρίτης Αθανάσιος 1973 = Αρχιμανδρίτης Αθανάσιος, *Ιερά Μονή Εσφιγμένου, Περιγραφή και συνοπτική ιστορία αυτής*, Αθήνα, 1973

Βακαλόπουλος 1977 = Α. Ε. Βακαλόπουλος, 'Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη τη Θεσσαλονίκης', *Μακεδονικά* 17 (1977), 1-39

Βακαλόπουλος 1978 = Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία Ελληνισμού, Τουρκοκρατία 1453 – 1669*, Τόμος Γ, Θεσσαλονίκη, 1978

Βαμβακάς 1985 = Δ. Βαμβακάς, *Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας, Κατάλογος Αρχείου*, Αθωνικά Σύμμεικτα 1, Άγιο Όρος, 1985

Βαμβακάς 1993 = Δ. Βαμβακάς, *Προσκυνητάριο της Ιεράς Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη, 1993

Βαρλάαμ 1921 = Βαρλάαμ Αγγελάκος, *Η εν Άγιω Όρει Άθω Ιερά Μονή του Αγίου Γρηγορίου*, Θεσσαλονίκη, 1921

Βαρλάαμ 1929 = Βαρλάαμ Γηγοριάτου, *Έγγραφα της εν Άγιω Όρος Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου*, Θεσσαλονίκη, 1929

Βρανούση 1980 = Ε. Βρανούση, *Έγγραφα Πάτμου*, Αθήνα, 1980

Bayes 1988 = Ν. Η. Bayes, Η. St. L. B. Moss, *Βυζάντιο, εισαγωγή στον ελληνικό πολιτισμό*, Γ. Στεργίου (μεταφρ.), Αθήνα, 1988

Braudel 2005 = F. Braudel, *Η μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, Τόμος 1, Κλ. Μιτσοτάκη (μεταφρ.), Αθήνα, 2005

Browning 1992 = R. Browning, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, Ν. Κονομή (μεταφρ.), Αθήνα, 1992

Γεδεών 1885 = Μ. Ι. Γεδεών, *Άθως, Αναμνήσεις - έγγραφα - σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολις, 1885

Γεωργιάδης 1995 = Ν. Γεωργιάδης, *Η Θεσσαλία*, Λάρισα, 1995

Γκανιάτσας 1963 = Κ.Α. Γκανιάτσας, 'Η βλάστησις και η χλωρίς της χερσονήσου του Αγίου Όρους' στο Π. Κ. Χρήστου (επιμ.), *Αθωνική Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη, 1963, 509-678

Γκιολές 1992 = Ν. Γκιολές, *Βυζαντινή ναοδομία*, Αθήνα, 1992

Γουναρίδης 1989 = Π. Γουναρίδης, 'Ο Άγιος Παύλος και η μονή Ξηροποτάμου', *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 8 (1989), 135-142

Curcic 1997 = S. Curcic – Ευ. Χατζητρύφωνος (επιμ.), *Μεσαιωνική κοσμική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια, 1300-1500 και η διατήρηση της*, Θεσσαλονίκη, 1997

Δαβαράς 1967 = Κ. Δαβαράς, 'Εις νεώσοικος παρά την Σητείαν' Α. Δ., 1967, 84-90

Δημητριάδης 2008 = Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία Θεσσαλονίκης κατά την Τουρκοκρατία, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη, 2008

Δαμιανίδης 1997 = Κ. Α. Δαμιανίδης (επιμ.), *Ναυτική Παράδοση στο Αιγαίο, Ταρσανάδες και σκαριά*, Αθήνα, 1997

Δαμιανίδης 1998 = Κ. Α. Δαμιανίδης, *Ελληνική παραδοσιακή ναυπηγική*, Αθήνα, 1998

Δαμιανίδης 1992 = Κ. Α. Δαμιανίδης, Τ. Λεοντίδης, *Τα ελληνικά ιστιοφόρα καΐκια του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα, 1992

Δωρόθεου Μοναχού 1985 = Δωρόθεου Μοναχού, *Το Άγιο Όρος*, Κατερίνη, 1985

Ευγενίδου 1997 = Δ. Ευγενίδου, *Κάστρα Μακεδονίας και Θράκης, Βυζαντινή καστροκτησία*, Αθήνα, 1997

Ευγένιος Βατοπεδινός 1891 = Ευγένιος Μοναχός Βατοπεδινός, *Περιγραφή έμμετρος της εν Άθω Ιεράς και σεβάσμιας Μεγίστης Λαύρας του Βατοπαιδίου*, Αθήνα, 1891

Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός 1971= Ευδόκιμος Ξηροποταμηνός, *Η εν Αγίω Όρει Άθω Ιερά, Βασιλική Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Σεβάσμια Μονή του Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη, 1971

Ζαχαριάδου 2011 = Ε. Ζαχαριάδου, 'Η ασφάλεια των ναυπιλλομένων στο Αιγαίο και τα μοναστήρια', Η. Κολοβός (επιμ.), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, Ηράκλειο, 2011

Ζήβα 1973 = Δ. Α. Ζήβα, 'Βενετσιάνικα Κάστρα στην Ελλάδα', *Φρουριακά Χρονικά 1*, Αθήνα, 1973

Θεοδόσιος Μοναχός 1987 = Θεοδόσιος Αγιοπαυλίτης Μοναχός, *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου, Άγιο Όρος*, 1987

Θεοχαρίδης 1982 = Πλ. Θεοχαρίδης, 'Προκαταρκτική θεώρηση των βυζαντινών φάσεων του περιβόλου της Μονής Ξεναφώντος Αγίου Όρους', *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik*, 32-4, Wien, 1982, 443-469

Θεοχαρίδης 1982α = Πλ. Θεοχαρίδης, 'Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους κατά τον 16^ο αιώνα', *Μακεδονικά* 22 (1982), 445-468

Θεοχαρίδης 1990 = Πλ. Θεοχαρίδης, 'Οι οικοδομικές φάσεις του πύργου της Μ. Σταυρονικήτα', *Αρμός Τιμητικός Τόμος Ν. Κ. Μουτσόπουλος*, Θεσσαλονίκη, 1990, 681-699

Θεοχαρίδης 1991 = Πλ. Θεοχαρίδης, Π. Φούντας, Στ. Στεφάνου (επιμ.), *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Τόμος 8, Άγιο Όρος, Αθήνα, 1991, 247-310

Θεοχαρίδης 2011 = Πλ. Θεοχαρίδης, Στ. Μαμαλούκος, Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική της Τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας, *ΔΧΑΕ* 4/32 (2011), 33-50

Θεοχαρίδης 2014 = Πλ. Θεοχαρίδης, Στ. Μαμαλούκος, 'Το μαγκιπέο της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους', *ΔΧΑΕ* 4/35 (2014), 9-18

Θεοχαρίδου 1958 = Γ. Ι. Θεοχαρίδου, *Σύντομος ιστορία του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη, 1958

Θησαυροί του Αγίου Όρους 1997 = *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη, 1997

Iorga 1989 = Ν. Iorga, *Το βυζάντιο μετά το βυζάντιο*, Γ. Καράς (μεταφ.), Αθήνα, 1989

Ιστορία 1974 = Απ. Βακαλόπουλος, κ.α., 'Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα', *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Ι, Α. Μπάγιας (επιμ.), Αθήνα, 1974, 346-354

Καδάς 1988 = Σ. Καδάς, *Το Άγιο Όρος*, Αθήνα, 1988

Καδάς 1994 = Σ. Ν. Καδάς, *Κώδιξ Ιεράς Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους*, Άγιο Όρος, 1994

Καδάς 1996 = Σ. Καδάς, *Σημειώματα χειρογράφων της μονής Διονυσίου Αγίου Όρους*, Άγιο Όρος, 1996

Καδάς 1998 : Σ. Καδάς (επιμ.), *Ιερά Μονή Οσίου Γρηγορίου. Οι τοιχογραφίες του Καθολικού*, Άγιο Όρος, 1998

Καλογεράς 1995 = Κ. Ε. Καλογεράς, *Μονεμβασιά, η Βενετία της Πελοποννήσου*, Αθήνα, 1995

Καμπάνης 1998 = Μ. Καμπάνης, *Οι πύργοι του Αγίου Όρους*, Αθήνα, 1998

Κάντα 1992 = Αικ. Κάντα - Κίτσου, 'Κέρκυρα', *Α. Δ. Β1 Χρονικά* (1992), 338-334

Κάντα 2006 = Αικ. Κάντα - Κίτσου, Ένας νεώσοικος, τμήμα των νεωρίων του Υλλαϊκού λιμανιού της αρχαίας Κέρκυρας, *Α' Αρχαιολογική Σύνοδος Νότιας και Δυτικής Ελλάδος, Πρακτικά - 1996, 2006, 605-630*

Καραδέδος 2000 = Γ. Καραδέδος, 'Συγκρότημα αρσανά ιεράς μονής Σίμωνος Πέτρας', *Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ 17, 2000, 35-62*

Καρύδης 2000 = Δημ. Καρύδης, *Χωρογραφία νεωτερική, Αθήνα, 2000*

ΚΕΔΑΚ 2002 = ΚΕΔΑΚ (επιμ.), *Πύργοι του Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη, 2002*

Κελλιά Καρυών 2004 = ΚΕΔΑΚ (επιμ.), *Τα κελλιά των Καρυών, Θεσσαλονίκη, 2004*

Κιουσοπούλου 2009 = Τ. Κιουσοπούλου, 'Η γεωγραφία των βυζαντινών μοναστηριών. Παρατηρήσεις για μια τυπολογία', Ο. Γκράτζιου, Χ. Λούκος (επιμ), *Ψηφίδες: Μελέτες Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Τέχνης στη μνήμη της Στέλλας Παπαδάκη-Oekland, Ηράκλειο, 2009, 95-106*

Κόλλιας 1994 = Ηλ. Κόλλιας, *Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μάγιστρου, Αθήνα, 1994*

Κολοβός 2011 = Η. Κολοβός, 'Εισαγωγή', στο Η. Κολοβός (επιμ.), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους, Ηράκλειο, 2011, ix-xviii*

Κολοβός 2011α = Η. Κολοβός, 'Ορθόδοξα μοναστήρια και δερβίσικοι τεκέδες', στο Η. Κολοβός (επιμ), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους, Ηράκλειο, 2011, 235-251*

Κολοβός 2012 = Η. Κολοβός, 'Κατάληψη του χώρου και μοναστηριακή γαιοκτησία στην οθωμανική Χαλκιδική', *Το Άγιο Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα, Θεσσαλονίκη, 2012, 107-126*

Κολωνάς 1989 = Λ. Κολωνάς, 'Ανασκαφή Οινιάδων, τα νεώρια', *Αρχαιογνωσία 6 (1989-1990), 153-158*

Κοτσαγεώργης 2002 = Φ. Π. Κοτσαγεώργης, *Η αθωνική μονή Αγίου Παύλου κατά την οθωμανική περίοδο, Θεσσαλονίκη, 2002*

Κούκου 1993 = Ε. Κούκου, 'Η γένεση του Αγίου Όρους', *Πολιτιστική κληρονομιά και αρχιτεκτονική παράδοση στη Χαλκιδική και το Άγιο Όρος, Θεσσαλονίκη, 1993, 73-84*

Κουκουλές 1952 = Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος και πολιτισμός, Αθήνα, 1952*

Κραντονέλλη 1985 = Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας*, Αθήνα, 1985

Κριαράς Θεσσαλονίκη 1973 = Ε. Κριαράς, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη, 1973

Κτενάς 1926 = Χρ. Κτενάς, *Η εν Άγιω Όρει Ιερά Βασιλική Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή του Δοχειαρίου*, Αθήνα, 1926

Κωνσταντινίδης 1973 = Δ. Η. Κωνσταντινίδης, *Παραδόσεις της ιστορίας της αρχιτεκτονικής*, Ε. Μ. Σ., Τόμος 2, Αθήνα, 1973

Λαυριώτης 1938 = Σπ. Λαυριώτης, 'Καταδρομαί κατά του Αγίου Όρους', *Πάφος* 3 (1938), 369-374

Λεωνιδοπούλου 1982 = Ρ. Λεωνιδοπούλου - Στυλιανού, *Μακρυνίτσα*, Αθήνα, 1982

Λιανός 1987 = Ν. Λιανός, 'Μελέτη στα αρχαία λιμενικά έργα της Μεθώνης', *Αναστύλωση - Συντήρηση - Προστασία Μνημείων και Συνόλων*, Τόμος Β, Αθήνα, 1987, 129-135

Lefort 2006 = J. Lefort, «Η αγροτική οικονομία 7-12^{ος} αιώνας», Α. Ε. Λαΐου (επ.), *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου: από τον 7^ο έως τον 15^ο αιώνα*, τόμος Α', Αθήνα, 2006, 377-494

Μακρής 1976 = Κ. Μακρής, *Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου*, Αθήνα, 1976

Μακρής 2006 = Γ. Μακρής, 'Πλοία', Α. Λαΐου (επιμ.), *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου από τον 7^ο έως τον 15^ο αιώνα*, τόμος Α', Αθήνα, 2006, 169-180

Μαλτέζου 1993=Χ. Μαλτέζου (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, Αθήνα, 1993

Μαμαλάκης 1971 = Ι. Μαμαλάκης, *Το Άγιο Όρος διαμέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη, 1971

Μαρινέσκου 1988 = Φ. Μαρινέσκου, *Ρουμάνικα έγγραφα του Αγίου Όρους*, Άγιο Όρος, 1988

Μαστραπάς 1994 = Α. Ν. Μαστραπάς, *Ελληνική Αρχιτεκτονική από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους μέχρι τη ρωμαϊοκρατία*, Αθήνα, 1994

Ματσαρόκος 2012 = Ε. Ματσαρόκος, 'Παρατηρήσεις στην οικοδομική εξέλιξη και την αρχιτεκτονική του κελιού του Αγίου Σάββα του Σέρβου στις Καρυές του Αγίου Όρους', *Περιλήψεις εισηγήσεων Χ.Α.Ε.* 32, 2012, 72-73

Μαυρίδης 2005 = Σ. Μαυρίδης, C. Primanera-Μαυρίδου, *Ξένοι περιηγητές στη Θεσσαλονίκη και το Άγιο Όρος : από το 1550 έως το 1892*, Θεσσαλονίκη, 2005

Μαυρομάτης 1997 = Λ. Μαυρομάτης, 'Το Άγιο Όρος κατά τον ΙΔ αιώνα', *Άθως στους 14^ο – 16^ο αιώνες*, Αθήνα, 1997, 13-16

Μεργιαλή 2010 = Σ. Μεργιαλή-Σαχα, 'Πειρατές και ασκητές: το φαινόμενο της πειρατείας μέσα από τα αγιολογικά κείμενα της Παλαιολόγειας εποχής', *Ιόνιος Λόγος 2* (2010), 221- 234

Μερτζιμέκης 1999= Ν. Μετζιμέκης, 'Περί των κτηόρων του πύργου του αρσανά Ζωγράφου', *Βυζαντινά 12* (1999), 331-341

Μήττα 1998 = Δ. Μήττα (επιμ.), *Αρχαία λιμάνια - Θερμαϊκός Κόλπος*, Θεσσαλονίκη, 1998

Μουτσόπουλος 1973 = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, 'Η επίδραση της μορφολογίας των πύργων στην οχυρή κατοικία του Ελλαδικού χώρου του 16^{ου} -18^{ου} αιώνα', *Φρουριακά Χρονικά 1* (1973), Αθήνα

Μουτσόπουλος 1981 = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Το Άγιο Όρος, ελάχιστη συμβολή στην ιστορία και την αρχιτεκτονική του*, Θεσσαλονίκη, 1981, 35-108

Μουτσόπουλος 1991 = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, 'Ανασκαφή στον οχυρό βυζαντινό οικισμό της Ρεντίνας', *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1987*, Αθήνα, 1991, 149-160

Μουτσόπουλος 1991α = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Μαθήματα αρχιτεκτονικής μορφολογίας*, Θεσσαλονίκη, 1991

Μουτσόπουλος 1993 = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, 'Ανασκαφή Ρεντίνας', *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1989*, Αθήνα, 1993, 199-204

Μουτσόπουλος 1993α = Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας 15^{ος} - 19^{ος} αιώνες*, Θεσσαλονίκη, 1993

Μπακιρτζής 1975 = Χ. Μπακιρτζής, 'Η θαλάσσια οχύρωση της Θεσσαλονίκης', *Βυζαντινά 7* (1975), 289-324

Μπούρας 1999 = Χ. Μπούρας, *Μαθήματα ιστορίας της αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, 1999

Μπεκιάρογλου 1994 = Αικ. Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο*, Αθήνα, 1994

Μπελαβίλας 1999 = Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της πειρατείας 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, 1999

Μπελαβίλας 2004 = Ν. Μπελαβίλας, 'Ανακατοίκηση των ακτών', Σπ. Ασδραχάς, Αν. Τζαμτζής και Τζ. Χαρλάντη (επιμ.), *Ελλάδα της θάλασσας*, Αθήνα, 2004, 131-137

Μπελαβίλας 2005 = Ν. Μπελαβίλας, 'Η αστική και αγροτική μορφολογία στις περιηγητικές και χαρτογραφικές πηγές', Π. Ν. Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο*, Αθήνα, 2005

Μπελαβίλας 2010 = Ν. Μπελαβίλας, 'Ο χώρος των νησιών και της θάλασσας', Γ. Τόλιας (επιμ.), *Το Αιγαίο Πέλαγος, χαρτογραφία και ιστορία, 15^{ος} – 17^{ος} αιώνας*, Αθήνα, 2010

Μυλωνάς 1963 = Π. Μυλωνάς, 'Η αρχιτεκτονική του Αγίου Όρους', *Νέα Εστία* τόμος 74, τεύχος 875 (1963), 188-207

Μυλωνάς 1981 = Π. Μυλωνάς, 'Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας', *Αρχαιολογία* 1 (1981), 52-63

Μωυσής Μοναχός 1997 = Μωυσής Αγιορείτης Μοναχός, *Προσκυνητάριον της Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου*, Άγιο Όρος, 1997

Muller 1995 = W. Muller - Wiener, *Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα*, Μ. Δούνα – Σμιτ (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη, 1995

Νικολόπουλος 1966 = Π. Νικολόπουλος - Ν. Οικονομίδης, *Ι. Μ. Διονυσίου, Κατάλογος του αρχείου*, Σύμμεικτα 1, 1966

Ντούμας 1999 = Χ. Ντούμας, *Οι τοιχογραφίες της Θήρας*, Σαντορίνη, 1999

Ξανθουδίδης 1912 = Στ. Ξανθουδίδης (εισ.), *Κρητικά Συμβόλαια ενετοκρατίας 1575-1643*, Ηράκλειο, 1912

Ορλάνδος 1958 = Α. Ορλάνδος, *Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική*, Αθήναι, 1958

Παζαράς 2003 = Θ. Παζαράς (επιμ.), *Άγιο Όρος και θάλασσα*, Θεσσαλονίκη, 2003

Πανοπούλου 1988 = Α. Πανοπούλου, 'Όψεις της ναυτιλιακής κίνησης του Χάνδακα τον 17^ο αιώνα', *Κρητική Εστία* Δ 2 (1988), 152-210

Πανοπούλου 1989 = Αγγ. Πανοπούλου, 'Οι τεχνίτες των ναυπηγείων του Χάνδακα και των Χανίων κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα', *Κρητική Εστία* Δ3 (1989-1990), 173-194

Πανοπούλου 2013 = Αγγ. Πανοπούλου, 'Στο ναυπηγείο του Χάνδακα ή της Κωνσταντινούπολης; Μεταναστεύσεις τεχνιτών και βενετική πολιτική', Γ. Βαρζελιώτη, Κ. Τσικνάκης (επιμ.), *Γαληνότατη – τιμή στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα, 2003, 575-604

Παπάγγελος 1996 = Ι. Παπάγγελος (επιμ.), *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου*, Άγιο Όρος, 1996

Παπαδόπουλος 1991 = Στ. Παπαδόπουλος, *Σιμωνόπετρα*, Αθήνα, 1991

Παπαθανασόπουλος 1983 = Κ. Παπαθανασόπουλος, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, Αθήνα, 1983

Παπασταματίου 2015 = Δ. Παπασταματίου, Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Αθήνα, 2015

Παπαχρυσάνθου 1997 = Δ. Παπαχρυσάνθου, *Ιερά μονή Ξενοφώντος, ιστορική έρευνα των αθωνικών πηγών*, Άγιο Όρος, 1997

Πετρονώτης 1991 = Α. Πετρονώτης, *Αρχιτεκτονική της απώτερης και κλασσικής αρχαιότητας*, Θεσσαλονίκη, 1991

Πίστης 1870 = Δ. Πίστης, *Περιγραφική ιστορία του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη, 1870

Πίπτας 1998 = Σ. Πίπτας, 'Ο αρσανάς της μονής Ζωγράφου στο Άγιο Όρος', *Τεχνογράφημα* 130 (1998), 6-7

Πολυβίου 1982 = Μιλτ. Πολυβίου - Π. Θεοχαρίδης, 'Το αρχονταρίκι και η φιλοξενία στα μοναστήρια του Αγίου Όρους', *Αρχαιολογία* 3 (1982), 27-37

Πολυβίου 1999 = Μιλτ. Πολυβίου, *Το καθολικό της μονής Ξηροποτάμου*, Αθήνα, 1999

Πρατινέλης 1974 = Χ. Πρατινέλης, Α. Καρακατσάνη, Μ. Θεοχάρη, Ι. Μ. Σταυρονικήτα, *Ιστορία, Χρυσοκέντητα*, Αθήνα, 1974

Πρατινέλης 1992 = Χ. Πρατινέλης, 'Άγιο Όρος', *Η νεώτερη και σύγχρονη Μακεδονία*, Α, Θεσσαλονίκη, 1992, 112-145

Προηγούμενος Θεόφιλος 1972 = Προηγούμενος Θεόφιλος Μοναχός, 'Χρονικό Περί της Ιεράς και Σεβάσμιας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αγίου Όρους', *Μακεδονικά* 12 (1972), 71-122

Σβορώνος 1979 = Ν. Σβορώνος, 'Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης κατά τον 18^ο αιώνα', Σ. Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα, 1979, 419-462

Σβορώνος 1987 = Ν. Σβορώνος, *Η σημασία ίδρυσης του Αγίου Όρους*, Άγιο Όρος, 1987

Σιδηρόπουλος 2013 = Γ. Σιδηρόπουλος, 'Διαπιστώσεις, αιτιάσεις και παραδοχές γύρω από τον πληθυσμό του Αγίου Όρους στη διαχρονία', *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 61 (2013), 187-212

Σιμόπουλος 1972 = Κ. Σιμόπουλος *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 μ.Χ. – 1700*, Τόμ. Α, Αθήνα 1972

Σιμόπουλος 1973 = Κ. Σιμόπουλος *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700 – 1800*, Τόμ. Β, Αθήνα 1973

Σιμόπουλος 1985 = Κ. Σιμόπουλος *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800 – 1810*, Τόμ. Γ1, Αθήνα 1985

Σμυρλής 2011 = Κ. Σμυρλής, 'Τα μοναστήρια στο ύστερο βυζάντιο', Η. Κολοβός (επιμ.), *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική από τους μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους*, Ηράκλειο, 2011, 53-68

Σμυρνάκης 1903 = Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιο Όρος*, Αθήνα, 1903, ανατύπωση Καρυές, 1988

Σολδάτος 2001 = Κ. Σολδάτος, 'Πετρολογικές συνθήκες Αγίου Όρους', Άγιο Όρος, Αθήνα, 2001, 51-59

Στεριώτου 1992 = Ι. Θ. Στεριώτου, *Οι βενετικές οχυρώσεις του Ρέθυμνο, Συμβολή στην Φρουριακή αρχιτεκτονική του 16-17^{ου} αιώνα*, Αθήνα, 1992

Στεργιάδης 1996 = Γ. Χ. Στεργιάδης, 'Τα δάση του Αγίου Όρους, η οδική πυκνότητα και η προστασία τους', Άγιο Όρος, Αθήνα, 1996, 311-335

Σφυροέρας 1985 = Σ. Ασδραχάς, Α. Αβραμέα, Β. Σφυροέρας, *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα, 1985

Τζομπανάκη 1998 = Χ. Τζομπανάκη, *Ενετικές οχυρώσεις στην Κρήτη και στην Κύπρο*, Λευκωσία, 1998

Τσάκωνας 1966 = Δ. Τσάκωνας, 'Αθωνιάς και ασκητεία', ' Επετηρίς Αθωνιάδος Σχολής επί τη συμπληρώσει δωδεκαετίας από της επαναλειουργίας αυτής. Αθήνα, 1966, 251-253

Тодорон 1986 = Тзн. Тодорон, *Η βαλκανική πόλη 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας*, Ε. Αβδελά, Γ. Παπαγεωργίου (μετάφρ.), Αθήνα 1986

Φιλιππίδης 2004 = Δ. Φιλιππίδης, 'Φυσικό και δομημένο τοπίο, Σπ. Ασδραχάς, Αν. Τζαμτζής και Τζ. Χαρλάντη (επιμ.), *Ελλάδα της θάλασσας*, Αθήνα, 2004, 45-54

Χρήστου 1987 = Παν. Κ. Χρήστου, *Το Άγιο Όρος, Αθωνική Πολιτεία - Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα, 1987

Χρυσοχοίδης 2012 = Κρ. Χρυσοχοίδης, 'Το Άγιο Όρος τον 16^ο αιώνα, νύξεις και αιτούμενα', *Το Άγιο Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2012, 59-68

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Bencheva 1999 = J. Bencheva, 'Naval trade of Mt. Athos monasteries in the middle ages', *Etudes Balkaniques* 1-2 (1999), 49-51

Berg 1862 = A. Berg, *Die Insel Rhodus ... malerisch beschrieben*, Braunschweig, 1862

Binon 1942 = S. Binon, *Les origines legendaires et l'histoire de Xeropotamou et de Saint - Paul de l'Athos*, Louvain, 1942

Blackman 1982= D. J. Blackman, 'Ancient harbours in the Mediterranean, part 2', *International Journal of Nautical Archaeology* 11 (1982), 185-211

Bostan 2000= I. Bostan, 'Ottoman maritime arsenals and shipbuilding technology in the 16th and 17th century', *Greek Ottoman – Turkish civilization III*, Ankara, 2000, 735-744

Buchthal 1957 = H. Buchthal (ed.), *Miniature painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford, 1957

Coulton 1976 = J. J. Coulton, *The architectural development of the greek stoa*, Oxford, 1976

Dournovo 1960 = L. A. Dournovo (ed.), *Miniatures Armeniennes*, Paris, 1960

Gabriel 1923 = A. Gabriel, *La cite de Rodos 1310-1522*, Paris, 1923

Gerola 1905 = G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, Vol. 1, Venezia, 1905

Harvey 1996 = A. Harvey, «The monastic economy and imperial patronage from tenth to the twelfth centuries», Bryer A. and Cunningham M (ed.), *Symposium: Mount Athos and Byzantine monasticism*,. Birmingham, 1996, 91-98

Fulford 1994 = M. G. Fulford, D. P. S. Peacock, *Excavations at Carthage, The British Mission*, Oxford, 1994

Kahane 1958 = H.-R. Kahane – A. Tietze, *The lingua franca in thw levant, Turkish nautical terms of Italian and greek origin*, Urbana, 1958

Kalligas 1990 = H. A. Kalligas, *Byzantine Monemvasia, The sources*, Monemvasia, 1990

Knoblauch 1972 = P. Knoblauch, 'Die hafenanlagen der stadt Aigina', *A. Δ. Μελέτες* 1972, 50-85

Lawrence 1957 = A. W. Lawrence, *Greek Architecture*, U.S.A., 1957

Lawrence 1983 = A. W. Lawrence, 'A skeletal history of Byzantine Fortifications', *The Annual of the British School at Athens* 78 (1983), 171-227

Lehman 1963 = K. Lehman - Hartleben, *Die antiken hafenanlagen des mittelmeeers*, Leipzig, 1963

Meyer 1965 = P. Meyer, *Die Haupturkunden fur die Geschichte der Athoskloster*, Leipzig, 1894, ανατύπωση Amsterdam, 1965

Morris 1989 = S. Morris, 'A tale of two cities: the miniature frescoes from Thera and the origins of greek poetry', *American Journal of Archaeology* 93.4 (1989), 511-535

Mojslovic 1978 = S. Mojslovic, 'Elements of fortification of the monasteries in medieval Serbia', *Balkonoslavica* 7 (1978), 169-195

Nenadovic 1984 = S. Nenadovic, 'La architecture des eglises u monastere Chilandar', *Chiladarski Zdornik* 3 (1984), 85-196

Papangelos 1980 = I. Papangelos, I. Tavlakis, 'The maritime fort of Monastery Karakalou in Mount Athos', *International castles Institute, Bulletin* 35 (1980), 98-120

Reis 1988 = P. Reis, *Kitab – Bahrihe*, Κωνσταντινούπολη, 1988

Robinson 1946 = D. Robinson, *Domestic and public architecture, Two stoas or arsenals?*, *Olynthus XII*, Baltimore, 1946

Sears 1904 = J. Sears, 'Oeniadae, The shipsheds', *American Journal of Archaeology* 8 (1904), 227-234

Scranton 1967 = R. L. Scranton, *Greek Architecture*, New York, 1967

Smirlis 2000 = K.. Smirlis, 'The management of monastic estates: the evidence of the Typika', *DOC* 2000, 245-261

Smirlis 2006 = K. Smirlis, *La fortune des grands monastères byzantins, fin du Xe - milieu du XIVe siècle*, Παρίσι, 2006

Smirlis 2012 = K.. Smirlis, 'Mount Athos in the 15th century', *Το Άγιο Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2012, 33-55

Theocharides 1996 = P. Theocharides, 'Recent Research into Athonite Monastic Architecture, Tenth-Sixteenth Centuries', A. Bryer και M. Cunningham (επιμ.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, Hampshire 1996, 200-218

Toraman 2010 = C. Toraman, B. Guvemli, F. Bayramoglou, 'Imperial shipyard in the ottoman empire in the 17th century ', *Spanish Journal of Accounting History* 13 (2010), 191-226

Todorovich 1989 = Sl. P. Todorovich, *The chilandarians*, New York, 1989

Zachariadou 1997 = E. Zachariadou, 'Some remarks about dedications to Monasteries in the late 14th century', *Άθως στους 14^ο – 16^ο αιώνες*, Αθήνα, 1997, 27-31

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Πλοήγηση στον διαδικτυακό τόπο

Ο επισκέπτης του διαδικτυακού τόπου (website) έχει στην διάθεση του ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών για την θάλασσα του Αγίου Όρους, τους αρσανάδες και το δίκτυο μέσω της διεύθυνσης <http://matsarokos2.wixsite.com/arsenal> στον παγκόσμιο ιστό (www).

Ο διαδικτυακός τόπος φέρει 6 σελίδες με δυνατότητας πλοήγησης μέσω του μενού επιλογής (menu).

Η αρχική σελίδα (εικόνα 135) παρέχει πληροφορίες για την έννοια του δικτύου με μορφή κειμένου. Συνοδεύεται με τρεις εναλλασσόμενες εικόνες (slide gallery). Η ιστοσελίδα (web page) παραπέμπει μέσω εξωτερικών συνδέσεων (external links) με το προσωπικό ιστολόγιο (blog) καθώς και με άλλες σελίδες σχετικές με την προστασία μνημείων. Ενημερώνει σχετικά με συναφείς εκδηλώσεις. Παρέχει τέλος την δυνατότητα μέτρησης των επισκεπτών.

Η σελίδα με τίτλο 'άθως' (εικόνα 136) περιλαμβάνει ένα μικρό κείμενο για το Άγιο Όρος καθώς και σκίτσα. Η σελίδα συνδέεται με εξωτερικά δεδομένα (external link) του google map.

Στην σελίδα με τίτλο 'θάλασσα' (εικόνα 137) είναι καταχωρημένες πληροφορίες σχετικά με την πειρατεία, τα πλοία και τους θαλάσσιους δρόμους σε μορφή φορητού εγγράφου (pdf).

Η σελίδα με τίτλο 'αρσανάς' (εικόνα 138) περιλαμβάνει ένα διαδραστικό χάρτη, ο οποίος μέσω υπεσυνδέσμων (hyperlinks) έχει καταχωρημένο πλήθος σκίτσων για κάθε μοναστήρι. Επιπρόσθετα σε μορφή φορητού εγγράφου (pdf) παρέχονται πληροφορίες για την οικοδομική εξέλιξη κάθε συγκροτήματος αρσανά.

Η σελίδα 'σχετικά' (εικόνα 139) επεξηγεί τον στόχο του παρόντος διαδικτυακού τόπου και δίνει πληροφορίες για τον συντελεστή του εγχειρήματος.

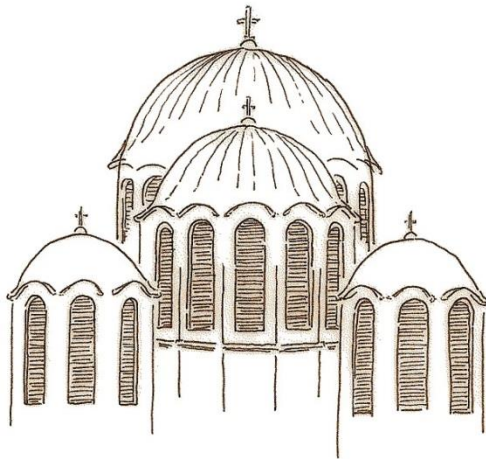
Τέλος, η σελίδα με τίτλο 'επικοινωνία' (εικόνα 140) παρέχει την δυνατότητα αποστολής μηνύματος μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (mail) στον διαχειριστή της ιστοσελίδας.

**ΔΙΚΤΥΟ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ**

Η χαρτογράφηση και η τεκμηρίωση των αρσανάδων του Αγίου Όρους και του παρακείμενου τοπίου της χερσονήσου αποτελούν το αντικείμενο ενός σύγχρονου δικτύου, το οποίο αποτυπώνει το ιστορικό δίκτυο. Το εργαλείο αυτό μπορεί να αναδείξει τα συγκροτήματα των αρσανάδων ως παράγοντα της χωρικής ανάπτυξης των μοναστηριών. Τα μνημεία προσεγγίζονται και προβάλλονται όχι ως μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά ως τμήματα ευρύτερου δικτύου, το οποίο εντάσσεται σε συγκεκριμένο ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο.

Τα δομικά στοιχεία ενός τέτοιου δικτύου είναι τα κέντρα, και οι δικτύωσις – αλληλεξαρτήσεις. Τα κέντρα είναι οι κόμβοι του δικτύου. Κάθε κέντρο έχει διαφορετικό μέγεθος και εμβέλεια. Η έννοια της δικτύωσης περιγράφει τις σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των κέντρων. Προσδιορίζεται από: την χωρική γειννίαση μέσα από τα σταθερά δίκτυα υποδομών και την ανταλλαγή αὐλών ροών. Το δίκτυο ερμηνεύεται μέσα από τους ναυτικούς δρόμους, την περσιρεία, την οικονομική – εμπορική δραστηριότητα των μοναστηριών και σαφώς μέσα από την χωρική – γεωγραφική σύνδεση του μοναστηρίου με τον αρσανά.

0000652

BLOG

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ

ΕΚΘΕΣΗ ΠΛΕΥΣΙΣ

HELLENIC ICOMOS

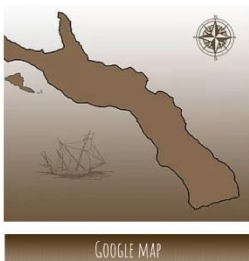
ΝΑΥΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

NAUTICAL ARCHAEOLOGY

**ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ**

Το Άγιο Όρος είναι η ανατολικότερη από τις τρεις χερσονήσους του Νομού της Χαλκιδικής. Η συνολική έκταση της χερσονήσου ανέρχεται στα 34.020 εκτάρια. Το διαχωριστικό όριο του Αγίου Όρους με την Ελληνική Επικράτεια είναι η οροσειρά Μεγάλη Βίγκια, δηλαδή περίπου 3 χιλιόμετρα από τον οικισμό της Ουρανούπολης.

Εικόνα 135

Εικόνα 136

ΑΡΧΙΚΗ ΑΘΩΣ ΘΑΛΑΣΣΑ ΑΡΣΑΝΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΘΑΛΑΣΣΑ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Μέχρι τον 16ο αιώνα, θαλασσοπορία σήμαινε πηγαίνα πλάι πλάι στις ακτές. Από τα μεγάλα πλοία μέχρι τις μικρές ψαρόβαρκες, η πλώση, μέχρι εκεί που η στεριά εξακολουθεί να είναι ορατή, ήταν ο συνηθισμένος τρόπος για να ταξιδεύει κανείς στο Αρχιπέλαγος. Οι ρότες είχαν όραση και μικρές αποκλίσεις, είχαν αρχή, τέλος και ενδιάμεσους σταθμούς και ο ναυτικός δεν ρίσκαρε να ξεφύγει από αυτές, από τον φόβο μη χαθεί η μην εξοχάει. Και ενώ για τα κωπηλάτα πλοία, η πλώση ήταν παρακτα, οι νεότερες ρότες των αλιπορών ήταν λιγότερο εξαρτημένες από την στεριά.

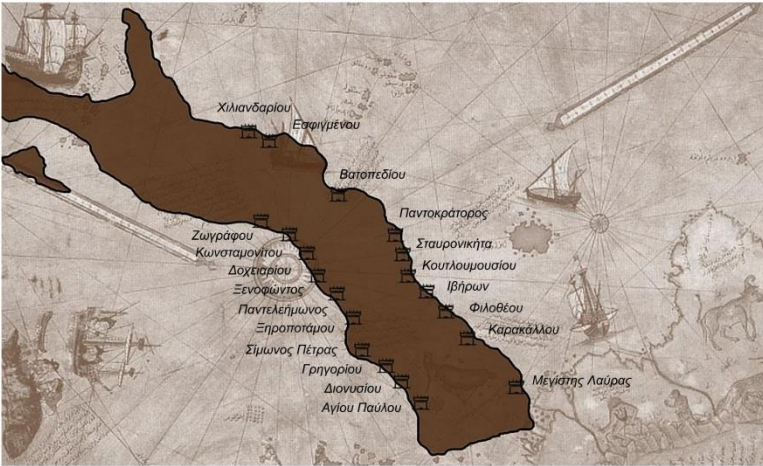

B. Sonetti, Isolario 1485

πειρατεία πλοία ναυτικοί δρόμοι

Εικόνα 137

ΑΡΧΙΚΗ ΑΘΩΣ ΘΑΛΑΣΣΑ ΑΡΣΑΝΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ

Ζωγράφου	Ξηροποτάμου	Χιλιανδαρίου	Κουτλουμουσίου
Κωνσταμονίου	Σ Πέτρας	Εσφιγμένου	Ιβήρων
Δοχειαρίου	Γρηγορίου	Βατοπεδίου	Φιλοθέου
Ξενοφώντος	Διονυσίου	Παντοκράτορος	Καρακάλλου
Παντελεήμωνος	Αγ Παύλου	Σταυρονικήτα	Μ. Λαύρας

Εικόνα 138

ΔΙΚΤΥΟ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ο παρών διαδικτυακός τόπος (website) υλοποιήθηκε στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας με τίτλο 'Αναδείξη του ιστορικού δικτύου των αρσανάδων του Αγίου Ορους' του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Προσαςίας Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Στο πλαίσιο αυτό στάδιο, η εφαρμογή δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει το σύνολο των διαθέσιμων πληροφοριών για τους αρσανάδες του Αγίου Ορους αλλά να διαμορφώσει την υποδομή και να προτείνει μια μέθοδο για την διάχυση πληροφοριών πολιτιστικών αγαθών στο διαδίκτυο.

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ
Ο Ευάγγελος Μουτσούρας είναι απόφοιτος του τμήματος Αρχιτεκτόνων, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Έχει εργαστεί σε αναστηλωτικά έργα στο Άγιο Όρος. Τα τελευταία χρόνια απασχολείται ως συμβασιούχος αρχιτέκτονας στο Υπουργείο Πολιτισμού.

[περισσότερα](#)

Εικόνα 139

ΔΙΚΤΥΟ ΑΡΣΑΝΑΔΩΝ
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

επικοινωνία

Όνομα	Μήνυμα
Email	
Θέμα	

[Αποστολή](#)

Εικόνα 140

Πλοήγηση στον ηλεκτρονικό ξεναγό

Η ηλεκτρονική ξενάγηση στο συγκρότημα του αρσανά της Μονής Διονυσίου πραγματοποιείται από ένα έξυπνο κινητό (smart phone), το οποίο μέσω ενός προγράμματος – εφαρμογή (application) σαρώνει έναν κώδικα QR (γραμμικός κώδικας δύο διαστάσεων). Συγκεκριμένα, σε ένα τοίχο του αρσανά είναι στερεωμένη μια πινακίδα, η οποία φέρει τυπωμένο ένα QR code. Με την σάρωση του κώδικα από την κάμερα του κινητού, εκτελείται υπερσύνδεση και ενεργοποιείται η πλοήγηση στην σελίδα του ηλεκτρονικού ξεναγού.

Εικόνα 141. QR code

Η ιστοσελίδα φέρει τέσσερις σελίδες με δυνατότητα πλοήγησης μέσω ενός πλήκτρου (button), το οποίο αναδύει το μενού επιλογής (menu).

Εικόνα 142. Αναδυόμενο μενού επιλογής

Η αρχική σελίδα περιλαμβάνει μόνο δύο εναλλασσόμενες εικόνες (slide gallery).

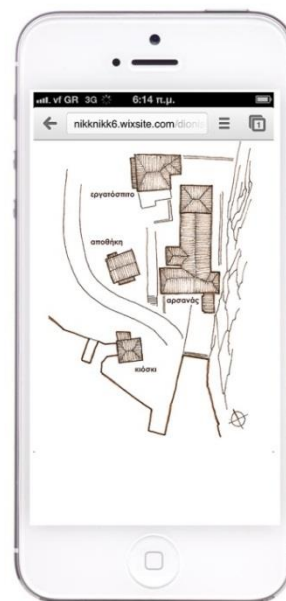
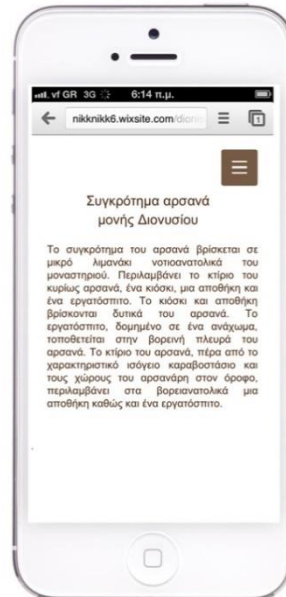
Εικόνα 143. Αρχική σελίδα

Η σελίδα με τίτλο 'θέση' περιλαμβάνει δυο τοπογραφικά μεγαλύτερης κλίμακας έτσι ώστε ο επισκέπτης να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται την θέση στην οποία βρίσκεται σε σχέση με το μοναστήρι αλλά και με την ευρύτερη περιοχή.

Εικόνα 144. Σελίδα: Θέση

Η σελίδα με τίτλο 'αραανάς' παρέχει πληροφορίες για τα κτίσματα που χωροθετούνται στο συγκρότημα του αραανά. Επιπροσθέτως περιλαμβάνει ένα τοπογραφικό σχέδιο του συγκροτήματος.

Εικόνα 145. Σελίδα: Αραανάς

Η τελευταία σελίδα, η οποία έχει τίτλο 'εξέλιξη', παρέχει πληροφορίες στον επισκέπτη για την οικοδομική εξέλιξη του συγκροτήματος από τον 14^ο έως τον 19^ο αιώνα με κείμενο και σχέδια.

Εικόνα 146. Σελίδα: Εξέλιξη

